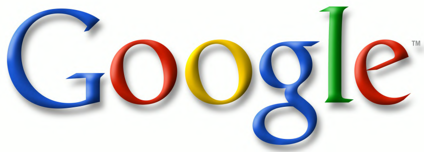
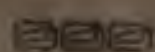

DE REMONSTRANTSCHE

BROEDERSCHAP.

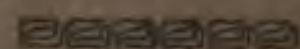
BIOGRAPHISCHE NAAMLIJST

VAN HARE

PROFESSOREN, PREDIKANTEN

EN

PROPONENTEN.

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

DE

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

BIOGRAPHISCHE NAAMLIJST

VAN HARE

PROFESSOREN, PREDIKANTEN

EN

PROPONENTEN,

MET

HISTORISCHE AANTEEKENINGEN

OMTRENT

HARE KWEEKSCHOOL EN GEMEENTEN,

DOOR

JOANNES TIDEMAN,

PHIL. THEOR. MAG. LIT. HUM. Dr., PREDIKANT TE ROTTERDAM.

TWEEDE DRUK.

VOLGENS OPDRACHT VAN DE ALGEMEENE VERGADERING DER REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP

BEWERKT DOOR

Dr. H. C. ROGGE,

OUD-HOOGLEERAAR AAN DE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM,

EN

Dr. B. TIDEMAN Jzn.,

EMERITUS PREDIKANT.

AMSTERDAM — Y. ROGGE

1905.

Geen exemplaren worden voor echt erkend dan die geteekend zijn namens de Commissie tot de Zaken van de Remonstrantsche Broederschap.

Secretaris.

INHOUD.

---

1) Volgorde der gemeenten zooals deze zijn moet volgens de tegenwoordige statistiek. De opgeheven gemeenten volgen in de oude orde, na de bestaande.

INLEIDING.

Volgens opdracht van de Algemeene Vergadering der Remonstrantsche Broederschap, in 1904 gehouden, ziet deze nieuwe uitgave der *Biografische Naamlijst* het licht.

De eerste uitgave van deze onmisbare bijdrage voor de geschiedenis der Broederschap was uitverkocht.

Aan de ondergeteekenden werd de eervolle taak opgedragen de herziening en aanvulling der *Naamlijst* te bewerken.

Vooraf achten wij het noodig te herinneren aan de herkomst van het oorspronkelijke werk.

In 1845 werd op aanwijzing van den hoogleeraar ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN door de Groote Vergadering der Broederschap besloten de *Naamlijst*, die in verschillende afschriften bestond, uit te geven, herzien en voortgezet tot 1846 Dr. J. TIDEMAN, toen predikant te Rotterdam, werd met die taak belast. Er waren in handschrift drie *Naamlijsten* aanwezig. Die van den hoogleeraar A. VAN CATTENBURCH was zeer onvolledig en liep maar tot 1740. PETRUS WESTBERG, pred. te Rotterdam gaf eene verbeterde lijst, die hij met levensbizonderheden verrijkte en voortzette tot 1750. Anderen hebben die lijst bijgewerkt, eerst tot 1831, daarna tot 1845. De Boskoopsche predikant J. A. G. BOOM gaf in 1794 eene recensie van die lijst, doch zonder de levensbizonderheden; hij verbeterde onnauwkeurigheden en hield de lijst bij tot 1832. Eindelijk bewerkte ook ADRIAAN STOLKER pred. te Rotterdam eene naamlijst loopende tot 1832.

(zie: Rott. Hss. nº. 20, 22, 23, 24). Door den schrijver werden nu uit de Archieven der gemeenten en de Handelingen der Groote Vergadering vele bizonderheden opgespoord, en zoo verscheen het werk in 1847. Het legde den grondslag voor eene geschiedenis der Broederschap en getuigt van veel geduldig en nauwkeurig onderzoek.

Sinds hield de schrijver zelf de *Naamlijst* bij, en die aanvullingen en aanteekeningen werden door hem voortgezet tijdens en ook na de vervulling van zijn hoogleeraarschap tot 1887. Na den eersten druk der *Naamlijst* waren vele bijdragen geleverd voor de geschiedenis der Remonstranten In den *Catalogus van Handschriften op de Bibliotheek der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam* van 1869 en in den *Catalogus van de Bibliotheek der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente van Amsterdam* van 1877 werden de bronnen voor die geschiedenis behoorlijk beschreven, terwijl de in 1863 verschenen *Bibliotheek van Remonstrantsche Geschriften* bewerkt als onderdeel van den *Beschrijvenden Catalogus der Pamfletten-verzameling der Remonstrantsche kerk te Amsterdam* eene bibliografie bevatte van de geschriften der Remonstranten, beter en vollediger dan VAN CATTENBURCH die in zijn *Bibliotheek* had kunnen geven. Dr. J. TIDEMAN zond in 1871 en 1872 zijn: *De stichting der Remonstrantsche Broederschap* 1619—1634 *uit en met de oorspronkelijke bescheiden*, 2 deelen, in het licht. Daarheen kon nu in de nieuwe uitgave der *Naamlijst* voor de eerste jaren van het bestaan der Broederschap verwezen worden. Dr. H. C. ROGGE gaf in 1868 *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert*, 3 deelen, en in 1874 – 1876 verscheen van dezelfde hand: *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd*, 3 deelen. Sinds 1890 verschijnt het tijdschrift: *Uit de Remonstrantsche*

Broederschap, waarin bijdragen tot de kennis van het verleden en heden der Broederschap verschijnen.

In 1891 nam de Algemeene Vergadering het aanbod van den oud-hoogleeraar TIDEMAN aan om het handschrift van de door hem gestelde verbeteringen tegen geldelijke vergoeding te aanvaarden en te laten overschrijven. Een afschrift berust in de bibliotheek van het Seminarium te Leiden, een ander werd voor rekening der kerk van Amsterdam vervaardigd. Zoo kan men zeggen, dat deze nieuwe uitgave mede het werk is van wijlen den hooggeleerden schrijver zelven, die nog kort vóór zijn overlijden de zekerheid had, dat zijn arbeid niet te vergeefs was geweest.

Wij hebben den tekst der eerste uitgave herzien, dien gewijzigd en verbeterd, waar ons dat noodig scheen, maar vooral aangevuld uit de belangrijke voortzetting van den hoogleeraar TIDEMAN, en eindelijk bijgewerkt tot op heden. Wij meenden voorts aan allen die belang stellen in de geschiedenis onzer Broederschap geen ondienst te doen, wanneer wij, waar dit pas gaf, verwezen naar geschriften, waarin men nader aangaande personen en zaken kon worden ingelicht.

HAARLEM, 's GRAVENHAGE, Januari 1905.

H. C. ROGGE.
B. TIDEMAN JZN.

De eerste onderteekenaar dezer Inleiding mocht het werk niet geheel gedrukt zien. Na zijn diep betreurd heengaan heb ik met de nauwkeurige hulp van zijne dochter Mej. E. M. ROGGE het toezicht op den druk voltooid. Voor beiden was die arbeid eene daad van kinderlijke piëteit.

'S GRAVENHAGE,
20 September 1905.

B. TIDEMAN JZN.

AFKORTINGEN.

Bibl. Rem. Gesch.	H. C. Rogge, Bibliotheek van Remonstrantsche Geschriften 1863.
Brieven v. Wtenb.	Brieven en onuitgegeven stukken van Joh. Wtenbogaert, 3 deelen, 7 st., Utrecht 1868–1873.
Amst. Hss.	Catalogus van de Boeken en Handschriften der Remonstrantsche kerk te Amsterdam 1877.
Rott. Hss.	Catalogus der Handschriften op de Bibliotheek der Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente te Rotterdam 1869.
Catech. Litt.	J. Tideman, Historisch Overzicht van de Catechetische Litteratuur der Remonstranten, Rotterdam 1852.
Gedenkschr. Rem. Broed.	Gedenkschrift van het 250-jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap, Rotterdam 1869.
Gedenkschr. Semin.	A. des Amorie van der Hoeven, Het tweede Eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten, Leeuwarden 1840.
Hist. d. Reform.	G. Brandt, Historie der Reformatie en andere kerkelijke geschiedenissen in de Nederlanden, 4 deelen, Amsterdam en Rotterdam 1671–1704.
Stichting	Dr. J. Tideman, De stichting der Remonstrantsche Broederschap 1619–1634, 2 deelen, Amsterdam 1871 en 1872.
Uit de Rem. Broed.	Uit de Remonstrantsche Broederschap 1890 en volgende 16 jaargangen.

I.

HET SEMINARIUM EN DE PROFESSOREN.

§ 1.

HET SEMINARIUM.

Remonstrantsch gezinde studenten stonden te Dordrecht op de synode de gedaagde Remonstrantsche predikanten ter zijde. Het waren JACOB WESTERBAEN, DANIEL DE BREEN en GERRIT REUS[1]). Zij dienden „tot het uitschrijven en dubbelen van hunne geschriften en het schrijven van brieven". Voor den evangeliedienst in de Broederschap gingen zij verloren. WESTERBAEN en REUS gingen over tot de studie der medicijnen, en DE BREEN voegde zich bij de Collegianten.

Te Waalwijk, de eerste pleisterplaats der veroordeelde predikanten, vervoegden zich enkele studenten, die uit het Staten-college te Leiden waren gezet, om als proponenten dienst te doen. Als zoodanig worden genoemd JOHANNES ANDR. KOENERDING, JAN MATHIJSZOON, JOHANNES POLYANDER en WAALEWIJN VAN RIJSWIJK. Zij werden verzocht zich gereed te houden, hoewel men hun toen nog geen toezegging kon doen. In de vergadering te Antwerpen werd hun echter eenige ondersteuning toegelegd (Stichting

[1]) Over WESTERBAEN zie J. A. Worp. *Tijdsch. v. Ned. Taal en Letterkunde* 1886, blz. 161 vv. en *Archief v. Nederl. Kerkgesch.* II, blz. 179 vv. Over DE BREEN: B. TIDEMAN JZN. ald. III blz. 73 vv. Over REUS: B. TIDEMAN. JZN. in: *Bijdr. en Meded. van die Haghe*, 1903. blz. 25.

I. 78. II. 331 v.). Op verre na niet alle bursalen, die uit het Staten-college verwijderd waren, meldden zich bij de Remonstranten aan, daar velen, zegt BRANDT, tegen de bezwaren aan de geheime prediking verbonden opzagen. Van bovengenoemden zullen wij KOENERDING in de bediening der Broederschap terugvinden, na eenige jaren in Oost-Friesland te hebben gediend.

Eerst in 1627, nadat WTENBOGAERT en EPISCOPIUS in het land waren teruggekeerd, vinden wij in de briefwisseling van deze twee en in andere stukken sprake van eene kweekschool voor eigen predikanten. WTENBOGAERT dacht er aan te 's Gravenhage eenige studenten te houden onder de leiding van EPISCOPIUS (Brieven v. Wtenb. III st. 1 blz. 92. 235. 267. 447. st. 2 blz. 6. 10). Den 16^en^ en 17^en^ Juni 1627 werd in eene vergadering te Rotterdam besloten de gemeenten uit te noodigen om te overleggen: „wat middel daertoe bij yder gemeynte, behalve het ordinaris onderhoud, soude konnen worden gevorderd". Sedert werden in verschillende gemeenten tot dit doel gelden verzameld, en in de vergadering van Juni en Juli 1629 deden EPISCOPIUS en VAN DEN BORRE rapport van hun wedervaren tot het verzamelen van gelden, ook „om een queekhof van jonge studenten aan te fokken, die na onzer afgang het heylig werk der Dienst mogen vervolgen". Er werden in die zelfde vergadering ook eenige studenten genomineert, die men bij gelegenheid in hunne studiën zou steunen.

Die steun werd aan de jongelieden gegeven door afzonderlijke gemeenten, „met inzicht dat zulke studenten aan die particuliere kerken waren geaffecteerd". In de vergadering van 16 Oct. 1631 werd dit denkbeeld afgekeurd, als verderfelijk voor het algemeen belang der Broed. Voortaan moesten de kerken hunne bijdragen storten in het „Algemeen Comptoir der Societeyt" en stonden de studenten onder het toezicht van de Directeuren der Broed., aan wie zij rekenschap schuldig waren van hunne studiën. Van die bijdragen ontving elk student eene toelage van

f 200. In 1632 meende men voor het onderhoud der studenten *f* 1550 noodig te hebben.

Het was het legaat van DANIEL TILENUS, gewezen hoogleeraar te Sédan, dat den stoot gaf tot vestiging van eene kweekschool. Deze TILENUS had in 1611 ARMINIUS bestreden, was door CORVINUS weerlegd, en had zich gewonnen gegeven. Hij legde zijn professoraat neer, vestigde zich te Parijs en trad in Sept. 1619 met de in Antwerpen vergaderde Remonstranten in betrekking. Zijne bestrijding van de Calvinisten was heftig [1]). ALB. HUTTENUS was met TILENUS te Sédan hoogleeraar geweest, en zoo richtten de gebannen predn. een brief aan hem in 1620. Bij zijn dood vermaakte hij *f* 15000 aan de Societeyt voor de studiën der studenten. Na veel geschil met de weduwe kreeg men *f* 13647.6 st. in handen (Stichting I. 110. 117. II. 145 285. 320. 470). Doch waar zou die kweekschool gesticht worden? In 1630 meende WILLEM VAN HOVE, heer van Wedde, die school te moeten stichten te Frederikstadt, als de Remonstranten drie ton bijeenbrachten voor eene indijking aldaar. GREVINCKHOVEN noemde het een hersenschim (Brieven v. Wtenb. III st. 3. blz. 90. 101). SIMON EPISCOPIUS was de aangewezen persoon om aan het hoofd der kweekschool te staan, en hierdoor ontstond een strijd tusschen Rotterdam, waar EPISCOPIUS in hooge achting stond en meermalen optrad, en Amsterdam, waar door het in 1632 opgerichte Athenaeum Illustre de rechte plaats voor zulk eene kweekschool was aangewezen. Dit Athenaeum toch was gesticht „door aenporren van sulcke magistraetspersonen, die de voornaemste liefhebbers waren van de vrijheit der conscientien — en deselvige het met veel moeite daertoe hebben gebracht, dat men er twee vermaerde professoren heeft beroepen, die de moderatie beminnen." De twist tusschen Rotterdam en Amsterdam over het bezit van EPISCOPIUS met het Seminarium duurde tot 1642, toen men bepaalde, dat EPISCOPIUS

---

[1]) C. SEPP:, *Het Godgel. Onderwijs in Ned.* II, blz. 37.

na een zeker aantal jaren (binnen welke hij stierf) naar Rotterdam zou terugkeeren. EPISCOPIUS opende op 28 Oct. 1634 zijne lessen met 7 studenten in zijn eigen huis. Dit geschiedde op verlangen van den magistraat, alsmede op raad van VOSSIUS en BARLAEUS, die oordeelden dat alles in stilte moest geschieden, dus niet op eene in het oog vallende plaats, maar in zijn eigene woning, waarin niet ieder werd toegelaten (Stichting II. blz. 328 vv. Brieven v. Wtenb. III st. 4. blz. 237).

Van 1634—1872 is het Sem. te Amsterdam gevestigd geweest, maar die plaatsing bleef niet onaangevochten. Na den dood van POELENBURG in 1666 was er ernstig sprake van verplaatsing naar Rotterdam. Tevens werd toen de nog altoos opmerkelijke lijst vastgesteld van kenmerken, waaraan de hoogleeraar der Remonstranten moest beantwoorden: 1°. een onbesproken leven; 2°. geleerdheid in de theologie, d. i. kennis van de gronden der religie en van de verschillen, die daaromtrent worden gemoveert; 3°. een goed humeur en natuur; 4°. eene oprechte neiging tot beoefening en verdediging der onderlinge verdraagzaamheid, zooals die in het algemeen door de Remonstranten wordt gehandhaafd; 5°. beknoptheid van oordeel en bekwaamheid om snedig en verstandig de leerlingen het een en ander voor te stellen, waarvan proeven moeten gegeven zijn; voorts een goeden naam en eenige luister bij hen, die buiten de Broed. staan; 6°. kennis van de geschiedenis en van de wijsbegeerte, bepaaldelijk die van DESCARTES. Mochten deze kenmerken niet in één persoon aanwezig zijn, dan kon men er twee benoemen, die ze samen bezaten (Gedenkschr. blz. 109 vv).

In 1795 stelde de kerk van Rotterdam voor, het Sem. naar Leiden te verplaatsen en de studenten bij den hoogleeraar te doen inwonen. Amsterdam verzette er zich ten sterkste tegen; het zou bij aanneming de vergadering verlaten, en zich aan alle hulp tot verwezenlijking van het plan onttrekken. Bovendien werd protest ingediend tegen de juiste notuleering van het verhandelde. Intusschen

voorzagen de Amsterdamsche profn. in de litterarische en wijsgeerige opleiding der studenten, daar prof. VAN HEMERT vertrokken was. In 1798 kwam hetzelfde voorstel weder ter tafel, ook omdat prof. KONIJNENBURG in 1797 als repraesentant ter Nationale Vergadering was afgevaardigd. Men verwachtte toen de oprichting van eene nieuwe Universiteit. De vergadering verwierp het voorstel om den onzekeren toestand in die omwentelingsdagen, en stond aan prof. KONIJNENBURG, die beloofde tot zijn ambt terug te keeren, eene traktementsverhooging van *f* 100 en *f* 100 voor huishuur toe, als het Sem. te Amsterdam bleef. Op 28 Oct. 1834 werd aldaar het tweede eeuwfeest van het Sem. luisterijk gevierd door een gedenkrede van ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, uitgegeven in het bekende „Gedenkschrift".

In 1868 en 1872 kwam de opheffing van het Sem. en de vereeniging der Broed. met de Hervormde kerk ter sprake, naar aanleiding van de adviesen uitgebracht door prof. TIDEMAN (Hand. Alg. Verg. 1868, blz. 55 vv. 1872, blz. 61 vv).

Een voorstel om door het uitloven van alumniaten leerlingen te trekken, werd verworpen en aan eene commissie van vijf kerken opgedragen betreffende het Sem. een nader voorstel te doen. Deze achtte het wenschelijk de kweekschool naar Leiden over te brengen, waarmede de Algemeene Vergadering zich vereenigde.

Prof. TIDEMAN vroeg en verkreeg met het einde van 1872 zijn eervol ontslag, en hield op 16 Dec. in de gehoorzaal van het Athenaeum Illustre te Amsterdam zijne afscheidsrede [1]).

Den 28 October 1884 werd het 250-jarig bestaan der kweekschool in de stadsgehoorzaal te Leiden herdacht door den hoogleeraar TIELE [2]).

De zorg voor het Sem. was in den aanvang opgedragen

---

[1]) *Het Sem. der Rem. te Amsterdam*, Amst. 1872.

[2]) *Gedenkrede bij het 250-jarig bestaan van het Sem. der Rem.* Leiden. (niet in den handel).

aan de Directeuren der Broed. volgens de kerkorde van 1633. In 1654 werd voor Directeuren in de nieuwe instructie eene reeks van 17 bepalingen rakende de inrichting van het Sem. vastgesteld, die nog de grondslag uitmaakt der tegenwoordige regeling. Maar tevens was toen al bepaald, dat het opzicht over de studenten zou worden opgedragen aan „Directeurs der Societeyt ofte harer studien". In 1663 besloot men Curatoren aan te stellen en in 1666 werd dat besluit uitgevoerd door de benoeming van drie pred^{n}. en twee opzieners tot Curatoren, nevens den hoogleeraar. De verkiezing van Curatoren werd in 1669 aldus geregeld, dat de kerk van Amsterdam er twee zou stellen en elk der andere contribueerende kerken één, te kiezen uit de pred^{n}., de opzieners, en andere leden der gemeente, terwijl de pred^{n}. der onvermogende kerken uit hun midden er twee zouden aanwijzen. Tevens werd toen een Reglement voor de werkzaamheden van curatoren vastgesteld. De Amsterdamsche opzieners werden vriendelijk verzocht zooveel mogelijk bij de oefeningen en examina der leerlingen tegenwoordig te zijn, terwijl ieder lid der Broed., desverkiezende, tot die bijeenkomsten vrije toegang had. In 1684 werd bepaald, dat er acht Curatoren zouden gekozen worden „uit het geheele lichaem der Societeit". In 1819 werd de tegenwoordige regeling ontworpen en ontstond het „College van professoren en curatoren". Er werden nu vier cur^{n}. aangesteld, ieder zitting hebbende voor vier jaren, terwijl er ieder jaar één aftrad, die echter herkiesbaar was. Thans is de aftredende eerst na een jaar verkiesbaar. Bovendien bestaat er nu onderscheid tusschen de bijeenkomsten van het College van prof^{n}. en cur^{n}., en de Curatoren-vergadering, waar afgevaardigden der gemeenten met beslissende stem, en pred^{n}., voor zoover zij niet examineeren, met adviseerende stem zitting hebben (Alg. reglement, hdst. V). Als teekenend voor de eigenaardige waardeering van het College van cur^{n}. oudtijds, verdient vermelding wat in 1790 aldus werd uit-

gedrukt: „het College van cur^{n}. zou voorts de levende en altoos durende instructie van heeren prof^{n}. blijven".

Het onderwijs der prof^{n}. werd in 1790 vrij nauwkeurig in hunne instructie omschreven; zij moesten namelijk tweemaal daags gedurende vijf weken college geven, toezien op de studie en het leven der studenten, hun een goede methode van studie leeren. De vacanties mochten niet langer duren dan tien weken in het jaar. De hoogl. in de godgeleerdheid moest een dogmatisch systeem geven, dat hoogstens in twee jaren afliep, verder had hij college te geven in kerkgeschiedenis en christelijke zedekunde, homiletiek en pastoraal te geven en een theologisch dispuut te houden. Naast de hoogleeraren in de godgeleerdheid heeft er ook een leerstoel voor wijsbegeerte en letteren aan het Sem. bestaan; de studie toch van de godgeleerdheid moest rusten op stevigen letterkundigen en wijsgeerigen grondslag.

Bij de benoeming van Wettstein in 1731 werd ook voor dit professoraat eene instructie vastgesteld. Het onderwijs handelde over het Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, de kerkgeschiedenis, de wijsbegeerte en stijloefeningen. In 1743 werd bepaald, dat geen student tot de theologische studie kon bevorderd worden, die het Grieksche N. Testament niet voor de vuist kon verklaren. De litterarische prof. hield de stijloefeningen. In 1756 werd het wijsgeerig deel van dit onderwijs nader omschreven, als loopende over de Physica, Logica, Methaphysica of Ontologia, „om hen wel te leeren redeneeren en rechtschapen denkbeelden te vormen van de gronden der Godgeleerdheid". Deze hoogl. moest de novitii examineeren in het Latijn en Grieksch, alsmede in het Grieksche Testament. In 1771 werd hem gelast de studenten op te wekken tot het houden van eene Latijnsche oratie, om hen te oefenen in het Latijn-spreken en in de uiterlijke voordracht.

In 1773 werden de studenten in de godgeleerdheid verplicht de lessen van Wyttenbach vlijtig bij te wonen, terwijl door Curatoren den 29 April 1777 werd bepaald, dat

de studenten bij afwezigheid van de colleges boeten zouden verbeuren, die bij de alumni van hun alumniaat zouden worden afgehouden. Toen WYTTENBACH naar het Athenaeum overging, werd in 1781 een der studenten belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch.

In 1790 moest de hoogl. in de letteren ook een exegetisch college geven over het O. en N. Test., en een dispuut college houden. In 1793 werden de kerken aangeschreven te zorgen, dat jongelieden, die men voor het Sem. bestemde, liever de Latijnsche scholen moesten bezoeken, dan door privaat-onderwijs opgeleid worden. Sedert 1802 werd een der hoogl^{n}. van het Athenaeum verzocht de novitii in litteris te examineeren. In 1824 was bepaald, dat geen jongelieden, die aan de Academie in propaedeuticis gestudeerd hadden, tot de theologische lessen konden worden toegelaten, tenzij zij het bewijs overlegden van candidaten in de letteren te zijn. Na 1788 maakte men voor het onderwijs der studenten ook gaarne gebruik van het onderricht door hoogl^{n}. aan de kweekschool der Doopsgezinden gegeven, waarbij in de 19de eeuw dat van de hoogl^{n}. aan het Evangelisch-Luthersch Seminarium werd gevoegd. Wat in dienzelfden tijd de studenten onzer kweekschool aan het onderwijs van ROOYENS, VETH en MOLL hebben te danken gehad, is ieder bekend. Met de geheel veranderde toestanden behoefde men aan het Sem. niet langer te zorgen voor onderricht in de letterkundige en wijsgeerige vakken.

Bij de verplaatsing naar Leiden in 1873 werd door de studenten gebruik gemaakt van het onderwijs door de theologische faculteit aldaar gegeven. Prof. TIELE, in 1877 tot rijkshoogleeraar benoemd aan die zelfde hoogeschool, gaf aan onze studenten een tweeledig onderwijs; als kerkelijk hoogleeraar: in de geschiedenis van het Remonstrantisme, de onderdeelen van de practische theologie en in de uiterlijke welsprekendheid, als rijkshoogleeraar: in de geschiedenis der godsdiensten. Zijn opvolger prof. GROENEWEGEN vulde voor zijne studen-

ten en anderen het onderwijs der faculteit aan door een college te geven over inleiding tot de wijsbegeerte van den godsdienst en de dogmatiek. In 1878 werd het doctoraal examen in de theologie verplichtend gesteld; maar deze bepaling werd in 1888 teruggenomen, en voor de aanstaande prop^{n}. die zich niet aan het doctoraal-examen wenschten te onderwerpen, het proponentsexamen in twee deelen gesplitst.

Het getal der studenten was altijd klein. In 1757 en 1758 werd er door gemis van studenten geen theologisch onderwijs gegeven. In 1786 was er geen prop. beschikbaar en werd aan een godsdienstonderwijzer (BRAKEL) het radicaal van predikant verleend. Van 1819—1825 stond het theologisch onderwijs weder een poos stil, daarna was het getal studenten doorgaans geëvenredigd aan de behoefte en het grootst in 1852, toen er tien studenten waren. In 1872, vóór de verplaatsing naar Leiden, was er weder geen student. Het denkbeeld dat de studenten vrijheid zouden hebben buiten Amsterdam te studeeren, om daarna bij het peremtoir-examen aan Curatoren van hunne geschiktheid te doen blijken, werd in 1729 door Rotterdam aan Amsterdam aanbevolen maar verworpen. Tijdens de Fransche overheersching verklaarde de Broed. de kweekschool in 1811 opgeheven. In 1812 en 1813 bleef desniettemin eene commissie uit de Curatoren bestaan, die ook nog een student aannam. Maar van 1815 —1816 stond het onderwijs geheel stil. In 1828 betoonde de Regeering neiging om het Sem., als Koninklijk Sem. op gelijken voet te brengen met dat der Evangelisch-Lutherschen. Dit werd door de Broed. niet begeerd, maar gaf aanleiding tot nadere bepaling van de wijze, waarop de graden van candidaat en doctor in de godgeleerdheid aan de studenten zouden worden verleend.

Ten slotte een woord over de geldelijke zijde der zaak. De bezoldiging van den hoogleeraar werd in 1727 op *f* 1600 in 1738 op *f* 1750 geboekt. In 1816 gaf de Regeering aan den hoogl. een rijkstraktement van

f 1600, dat tot *f* 2200 zou gebracht worden, als er drie of meer studenten in de godgeleerdheid waren. De Broed. voegde toen *f* 400 bij het rijkstraktement. Het rijkstractement werd later tot *f* 1800 verhoogd, want deze som werd aan prof. KONIJNENBURG als pensioen verzekerd. Aan prof. VAN DER HOEVEN werd toen het bedrag van het ingetrokken derde rijks-predikantstraktement van Amsterdam (*f* 1100) toegelegd, waarbij de Broed. *f* 1300 voegde. Na den dood van KONIJNENBURG trad VAN DER HOEVEN weder in het genot van *f* 1800 rijkstraktement (*f* 1100 van het ingehouden predikantstraktement en *f* 700 uit de begrooting van Binnenl. Zaken). Dit bedrag in 1855 ook aan den hoogl. TIDEMAN toegekend, werd in 1857 op voorstel van Curatoren tot *f* 2400 verhoogd. Bij zijn eervol ontslag in 1872 is hem in evenredigheid daarvan een rijkspensioen toegekend, dat ook aan zijn opvolger werd verzekerd. Prof. TIELE deed, na zijne benoeming als rijks-hoogleeraar, afstand van de *f* 600, die de Broed. aan den hoogl. van het Sem. uitkeerde. Aan den hoogl. GROENEWEGEN werd door de Broed. een traktement van minstens *f* 4800 gewaarborgd, met inbegrip van de rijkstoelage en van wat hij uit eene andere betrekking mocht genieten. Voor de aanvaarding eener tweede bezoldigde betrekking heeft de hoogl. noodig de toestemming van de Commissie der Broed. en van de Curatoren.

Geldelijke toelagen werden van oudsher ook aan de studenten toegelegd. De Broed. gaf vroeger alumniaten van *f* 250, waaraan Amsterdam en Rotterdam en vele kerken eene verhooging toevoegden. Alkmaar had twee studiebeurzen. Amsterdam kreeg in de eerste helft der 18de eeuw een legaat van WILLEMPJE VAN MAERLOOP voor alumni groot *f* 30.000. Rotterdam besloot in 1756 voor drie bekwame jongelingen gedurende de vijf jaren hunner studie jaarlijks *f* 300 te schenken. Het onderwijs werd gratis gegeven. Een tijd lang vorderde men *f* 150 teruggave voor elk jaar propaedeutische studie, waarvan

de Groote Verg. vrijstelling kon verleenen. Volgens Kon. Besluit van 1820 kwam hierbij het theologisch academiegeld voor predikantszonen (*f* 200). Van tijd tot tijd beloonde de Broed. studenten, die zich hadden onderscheiden. Als men een enkele maal, zooals in 1881, een alumniaat weigeren moest, wendde zich de Commissie der Broed. niet vruchteloos tot verschillende kerken om in dat bedrag te voorzien. Thans betalen de studenten, die geen alumni zijn, de som voor collegegelden gevorderd voor iederen student volgens art. 64 der Wet op het H. O. Voor de alumni voldoet de Broederschapskas aan die verplichting. Voor alle studenten bekostigt de Broed. de examen-gelden. Ook kan op aanvrage eene bijdrage verkregen worden in de kosten van eene Academische promotie.

---

§ 2.

DE PROFESSOREN.

Het Onderwijs in de Godgeleerdheid.

SIMON EPISCOPIUS (SIMON EGBERTSZOON BISSCHOP 1634—1644) was geb. te Amsterdam 8 Jan. 1583 uit burgerlijke ouders [1]. Hij kwam voor rekening van de Amsterdamsche regeering als kweekeling in het Staten-college te Leiden. Reeds in 1601 verdedigde hij stellingen over „de verbeeldingskracht," waarvoor DWINGLO een latijnsch gedicht schreef. In 1606 verdedigde hij onder RUDOLF SNELLIUS eene verhandeling over de vraag „An philosophiae studium necessarium sit theologiae candidato", en trad toen reeds op last van de Amsterdamsche Regeering aldaar op in de N. Zijds Kapel. In 1608 werd zijne beroeping naar Amsterdam tegengewerkt, bedankte hij voor Gouda en vertrok in 1609 naar Franeker, om onder de leiding van JOH. DRUSIUS

---

[1] A. H. HAENTJENS, *Simon Episcopius*. Leiden 1899, en de aldaar aangewezen werken.

zich toe te leggen op de studie van het O. Testament. In 1610 werd hij onder protest predikant te Bleiswijk, en onderteekende in hetzelfde jaar de bij de Staten van Holland ingediende „Remonstrantie". Hij was tegenwoordig in de Haagsche Conferentie van 1611 en werd den 23sten Febr. van het volgend jaar tot opvolger van GOMARUS benoemd, die zijne betrekking vrijwillig had nedergelegd. Daardoor verviel een beroep naar Utrecht. Door de Staten in 1618 afgevaardigd ter Nationale Synode te Dordrecht, zag hij zich gedwongen aldaar plaats te nemen onder de gedaagden. Nadat het gevoelen der Remn. veroordeeld was, werd hij met de andere gedaagden den 6en Juli 1619 naar Waalwijk gevoerd. In de bijeenkomsten der Remn. aldaar en in Sept. 1619 te Antwerpen bekleedde hij het voorzitterschap. Met WTENBOGAERT, GREVINCKHOVEN, POPPIUS, NIËLLIUS en CORVINUS behoorde hij tot de Directeuren. die van uit het buitenland de zaken der Remn. regelden. Hij stelde de „Confessio sive declaratio sententiae pastorum, qui in foederato Belgio Remonstrantes vocantur", waartoe hij met WTENBOGAERT, GREVINCKHOVEN en NIËLLIUS was gecommitteerd en die door WTENBOGAERT in het Nederlandsch werd vertaald. Van 24 Aug. 1621—28 Juli 1626 woonde hij te Rouaan.

In 1626 in het vaderland teruggekeerd, vestigde hij zich te Rotterdam, waar hij op 6 Dec. 1630 in het huwelijk trad. Hij stelde de formulieren voor Doop- en Avondmaal, niet die voor den Doop der bejaarden, en gaf ze op verzoek in verkorten vorm op 19 Aug. 1632 aan de Broed. over. Hij verbond zich niet aan eene bepaalde gemeente, maar bediende Rotterdam gedurende de afwezigheid van GREVINCKHOVEN. Op 27 Febr. 1633 werd hij tot hoogl. aan het Sem. benoemd en aanvaardde zijn taak 28 Oct. 1634. Hij overleed den 4den April 1643 en werd op 8 April in de Westerkerk te Amsterdam begraven.

STEPHANUS CURCELLAEUS (ETIENNE DE COURCELLES) werd den 2den Mei 1586 te Genève geb. (Gedenkschr. v.h. Sem. blz. 100 vv). en was achtereenvolgens pred. te Fontainebleau,

Amiens en Vitry. In 1634 vestigde hij zich in Holland en sloot zich te Amsterdam bij de Broed. aan. Na EPISCOPIUS' dood droegen de Directeuren hem op de studenten te examineeren, en toe te zien dat zij door VOSSIUS en BARLAEUS in de kerkgeschiedenis en wijsbegeerte werden onderwezen, terwijl hij zelf hun eenige lessen zou geven in de godgeleerdheid. Op den 6[den] Mei 1643 werd hij tot hoogl. gekozen op een predikantstraktement, daar EPISCOPIUS echter geklaagd had, dat het professoraat voor één persoon te zwaar was, werden hem de Amsterdamsche pred[n]. NIËLLIUS en PRAEVOSTIUS, alsmede HUTTENUS, pred. te Noordwijk, ter zijde gesteld om het onderwijs in de godgeleerdheid en het oefenen in het preeken onder elkander te verdeelen, welke pred[n]. daarbij te Amsterdam den predikdienst bleven waarnemen. PRAEVOSTIUS werd in hetzelfde jaar door blindheid in de vervulling van zijne taak verhinderd, en toen in 1649 NIËLLIUS om den last der jaren en HUTTENUS om zijn vertrek naar Nijmegen aftraden, stond CURCELLAEUS alleen voor het onderwijs, dat hij tot zijn dood, Mei 1659, bleef geven.

ARNOLDUS POELENBURG, geb. te Hoorn Sept. 1628, werd, als leerling van CURCELLAEUS, door het genot eener beurs in staat gesteld de Academiën van Leiden, Utrecht en Franeker te bezoeken (Gedenkschr. v.h. Sem. blz. 108. Bibl. Rem. geschr. blz. 50 v.). Na pred. geweest te zijn te Hoorn (1654) en te Rotterdam (1658), trad hij, toen CURCELLAEUS hopeloos krank werd, in 1659 als hoogl. op. Als pred. had hij de Rem[n]. verdedigd tegen HOORNBEEK en SPANHEIM, en als hoogl. maakte hij naam door zijne studiën over de geschriften der Rabbijnen. Hij overl. 30 Aug. 1688 en werd te Hoorn begraven.

ISAACUS PONTANUS, (Gedenkschr. v.h. Sem. blz. 111 vv. Bibl. Rem. geschr. blz. 51 v.), pred. te Amst. sedert 1654. Hij had te voren de gemeenten van Frederikstad (1649) en Brielle (1652) gediend. Als prediker bijzonder geliefd, voorzag hij reeds in 1659 in het theologisch onderwijs, waarbij hij van Mei 1663 tot April 1664 ook dat der wijsbegeerte voegde.

Na POELENBURG's dood werd hij 16 Nov. 1666 in eene buitengewone vergadering der Broed. tot hoogl., in de godgeleerdheid benoemd, met verlof zijn predikdienst te mogen blijven waarnemen. Dit laatste noopte hem reeds op 12 Juli 1667 zijn predikambt neder te leggen, met aanbeveling van VAN LIMBORCH als zijn opvolger. De kerk van Amsterdam werd nu belast met het onderwijs der studenten, „onder order" van Curatoren. In zijne geschriften toonde hij zich voorstander van eene godsdienstige gemeenschap op democratischen grondslag. De Rotterdamsche gemeente bezit zijn portret.

PHILIPPUS VAN LIMBORCH [1]), geb. 19 Juni 1632 te Amst., studeerde aldaar en te Utrecht, werd prop. 1656, pred. te Gouda in 1657 en de Amst. in 1567. Den 7[den] Aug. 1667 werd hij voorloopig belast met het onderwijs der studenten en tot hoogl. benoemd 19 April 1668. Reeds als student te Utrecht voerde hij geleerde twistgesprekken met LODENSTEIN en VOETIUS. Bekend is zijne „Theologia christiana", waartegen CHR. FRANCK zijne „Exercitia Antilimborchiana" schreef (Keulen 1694). Van zijne „Historia Inquisitionis" (1692) werd in de Revue des deux Mondes (1868 pag. 819) met grooten lof gewag gemaakt en LIMBORCH „l'historien le plus fidèle de l'Inquisition" genoemd. Voor de Broed. vervaardigde hij in 1700 „het formulier voor den Doop van bejaarden". Hij overl. 30 April 1712 en werd 6 Mei te Amst. in de Westerkerk begraven. Zijn portret staat vóór de Theologia Christiana. In 1705 liet de kerkeraad van Amst. een nieuw portret van hem vervaardigen.

ADRIANUS VAN CATTENBURGH was 2 Nov. 1664 te Rott. geb. (Gedenkschr. v.h. Sem. blz. 170 vv. Bibl. Rem. geschr. blz. 57). Hij werd pred. aldaar in 1687 en hoogl. 26 Mei 1712. Bij de aanvaarding van zijn professoraat bedong hij huishuur, kindergeld, weduwenpensioen en transport van goederen als een pred. (Hand. Amst. Kerk 1719). Hij nam

---

[1]) ABR. D. AMORIE V. D. HOEVEN JR., *Dissertatio de Phil. à Limborch theol.*, L. B. 1843.

12 Febr. 1713 zitting als lid van den Grooten Kerkenraad der Amsterdamsche gemeente. In 1731 belastte hij zich voor een tijd met het letterkundig en wijsgeerig onderwijs. Wegens verzwakking zijner zintuigen nam hij 14 Mei 1737 zijn ontslag. Hij overl. te Utrecht 5 Maart 1743. Zijn onderwijs stond hoog aangeschreven ook bij de Doopsgezinden [1]). In zijne „Bibliotheca scriptorum Remonstrantium" legde hij den grondslag voor onze kennis van de Remonstrantsche letterkunde. In 1758 kwam de Broed. in het bezit van een met vruchtgebruik belast legaat van *f* 20,000, door VAN CATTENBURCH gemaakt aan de Broed. voor de weduwen en weezen der Rem. pred[n]., onder beheer van de kerken van Amst. en Rott [2]).

Hij was dus niet onvermogend en bezat eene buitenplaats bij Moordrecht (Hand. Amst. kerk. 1719). De Amsterdamsche kerk bezit zijn portret.

JOANNES DRIEBERGE (Gedenkschr. v. h. Sem. blz. 177 vv., Bibl. Rem. geschr. blz. 56 vv.), geb. te Leiden 11 Dec. 1686, werd prop. in 1708, pred. te Noordwijk in 1708, te Utrecht in 1718, te Rott. 1725 en hoogl. 14 Mei 1737. Hij overl. 1 Mei 1747 en werd 6 Mei te Amst. in de Westerkerk begraven [3]).

JACOBUS KRIGHOUT (Gedenkschr. v. h. Sem. blz. 183 vv., Bibl. Rem. geschr. blz. 60 vv.), geb. te Rott. in 1703, prop. in 1726, pred. te Boskoop in 1729, te Zevenhuizen in 1732, te Utrecht in 1738 en te Leiden in 1739. In Jan. 1747 aanvaardde hij het professoraat [4]). In het laatst van 1756 voorzag hij ook in het letterkundig en wijsgeerig onderwijs. Van zijn aanvraag om ontslag in 1766 om gezondheidsredenen werd hij nog teruggebracht; de hoogl. in de letteren nam

---

[1]) S. MULLER, *Geschiedenis van het Onderwijs in de Theologie bij de Ned. Doopsgezinden.* Amst. 1850, blz. 44 vv.

[2]) B. VAN STOLK, *Bizondere fondsen en instellingen bij de Rem. Broed.*, 1898, blz. 15 vv. Als manuscr. gedrukt.

[3]) P. BLIEK, *Lijkrede ter gedachtenis van J. Drieberge*, Amst. 1746. J. J. WETTSTEIN, *Oratio funebris in memoriam J. Driebergii*, Amst. 1746.

[4]) J. TIDEMAN gaf zijne „Methodus concionandi" uit in *Kerkhist. Archief* van KIST en MOLL. Dl. III, blz. 253 vv.

tijdelijk zijne plaats in. Maar op 17 Juli 1769 werd het ontslag verleend, waarbij hij voor het behoud zijner waardigheid en een traktement bedankte. Hij stierf te Lisse 22 Jan. 1770 en werd aldaar begraven. Hij vermaakte, na aftrek van een enkel legaat, zijn geheele vermogen aan de Broed., opdat uit twee derden der rente de pred^{n}. der Broed., ook de emeriti, eene toelage zouden ontvangen en een derde zou strekken tot eene bijdrage voor de Algemeene Kas (B. VAN STOLK, a. w. blz. 29 vv.).

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH (Gedenkschr. v.h. Sem. blz. 186 vv., Bibl. Rem. geschr. blz. 61 v.), geb. te Amersfoort 22 Febr. 1720, werd prop. in 1740, pred. te Hazerswoude in 1742 en te Delft in 1750. Sedert 1756 nam hij het onderwijs der studenten in de letteren en wijsbegeerte op zich en in 1766 ook dat in de godgeleerdheid. Den 17^{en} Juni 1767 werd hij de opvolger van KRIGHOUT. Tot 1771 nam hij het onderwijs in de letteren er bij waar en sedert 1768 het onderwijs in de godgeleerdheid met dat in de kerkgeschiedenis. Hij vervulde te Amsterdam ook een deel der predikbeurten. Eervol ontslagen op 15 Juni 1790, overl. hij op 13 April 1792 [1]).

JAN KONIJNENBURG (Gedenkschr. v. h. Sem. blz. 200 vv., Bibl. Rem. geschr. blz. 62 vv.), geb. te Leiden 8 Dec. 1757, werd prop. in 1778, pred. te Hazerswoude in 1779, te Leiden 1783, te Utrecht 1786. Tot hoogl. benoemd 5 Aug 1790, deed hij zijne intrede op 23 Nov. met eene „Laudatio Simonis Episcopii". In 1797 werd hij volksvertegenwoordiger in de tweede Nationale Vergadering, terwijl het professoraat toen werd waargenomen door den Doopsgezinden hoogl. HESSELINK. In 1826 vroeg hij een ambtgenoot en werd emer. 20 Jan. 1827. Hij overl. 8 Jan. 1831.

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN, geb. te Rotterdam 22 Febr. 1798, werd prop. in 1819, pred. te Rotterdam in 1820. Benoemd tot hoogl. den 20sten Juni 1827, hield hij zijne

---

1) P. VAN HEMERT, *Oratio funebris in obitum A. A. v. d. Meersch.* Amst. 1792.

oratie op 28 Nov. „de germano theologo literarum sacrarum interprete." In 1828 werd hij eershalve benoemd tot doctor in de godgeleerdheid door de Groningsche Hoogeschool, en door de faculteit der letteren en wijsbegeerte met het eere-doctoraat in die vakken begiftigd. Hij hield de feestrede bij het Tweede Eeuwfeest van het Sem. op 28 Oct. 1834, herdacht in 1845 zijn vijf-en-twintigjarige evangeliebediening, en in 1852 zijn vijf-en-twintigjarig professoraat. In het buitenland herstel van zijne krachten gezocht hebbende, overleed hij op den terugreis naar het vaderland den 29en Juli 1855. Hij is begraven te Utrecht, waar in 1857 een monument op zijn graf verrees, dat in 1892 in eenigszins gewijzigden vorm werd hersteld. Rotterdam bezit zijn portret als hoogl. van de hand van J. W. PIENEMAN, Amsterdam een ander van hem als kanselredenaar, geschilderd door C. KRUSEMAN [1]).

JOANNES TIDEMAN werd geb. te Amsterdam den 12en Oct. 1807 en op 18 Jan. 1830 te Leiden bevorderd tot doctor in de letteren op eene dissertatie „de Deo Platonis". Als prop. werd hij den 11en Nov. 1830 te Rott. beroepen. Op 23 Nov. 1855 benoemd tot hoogl., deed hij 31 Maart 1856 als zoodanig zijne intrede met eene „Oratio de theologiae in Remonstrantium Reformatorum Seminario professione." In 1857 ontving hij eershalve het doctoraat in de godgeleerdheid van de Leidsche Hoogeschool. Hij hield de „Gedenkrede" bij de viering van het 250-jarig bestaan der Broed. op 1 Juni. 1869. Tegen 1 Jan. 1873 verzocht en verkreeg hij eervol ontslag en hield zijne

---

[1]) F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Leven en karakter van A. des Amorie van der Hoeven*. Amst. 1859. Dez. *V. d. Hoeven als een voorbeeld van kanselwelsprekendheid*. A. A. STUART, *A. de Am. v. d. Hoeven herdacht*. 2e dr. waarachter *H. C. Rogge*, v. d. Hoeven als hoogl. voor zijne studenten. J. HERMAN DE RIDDER, *Van der Hoeven als handhaver der nationaliteit*. M. COHEN STUART, „Iets ter gedachtenis na het afsterven van v. d. Hoeven" (*Jaarb. v. Wetensch. theol.*) L. DE JONG, *Leerrede*. J. TIDEMAN, *De hoogleeraar van der Hoeven herdacht*. J. H. MARONIER in: *Levensberichten van de Maatsch. de Ned. Letterk.* 1859. *Bibl. Rem. geschr.* blz. 63 vv.

afscheidsrede 16 Dec. 1872 in het Athenaeum te Amst. over „Het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam." In zijn werk „De Stichting der Remonstr. Broederschap," (2 dln. 1891/92) gaf hij een belangrijk uit de bronnen bewerkt verhaal van de geschiedenis der Broed. tot aan haar zelfstandig bestaan en de stichting harer kerken, waarvoor hij in 1847 den grond had gelegd door zijne „Biografische Naamlijst." Deze werd door hem verbeterd en aangevuld gedurende zijn emeritaat tot op 1888. Hij woonde eerst te Amst., later te Hilversum, waar hij den 9^den^ Oct. 1891 overleed. Zijne kinderen schonken zijn door Mej. PRUIJS VAN DER HOEVEN geschilderd portret aan de gemeente te Rott. (Uit de Rem. Broed. 3de Jg. 1891, blz. 89 vv.)

CORNELIS PETRUS TIELE, geb. 18 Dec. 1830 te Leiden, werd prop. in 1853, pred. te Moordrecht 1 Nov. 1853 en te Rott. 24 Aug. 1856. De Leidsche Hoogeschool bevorderde hem 13 Febr. 1873 eershalve tot doctor in de godgeleerdheid. Hij aanvaardde het hoogleeraarsambt met eene redevoering over „De godsdienst der natuurvolken in de godsdienstgeschiedenis". In 1877 werd hij tevens benoemd tot hoogl. aan de Rijks-universiteit te Leiden, en wijdde hij den leerstoel voor de Geschiedenis der Godsdiensten in met eene redevoering over „De vrucht der Assyriologie voor de vergelijkende geschiedenis der godsdiensten." Het 250-jarig bestaan van het Sem. der Broed. herdacht hij in eene „Gedenkrede" in 1884, en bij gelegenheid zijner 40-jarige evangeliedienst (Nov. 1894) sprak hij over „De Remonstr. Broed. in haar beginsel en doel." Ook in het buitenland werd hij als beoefenaar van de vergelijkende geschiedenis der godsdiensten zeer gewaardeerd, zooals o. a. bleek uit de Fransche en Duitsche vertaling van zijne rede over de studie der Assyriologie. In 1897—98 verscheen zijne „Inleiding tot de Godsdienstwetenschap" (2de dr. 1900), het eerst als Gifford-lezingen gehouden te Edinburgh. Toen hij in 1900 den 70-jarigen leeftijd bereikt had, bleef hij hoogl. aan de kweekschool. Hij overl. 11 Jan. 1902. Aan

de Leidsche Universiteits-Bibliotheek vermaakte zijne weduwe eene kostbare boekverzameling, die in een Tiele-kamer wordt bewaard [1]).

HERMANUS IJSBRAND GROENEWEGEN, geb. 1 Jan. 1862 te Amst., werd prop. in 1885, waarnemend pred. te Doesburg, pred. te Dokkum 11 Sept. 1887, te Utrecht 1891, te Rott. 1893. Hij was in 1889 te Leiden tot theol. doctor gepromoveerd met eene dissertatie over „PAULUS VAN HEMERT, als godgeleerde en wijsgeer". Op 7 Mei 1902 aanvaardde hij het hoogleeraarsambt met eene redevoering over de „Metaphysica in de wijsbegeerte van den godsdienst".

Het onderwijs in Letteren en Wijsbegeerte

is aan het Seminarium gegeven door:

JOANNES LOEDINGIUS (Leuding). In 1650 pred. te Amst., gaf hij op verzoek van den kerkenraad eenige lessen aan de studenten. Misschien stond dit in verband met het ontslag van NIËLLIUS en het vertrek van HUTTENUS (1649), den dood van BARLAEUS (1648) en van VOSSIUS (1649). Hij was een beminnelijk, geleerd en taktvol man, die reeds Sept. 1653 op 30 jarigen leeftijd overleed.

ISAACUS PONTANUS gaf één jaar op verzoek der opzieners van Amst. lessen in de wijsbegeerte, maar om zijn predikdienst en omdat het onderwijs van POELENBOURG ook op dit punt voldoende was, nam hij zijn ontslag.

---

[1]) „Levensgeschiedenis" door P. D. Chantepie de la Sausaye in het *Jaarb. v. d. Kon. Akademie v. Wetensch.* 1903. J. HERMAN DE RIDDER in *Mannen van beteekenis*, 1890, blz. 321 vv. *Uit de Rem. Broed.* 11de jg. 1901, blz. 129 vv.

JOHANNES NAERANUS was de zoon van SAMUEL NAERANUS, een zoon dezen geleerden vader, vriend van CASAUBONUS en VOSSIUS, waardig. Hij was in 1652 pred. te Oude Wetering. Den 6 Maart 1659 deed hij in een brief aan Directeuren den voorslag om voor de studenten eene voorbereidende school te stichten, omdat het lager onderwijs zeer werd veronachtzaamd (Rott. Hss. N°. 1). Hij wees er op hoe de Socinianen, die aan hunne Academie eene school verbonden hadden met 7 à 8 onderwijzers en allerlei beneficiën voor de studenten, den Remonstranten in dezen een goed voorbeeld gaven. Hij herinnerde er bij hoe zijn vader SAMUEL NAERANUS, in de dagen van de stichting van het Seminarium, door den hoogl. VOSSIUS er op gewezen was, dat zulk eene voorbereidende school uitnemend bij de kweekschool zou passen. NAERANUS meende nu, „dat men zoodoende ook jongelieden van andere gezindten tot zich zou trekken en deze Remonstrant zouden worden zonder het te voelen en te weten." Zijn voorstel werd echter verworpen. Reeds in hetzelfde jaar werd aan een jongmensch, die tot den predikdienst wenschte opgeleid te worden, aangeraden eerst een jaar bij NAERANUS te Oudewetering te verblijven. Aan de Gr. Verg. van 1667 werd medegedeeld, dat NAERANUS zulk eene voorbereidende school buiten kosten der Broed. wilde oprichten, mits de Broed. deze inrichting op haar naam stelde. Wederom kwam er niets van. In de vergadering van 1667 werd voorgesteld om aan NAERANUS het onderwijs van de studenten in de letteren en in den schrijfstijl op te dragen. Deze zaak werd ten slotte overgedragen aan Cur^{n}., die den 4^{den} Sept. 1669 besloten, dat NAERANUS uit naam der Broed. eene school te Oude Wetering zou oprichten en voorloopig voor een jaar als rector de jongelieden bekwamen in het Grieksch, het Latijn, de wijsbegeerte en de geschiedenis, tot zij de lessen van den hoogl. in de godgeleerdheid zouden kunnen volgen. CASPAR DANCKERTS, een kweekeling van NAERANUS, werd hem als conrector ter zijde gesteld. Op 12 Juni 1670 bevestigde

de Gr. Verg. NAERANUS levenslang in zijn ambt „buiten belasting der Societeit", welk besluit in Juli 1671 nader werd toegelicht door de verklaring, dat op die school zouden geplaatst worden zij, „die nog te ongeoeffent zijn om de lessen van haar Sem. aan te hooren en tot geen alumni zouden worden aangenomen voordat ze bequaem zijn tot gemelde exercitiën". In de verg. van Aug. 1671 werd de school genoemd „Gymnasium der Societeyt". Eerst in 1677 werd DANCKERTS als prop. der Broed. aangenomen. In 1673, toen hij van tijd tot tijd door NAERANUS verzocht was voor hem op te treden, ontving hij de uitnoodiging om gedurende twee maanden de lessen van VAN LIMBORCH bij te wonen. Na zijn vertrek in 1677 kwijnde de school, die door de van de ouders gevergde onkosten nooit recht bloeide. Nog in 1677 worden de kweekelingen NOTHIUS en PELT genoemd: „bij NAERANUS geoefend". Zoo moest ook HOLLINGERUS in 1675 zich eerst bij NAERANUS oefenen, eer hij zich door Cur^{n}. liet examineeren. Later vernemen wij dat VAN ENGELEN te Utrecht en BORREMANS te Tiel jongelieden in hunne woonplaats onderwezen. NAERANUS moest in 1678 hulp bij zijn predikdienst zoeken. Hij verzocht in Rott. te mogen wonen en stierf in 1679. (Gedenkschr. v. h. Sem. blz. 122 vv.)

JOANNES CLERICUS (Jean Le Clerc), geb. te Génève 19 Maart 1657, kwam 1683 in Holland en werd door de Gr. Verg. van dat jaar der Broed. aanbevolen. Men besloot 20 April 1684 met hem te onderhandelen, ten einde van hem partij te trekken voor het Sem., zooals Cur^{n}. zouden goedvinden. Reeds had CLERICUS in 1683 in het Fransch gepreekt. Van Kerstmis 1684 tot Paschen 1686 deed hij dit iedere week in de Amst. kerk, waarvoor hem 20 zilveren ducatons (*f* 63), ongeveer het bedrag der collecte, vereerd werden. Weldra trad hij op als hoogl. in de oude letteren, het Hebreeuwsch en de wijsbegeerte. Ook kwam hij in aanmerking voor het professoraat in de godgeleerdheid, toen VAN CATTENBURGH gekozen werd. Doch men bracht

zijn traktement op dezelfde hoogte als dat van den gekozene, en belastte hem met het onderwijs in de kerkgeschiedenis. Hij werd emer. den 5^{den} Juni 1731 en overl. 8 Jan. 1735 [1]).

JOANNES JACOBUS WETTSTEIN, geb. te Basel 16 Maart 1693, werd in 1709 meester in de wijsbegeerte op eene dissertatie over Chilo. Toegelaten tot den predikdienst (17 Maart 1713) met een dissertatie over de verschillende lezingen in het N. Test., werd hij veldprediker bij een regiment Zwitsers in Hollandschen dienst te Rochester in Engeland, later in 's Hertogenbosch. In 1717 kwam hij als hulpprediker (diaconus) te Bazel. In dien tusschentijd deed hij vele reizen naar Parijs, Londen en Leiden om handschriften te collationeeren. Wegens de voorgenomen uitgave van zijn N. Test. aangeklaagd van socinianisme en afgezet 13 Mei 1730, kwam hij te Amsterdam in aanraking met de Rem^{n}. Deze benoemden hem in 1733 tot opvolger van CLERICUS op eene bezoldiging van *f* 1000, zonder den titel van professor, met last om zich eerst te Bazel te zuiveren van den hem aangewreven blaam. Ofschoon men te Bazel WETTSTEIN voor onbepaalden tijd schorste en de Amsterdamsche magistraat zich over de benoeming van WETTSTEIN ontstemd toonde, bleven de Rem^{n}. zijne benoeming handhaven. Voorloopig werd zijn onderwijs ook belemmerd door het uitvaardigen van allerlei protesten en het stellen van voorwaarden, die echter langzamerhand in het vergeetboek raakten. Met 1734 begon hij zijne lessen in de wijsbegeerte en het Hebreeuwsch, in 1737 in het n. testamentisch Grieksch, in 1745 in de kerkgeschiedenis en het volgend jaar tijdelijk in de theologie. Toen hij voor een professoraat te Basel in het Grieksch na lang beraad bedankt had, verhoogde de Broed. zijne

---

[1]) ABR. D. AM. V. D. HOEVEN JR., *Diss. de Joanne Clerico, Liter. hum. et phil. cultore.* L. B. 1843. *Gedenkschr. v. h. Sem.* blz. 124 vv., *Bibl. Rem. geschr.* blz. 68 vv.

bezoldiging met *f* 200. Hij overl. 24 Maart 1754 [1]).

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH. Nadat KRIGHOUT een jaar lang in WETTSTEIN's lessen had voorzien, trad hij in 1756 op met eene „Oratio de libertate mentis humanae" en gaf zijne lessen in de letterkundige vakken tot 1771, om bij WIJTTENBACH's vertrek naar Leiden in 1779 weder eenige litterarische colleges te geven. De „Geschiedenis der Remonstranten" van J. REGENBOOG (1774) was grootendeels zijn werk. Voor de voortzetting van dien arbeid achtte hij noodig, dat de Broed. een honorarium toezegde. Daar de algemeene kas het niet toeliet, beproefden eenige notabelen giften in te zamelen. Zij kregen niet meer bijeen dan *f* 250.

DANIEL WIJTTENBACH, geb. te Bern 7 Aug. 1740, kwam in 1770 te Leiden zijne studiën voltooien en werd 4 Juni 1771 hoogl. in de letteren en wijsbegeerte aan het Sem. Hij trad 19 Nov. op met eene „Oratio de conjunctione philosophiae cum elegantioribus litteris". Hij werd in 1779 hoogl. in de wijsbegeerte en in 1783 in de letteren aan het Athenaeum te Amst. Dit laatste nam hij aan om zijn burgerlijk bestaan te verbeteren. Door het verzet van den hoogl. TOLLIUS moest WIJTTENBACH in 1780 afzien van een college over het N. Test. voor onze studenten te houden. (Hss. Amst. N°. 320 en 320[a]). De kweekelingen van het Sem. volgden dit onderwijs tot op de aanstelling van VAN HEMERT, en na diens ontslag weder tot 1792. In dat jaar vertrok WIJTTENBACH naar Leiden. Zijn salaris was *f* 600, dat in 1785 werd gebracht op *f* 300, toen VAN SWINDEN het wijsgeerig onderricht der studenten op zich nam [2]).

PAULUS VAN HEMERT, geb. te Amst. 1765, was eerst pred. bij de //56 Hervormden te Baarn in 1780 en te Wijk bij Duurstede

---

[1]) J. KRIGHOUT *Sermo funebris in obitum* J. J. WETTSTENII. Amst. 1754, vert. door C. NOZEMAN, Amst. *Gedenkschr. v. h. Sem.* blz. 140 vv. W. J. LENTE, *Het leven en werken van* J. J. WETTSTEIN, Leiden 1902. *Bibl. Rem. geschr.* blz. 81 v.

[2]) MAHNE, *Vita Wijttenbachii.* 1823. *Gedenkschr. v.h. Sem.* blz. 191 vv.

in 1781. In Aug. 1784 legde hij zijne bediening neder wegens zijn verwerpen van de hoofdzaken der kerkleer. Hij vestigde zich als ambteloos burger te Rott., waar hij nu en dan optrad in de vergadering der Collegianten en zich aansloot bij de Rem^n^., in wier Gr. Verg. hij in 1788 als lid werd toegelaten. In 1789 vestigde hij zich te Amst., waar hij in 1790 lessen gaf in het Hebreeuwsch en de godgeleerdheid. In Aug. van dat jaar werd hij benoemd als hoogl. in de wijsbegeerte en de letteren aan het Sem. Den 24^en^ Nov. aanvaardde hij zijn ambt met eene Latijnsche redevoering: „de prudenti Christi, apostolorum atque evangelistarum consilio, sermones suos ac scripta ad captum vulgi accommodantium". VAN HEMERT trad op als verdediger der Kantiaansche wijsbegeerte. Op 30 Maart 1796 nam hij in eene vergadering van Cur^n^. zijn ontslag, dat 10 Juni door de Gr. Verg. werd bevestigd, en leefde daarna ambteloos te Emmerik en te Amst. Den 22^en^ Juni 1818 werd hij bij de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid, lid harer Permanente commissie en secretaris harer Commissie van weldadigheid, en bleef dit tot zijn dood (10 Febr. 1825) [1]).

Sedert het ontslag van VAN HEMERT is onder de heerschappij der Wet op het H. Onderwijs van 1825 voor de propaedeutici steeds gebruik gemaakt van het onderwijs der hoogl^n^. van het Athenaeum, die in de Curatorenvergadering de studenten examineerden; prof. VAN SWINDEN had dit reeds in 1797 gedaan en prof. WYTTENBACH examineerde toen ten zijnen huize voor gecommitteerden der Curatoren-vergadering. In 1799 nam prof. VAN LENNEP voor *f* 300 het onderwijs der Rem. studenten op zich. In 1805 werd voor het eerst door alle drie de prof^n^. der litterarische faculteit van het Athenaeum, WILMET, VAN SWINDEN en VAN LENNEP in de Curatoren-vergadering ge-

---

[1]) H. Y GROENEWEGEN, *Paulus van Hemert als godgeleerde en als wijsgeer*. Amst. 1882. Th. JORISSEN. *Feestrede bij het 100-jarig bestaan van Felix Meritis*, 3 Nov. 1897. *Bibl. Rem. geschr.* blz. 84 vv.

ëxamineerd. Zoolang het Sem. te Amst. was, geschiedde zulks verder geregeld.

Bij de nieuwe regeling van het H. Onderwijs in 1877 verviel dit, daar de propaedeusis door het eindexamen van het Gymnasium werd vervangen. Sinds werd te Leiden een enkele maal bij het voorbereidend proponents-examen het examen in de geschiedenis van den godsdienst van Israël, als niemand der Curatoren dit op zich nemen kon, door prof. Oort afgenomen.

II.

DE GEMEENTEN EN HARE PREDIKANTEN.

§ 1.

DE BROEDERSCHAP DER GEMEENTEN.

Toen het in 't voorjaar van 1619 duidelijk bleek welk lot den Remonstranten te wachten stond, werd nog, terwijl de Synode te Dordrecht vergaderde, den 5^{den} Maart 1619 te Rotterdam eene bijeenkomst van Rem^{n}. gehouden, om de Leden en Kerken der gelijkgezinden zooveel mogelijk bij de zuivere leer der waarheid, die naar de godzaligheid is, te houden, voor verstrooing te behoeden en in onderlinge vrede en eenheid samen te verbinden. Daarmede was de eerste stap gedaan tot vestiging eener Broederschap der Gemeenten. Over hare stichting is elders [1]) uitvoerig met mededeeling der oorspronkelijke bescheiden gehandeld. Hier worden alleen over den eersten tijd tot 1634 de hoofdzaken aangestipt.

De gebannen Remonstranten vergaderden eerst te Waalwijk, waar besloten werd door openbare of heimelijke prediking de broeders bijeen te houden. Voor twee maanden werd de verzorging der gemeenten vastgesteld en werden WTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINCKHOVEN met het bestuur belast. In 1621 vergaderde men te Antwerpen, waar de gemeenten in classen verdeeld werden, en in 1624 te Rotterdam „ter schuilplaats onder Gods heilige protectie".

[1]) J. TIDEMAN, *Stichting der Rem. Broed.* 2 dln. Amst. 1871/72. Vgl. over de vergadering van 5 Maart 1619: *Kroniek v. h. Hist. Gen. te Utrecht*, dl. 26, blz. 494.

Den 15en Oct. 1631 kon men te Rotterdam besluiten de gemeenten met eigen vaste leeraars te voorzien. Daarmede was men van Febr. tot Sept. 1632 bezig. Zoo kon den 6den April 1633 eene „Kerckenorde", door WTENBOGAERT ontworpen, aangenomen worden, waarmede de inwendige inrichting van de Broederschap der Gemeenten vastgesteld was.

De algemeene leiding was bij de Directeuren. Eerst waren dit drie predn. (WTENBOGAERT, EPISCOPIUS en CUPUS). In 1634 werd een vierde, SAMUEL LANSBERGEN, er bij gevoegd, en beraamde men wijzigingen in het Algemeen bestuur. In 1633 en 1646 dacht men er over een klassikaal bestuur in te voeren, dat echter maar zeer kort in werking kwam. Van 1654—1657 is er veel te doen geweest over het plan om aan de drie predn-directeuren uit ieder der drie aanzienlijkste gemeenten: Rotterdam, Amsterdam en 's-Gravenhage, twee opzieners toe te voegen, die ieder drie stemmen zouden uitbrengen. Het plan werd in 1656 voor één jaar aangenomen, doch vond zulk een tegenstand, dat eene Akte van Unie scheuring in de Broed. moest voorkomen. Rotterdam, waar men zich verzette tegen het sluiten van de kerkekamer voor het Vrijdagsche College der Vrije Profetie, stond met Leiden en Zoetermeer aan het hoofd van de oppositie, die zoo hoog liep, dat men besloot in 1657 alle beleedigende uitdrukkingen in de Notulen van de Broed. en de Directeuren te schrappen. In 1662 werd besloten, dat uit elke contribueerende kerk een pred. en ouderling in de Commissie van Directie zou worden afgevaardigd, en dat tot het beslechten van zwarigheden uit de mindere gemeenten hun zouden worden toegevoegd twee predn. als „Directeuren der minvermogende en subsisteerende kerken". Dit laatste college hield tot 1705 zijne afzonderlijke vergaderingen. Al liet dit het toezicht en beheer steeds aan de Gr. Verg. over, toch werden daar tot in 1819 Directeuren der minvermogende kerken verkozen, zelfs nadat in 1796 de „Commissie tot de zaken der Rem. Broed." was ingesteld.

Deze Commissie, toen zonder bepaalden naam benoemd, om tot aan de aanstaande Gr. Verg. „in alle voorkomende gevallen hare belangen te behartigen," telde zeven leden: de hoogleeraar, vijf pred^{n}. en één opziener. De staatkundige omstandigheden dier dagen bepaalden hare lastgeving. Zij moest de Gr. Verg. uitschrijven in alle gevallen, waarin de belangen der Broed. dit vereischten, alsmede „toezicht nemen, dat overal in de kerken der Broed. de orde en de welvoegelijkheid gehandhaafd worde, zonder zich te immisceren in datgene, wat volgens de societeytswetten alleen staat aan de bestelling der respectieve gemeenten, of dat de Societeit aan zich zelve heeft voorbehouden".

Zij kreeg spoedig den naam van: „Commissie tot behartiging der in- en uitwendige belangen der Broed.", werd jaarlijks aangesteld, totdat in 1799 haar bestaan blijvend werd gemaakt, al werden hare leden jaarlijks benoemd. In 1803 bestond de Commissie uit drie leden, na 1804 uit vijf. In 1806 werd het oude College van directie door de Commissie vervangen, die als zoodanig in het wetboek werd opgenomen, eerst in 1831 onder den tegenwoordigen naam, dien zij in 1816 met haar zegel van de Regeering ontvangen had. In 1819 werd de jaarlijksche benoeming van de leden vervangen door eene voor vijf jaren, met jaarlijksche aftreding van één lid, dat herkiesbaar was. Bij de wetsherziening in 1861 werd de herkiesbaarheid vastgesteld eerst na een jaar. Was na 1816 de Koninklijke goedkeuring noodig voor elke verandering van personen, thans werd alleen door de Regeering kennisgeving verlangd. Moesten vroeger de Gemeenten alleen door middel van de Commissie met de Regeering in betrekking treden, nu konden zij, evenals de predikanten, zich rechtstreeks tot den Minister wenden, als zij meenen niet te kunnen berusten in de redenen van bezwaar der Commissie. Bovendien werd de Commissie ontslagen van het bijzonder toezicht op het gedrag en de levenswijze der pred^{n}.

Sedert 1868 wordt het jaarlijksche verslag van de Commissie voor de leden der Gr. Verg. gedrukt. Het voorstel om den Boekhouder der Broed. tot vast lid der Commissie te maken werd in 1881 verworpen. In 1890 kwam men op het besluit van 1881 terug, en werd nu bepaald, dat de Commissie bestaat uit zes leden, van welke één is de fungeerende Boekhouder der Broed. en de vijf overigen door de Alg. Verg. gekozen worden. In 1882 was echter bepaald, dat de Secretaris bij zijn aftreden terstond herkiesbaar zou zijn.

De Generale (Gr. of Alg.) Verg^{n}. der Broed. of der Societeit vormen sedert 1633 het hoogste gezag in de Broed. der gemeenten. Zij werden zoo genoemd in onderscheiding van de bijeenkomsten der Directie met de haar toegevoegde pred. en vaste vertegenwoordigers der gemeenten (sedert 1654 en meer geregeld na 1667), en in onderscheiding van de bijeenkomsten der Directeuren van de gesubsidieerde en minvermogende kerken (sedert 1668).

De tijd der bijeenkomst van deze Alg. Verg. was destijds zeer verschillend in eene der lente- of zomermaanden; de particuliere verg^{n}. behandelden de zaken rakend het beroep en de bezoldiging der pred^{n}., benevens de bijdragen aan de algem. kas. Zij examineerden de studenten na 1666 in verbinding met Curatoren. In de 19de eeuw vergaderde men den laatsten Dinsdag van Mei of op den eersten van Juni, naar goedvinden der gemeente, (Amsterdam of Rotterdam) waar de verg. zou plaats hebben. In 1903 besloot men den laatsten Dinsdag van Juni bijeen te komen met het oog op den afgevaardigde uit Frederikstad. Sedert 1852 werden de Handelingen der Alg. Verg. gedrukt.

In 1655 werd voorgeschreven, dat de jongste pred. of de twee jongste pred^{n}. zouden gehouden zijn de weekpredikatie te doen in de kerk, waar de verg. gehouden werd. In 1686 is dit besluit hernieuwd, en nog in 1822 werd het voorstel gedaan tot het houden eener synodale preek. In 1876 werd voorgesteld op de verg. ook onderwerpen

uit de praktijk van het godsdienstig zedelijk leven te behandelen. Dit werd verworpen, maar bij de gemeenten aangedrongen in hare verslagen wat milder te zijn in mededeelingen van wat op kerkelijk en godsdienstig gebied bij haar omgaat.

De verg[n]. moesten worden bijgewoond door de dienstdoende pred[n]., die in 1737 nog in ambtsgewaad verschenen. Na de herziening van het Alg. Reglement in 1879 verklaarde de pred. van Waddingsveen, G. VAN DER POT, zich ongenegen verder die verg. bij te wonen. Na eene vergeefsche poging hem tot andere gedachten te brengen, berustte de verg. in zijne afwezigheid. De gemeente bleef een afgevaardigde zenden.

Waren oudtijds alleen predikanten leden der Gr. Verg., reeds in 1640 werden de meest contribueerende kerken „tot de Rekening'' beschreven. In 1642 deed Amst. het voorstel, dat voortaan in alle vergaderingen over alle voorkomende zaken mede door afgevaardigden harer gemeenten zoude worden gehandeld. Dit voorstel werd door eene commissie overwogen. Deze (WTENBOGAERT, EPISCOPIUS, CUPUS, NIELLIUS, PRAEVOSTIUS, C. en TH. RYCKEWAERT, HOLLINGERUS, LANSBERGEN, HOLTHENUS en GEESTERANUS) keurde het goed, en de vergadering breidde het uit tot de voornaamste en meest contribueerende kerken. In 1657 werd bepaald, dat zij zou bestaan uit predikanten en de afgevaardigden, die op kosten hunner gemeenten werden gezonden. Amst. en Rott. mochten ieder twee afgevaardigden zenden. De kerken welke aan de algemeene kas zooveel opbrachten als 's Gravenhage, zouden zich door één afgevaardigde doen vertegenwoordigen. Toen gold voor ieder lid der Broed. de acte van verbintenis (1655), waarbij men zich onderwierp aan het goedvinden der Gr. Verg., „uitgenomen zaken van conscientie in godsdienstleer en leven, item die de beurs en finantie van penningen concerneeren, als onder geen praetext yemandt anders als Gode subject''.

Tot in 1861 werd op punten van beschrijving kerkelijk

geadviseerd en gestemd. In 1879 werd dit veranderd in mondeling. In 1883 werd aan de Commissie opgedragen eene nieuwe regeling van afvaardiging vast te stellen. Voor het eerst in 1884 werd bepaald, dat het getal afgevaardigden voor ieder tijdvak van vijf jaren zou worden vastgesteld evenredig aan het aantal van de leden der gemeente, door hen vertegenwoordigd, aldus: 150 – 350 leden hebben 2 afgevaardigden, 351—600 leden hebben 3 afgevaardigden, 601 – 1000 leden hebben 4 afgevaardigden, 1001 en meer leden hebben 5 afgevaardigden.

De reiskosten van de afgevaardigden der minvermogende gemeenten, vroeger door Amst. en Rott. vergoed, werden na 1866 door de Broed. overgenomen. De toelage aan den scriba der Alg. Verg. werd in 1885 van *f* 50 op *f* 75 gebracht en aan zijn plaatsvervanger *f* 25 toegelegd.

De geldmiddelen der Broederschap bestonden vóór 1814 uit de sommen, die de meer vermogende kerken, in den eersten tijd bij taxatie, opbrachten [1]). De zorg voor de minvermogende kerken was vaak drukkend, waarbij de kerken van Amst. en Rott. de Broed. krachtig steunden. In 1801 werd het Subsidiefonds opgericht [2]). In 1820 sloeg de Broed. nog eene toelage, haar van regeeringswege aangeboden, af, hoewel zij een te kort had van *f* 12000, omdat daardoor hare zelfstandigheid bedreigd werd. Het te kort was eigenlijk *f* 15.500; Amst. en Rott. verklaarden echter een voorschot van *f* 3000 nog niet te zullen opvorderen. Toen de Broed. in 1814 in betrekking kwam tot den Staat, begon zij van die zijde gesteund te worden eerst met een gift van *f* 5000, die in 1815 tot *f* 7000 werd gebracht, en daarna veranderde in eene jaarlijksche bijdrage van *f* 12000, die in 1816 tot *f* 20000 verhoogd werd, met

[1]) Vgl. de begrooting van 1632 in *Stichting* I, blz. 136 vv. II, 475 vv. *Gedenkrede* blz. 147 vv. In 1663 brachten Amsterdam *f* 6000, Rotterdam *f* 1200, 's Gravenhage *f* 250, Utrecht *f* 600, Leiden *f* 450, Hoorn *f* 300, Alkmaar *f* 250, Gouda *f* 250 op.

[2]) B. van Stolk, *Bizondere fondsen*, blz. 34 vv.

de bepaling, dat de gelden door mortificatie of combinatie uit te winnen, ten behoeve van de Broed., hare pred^n^. en gemeenten zouden gebezigd worden. Zoo werden in 1859 de *f* 300 van Noordwijk verdeeld tusschen Delft (*f* 200) en Leiden (*f* 100). Maar in 1865 werd bij de opheffing van Bleiswijk *f* 500 ingehouden. In 1871 werd bij intrekking van het tweede landstraktement te Gouda weder *f* 450 ingehouden. Deze bepaling (art. 9 van het Kon. Besluit 22 Maart 1816 no. 30) werd in 1867 door de toenmalige regeering niet als rechtgeldig beschouwd en van de *f* 200, door de opheffing van Zegwaart vrij gekomen, slechts *f* 100 aan de Broed. gelaten tot verhooging van het traktement te Haarlem. Maar bij de opheffing van Moordrecht in 1882 kreeg Meppel de vrijkomende *f* 500 als rijkstraktement, en in hetzelfde jaar kwam de *f* 300 van Hazerswoude op Lochem. Arnhem en Groningen ontvingen in 1878 ieder een rijkstraktement, terwijl het Rijk aan den hoogleeraar thans *f* 2400 uitkeert.

De geldmiddelen werden oudtijds beheerd door vier comptoiren: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en 's-Gravenhage. Deze stonden onder een Algemeen Comptoir, dat eerst door CUPUS later door BATELIER werd bestuurd. In 1659 werd besloten, dat dit Algemeen Comptoir om de twee jaren zou verplaatst. en het beheer door twee predikanten en twee opzieners zou gevoerd worden. De eersten zouden door de Broed., de twee opzieners door de kerk benoemd worden. In 1675 werd eene kerk, die van Amst. of Rott. in den regel, tot Boekhoudster der Broed. benoemd. En zoo is het gebleven tot heden. Toen in 1817 de Broed. aan de regeering haren geldelijken toestand moest mededeelen, gaf zij op dat het inkomen der gemeenten bedroeg *f* 36.811, met eene verplichte uitkeering van *f* 53.241. De Broed. had toen een inkomen van *f* 2.913 en was verplicht uit te geven *f* 3.988, terwijl zij een schuldenlast had van *f* 60.595, ter bekwamer tijd terug te geven.

In 1895 werd een fonds gesticht, waartoe in 1887 den

stoot gegeven was door den pred. JORISSEN van Rotterdam, om nam. de predikantstraktementen met vastgestelde bijdragen te verhoogen. (Bijzondere fondsen blz. 79 vv.).

Sedert 1872 bezit de Broed. ook een Pensioenfonds voor hoogl^n^. en pred^n^., waaruit *f* 300 als toelage bij het rijkspensioen verleend wordt. (Bijz. fondsen blz. 67 vv.)

De zorg voor weduwen en weezen in de Weduwen- en Weezenbeurs dagteekent van 1758 (ald. blz. 21 vv.).

De Broed. doorleefde in de 18^e^ eeuw een tijd van stoffelijk en geestelijk verval. Een plat rationalisme deed het peil van het godsdienstig leven dalen. Bij de volksbewegingen der omwenteling van 1787 verloren vele gemeenten hunne pred^n^. voor goed of tijdelijk en werden anderen verplaatst [1]). Keizer Napoleon wilde in 1812 al de gemeenten tot eene consistoriale kerk vereenigen, met een zeker aantal door het Gouvernement bezoldigde leeraars. Daar dit getal zeer klein geweest zou zijn, besloten de pred^n^., die tot de weinige consistoriale pred^n^. behooren zouden, dat zij vijf-zesde van hun traktement aan de gemeenten, de Broed. en hunne ambtgenooten zouden afstaan. Van dit alles kwam niets door Napoleon's val (Gedenkrede blz. 151 vv.).

De Broed. heeft zich in de 19^e^ eeuw belangrijk uitgebreid. In 1859 waren er in Nederland 5326 Remonstranten. In 1903 was dit gestegen tot 13124. Een graphisch overzicht der uitbreiding van het aantal leden bij de verschillende gemeenten over het tijdvak 1845–1900 werd geleverd door den heer H. M. J. SARK [2]). Die uitbreiding was het gevolg van de stichting der gemeenten te Lochem, Meppel, Groningen, Arnhem, Doesburg, Hoogeveen, en den aanwas van de bevolking van de grootere steden. De toeleg tot verbreiding der Remonstrantsche beginselen, waarop in 1857 en 1872, doch vooral in 1876 door den

---

[1]) Vgl. H. C. ROGGE, „De Rem. Broed. in den Patriottentijd" in: *Uit de Rem. Broed.* 6e jaarg. 1894.

[2]) Bijlage tot de Hand. van 1900.

heer JOOST VAN VOLLENHOVEN werd aangedrongen, bij gelegenheid dat er sprake was van al of niet handhaving der Schoonhovensche gemeente, vond in die nieuwe gemeenten aanvankelijk bevrediging. Dat hieraan voor de Broed. geldelijke bezwaren verbonden waren, werd erkend, weshalve men in 1878 eene som van *f* 13307 en in 1879 *f* 16000 bijeenbracht. Ten einde te voorkomen dat Rem^{n}., die vertrekken naar plaatsen waar geene gemeenten zijn, niet voor de Broed. verloren zouden gaan, werd bovendien in 1883 bepaald de zoodanigen voortaan als „Algemeene leden" in te schrijven, terwijl in 1889 de besturen der gemeenten werden verzocht alle vertrekkende leden uit te noodigen zich als zoodanig op te geven.

In 1879 werd het Algemeen Reglement herzien en belangrijk gewijzigd. De weglating van de woorden „naar de Schriften" uit Art. 1 vond in en buiten de vergadering veel tegenstand. Doch de meerderheid verklaarde zich er voor, en krachtens het beginsel van algemeene verdraagzaamheid, ten allen tijde door de Broed. gehuldigd, leidde ook thans het verschil van gevoelen niet tot scheuring. Ingevolge die herziening geschiedt „het beroepen" van predikanten volgens de huishoudelijke bepalingen der gemeente, die ter kennisneming aan de Commissie worden gezonden. Strafbepalingen bij afwijking van de wet werden in 1884 beslist afgewezen. Pred^{n}. van andere kerkgenootschappen kunnen, behalve te Dokkum, door de gemeenten beroepen worden, doch alleen als het aantal predikantsplaatsen het getal van de predikanten, proponenten en studenten overtreft.

Het 250-jarig bestaan der Broed. werd den 1 en 2 Juni 1869 te Rott. plechtig gevierd [1]). Hiermede was een eigenaardig tijdvak voor de Broed. afgesloten. De vraag werd overwogen of, ter wille van de vereeniging der protestanten, de Broed. niet bereid moest zijn hare be-

---

[1]) *Gedenkschrift van de viering van het 250-jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap te Rotterdam.* Rott. 1869.

roemde kweekschool op te heffen. Men meende toch, dat het oorspronkelijk verschil tusschen de Protestantsche kerkgenootschappen eigenlijk niet meer bestond, en dat het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid in de Protestantsche kerk thans genoeg was doorgedrongen [1]. Men hoopte dat de nieuwe wet van het hooger onderwijs het kerkelijk-theologisch onderwijs zoodanig zou regelen, dat de kleinere kweekscholen zich van zelf zouden oplossen in éene inrichting (Gedenkrede blz. 155 v.).

Bij den aanvang der 20ste eeuw blijken wij echter van de verwezenlijking dezer verwachtingen nog verre verwijderd te zijn. De Broederschap der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeenten heeft meer dan ooit in onze dagen eene taak te vervullen. Niet alleen uit eerbied voor de nagedachtenis onzer vaderen, maar ook omdat wij de zaak der waarachtige, boven vormen verheven vroomheid willen dienen, ons aansluitende bij allen, die ditzelfde willen, daarom handhaven wij onze godsdienstige gemeenschap en onze godgeleerde school, die onafscheidelijk bijeen behooren. „Wij zijn de mannen der hope, wij Remonstranten; al wachtend op den morgen, staan wij op onzen post. Eenzaam is dikwijls die post, schijnbaar verloren soms, maar niet verlaten. Neen, al pakten zich onheilspellende wolken aan den gezichteinder samen, al wordt de partijstrijd feller en de geloofshaat bitterder, wij laten ons niet ontmoedigen. Wij rekenen ons niet afgelost, voordat de morgen daagt, Wij zullen 't pand ons toevertrouwd niet prijsgeven, voordat het vervangen kan worden door iets beters, waarin het rijker, volkomener, grooter herleeft" [2].

---

[1]) Over de poging in 1798 door de Broed. gedaan om alle Protestanten in éene kerk te vereenigen, zal later bij Dockum worden gesproken.

[2]) C. P. Tiele, *Gedenkrede bij het 250-jarig bestaan van het Seminarium der Rem.* Leiden 1884, blz. 40.

§ 2.

DE ZUID-HOLLANDSCHE GEMEENTEN.

De zaak der Remonstranten behoort eerst en meest tot Zuid-Holland. Hier had zij hare wieg en bakermat. Geboren aan Leiden's Hoogeschool, kreeg zij haren naam en deed zij te 's Gravenhage in 1610 hare intrede in de Vergadering der Staten van Holland. Hier vond zij hare oefenschool bij het wetenschappelijk debat in de Conferentiën van 's Gravenhage en Delft in de jaren 1611 en 1613, onder de leiding harer voornaamste leermeesters en voorgangers: WTENBOGAERT, EPISCOPIUS, GREVINCKHOVEN, VAN DEN BORRE, CORVINUS en POPPIUS. Hier werd gestreden voor vrijheid en verdraagzaamheid, het hevigst te Rott. en het langdurigst te Leiden [1]). Hier kwam zij tot eigen zelfstandig bestaan, waartoe te Rott. den 5^{den} Maart 1619 de eerste grondslag gelegd, te Dordrecht op 6 Mei 1619 de noodzakelijkheid haar opgelegd werd. Hier heeft zij zich het eerst gevestigd, want na den tijd der vervolging werd te Rott. in 1632 het vast bestaan der Rem. Broed. geregeld. En had het Remonstrantisme in Zuid-Holland altijd zijne meeste aanhangers gevonden, ook de Broed. had hier altijd het grootste aantal van hare leden en gemeenten. Redenen genoeg om met de Zuid-Hollandsche gemeenten aan te vangen [2]).

ROTTERDAM.

De scheiding van Remonstranten en Contra-Romonstranten dagteekent te Rott. reeds van het jaar 1612.

---

[1]) Alleen te Kampen duurde het nog langer.

[2]) Vooraf gaan de tegenwoordige gemeenten in volgorde volgens de laatste opgave van het leden- en zielental. Daarna volgen de opgeheven gemeenten in de orde van de eerste uitgave dezer Naamlijst.

Na de afzetting van den pred. GESELIUS, in het begin van dat jaar, begonnen de Contra-Remonstranten afzonderlijke vergaderingen te houden, welke den 5en Maart, door den Magistraat verboden werden. (Vgl. Rogge, J. Wtenbogaert II, blz. 171 vv. 336). Toen op 30 Oct. 1618 de regeering veranderd was, stelde zij orde, dat de beide partijen bij beurte in de publieke kerken zouden prediken, maar de vroeg-predikatie in de Groote Kerk alleen bij de Remn. blijven zou. Om den toevloed der Remn. werd de Prinsen-Kerk toen bijna de helft vergroot, en nog was zij te klein, zoodat de menigte VEZEKIUS in Nov. 1618 dwong, op de beurs te prediken. Geene stad was er, waar meer Remn. werden gevonden. Hier werd, terwijl de Nationale Synode nog niet afgeloopen maar haar oordeel reeds niet meer twijfelachtig was, den 5en Maart 1619 de Vergadering van Remonstrantsche predn. en ouderlingen gehouden, die de eerste voorzorgen nam tot „gezamelijk behoud" hunner gemeenten, en, als eene Anti-Synode of ligue beschouwd, door de predn., die haar hadden bijgewoond, met verbanning werd geboet. Ook van de Rotterdamsche Remonstranten werd in de Staten van Holland den 20en Juni 1619 een request gelezen, waarbij zij verzochten, dat hun „de exercitie van hunne godsdienst wierd toegestaan".

Sedert 21 Juli van dat jaar waren de publieke kerken hier voor hen gesloten. Op dien dag werd door CAMPHUIJSEN gepredikt „omtrent den Schiedamschen Dijk bij de Havensche Roo-poort, aan de heining van eene scheepstimmerwerf, op eenige ledige erven van Jan Dammaszoon Pesser", een groot voorstander der Remn., wiens zoon om deze vergadering in hechtenis raakte. Later geschiedde het (1 Sept.) bij Jaffa voor omtrent 5000 menschen, daarna bij Krooswijk, waar ALB. HUTTENUS in levensgevaar verkeerde en anderen het leven verloren. Daar had ook BIJSTERUS in Aug. 1621 gepredikt, toen hij bij het ingaan van de Oost-poort gevangen werd.

Te Rott. werden, evenals te Gouda en Utrecht, in 1621

pred^{n}. beschreven tot het lezen der Confessie, eer deze in het licht gegeven werd; en met Amst., 's Hage en Utrecht had Rott. een der vier „Comptoiren" van de Societeit. In 1622 maakte het groot aantal hier de Rem^{n}. reeds zoo stoutmoedig, dat zij den 2^{en} Maart des avonds eene vergadering hielden „met opene deuren, daer lanteernen in hingen. Daer heeft men nae 't voorlesen gepredickt, d' aelmoesen met sakskens met bellekens ingesaemelt, en daerna overluydt psalmen gesongen, dat het klonk". „Rott.", zoo heet het in een brief van 6 Juni 1641 (Vgl. Catal. Hss. Rott., N^{0}. 155 en 302), „was als een gemeyne herberch en toevlucht voor de verdrevene kerckendienaers, sodat aldaer geduyrende de meeste vervolginge dickwils op eenen tijt meer als twintich, ende selden min als acht off thien, predicanten zijn gelogieert geweest, en altijt even gewillich ontfangen. Hierbij comt die onvermoeyden ijver, die de gemeente van Rott. heeft gethoont in het hanthaven en bijwoonen, niet alleen van de heymelicke vergaderingen binnen haere stadt, maer ook van de openbare daer buyten. Sij sagch, dat het ooge van alle de gemeynten rontom op haer was, als op een baecken en standaert", enz.

In 1630 wordt reeds van eene bepaalde plaats van samenkomst gewag gemaakt, onder den naam van „de kleyne loodgie". Van de vergadering der Rotterdamsche gemeente wordt in dien tijd gesproken als „door de continuatie van eenige jaeren genoeg gestabilieert en in vaste possessie". Bij de pogingen, die Rott. in Aug. 1632 aanwendde om Episcopius als eigen leeraar aan de gemeente toegevoegd te zien, wordt tevens melding gemaakt van „den grooten toeloop tot zijne predicatiën en de apparentie van nog veel meer aanwas, wanneer de plaats, welke men nu bezig was te verbouwen, voltimmerd zou wezen en in gebruik zou zijn genomen". Deze plaats was echter niet het bovengenoemde kleine loodsje; men had het oog op de brouwerij „de Bel", die werkelijk in 1635 door vier personen, onder welke de bekende remonstrant Dirk Jansz. Pesser, werd aangekocht.

Het loodsje bleef tot 1851 als „Kleine Kerk" bestaan, om toen plaats te maken voor eene kerkekamer, eene bibliotheek en catechisatiekamer. De brouwerij, waarin reeds sedert 1633 godsdienstoefening schijnt gehouden te zijn, werd daarna echter geheel tot eene kerk verbouwd, die tot Mei 1897 dienst heeft gedaan. De brouwerij werd eerst 22 Febr. 1647 definitief voor *f* 8000 van de weduwe Gerrit Jansz. Blankert gekocht. Gemeenteleden brachten daartoe *f* 6000 bijeen. Waarom naast deze Groote Kerk nog tot in de vorige eeuw eene Kleine in gebruik bleef, is niet met zekerheid bekend [1]). Gelijk wij weten werd deze oude bouwvallig geworden kerk, die bij hoogen waterstand telkens onbruikbaar was, in 1898 door het nieuwe kerkgebouw vervangen, dat aan de Westersingel verrees. Wij treden hier verder in geene bijzonderheden, daar, naar wij meenen, de geschiedenis dezer gemeente eerlang zal worden te boek gesteld.

Sedert 1633 bezit de gemeente er aanteekeningen van collecten en legaten, waaruit wij het volgende mededeelen. De vier zilveren avondmaalbekers werden in dit jaar door een lid der gemeente geschonken; de broodschotels ontving zij in 1670 van de weduwe en dochters van den admiraal A. van Nes. Het zilveren doopbekken werd in 1704 aangeschaft voor eene som, den 25[en] Aug. in het collectezakje gevonden. In 1741 ontving de gemeente van den gereformeerden oud-burgemeester van Roosmalen eene som van *f* 10,000. Met 1641 beginnen de naamlijsten van ouderlingen, weesbezorgers en kosters; met 1647 die der voorzangers. In 1663 werd door eenige broeders het benoodigde geld voor het aankoopen en stellen van een orgel geschonken, en in het volgende jaar het orgel uit de St. Jacobskerk te Utrecht gekocht. Het orgelspel ontmoette echter in den aanvang vrij wat tegenstand (Brieven v.

---

[1]) Zie *De Oude en de Nieuwe Kerk der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Gedenkboek samengesteld door* A. P. G. Jorissen, H. Y. Groenewegen en J. H. Ridder. Amst. 1897.

Wtenb. III, afd. 4, blz. 286. Catal. Hss. Rott., N°. 1332). Het oude orgel werd in 1787 door een nieuw vervangen, dat op 9 Aug. door WEILAND ingewijd en in 1822 veel verbeterd werd. De Psalmberijming van Datheen werd hier in 1761 door die van „Laus Deo" vervangen, waartoe een lid der gemeente *f* 2000 schonk. Rott. was de eerste kerk, die hierin voorging. In 1806 voegde men daaraan de „Chr. gezangen" (Gr. en Kl. Bundel) toe, die 21 Dec. plechtig werden ingevoerd. Sedert 1888 wordt de gezangbundel van den Protestantenbond gebruikt. In 1640 was Rott. de eenige gemeente, waar ook „de jeugt in de beginselen der Chr. religie werd onderwesen"; en in 1674 namen de Rotterdamsche predikanten aan, „hare Catechisatie, welke sij in hare kerk gebruikt hebben, met malkander in eene bequame orde te brengen en met den eersten aan de Societeit te vertoonen, om gerevideert en tot stichtinge der gemeene lieden in 't licht gebragt te worden". Hiervan schijnt echter niet gekomen te zijn.

De weezen der gemeente werden oudtijds in het Stadsweeshuis besteed. Maar in Juli 1684 besloot de kerkeraad tot oprichting van een eigen Weeshuis. Daarvoor werd het huis „de ijzere man" op de Hoogstraat over de Waalsche kerk aangekocht voor *f* 12400. In Aug. 1685 werd het Reglement voor dit gesticht gearresteerd en het eerste collegie van regenten benoemd. De gemeente bracht daarvoor alleen van 1685 tot 1688 bij extracollecten over de *f* 13000 op. Het gesticht werd later overgebracht in de Groenendaal. In 1756 werd ook van een huis, waar men armen besteedde, door aanstelling van een afzonderlijk bestuur, een Bestedeling- of Diakoniehuis gemaakt, en in 1798 de weezen in dit gesticht overbracht. In 1811 is deze stichting opgeheven; sedert werden de weezen bij particulieren binnen en buiten de stad, van Januari 1833 tot Mei 1839, in het Luthersche Weeshuis besteed.

De Bibliotheek der kerk is ten deele die van WTENBOGAERT. Deze werd na zijn dood, met de boeken en

papieren, die hij aan de Societeit had gelegateerd (18 Oct. 1644) voor *f* 1040 gekocht. Zij werd 28 Sept. 1646 verrijkt met boeken van SAPMA, die men voor *f* 405 overnam. (Vgl. de voorrede van den „Catalogus", 's Grav. 1893). De verzameling harer Hss. tot de geschiedenis der Remonstr. Broed. betrekkelijk, ten deele gelegateerd, ten deele aangekocht, is door A. STOLKER geordend en met ingevoegde stukken vermeerderd (Vgl. den „Catalogus", Amst. 1869).

In 1621 bracht Rott. ieder vierendeel jaars *f* 1000 voor de Broed. op, en bij de vaste verzorging der gemeenten 1632 werd hare jaarlijksche quote op *f* 4200 gesteld. De kerk gaf in 1642 bovendien *f* 3000 tot verhooging der traktementen. Maar in 1667 verklaarde zij zich onvermogend tot eenig consent, en schoot de Broed. aan haar *f* 1000 voor. In 1669 verzocht zij zelfs van haar het emeritus-traktement van een harer pred^n^. Toch contribueerde zij toen weder *f* 1000, en sedert ieder jaar belangrijke sommen tot *f* 4500 toe. In het laatst van 1829 werd de kerk erfgename van een aanzienlijk vermogen. Met de kerk van Amst. legde zij in 1725 aan elk der pred^n^. en prof^n^. een jaarlijks douceur van *f* 50 als traktementsverbetering toe, en in 1742 aan de weduwen der pred^n^. een gelijk douceur boven hetgeen zij van de Broed. genoten. Ook verleende de kerk met die van Amst., elk om het andere jaar, aan den Cur. der vacerende en noodlijdende kerken eene gratificatie van *f* 50, die, op het verzoek der Gr. Verg., in 1780 tot *f* 100 gebracht, geruimen tijd door Rott. alleen en sedert 1837 weder met Amst. is verstrekt. Die curateele is sedert 1698, met uitzondering van 1837 tot 1845, en bij afwisseling tusschen 1740 en 1770, altijd aan een pred. van Rott. opgdragen, en in 1769 werd deze kerk door de Broed. verklaard daartoe de best gelegene te zijn, en haar kerkeraad geauthoriseerd, bij ontstentenis van den Cur., tijdelijk in de curateele te voorzien. Ook werd van tijd tot tijd aan de kerk toegestaan, dat een der prop. tot haar eigen dienst en die der curateele in hare stad zou wonen. Na de vestiging der

Broed. in 1632 was een harer pred^{n}., CUPUS, ontvanger van het Algemeen Comptoir, en in 1675 werd zij en de kerk van Amst. uitsluitend door de Soc. voor haar boekhouderschap aangewezen.

In 1805 gaf men aan den Raad een getal van 1100 zielen op. In 1810 bestond de gemeente uit 720 leden en 1091 zielen, in 1864 uit ongeveer 1900 zielen. Sedert de laatste jaren wordt het leden- en zielental van deze en alle andere gemeenten der Broed. jaarlijks in de Hand. van de Alg. Verg. opgegeven. In 1904 bestond de gemeente uit 2717 leden en 4321 zielen.

De bediening van Rott. werd in 1624 met die van Bleiswijk door de Verg. in de schuilplaats opgedragen aan LIESSELIUS, PASCHIER en LANGERAK; voor het laatste halfjaar van 1630 aan LANSBERGEN, VAN GALEN, LA FAILLE, LIESSELIUS en VELSIUS; voor de laatste helft van 1631 aan LANSBERGEN, HUTTENUS en LOEDING, terwijl ook EPISCOPIUS er meermalen predikte. Bij de verzorging der kerken met vaste leeraars werden aan Rott. 27 Febr. en 1 Maart 1632 toegevoegd LANSBERGEN, CUPUS en HUTTENUS, benevens GREVINCKHOVEN, die uitlandig was, en EPISCOPIUS, die zich aan geene gemeente verbond, maar tot op de verwachte overkomst van GREVINCKHOVEN Rott. van tijd tot tijd wilde blijven bedienen, en dit deed tot zijn vertrek naar Amst. in 1634. Rott., dat zijne waarde wist te schatten, bleef eerst op zijn bezit, daarna op zijn behoud en eindelijk op zijne terugkomst aandringen. Men verlangde nog in 1641, dat het Sem. om hem naar hare stad zou worden overgebracht; zij drong zoozeer hierop aan, dat de benoemde bemiddelaars in dit geschil tusschen haar en Amst. op 18 Oct. voorsloegen, „dat EPISCOPIUS na drie jaren, casu quo, zich met der woon naar Rott. zou transporteeren". Zijn dood maakte vóór dien tijd aan het geschil een einde. De gemeente had drie pred. tot 1644, vier tot 1658, vijf tot 1667, vier tot 1815, sedert altijd drie. In 1819 besloot de Broed., dat dit getal bij vacature op twee zou gebracht worden, doch hiervan kwam niets;

alleen van 1826 tot 1830 had de gemeente door niet vervulde vacaturen slechts den dienst van twee leeraren.

Gelijktijdig hebben haar bediend:

In 1632: LANSBERGEN, CUPUS met EPISCOPIUS.
Van 1632–1633: LANSBERGEN, CUPUS en PASCHIER met EPISCOPIUS.
„ 1634–1639: LANSBERGEN, CUPUS, HUTTENUS.
„ 1639–1644: LANSBERGEN, CUPUS, MATTHISIUS.
„ 1644–1647: LANSBERGEN, CUPUS, MATTHISIUS, SAPMA.
„ 1647–1649: LANSBERGEN, MATTHISIUS, VAN ASSCHE, WALSCHAERT.
„ 1649–1650: LANSBERGEN, MATTHISIUS, VAN ASSCHE, HOLTHENUS.
„ 1650–1651: LANSBERGEN, MATTHISIUS, HOLTHENUS, LANSBERGEN JR.
„ 1651–1657: LANSBERGEN, HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., VERWOUT.
„ 1658–1659: LANSBERGEN, HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., VORSTIUS, POELENBURG.
„ 1659–1667: LANSBERGEN, HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., VORSTIUS, SCHOTENUS.
„ 1667–1669: HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., VORSTIUS, SCHOTENUS.
„ 1669–1680: HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., VORSTIUS, HARTZOEKER.
„ 1680–1682: HOLTHENUS, LANSBERGEN JR., HARTZOEKER, G. BRANDT.
„ 1682–1683: HARTZOEKER, G. BRANDT, PESSER, MOLINAEUS.
In 1683: G. BRANDT, PESSER, MOLINAEUS, C. BRANDT.
Van 1684–1686: PESSER, MOLINAEUS, C. BRANDT, VAN AKKERSDIJK.
„ 1687–1694: PESSER, MOLINAEUS, VAN AKKERSDIJK, BOS met VAN CATTENBURGH.
„ 1694–1698: MOLINAEUS, VAN AKKERSDIJK, BOS, VAN CATTENBURGH.
„ 1699–1702: MOLINAEUS, BOS, VAN CATTENBURGH, BREMER.
„ 1703–1712: BOS, VAN CATTENBURGH, BREMER, VAN ARCKEL.
„ 1712–1713: BOS, BREMER, VAN ARCKEL, V. D. LANEN.
„ 1713–1718: BOS, VAN ARCKEL, V. D. LANEN, LAGENDAAL.
„ 1718–1724: VAN ARCKEL, V. D. LANEN, LAGENDAAL, TH. V. D. HOEVEN.
„ 1725–1726: V. D. LANEN, LAGENDAAL, TH. V. D. HOEVEN. DRIEBERGE.
„ 1727–1737: LAGENDAAL, TH. V. D. HOEVEN, DRIEBERGE, WESTBERG.
„ 1737–1740: LAGENDAAL, V. D. HOEVEN, WESTBERG, WESTERBAEN.
„ 1741–1747: LAGENDAAL, V. D. HOEVEN, WESTERBAEN, VAN EDE.
„ 1747–1748: V. D. HOEVEN, WESTERBAEN, V. EDE, V. ARCKEL Cz.
„ 1748–1750: WESTERBAEN, V. EDE, V. ARCKEL Cz.. SUDERMAN.
„ 1751–1759: WESTERBAEN, V. EDE, V. ARCKEL Cz., BIERUMER.
„ 1760–1763: WESTERBAEN, V. ARCKEL Cz., BIERUMER, C. NOZEMAN.
„ 1764–1769: V. ARCKEL Cz., BIERUMER, NOZEMAN, V. D. MEERSCH.
„ 1770–1773: NOZEMAN, V. D. MEERSCH, VAN SCHOONE, J. FRETS.
„ 1774–1775: NOZEMAN, V. D. MEERSCH, J. FRETS, TH. FRETS, D. V. D. HOEVEN.
„ 1775–1780: NOZEMAN, J. FRETS, TH. FRETS, D. V. D. HOEVEN.
„ 1780–1785: NOZEMAN, TH. FRETS, D. V. D. HOEVEN, VAN ROSSEN.

Van 1785–1786: NOZEMAN, TH. FRETS, v. ROSSEN, v. VOLLENHOVEN.
„ 1786–1790: TH. FRETS, v. ROSSEN, v. VOLLENHOVEN, WEILAND.
„ 1790–1795: TH. FRETS, WEILAND, NOZEMAN JR., STOLKER.
„ 1796–1815: TH. FRETS, WEILAND, STOLKER, GOEDE.
„ 1815–1820: WEILAND, STOLKER, GOEDE.
„ 1820–1825: WEILAND, STOLKER, DES AMORIE v. D. HOEVEN.
„ 1825–1826: STOLKER. D. AM v. D. HOEVEN, BONGA.
„ 1826–1827: D. AM. v. D. HOEVEN, BONGA.
„ 1827–1830: BONGA, v. TEUTEM.
„ 1830–1852: BONGA, v. TEUTEM, TIDEMAN.
„ 1852–1856: v. TEUTEM, TIDEMAN, v. D. POT.
„ 1856–1860: v. TEUTEM, v. D. POT, TIELE.
„ 1861–1872: v. D POT, TIELE, COHEN STUART.
„ 1873–1874: v. D. POT, COHEN STUART, HOOYKAAS.
„ 1874–1879: v. D. POT, HOOYKAAS, JORISSEN.
„ 1879–1881: HOOYKAAS, JORISSEN.
„ 1881–1893: HOOYKAAS, JORISSEN, MARONIER.
„ 1893–1894: HOOYKAAS, JORISSEN, GROENEWEGEN.
„ 1894–1899: JORISSEN, GROENEWEGEN, DE RIDDER.
„ 1899–1902: GROENEWEGEN, DE RIDDER, STENFERT KROESE.
„ 1902– STENFERT KROESE, OLDEMAN, ELDERING.

NICOLAUS GREVINCKHOVEN werd in 1632 als vast leeraar aan Rott. geschonken, waar hij sedert 1601 pred. geweest was. Als een der grootste voorstanders van de Remonstr., waren de Contra-Rem. tegen hem het meest verbitterd; hij wilde daarom reeds in 1617 zijne bediening nederleggen. In 1618 door de Zuid-Holl. Synode afgezet, vond men zich te Rott. daarmede zeer verlegen om „de groote liefde, die hem de meeste gemeenten toedroeg"; en toen de Staten hem naar Den Haag ontboden, om hem de resolutie der Synode aan te zeggen, volgde er eenige beroerte, waarom de magistraat hem zelfs gebood te blijven. Daar hem alleen als hoorder de toegang tot de Nat. Synode geopend was, verzochten de Remonstr. aan de Staten-Generaal, dat hij en GOULART nevens de andere geciteerden mochten beschreven worden; doch dit werd afgeslagen. Half Dec. 1618 was hij een paar dagen bij de geciteerden te Dordrecht. Hij was in de Rott. Verg. van 5 Maart 1619 (Stichting I, blz. 23). Op den 17en Mei 1619 werd hij gedagvaard voor het Hof te 's-Gravenhage. Hij verscheen niet, maar vertrok uit Holland en werd gebannen, met confiscatie zijner

goederen. Eerst begaf hij zich naar Antwerpen, waar hij in Maart 1621 H. Groot bij zich ontving; van daar werd hij afgevaardigd naar 's Hertogenbosch, om eene conferentie over de gemeene zaak te houden met de broeders van Waalwijk. Hij was scriba op de eerste en tweede Verg. te Antwerpen, waar Wtenbogaert, Episcopius en hij tot Buiten-directeuren werden aangesteld, belast met de bestelling der kerken. Hij hield tot Maart 1621 de administratie der gemeene penningen, vertrok in Mei met Episcopius en Cupus naar Keulen, waar hij echter niet geduld werd, was op 7 Juli weder te Antwerpen en ging Mei 1622 met Vorstius naar Holstein, om met den hertog bepalingen te maken ten aanzien van de vestiging der Remonstr. aldaar. Met Vorstius hield hij zich eerst te Tonningen, daarna te Hamburg op, en bediende van 1624—1626 de gemeente te Frederikstad. In het laatst van 1626 in het vaderland teruggekeerd, werd hij in 1627 in de Directie gecontinuëerd, doch om zijne voortdurende ziekte Van den Borre als vierde daaraan toegevoegd. In dit en het volgend jaar was hij in Rott., maar keerde naar Hamburg terug. Wel werd hij in Febr. 1632 voor de vervulling der vaste evangelie-bediening te Rott. verwacht, doch kwam niet. Hij overleed te Hamburg in Mei van dat jaar. Hugo de Groot bracht hem daar mede ten grave.

Als vaste predn. zijn verder aan de gemeente toegevoegd of door haar beroepen de volgende:

Samuel Lansbergen, Franc. fil. Hij was sedert 1608, tegelijk met zijn vader, pred. te Rott. De vader werd 20 Juli 1619 door den magistraat, in Aug. door de Synode afgezet en teekende den 10en Sept. voor de Gecomm. Raden de Akte van stilstand. De zoon werd 19 Juli, wegens de Verg. van 5 Maart, met zes andere predn. gebannen naar Waalwijk gevoerd en door de Z.-Holl. Synode afgezet, met bedreiging van kerkelijke censuur. Hij hield zich te Antwerpen op en ging van daar met Grevinckhoven 16 Aug. 1619 naar 's Hertogenbosch. In 1621 was hij reeds weder in het land. In Maart 1622 werd hij te

Rott. in zijn huis scherp, doch te vergeefs gezocht. Na de ontdekking der conspiratie van 1623 vertrok hij eerst uit het land en verzocht daarna stilstand te teekenen, dat hem geweigerd werd. Zijn naam komt voor onder het derde vertoog van de onschuld der Rem. aan de samenzwering, onder het eerste algemeene request van 1630 aan de Staten en onder dat tegen de beschuldiging van Socinianisme. De Verg. in de schuilplaats stelde hem met V. D. BORRE, HOLLINGERUS en SAPMA tot classicalen gedeputeerde aan en droeg hem, in commissie met twee anderen, de bediening van Hoorn op in 1624. In de classic. verg. van Rott. werd hij tot ontvanger gekozen (Oct. 1624), terwijl hij van 1624 tot '27 werkzaam was in de treurige zaak van WELSING te Hoorn (Stichting, Reg.). In 1630 vervulde hij de bediening van Rott., werd in de Verg. van 16 Oct. 1631 gekozen tot een der zeven gecomm. tot voorziening der kerken en 27 Febr. 1632 aan Rott. als pred. toegevoegd. Hij was het, die de ontkomen Loevesteinsche pred[n]. het eerst te Rott. verwelkomde en van den predikstoel de blijde boodschap hunner redding tot de gemeente bracht. Hij plaatste de bijbelplaatsen aan den kant van WTENBOGAERT's „Christel. Onderwijs". Hij werd tot Direct. benoemd in 1634, 1644, 1654 en 1661. Wegens ouderdom en lichaamszwakte op zijn verzoek uit de bediening ontslagen 2 Dec. 1667 (Catal. Hss. Rott. N°. 1332), overl. hij 24 Oct. 1669, tachtig en een half jaar oud.

PETRUS CUPUS, voormaals pred. te Woerden, nadat hij vooraf 8 of 9 jaren in Kralingen had gediend. Een der onderteekenaars van de Rem. Door den magistraat op den 30[en] Nov. 1618 in zijn dienst geschorst, was hij met C. BARLAEUS en ADR. V. D. BORRE tot hulp der geciteerden te Dordrecht. De kerkeraad van Woerden verzocht de opheffing zijner schorsing, maar hij werd in Jan. 1619 afgezet. Daar hij deelnam aan de Verg. van 5 Maart te Rott., deelde hij in het lot zijner ambtgenooten en werd naar Waalwijk gevoerd; hij was daar scriba op eene der samenkomsten. Hij was in Maart nog in de gemeente van Woerden op-

getreden. Van Waalwijk werd hij gedeputeerd tot de conferentie in Den Bosch. In Maart 1621 nam hij na GREVINCKHOVEN provisioneel de administratie der Societeitskas op zich. Met EPISCOPIUS en GREVINCKHOVEN vinden wij hem van Mei tot Juli 1621 te Keulen, waar hij geweerd werd. In Aug. was hij met WTENBOGAERT en EPISCOPIUS in Frankrijk, en predikte 6 Nov. 1622 in het huis van DE GROOT te Parijs. Op den 27^{en} Dec. 1623 werd hij te Amst. gevangen en naar Loevestein vervoerd (Catal. Hss. Rott. No. 849), vanwaar hij 19 Juli 1631 met de overigen ontkwam. Een der zeven Gecommitteerden tot de verzorging der kerken 16 Oct. 1631, Direct. 7 April 1633, als leer. aan Rott. geschonken 27 Febr. 1632, overl. hij hier op 24 Nov. 1646, ruim 76 jaar oud. LANSBERGEN hield eene lijkrede op hem en SAPMA (Rott. 1647).

ALBERTUS HUTTENUS (ALB. ARNOLDUS) van Nijmegen, geb. 12 Mei 1587. Leerling van DRUSIUS. Eerst hoogl. in het Hebreeuwsch te Sedan, daarna pred. te Neerbosch en in 1616 te Buren, waar hij reeds om zijn gevoelen in moeilijkheden kwam. In zijn dienst geschorst 5 Jan. 1619, zeide hij aan de Z.-Holl. Synode zijn dienst en de kerkelijke gemeenschap op. Te Rott. verkeerde hij in gevaar bij het prediken buiten de stad 20 Oct. Gebannen 27 Nov. en geëxcommuniceerd te Buren 1621. Met PASCHIER, BOOM en eenige weinige anderen in het land gebleven, bediende hij de Remonstr. gemeenten ook na de conspiratie. Door de Verg. in de schuilplaats, werd hij gesteld tot de bediening van Leiden, de Overrijnsche dorpen, Warmond en Noordwijk. Te Rott. in vaste bediening gesteld 27 Febr. 1632, werd hem vergund nog eenige maanden te Nijmegen te blijven. Dit duurde tot op het vertrek van EPISCOPIUS in 1634. Ber. naar Noordwijk 1639. Hij schreef de „Ziekentroost" die achter het „Christelijk Onderwijs" van WTENBOGAERT werd gedrukt. Gedurende den tijd van zijn verlof te Nijmegen werd zijne plaats vervuld door PASCHIER DE FIJNE van 1 Mei 1632 tot in het laatst van Aug. 1633.

ASSUERUS MATTHISIUS (zie 's Gravenhage). Te Rott. ber. Jan. 1639.

Overl. 12 Jan. 1651, 64 jaar oud. ALB. HOLTHENUS hield op hem eene lijkrede (Rott. 1651).

BENJAMIN SAPMA (zie op Dokkum). Ber. van Zoetermeer 12 Jan. 1644, overl. 13 Febr. 1647.

JUSTINUS VAN ASSCHE, een zoon van een natuurlijken zoon van JUSTINUS VAN NASSAU. Hij had veel gereisd en was rector te Veere geweest. Het bestudeeren van Rom. VII had hem gedrongen zich bij de Remonstr. aan te sluiten; een beroep tot pred. der Gereform. gemeente te Veere sloeg hij daarom af. Hij studeerde vervolgens te Leiden in de geneeskunde en zette zich als med.-doct. in 1631 te Amst. en in 1639 te Middelburg neer. Op 17 Mei 1647 stelden de broeders van Rott. aan die van Amst. voor, hem tot lid der Broed. aan te nemen; dit werd goedgekeurd, mits de Direct. eerst met hem spreken zouden. Den 19en Juni alhier ber., overl. hij Febr. 1650.

ANDREAS WALSCHAERT, als prop. ber. 4 Sept. 1647. Hij bleef hier tot het laatst van Sept. 1649; toen ging hij als pred. naar Amst., welke gemeente hem als haren alumnus aan Rott. had geleend.

ALBERTUS HOLTHENUS, ber. van Nieuwpoort 22 Juni 1650. Aan hem werd opgedragen de wetten der Broed. in orde te brengen 1659, waartoe in 1674 CRAEIJVANGER en EMILIUS met hem zijn gecomm. Het werk was voleindigd 1677, in het net gebracht 1678, en is in deliberatie gekomen 1683 na den dood van HOLTHENUS. Van 1663 was hij bij continuatie ontvanger van het Alg. Comptoir tot 1671, toen voor het eerst een opziener en wel van de Amst. gemeente tot boekhouder der Societeit werd aangesteld. Overl. 18 Juni 1682. G. BRANDT de jonge hield op hem eene lijkrede (zie „32 Predikatien" blz. 74).

SAMUEL LANSBERGEN, zoon van SAMUEL, prop., ber. 22 Juni 1650. Overl. 5 Nov. 1682.

Vóór HOLTHENUS en LANSBERGEN JR. was ber. 13 April 1650 JOH. LOEDINGIUS van Zevenhuizen, die dit beroep aannam, in hope dat die van Amst. het zouden toestaan. Vandaar dat zijn naam op sommige naamlijsten voorkomt. Hij is evenwel

te Rott. niet gekomen, maar in zijne plaats zijn HOLTHENUS en LANSBERGEN JR. als derde en vierde pred. beroepen.

ARNOLDUS VERWOUT, prop., ber. 12 Mei 1651 als vijfde pred., in de hoop dat het beroep, tegelijk op G. VORSTIUS als vierden uitgebracht, door hem mocht gevolgd worden; hetgeen echter niet geschied is. Hij ontsloeg zich van den dienst te Rott. 21 Oct. 1657, en begaf zich naar Zwammerdam.

GUERNERUS VORSTIUS, ber. 9 Mei 1658 van Leiden en Warmond. Emer. 9 Juni 1680. Overl. Maart 1682, 70 jaren oud.

ARNOLDUS POELENBURG, van Hoorn ber., tegelijk met VORSTIUS, als vijfde pred., om den ouderdom van LANSBERGEN den vader en met de bepaling, dat des Zondags in beide kerken zou gepredikt worden. Hij werd 21 Maart 1659 benoemd tot hoogl. aan het Sem. en vertrok op 3 Oct. naar Amst.

ANTONIUS SCHOTENUS, JANI fil., als vijfde pred. ber. van Leiden en Warmond 24 Nov. 1659, ontsloeg hij zich van den dienst 26 Mei 1669.

CHRISTIAAN HARTZOEKER, ber. van Alkmaar 19 Juli 1669. Overl. 6 Aug. 1683.

GERARD BRANDT de Jonge, ber. van Schoonhoven 5 April 1680. Nadat P. BAYLE in 1681 was begonnen voorlezingen te houden aan de Latijnsche-, later Illustre school te Rott. (Sepp. Godgel. onderw. II, blz, 134), werd hij 19 Aug. 1683 uitgenoodigd wekelijks eene theol. onderwijzing te doen. Hij nam dit aan; het geschiedde des Vrijdags en werd weldra (19 Nov.) in de Gr. Kerk overgebracht. Deze „Theol. Lessen" zijn met zijne „XXI Predikatiën" en „Kort Verhaal van zijn leven" in 1705 uitgegeven. Overl. 31 Dec. 1683. MOLINAEUS hield op hem eene lijkrede (Rott. 1684).

OKKERUS PESSER, ber. van Alkmaar 2 Sept. 1682. Overl. 28 Mei 1694. Lijkrede op hem van MOLINAEUS (Rott. 1694).

JOANNES MOLINAEUS van Alkmaar, ber. 24 April 1683. Overl. 15 Nov. 1702.

CASPARUS BRANDT, oudste zoon van Gerard, ber. van Alkmaar 2 Sept. 1683. Ber. te Amst, eerst in Nov. 1685, toen hij bedankte, daarna in Juli 1686, toen hij het aannam en derwaarts vertrok 1 Sept.

CORNELIUS VAN AKKERSDIJK, med. doct., ber. van 's-Gravenhage 29 Febr. 1684. Overl. 6 Nov. 1698.

PETRUS BOS, prop., ber. tot den halven dienst 28 Oct. 1686, tot den geheelen dienst 14 Juni 1694. Hij kwam in aanmerking voor het theol. professoraat 1712. Overl. 28 Mei 1718. Lijkrede op hem van C. ARKEL (Rott. 1718).

[illegible] 1764 [illegible] Jacoba Cool [illegible] 1766 [illegible] Arnout v. Zuylen v. Nyeveld [illegible] 1773 [illegible] Rott. [illegible] v. p. 210 [illegible]

net P. Bos tot den
epen. Hierover viel
ze zaak alleen eene
der contribueerende
werd gehouden in
beroep goed, onder
ponents-traktement
hun eerste dienst-
net ééne predikatie
Broed. CATTENBURCH
26 Mei, en vertrok

). Van den dienst op
.. 17 Juli 1713.
rt 1703. Kwam in
2. Overl. 29 Sept.
N (Rott. 1724).
er. 14 Aug. 1712.
n van LAGENDAAL.

. 1713. Ontslagen
Jan. 1748. Lijkrede
8).
Sept 1718. Overl.
C. v. ARCKEL Cz.

1724. Tot hoogl.
Amst. vertr. 3 Nov.
727. Intr. 8 Juni.
aad de bezorging
et beroep van een

plaatsvervanger bleef hij pred. der gem. en lid van den kerkeraad. Overl. 5 Sept. 1750. Lijkrede op hem van VAN ARCKEL Cz. (Rott. 1750).

KORNELIUS WESTERBAEN Wz., ber. van Utrecht 9 Oct. 1737. Hij kwam in aanmerking voor het hoogl.ambt 1746, legde zijn dienst neder 23 Nov. 1763 en overl. 13 Sept. 1774.

PETRUS VAN EDE, ber. van Leiden 25 Jan. 1741. Hij aanvaardde den dienst 16 Mei. Overl. 10 Juni 1759. Lijkrede op hem van BIERUMER (Rott. 1759).

CORNELIUS VAN ARCKEL Cz., ber. van Waddingsveen 12 Sept. Hij aanvaardde den dienst 26 Nov. 1747. Emer. 11 Sept. 1769, wegens aanhoudende zwakheid. Hij vertrok naar Waalwijk en overl. aldaar 28 Febr. 1783.

WILHELMUS SUDERMAN, van Haarlem ber. 8 Sept. 1748. Intr. 7 Nov. Overl. 30 Nov. 1750. Lijkrede op hem van P. v. EDE (Rott. 1751).

PIETER BIERUMER, ber. van Amersfoort 31 Maart 1751. Intr. 20 Juni. Hij kwam in aanmerking voor het professoraat 1767. Overl. 5 Jan. 1770.

CORNELIUS NOZEMAN, ber. van Haarlem 19 Oct. 1759. Intr. 30 Maart 1760. Hij kwam voor het professoraat in aanmerking 1767, werd ontslagen van drie-vierde van den dienst 17 April 1785 en overl. 22 Juli 1786. Bekend is zijn strijd met P. HOFSTEDE over de zaligheid der heidenen. A. STOLKER gaf in 1808 van hem een levensbericht.

MICHIEL VAN DER MEERSCH, ber. van Leiden 2 Maart. Hij aanvaardde den dienst 22 Juli 1764. Wederom te Leiden ber. 6 Febr. en derwaarts vertr. 7 Mei 1775.

NIKOLAAS VAN SCHOONE, ber. van Hoorn 15 Dec. 1769. Intr. 11 Maart 1770. Emer. wegens ziekte 22 Dec. 1773. Overl. 9 Oct. 1774.

JOANNES FRETS, ber. van Delft 2 Febr. 1770. Intr. 29 April. Overl. 6 Febr. 1780.

THEODORUS FRETS Jz., ber. van Zoetermeer en Zegwaart 23 Maart 1774 tot den halven dienst. Intr. 29 Mei. Ber. tot den geheelen dienst 4 April 1775. Hij kwam in aanmerking voor het professoraat 1790. Hij werd weder op halven dienst gesteld

23 Mei 1799 en van het prediken ontslagen 9 Juni 1808. Emer. 7 Sept. 1815. Overl. 12 Nov. 1817.

DAVID VAN DER HOEVEN, ber. van Oudewetering tot den halven en later tot den geheelen dienst, tegelijk met TH. FRETS. Intr. 5 Juni 1774. Emer. om verzwakking van geest 6 Oct. 1785. Overl. 26 April 1816 te Delft.

CORNELIS VAN ROSSEN, ber. van Hoorn 10 Mei 1780, aanvaardde den dienst 20 Aug. Ontsl. 26 Juli en overl. 24 Nov. 1790.

JAN VAN VOLLENHOVEN Jz., ber. van Bleiswijk 6 Mei 1785 voor drie-vierde van den dienst. Intr. 14 Aug. Ber. voor den vollen dienst 14 Dec. 1786. Overl. 17 Jan. 1790.

PIETER WEILAND, ber. van Utrecht 7 Dec. 1785. Intr. 2 April 1786. Hij kwam in 1790 in aanmerking voor het professoraat. In Jan. 1798 werd hij door het Uitvoerend Bewind der Bat. Republiek aangesteld tot Minister of Agent van Binnenl. Zaken, hetwelk hij eerst meende te moeten aannemen, maar reeds in Febr. van de hand wees. Den 16 Oct. 1815 tot hoogl. in de wijsbegeerte en letteren aan de Hoogeschool te Utrecht ber., wees hij ook dit af. Zijne verdiensten omtrent de Nederl. taal zijn bekend. Hij werd emer. 19 Mei 1825 en overl. 26 Jan. 1841.

CORNELIUS NOZEMAN Cz., ber. van Berkel 26 Juli 1790. Hij legde zijn ambt neer 29 Mei 1795 en werd Generaal Chartermeester der Marine. Als oud-pred. tegenwoordig in de Verg. van 1798, zeide hij, bij continuatie in zijn post, eene gift aan de Broed. toe. Overl. te Vlissingen 10 Nov. 1806.

ADRIAAN STOLKER, ber. van Schoonhoven 16 Aug. 1790. Kwam in aanmerking voor het professoraat 1790. Emer. 16 Febr. 1826. Overl. 2 Mei 1835. Bekend als beoefenaar van de geschiedenis der Remonstr., waarvan de kerk in zijne schriftelijke nalatenschap de vruchten bewaart. Zijne weduwe vermaakte aan de kerk zijne handschriften.

WILLEM GOEDE, tot 24 Mei 1795 Luthersch pred. te Kampen, waar hij de evangelie-bediening zes jaar, gelijk vroeger te Doetichem twee jaar, had vervuld. Hij had zijne studiën volbracht te Jena, en te Kampen getracht eene aansluiting van de Luthersche gemeente aan de Remonstr. Broed. te

bewerken. Dit mislukt zijnde, verliet hij zijn kerkgenootschap om tot de Remonstranten over te gaan. Hij wendde zich tot het College van prof. en curatoren. Deze hadden 5 Mei 1795 met hem een onderhoud over zijne godsdienstige beginselen, en vonden geen bezwaar tegen zijne aanneming. Zij brachten de zaak in de kleine Verg. der Broed. van 3 Juni 1795, die hem tot pred. der Broed. aannam, met een traktement van *f* 500, zoo lang hij geen vaste standplaats had, waarop hij aanstonds zitting kreeg in de Verg. Alhier ber. 3 Febr. 1796. Emer. 13 Jan. 1820. Overl. 14 Febr. 1839. Hij maakte bijzonder werk van het catechetisch onderwijs.

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN, prop., ber. 27 Jan. 1820, intr. 14 Mei. Tot hoogl. aan het Sem. benoemd 20 Juni 1827. Afscheid 28 Oct. Na zijn vertrek bleef hij hier jaarlijks zes predikbeurten vervullen. Hij herdacht hier 18 Mei 1845 zijn 25 jar. evangeliedienst. Leden van den kerkeraad en de gemeente schonken aan de kerk in 1851 zijn door PIENEMAN geschilderd portret.

SIMON BONGA, ber. van Nieuwkoop 25 April 1826. Intr. 9 Juli. Van 1833 ook met de bediening van Nieuwpoort belast. Emer. 1852. Overl. te Schoonhoven 26 Aug. 1854.

HENDRIK NICOLAAS VAN TEUTEM, phil. th. mag. l. hum. dr., ber. van Waddingsveen 18 Oct. 1827. Intr. 2 Dec. Honoris causa tot theol. dr. bevorderd door de faculteit der Utrechtsche Hoogeschool, 13 Febr. 1840. Hij sloeg 28 Oct. 1855 de benoeming tot hoogl. af. Als voorzitter der Gr. Verg. leidde hij in 1869 de gedachtenisviering van het 250 jar. bestaan der Broed. In 1867 droeg hij op 26 Oct., na de rede van Mr. G. MEES, het standbeeld van G. K. VAN HOGENDORP over aan de gemeente Rott. Emer. 1860. Overl 24 Nov. 1889. Hij vermaakte zijne aanzienlijke boekerij aan de Rotterdamsche kerk. Het bestuur deed hierop een nieuwen catalogus samenstellen van de geheele bibliotheek der kerk, die in 1893 in het licht verscheen.

JOANNES TIDEMAN, phil. th. mag. l. hum. dr., prop. ber. 6 Aug. 1830. Intr. 21 Nov. Tot op zijne komst was de plaats van

VAN DER HOEVEN onvervuld gebleven en in diens predikdienst, behalve door de beide collega's en onderscheidene predn. der Broed., ook door die uit andere kerkgenootschappen, zelfs door den voorzitter en den secretaris van de Synode der Herv. Kerk, voorzien. In Oct. 1835 tot hoogl. ber., herdacht hij op 25 Nov. zijne 25 jar. evangeliebediening en nam afscheid 9 Maart 1855. Tot Nov. 1870 bleef hij hier driemaal 's jaars eene predikbeurt vervullen. Bij zijn ontslag als hoogl. schonk de kerkeraad hem eene bijdrage tot zijn pensioen. /5

COMBERTUS WILLEM VAN DER POT, ber. van Leiden en Noordwijk. Intr. 8 Mei 1853. In 1855 kwam hij in aanmerking voor het professoraat. In 1856 werd hij Cur. der vacerende kerken en bleef dit tot de opheffing van die betrekking in 1879, toen hij emer. werd. Afscheid 12 Oct. Zijne catechisaties hield hij vooreerst nog aan. Hij bedankte in 1880 voor het lidmaatschap der Alg. Verg.

CORNELIS PETRUS TIELE, ber. van Moordrecht. Intr. 24 Aug. 1856. In 1868 bedankte hij voor een beroep naar Amst. Hij werd 8 Oct. 1872 gekozen tot hoogl. van het Sem. Bij zijn afscheid op 19 Jan. 1873 nam hij de jaarlijksche vervulling van vijf predikbeurten op zich.

MARTINUS COHEN STUART, ber. van Utrecht. Intr. 14 Juli 1861. Emer. 1 Aug. 1873. Afscheid 27 Juli. Overl. 12 Dec. 1878.

ISAAC HOOYKAAS, theol. doct., ber. als pred. bij de Hervormden. Intr. 13 Juli 1873. Hij bedankte in 1875 voor de benoeming tot hoogl. in het oostersch en de wijsbegeerte aan het Athenaeum te Amst. In Maart 1887 herdacht hij zijne 25 jar. evangeliebediening. Hem werd tegen 1 Mei 1894, wegens voortdurende ziekte, het emeritaat verleend, nadat hij 21 April schriftelijk zijn ontslag had genomen. Overl. te Noordwijkerhout 28 Aug. 1894. Op zijn graf aldaar werd op initiatief van de predn. JORISSEN en LOHR een eenvoudig gedenkteeken geplaatst.

ANNE PIETER GOVERT JORISSEN, ber. van Delft. Intr. 15 Febr. 1874. Hem werd 1 Nov. 1898 eervol emer. verleend. Hij nam afscheid op 23 October; overl. te Arnhem 26 Juli 1905.

JAN HENDRIK MARONIER, ber. van Utrecht, na het bedanken van den Herv. pred. van Amst. E. LAURILLARD. Intr. 8 Mei 1881. Hij herdacht den 9en Nov. 1891 zijne 40jarige evangeliebediening en legde zijn ambt neer op 1 Mei 1893.

HERMAN YSBRAND GROENEWEGEN, theol. doct., ber. van Utrecht. Intr. 24 Sept. 1893. Tot hoogl. benoemd 18 Febr. 1902. Afscheid 20 April.

JAN HERMAN DE RIDDER JR., theol. doct., ber. van Meppel. Intr. 9 Sept. 1894. Overl. 5 Febr. 1902.

Daar het kerkgebouw door den hoogen waterstand van Dec. 1894 veel had geleden, zelfs dreigde bij eene herhaling gevaarlijk te worden, werd in het voorjaar van 1895 besloten tot het bouwen van eene nieuwe kerk over te gaan. De stad nam de oude kerk met de bijbehoorende gebouwen voor *f* 60.000 over en stond aan de gemeente af, tegen betaling van *f* 40 per c.A., een terrein aan de Westersingel over de Witte de Withstraat. In Febr. 1896. werd de kerkbouw aanbesteed. Ter herinnering aan het afscheid van de oude en het in gebruik nemen van de nieuwe kerk op 23 Mei 1897 werd een Gedenkboek uitgegeven, samengesteld door de predn. DE RIDDER, GROENEWEGEN en JORISSEN (zie boven blz. 44). Op 3 Juli 1898 werd het nieuwe orgel ingewijd.

WILLEM HERMAN STENFERT KROESE HEz., ber. van Meppel 21 Nov. 1898. Intr. 19 Maart 1899.

LEONARD RUDOLF OLDEMAN, ber. van Gouda. Intr. 9 Nov. 1902.

Kruis ~~PIETER~~ ELDERING, theol. docts., voormalig pred. van Frederikstad. Intr. 16 Nov. 1902.

Cornelis Elisa Hooykaas. theol. dr., ber. van Boskoop, Intr. 11 a

's GRAVENHAGE.

Waarschijnlijk werd hier de vergadering gehouden, waarin als onder het oog van OLDENBARNEVELT de Remonstrantie werd vastgesteld.

In de maanden Maart, April en Mei 1611 werd hier de eerste Conferentie tusschen Remonstr. en Contra-Rem. op bevel der Staten gehouden. Na 1612 begon een der andere pred^{n}., H. ROSAEUS, sinds 1607 ook werkzaam als geneeskundige, de gemoederen te ontrusten ten aanzien der Remonstr. Hij was vroeger bevriend geweest met WTENBOGAERT, die zelfs over de Remonstrantie van 1610, eer zij werd ingeleverd, zijn oordeel vroeg. Maar reeds in 1615 verwijderde hij door zijne prediking en invloed de Contr-Rem. van de predikatiën van WTENBOGAERT en voorts van het Avondmaal, en barste zoo openlijk tegen dezen uit, dat WTENBOGAERT op den 6^{en} Sept. 1615 zich moest verantwoorden door eene openbare verklaring van zijn gevoelen van den predikstoel. De beide andere pred^{n}. B. LA FAILLE en LAMOTIUS, ook Contra-Rem., maar verdraagzaam in hun gevoelen, waren geheel voldaan; doch ROSAEUS klaagde hem weldra aan in den kerkeraad en bleef zelf 11 Oct. 1615 van het Avondmaal. Daarmede was de vlag der scheuring opgestoken. Vruchteloos waren verder alle pogingen tot verzoening; hij werd den 12^{en} Febr. 1616 in zijn dienst geschorst (tegen den raad van WTENBOGAERT, die zelf liever Den Haag had verlaten) en ging toen met de zijnen te Rijswijk ter predikatie. Ook van elders was de afzondering in Den Haag bevorderd. Den 24^{en} en 25^{en} Juni 1617 werd hier eene dier Verg. van Correspondentie gehouden, tot handhaving van de zuivere leer tegen de Remonstr. Reeds was voor de afgescheidenen de Gasthuis-kerk ingeruimd, onder belofte van geen afzonderlijken kerkeraad te vormen, maar hieraan

hielden zij zich niet. Zij namen zelfs 9 Juli de Kloosterkerk in en brachten daar ROSAEUS op den predikstoel. Reeds 5 Juli was OLDENBARNEVELT het met CROMHOUT eens geworden over de vreedzame ontruiming der Kloosterkerk. Hierdoor was de scheiding gevestigd. De kerkeraad bleef het Remonstrantisme getrouw en deed 17 Sept. 1618 EPISCOPIUS optreden (Rott. Hss. N°. 269. Ned. Arch. v. kerkgesch. II, 98 v.); zelfs LAMOTIUS viel den afgescheidene toe, en op 8 Nov. 1618 werd ook hier ('s Hage was de laatste stad, waar het geschiedde) de magistraat veranderd. Den 20^en^ Aug. 1618, den dag van OLDENBARNEVELTS gevangenneming, was WTENBOGAERT uit Den Haag naar Antwerpen geweken. Hij ontving op zijn herhaald verzoek zijn ontslag van den kerkeraad, maar werd reeds op 4 Nov. door de Delftsche Synode, „als het principaalste hoofd, directeur of beleider van al de kerkelijke zwarigheden", van zijne diensten gedeporteerd en hem het Avondmaal ontzegd; ja den 17^en^ Maart 1619, op een gerucht dat hij in de stad was, zijn huis en die van anderen met woest geweld doorzocht. In Mei 1619 werden hier verscheidene pred^n^. voor het Hof gedaagd, wegens de Rotterdamsche verg. van 5 Maart. Deze hielden toen van hier correspondentie met de geciteerden te Dordrecht, en zeven van hen werden 20 Juli, op vonnis van het Hof, naar Waalwijk gevoerd. De vervolgingen der Remonstr. begonnen hier in 1623 (zie „die Haghe". Mededeelingen 1903 blz. 24 vv.) en duurde voort tot aan den dood van ROSAEUS 5 April 1637.

De Remonstr. vergaderden 16 Dec. 1618 onder de leiding van den student GERARD REUS op de Laan in het huis en den tuin van CORN. MAARTENSZ, tuinman, maar hielden later veiligheidshalve ook elders hunne bijeenkomsten. PASCHIER DE FIJNE predikte hier 4 Mei 1623, terwijl WTENBOGAERT, in 1626 in het vaderland teruggekeerd, op Nieuwjaarsdag 1630 optrad in „het huys daer hy logeerde". In Juli 1630 vernamen Direct., dat „er propoosten waren geweest ten Hove om 't auditorium der Remonstr. alhier te demolieeren, maar dat Commissarissen gezonden zijnde

om de plaatse te bezigtigen, sodanig rapport was gedaan aan Z. Exc. en 't Hof van de kleynigheyt der plaatse, dat het daarbij was gebleven." In 1631 kochten zij in dezelfde straat, de Laan, zekere plaats voor hunne godsdienstoefeningen. Doch bezig zijnde deze daartoe in te richten (Juni), raakte het gemeen, dat hier meer dan elders tegen de Remonstr. was, daarover op de been. De magistraat liet evenwel het werk in stilte voortgaan. Deze predikplaats was klein en slecht, zoodat de Remonstr., toen zij openlijk hun godsdienst mochten oefenen en hier talrijk waren, ja vele aanzienlijke en deftige burgers onder zich telden, in het laatst van 1635 aanvingen aldaar eene geheel nieuwe kerk, de tegenwoordige, te bouwen. Deze verbouwing kostte ƒ 32382. De leden der gemeente schonken ƒ 7317. De fiscaal Graswinckel ƒ 150. In het laatst van 1636 was zij voltooid en deed Wtenbogaert er 30 Nov. de eerste predikatie. Dit vrij ruime kerkgebouw voor 489 plaatsen was in 1804 voorzien van een huisorgel, dat geschonken was door twee leden der gemeente, doch te ruim bleek voor 80 leden. Er werd een beschot „in half ronden cirkel" over den predikstoel geplaatst. In 1806 werd dit huisorgel verbouwd tot een vast orgel. De gemeente, klein van getal, had in den loop des tijds belangrijke legaten, o.a. één van ƒ 50000, gekregen. Maar de ongunst der tijden en de tierceering veroorzaakten in 1811 een te kort van meer dan twee duizend gulden. Geestelijk en stoffelijk beurde zich de gemeente op na 1829. In 1844 waren er 228 leden. In 1851 werd het orgel van een nieuw klavier voorzien en na 1853 onder den pred. De Ridder moest er door het wegbreken van de kolommen, die de boogvormige zoldering droegen, meer ruimte gemaakt worden. Er werd eene vlakke zoldering aangebracht en in 1854 kwamen er twee galerijen bij. Den 10en Nov. 1864 werd een geheel nieuw pijporgel ingewijd, waartoe ook de Koninklijke familie bijdroeg. In de volgende jaren bleken én catechisatiekamer én kerkgebouw te klein. In 1895 werd eene nieuwe kerk op de oude plaats gebouwd, met behoud der verhuurde

woonhuizen. Men vergaderde toen in Diligentia. Het godsdienstonderwijs werd gegeven in één gehuurd pand in de Willemstraat. De huwelijken werden ingezegend in de Luthersche kerk. Op Paschen 1895 werd voor het laatst in de oude kerk dienst gedaan, waarbij HEERING sprak naar aanleiding van Luc. XXIV, 15. Op 9 Juli 1895 werd de eerste steen gelegd en op 22 Maart 1896 de nieuwe kerk ingewijd met eene rede over Zach. I, 3. In Oct. is het sinds zeer vernieuwde orgel herplaatst. De bouw kostte *f* 119.400. Zoo ontstond een schuldenlast van *f* 30.000 5 % en van *f* 10.000 renteloos, met verplichtte jaarlijksche aflossingen van *f* 500. In 1890 werd om de 14 dagen een pred. van elders genoodigd, met het oog op het stijgend aantal leerlingen bij het godsdienstonderwijs.

In 1621 bracht 'sHage evenals Hoorn en Gouda *f* 1600 in het jaar voor de Broed. op. Zij behoorde echter met Amst. en Rott. tot de drie voornaamste kerken, had met deze en Utrecht een der vier Comptoiren van de Societeit en beloofde in Maart 1632 jaarlijks *f* 2000, welke quota nog met *f* 500 verhoogd werden. Ook later was zij met Amst. en Rott. eene der meest contribuërende kerken en hielp nog in den laatsten tijd (1831) enkele buitengewone lasten dragen. In 1778 kwam de kerk, na procedure met de Broed., door een besluit van den Hoogen Raad in possessie van een aanzienlijk legaat (*f* 10000), in verwachting casu quo van een nog aanzienlijker (*f* 50000), aan de armen dezer gemeente gemaakt. Ondanks dit belangrijk geldelijk bezit, verkeerde de gemeente in het laatst der vorige eeuw in zeer vervallen staat.

De woelingen van 1787 werkten zeer storend. De pred. LORIÉ, den patriotten toegedaan, achtte zich niet veilig en vertrok 17 Sept. naar Amst. In een verzegelde doos nam hij papieren van waarde mede. Werkelijk werden in de pastorie en kosterswoning de glazen ingeslagen door het prinsgezinde volk. Toen stond de dienst stil, en ofschoon LORIÉ zich 9 Jan. 1888 in een uitvoerig rapport volkomen zuiverde van kwade bedoelingen: nog meermalen

gaf hij aanleiding tot tweespalt tusschen kerkeraad en gemeente (Rogge in: Uit d. Rem. Broed. 9de jaarg. blz. 126 vv.). In 1792 resolveerde de kerkeraad, uit hoofde van LORIÉ's zwakheid en de hooge jaren zijner leden, als er eene commissie tot de Societeits-financiën benoemd zou zijn (waarop 's Hage sedert 1789 had aangedrongen), aan deze de administratie van de effecten en goederen der kerk over te dragen, met bepaling dat, indien de kerk te niet raakte of kwam uit te sterven, alsdan het geheele kapitaal (dat weldra ƒ 100000 kon bedragen) aan de Sociëteit zou vervallen, terwijl, zoo de kerkeraad weder een genoegzaam aantal geschikte leden telde, tot dezen de administratie zou terugkeeren. Hiertegen verzette zich echter eene minderheid in den kerkeraad en vooral de pred., zoodat, na vele onaangename beraadslagingen en wisseling van uitvoerige stukken, tot in 1795 van de zaak niets kwam. Den 2en Maart 1803 kwam LORIÉ weder in botsing met de regeering. Hij weigerde op aanschrijving van regeering en stadsbestuur een dankstond te houden voor den vrede. De kerk bleef gesloten. De Raad van Binnenlandsche zaken gaf den pred. eene scherpe vermaning. LORIÉ gaf in een vlugschrift reden van zijne weigering (Bibl. Rem. Geschr. blz. 218) en legde zijne betrekking neder 4 Aug. 1803, omdat hij als dienaar van Christus niet onder politie-toezicht wilde staan. Hij ging buitenlands en overl. 1826.

De gemeente telde in 1810, 53 leden, 94 zielen, in 1843, 128 leden, 242 zielen. In 1904 had de gemeente 1336 leden, 273 leerlingen en ongeveer 1750 zielen.

Zij werd in 1621 voor de drie laatste maanden in commissie bediend door LOMANNUS en NAERANUS, in 1624 door A. LA FAILLE, in 1630 bij continuatie door MATTHISIUS. Toen dacht men er aan een tweeden pred. te vragen en behalve des Zondags voormiddags en eenmaal in de week ook nog des Zondags namiddags te doen prediken, maar besloot voor dien zomer bij het oude te blijven. In Oct. van het volgende jaar evenwel verzochten zij een

tweeden pred. en werd hun bij provisie Geesteranus toegevoegd.

Sedert der gemeente op 1 Maart 1632 eigene en vaste pred^{n}. werden toegevoegd, bezat zij er twee tot 1730; van dien tijd af één. Van 1666 tot 1672 had zij er drie, maar een was van het prediken ontslagen. In de jaren 1697 en 1698 stond Bergman hier alleen.

Gelijktijdig hebben haar bediend:

In 1632:	**Matthisius** en **Geesteranus.**
Van 1633—1658:	**Geesteranus** en **Batelier.**
„ 1658—1666:	**Batelier** en **Craeijvanger.**
„ 1666—1672:	**Batelier, Craeijvanger** en **Curcellaeus.**
„ 1673—1677:	**Craeijvanger** en **van Akkersdijk.**
„ 1678—1684:	**van Akkersdijk** en **van Nijendaal.**
„ 1684—1690:	**van Nijendaal** en **Brandt.**
„ 1690—1696:	**Brandt** en **Bergman.**
„ 1697—1698:	**Bergman.**
„ 1698—1721:	**Bergman** en **Klinkhamer.**
„ 1721—1730:	**Klinkhamer** en **Voegen.**

Joannes Wtenbogaert, ofschoon nimmer in vaste bediening aan eenige gemeente verbonden, verdient hier het eerst vermeld te worden. Zijn naam mag in dit werk niet ontbreken. Hij was vóór 1618 pred. te 's Gravenhage, hield daar sedert 1626 weder zijn verblijf en trad van 16 Dec. 1632 tot 21 Juli 1637 herhaalde malen voor deze gemeente op (H. C. Rogge, Joh. Wtenbogaert, 3 dln. Amst. 1874—78. B. Tideman Jzn. „Die Haghe, Mededeelingen" 1903, blz. 1 vv.).

Hij werd te Utrecht geboren op 21 Febr. 1557 uit Roomsche ouders, maar door deze, die heimelijk de H. Schrift lazen, alsmede door de prediking van Duijfhuis en de leiding van zijn peet Johan Block, kanunnik van St. Pieter, zoo in de kennis der waarheid opgeleid, „dat hij zich t' eenemaal voeghde tot het gehoor van de predicatien der Gereformeerden, soo in de St. Jacobs-kerck, als van d'andere, die eerst in 't heymelyck, nu opentlyck leerden in de Minnebroeders kerck (de Consistorialen)". Na een wijl in dienst geweest te zijn van een der secreta-

rissen van Johan van Nassau, Stadhouder van Gelderland, keerde hij naar Utrecht terug en diende daar de Gereformeerden in de Minnebroederskerk als voorlezer, voorzanger en catecheet. In 1580 werd hij, ten deele op stads kosten, naar Genève gezonden, om onder Beza en anderen in de theologie te studeeren. Daar leerde hij Arminius kennen. Hij keerde in Aug. 1584 in zijne vaderstad terug, werd bij die van de Consistorie tot pred. ber. en bediende daar ook met Helmichius de Waalsche kerk. Met al zijne ambtgenooten uit de bediening gezet 1589, werd hij ber. te 's Gravenhage 14 Maart 1590, en in hetzelfde jaar gemengd in het geschil van den Amsterdamschen kerkeraad met Arminius. Ber. tot de bediening der Kapel ten Hove of de Waalsche kerk in Sept. 1591, werd hij door de Staten in velerlei kerkelijke zaken en geschillen gebezigd. Tot den veld- en legerdienst geroepen 1599, volgde hij van 1600 tot 1614 Prins Maurits herhaaldelijk in het leger. Intusschen bediende hij van 1605 tot 1612 de kerk van Utrecht van tijd tot tijd bij leening. Hij hielp in 1610 de Remonstrantie mede opstellen en was een der Remonstranten in de Haagsche conferentie van 1611 en die van Delft in 1613. Na het innemen van de Kloosterkerk 9 Juli 1617, legde hij zijn dienst neder 13 Maart 1618, vertrok uit Den Haag 29 Aug. en verder uit het land, werd afgezet 4 Nov. 1618, ten eeuwigen dage gebannen op poene van lijfstraffe, en al zijne goederen geconfiskeerd 24 Mei 1619. Hij hield zich in Brabant en Antwerpen op en was daar voorzitter van de vergadering der gebannen pred[n]. Sept. en Oct. 1619. Hij werd door deze buiten het land gehouden en met Episcopius en Grevinckhoven tot de dienstverzorging gecommitteerd. Borrius, Poppius en Niellius werden tot de Directie in het land verkozen. Hij vestigde zich in 1621 met Episcopius te Rouaan en hield geregelde briefwisseling met de Binnen-directeuren en verschillende predikanten, kwam weder in het land 26 Sept. 1626 en in Den Haag 7 Dec. Van dien tijd was hij het hoofd

der Directie en in goeden zin, gelijk men hem noemde: „het hoofd der Remonstranten". Hij was eerste der zeven gecommitteerden tot verzorging der kerken met vaste leeraars 16 Oct. 1631, maakte de Kerkenordening 1633 en het „Handboekje of Onderwijzing in de Chr. Religie" 1638. Hem werd opgedragen de Historie der Remonstranten op te stellen 8 April 1633, en RIJCKEWAERT hem daarin tot hulp gegeven Maart 1639. In 1640 was hij daarmede gevorderd tot 1618 (de Synode). Als Directeur was hij in de Verg. tot den laatsten Maart 1644. Hij overleed 5 Sept. van dat jaar.

Als vaste leeraars zijn hier geplaatst of beroepen:

ASSUERUS MATTHISIUS, leerling van C. VORSTIUS. In 1616 pred. te Deventer. Van het begin zijner bediening verklaarde hij eensgezind te zijn met de Rem. Te Deventer afgezet 17 April 1617. In hetzelfde jaar ber. te Kampen. Vanwege de Rem. met CORVINUS en PIJNACKER naar Dordrecht gezonden, om met EPISCOPIUS voor de Rem. toegang tot de Synode en vrijgeleide te verzoeken, 11 Nov. 1618. Geciteerd voor de Synode 16 Nov., werd hij met de overige Remonstranten door haar afgezet en uitgevoerd naar Nienhuis in Bentheim 6 Juli 1619. Dáár niet geduld, ook niet te Steinfurt noch in Munster, begaf hij zich binnen Grol. In het land teruggekeerd, bediende hij Den Haag in commissie in 1630 en vervolgens, tot hij op 1 Maart 1632 bij die gemeente in vaste bediening kwam, waar hij nog in Sept. van hetzelfde jaar predikte. Daarop vertrok hij naar Hamburg. Daar huwde hij eene rijke weduwe en onttrok zich aan den dienst der Broed., zeer tot ontstemming van EPISCOPIUS en WTENBOGAERT. Hij maakte dit goed door geldzending, kwam in 1634 tijdelijk terug om zijne kinderen en zijn stiefzoon uit te besteden, maar eerst in Aug. 1637 kwam hij voor goed terug en vestigde zich in 1638 te Leiden, waar hij als waarnemend pred. van Warmond woonde (Rott. Hss. N°. 1434). De kerk van Den Haag werd eenigen tijd bij leening bediend tot op de komst van BATELIER. Na zijn terugkeer werd hij met drie anderen

voor de visitatie der kerken tot de Directie geassumeerd. Ber. naar Rott. in 1639. Het is niet waarschijnlijk, dat hij van 1637 tot 1639 Den Haag weder bediend heeft.

ARNOLDUS GEESTERANUS, vroeger pred. te Schelluinen. Met zijn broeder CORNELIS verklaarde hij zich tegen het besluit der Synode van Dordrecht, en werd daarom afgezet 11 Nov. 1619. Hij bediende Kampen in commissie Oct. 1621 en bleef ook na de conspiratie 1623 in het land, om de gemeenten der Rem. te bedienen. Te Amst. gevangen 1 Juni 1624 en naar Loevestein gebracht, is hij aldaar gehuwd en vandaar ontkomen 19 Juli 1631. Op den 1en Maart 1632 werd hij met MATTHISIUS aan de gemeente als leeraar toegevoegd. Overl. 28 Juni 1658.

JACOBUS JOHANNES BATELIER (WATELIER), vroeger stud. aan het Waalsche Collegie der Theol. te Leiden, predikte hij als zoodanig in de eerste afzonderlijke verg. der Waalsche Rem. te Amst., buiten de St. Anthoniespoort, in Jan. 1617. Daarna pred. te Kralingen, legde hij daar zijn dienst neder 1618. Door de Z.-Holl. Synode afgezet Aug. 1619, was hij sedert 1621 te Leiden, waar hij aan studenten onderwijs gaf. De aandacht der Broed. werd op hem gevestigd, en hij verklaarde zich niet ongenegen om haar te dienen Aug. 1632. Te Rott. heimelijk in de „Kleine Kerk" gehoord, gaf hij zonderling genoegen 20 Aug. 1632. Hij werd pred. te 's Gravenhage in 1633, waar hij in strijd raakte met Voetius (Duker, G. Voetius II, blz. 27 vv.). Den 7en Juni 1741 is hij door Direct. verzocht, voort te gaan in het stellen van zijne aanteekeningen en annotatiën op de nieuwe translatie van het O. en N. T. De Broed. besloot 26 Aug. 1642, dat zijne annotatiën door EPISCOPIUS overgezien en er daarna mede gedaan zou worden, gelijk de Directie zoude goedvinden. Den 31en Maart 1644 deed zij hem ter hand stellen de aanteekeningen van VAN ENGELEN en SNECANUS op den nieuwen Bijbel, om dat stuk te bevorderen naar vermogen, en werd hij verzocht het N. T., overgezet door de Contra-Rem., te willen overzien, en zijne aanteekeningen, na revisie, op naam van de Rem. te laten

drukken. In de Verg. van April 1646 nam hij aan „de Notulen soo op 't O. als N. T., gestelt bij D. ENGELBERTUM (VAN ENGELEN) als ook bij SNECANUM, bijeen te brengen en in het licht te geven". Hij was vele jaren, tot 1661, ontvanger van het Algemeen Comptoir. Op den 22en Nov. 1665 besloot de kerkeraad, uit hoofde van zijn ouderdom en zijne zwakheid, een derden pred. aan te stellen, maar slaagde hierin niet. Zoo bepaalde men op 20 Dec. zes bekwame predn. te verzoeken, om bij beurten om de veertien dagen eene predikatie te doen, gedurende een jaar, en ondertusschen een pred. te zoeken. Van het prediken ontsl. 1666. Overl. 21 Juni 1672. (Bibl. Rem. Geschr.).

BERNARDUS CRAEIJVANGER, Med. Dr., ber. van Tiel. Kwam in 's Hage Dec. 1658. Overl. 1677.

GIDEON CURCELLAEUS (DE COURCELLES, STEPH. fil.), ber. van Noordwijk 8 Aug. 1666. Kwam in 's Hage 7 Nov. Overl. in het laatst van 1672. (Bibl. Rem. Geschr.).

CORNELIUS VAN AKKERSDIJK, ber. van Woerden 1673. Werd Med. Dr., terwijl hij den evangeliedienst bleef vervullen. Ber. te Rott. 29 Febr., 1684.

GOSUINUS VAN NIJENDAAL, ber. van Zevenhoven, deed zijne Intr. te 's Hage 23 Jan. 1671. Overl. 1690.

JOANNES BRANDT, ber. van Hoorn 1684. Ber. naar Amst. Afscheid 9 Dec. 1696. (Bibl. Rem. Geschr.).

NICOLAUS BERGMAN, als prop. ber. 1690. In 1721 overl. Van het vertrek van BRANDT tot de komst van KLINKHAMER vervulde hij den dienst alleen. In de laatste zeven maanden werd er door twaalf predn. uit andere gemeenten nu en dan gepredikt, uit welk twaalftal op den 7en Sept. 1798 ber. werd:

VINCENTIUS KLINKHAMER van Warmond. Overl. Aug. 1730. Na zijn dood is 's Hage, volgens bepaling bij het ber. van VOEGEN, door één pred. bediend geworden.

JACOBUS VOEGEN, ber. van Zoetermeer, waar hij zijn afscheid nam 23 Nov. 1721; te 's Hage overl. 1736.

JAKOBUS JONKBROER, ber. van Schoonhoven 9 Dec. 1736. Intr. 8 Maart 1737. Emer. in de Societeits-Verg. van 1784, maar bleef

den dienst nog tot 16 Jan. 1785 waarnemen, daarbij nog het boekhouderschap. Overl. 6 Oct., 1790.

FRANS LORIÉ, prop., ber. in Oct. of Nov. 1784. Intr. 16 Jan. 1785. Kwam in aanmerking voor het professoraat 1790. Heeft zijn dienst nedergelegd 4 Aug. 1803. Hij weigerde op bevel der overheid op 2 Maart 1803 eene godsdienstoefening te houden tot viering van den vrede. Toen hij hierover van regeeringswege berispt was, legde hij, die als dienaar van Christus geen dienaar der wereldlijke overheid wilde zijn, zijn dienst neder. Hij gaf daarvan rekenschap in een vlugschrift dato 29 Juni 1803 (Bibl. Rem. Geschr.). Overl. 1826.

PIETER VAN DER BREGGEN PAAUW, ber. van Amst. Intr. 19 April 1804. Op het tweetal voor het professoraat 1790. Bediende sedert 1805 ook Delft. Emer. 1829. Werd in 1825 vanwege de Comm. tot de zaken der Broed. benoemd, om met de Synod. Commissie der Herv. Kerk mede te werken tot vereeniging der Protestanten.

ARNOLDUS ABRAHAM STUART, ber. van Haarlem 1829. Intr. 30 Aug. Ber. naar Amst. Afsch. 16 Sept. 1832. Van 1832 tot 1835 bleef de gemeente vacant, en werd de predikdienst door pred^n^. uit onderscheidene gemeenten, ook die van andere Protestantsche kerkgenootschappen, vervuld.

JACOB BRESTER, prop., ber. 30 Juli 1834. Intr. 8 Febr. 1835. Legde om ziekte zijn dienst neder. Oct. 1852. Overl. 11 Mei 1889.

JAN HERMAN DE RIDDER, van Gouda ber. Intr. 21 Aug. 1853. Emer. 1 Juli 1887. Overl. 6. Jan. 1893.

PIETER HEERING, van Meppel ber. Intr. 22 Mei 1888. Hij bedankte voor het ber. naar Amsterdam in 1889.

In 1893 werd de liederenbundel voor de Protestantenbond hier ingevoerd.

LEIDEN.

Met bijzondere belangstelling vestigt zich ons oog op de gemeente in die stad, waar ARMINIUS van 1603 tot 1609 het hoogleeraarsambt bekleed had. De Leidsche magistraten hadden zich reeds in 1582 als verlichte voorstanders van godsdienstvrijheid doen kennen, toen zij remonstreerden tegen de besluiten der Middelburgsche Synode, die tot geloofsdwang ten opzichte der Roomschen strekten. Hoezeer hadden de Curatoren van Leidens Akademie een verlichten, vrijen geest getoond, toen zij, ondanks veler tegenstand, den geleerden en vromen ARMINIUS tot hoogl. beriepen! Hoe verdraagzaam was zelfs nog in 1614 en in 1615 de handelwijze der kerkelijken te Leiden, toen de gansche kerkeraad, na voorafgegane afzonderlijke beraadslaging met de predikanten, den 29[en] Dec. 1614 besloot, een gelijk getal ouderlingen van de Remonstrantsche en Contra-Remontsche gezindte te stellen, en in de bediening des Avondmaals als anderzins goede correspondentie te houden; toen in Juni 1615 te gelijker tijd de Remonstrant B. DWINGLO en de Contra-Remonstrant H. KUCHLINUS tot pred[n]. werden beroepen! Twee der Leidsche pred[n]. DWINGLO en CORVINUS behoorden dan ook tot de geciteerden te Dordrecht. Men bleef in Leiden vrijheid en verdraagzaamheid in den zin der Remonstranten voorstaan, totdat de regeering op 23 Oct. 1618 veranderd werd. Hier werd den 11[en] Nov. 1618 de vergadering van ettelijke Remonstranten gehouden om te overwegen, hoe zich ten aanzien der Synode te gedragen, uit wier midden drie pred[n]. met EPISCOPIUS te dier zake naar Dordrecht togen. Reeds in April van het volgende jaar werd VAN DEN BORRE, om zijne bezwaren tegen de biddagsuitschrijving, door den magistraat afgezet, en aan andere Remonstrantsche pred[n]. het prediken te Leiden

verboden. Daags daaraan (14 April 1619) werden al de kerken te Leiden door de Contra-Remonstranten ingenomen. De Remonstr. vergaderden toen den 21^{en} voor het eerst afzonderlijk ten huize van een voornaam burger Jan de Knotter, waar de Lutherschen voorheen hadden gepredikt. Maar het was een ongelukkig begin. Het grauw wierp de glazen in en plunderde het huis na het scheiden der vergadering, en de overheid deed een verbod tegen dergelijke samenkomsten afkondigen. Dit alles geschiedde, terwijl de Synode nog vergaderd was. Zij gingen den 28^{en} in grooten getale te Leiderdorp ter preke, onder het gehoor van JAN JANSZ. BORS, die van hun gevoelen was, en verzamelden zich daarop verscheidene Zondagen na elkander te Warmond in een boomgaard. In de Staten van Holland werd den 21^{en} Juni ook van de Leidsche Remonstr. een request gelezen, waarbij zij vrije exercitie van godsdienst verzochten. Op den 7^{en} Juli zocht de landrost te Warmond, op bevel, eene vergadering van Remonstr. te storen, maar dewijl zij wel ten getale van 3000 bijeen waren, vermocht hij het niet. Bekend is de scherpheid van den schout Willem de Bont. Op den 29^{en} Dec. 1619 zocht hij in eene vergadering te Leiden in de Bogaardsteeg DWINGLO met geweld te vangen. Deze ontkwam het met levensgevaar; anderen werden uit de stad gebannen of van hunne ambten ontzet. Paulus Stochius, gewezen vroedschap, van 13 Jan. tot 18 Mei eerst op 's Gravensteen daarna in de gevangenis der Universiteit opgesloten, werd zelfs met de pijnbank gedreigd. Dit weinige zij voldoende ten bewijze dat de Remonstr. alhier zwaarder vervolging dan elders te lijden hadden, en nergens hielden zij zoolang aan. Voor hunne verdere geschiedenis verwijzen wij o.a. naar een pamflet van 1666 (Catal. pamfl. Kon. Bibl., N°. 9435), de handschriften op de Bibliotheken te Amst. en Rott. (Catal. Amst. N°. $156^{a, b}$, Catal. Rott. N°. 170—176. Vgl. Stichting II, blz. 32 v. 109, 198, 313 vv.). Zij werd in hoofdtrekken in herinnering gebracht door den pred. Rogge, toen hij in 1878 afscheid nam en door den pred.

Schim van der Loeff bij de inwijding van het nieuwe kerkgebouw in 1901.

In 1621 werd Leiden voor eenigen tijd door DWINGLO en ook door WELSING bediend, in 1621 met Warmond, Noordwijk en de Overrijnsche dorpen door V. D. BORRE, HUTTENUS, LOEDING en SCHOTENUS, in 1627 en 1628 met Noordwijk en Zoetemeer. In 1632 heette zij „de kerk, waar de meeste perikel is", en achtten de Direct. nog niet raadzaam, de vergaderingen bij lichten dag daar aan te bevelen. Sedert 1633 werd zij met Warmond bediend en gingen de Leidsche Remonstr. hier ter preke. In 1640 werd er met Warmond formeel eene vereeniging aangegaan op den volgenden voet: 1°. dat beide gemeenten hare eigene opzieners zouden behouden, die echter, wat de beide kerken betrof, met gemeen advies moesten handelen, 2°. dat het gecollecteerde zou komen aan Leiden met uitkeering van *ƒ* 300 aan Warmond, 3°. dat men de godsdienstige samenkomsten bij elkander zou houden, met vrijheid van Leiden om zich terug te trekken. De vereeniging hield stand tot 1667 toen op 10 Jan. eene acte van scheiding werd opgemaakt (Catal. Hss. Rott., N°. 681). In hetzelfde jaar 1640 werd aan de pred[n]. BIJSTERUS, SNECANUS benevens VORSTIUS de stad ontzegd; ja nog in 1666 kwam uit Leiden in de Verg. der Broederschap een bedroevende en roerende klacht over de verdrukking. Men vroeg en verkreeg openlijke voorbede in de andere kerken, en bediening door leeraars van buiten. Vóór drie jaar was de prediking in de stad beproefd, waartoe de heer Johan de Bije zijn huis had aangeboden. In den laatsten zomer had deze, ondanks eenige moeilijkheden, met gerustheid plaats gehad; maar door verandering van den magistraat werden de samenkomsten op nieuw gestoord. Na een vergeefsch request aan de regeering zat men den ganschen winter stil en nam toen zijn toevlucht weder buiten de stad, onder het rechtsgebied van Leiderdorp. Eerst met 1670 brak er een beter tijd aan. In 1684 werd den kerkeraad bij acte van het gerecht vergund een huis, dat

hij voor 30 jaren op naam van een particulier had gekocht, op zijn naam te doen overschrijven, waarmede de gemeente in rechten erkend was.

Omtrent de vergaderplaatsen der gemeente is het volgende bekend. Van 20 Juli 1631 tot 16 Jan. 1639, misschien ook vroeger en nog later, vergaderde men in „de Kamp". Sedert 1640 kwam men te Leiden in particuliere huizen bijeen, zoo men niet naar Warmond ging. Den 3en Febr. 1667 besloot de kerkeraad de aan de gemeente toebehoorende poort, genaamd de Arminiaansche, tot eene predikplaats in te richten. Toen dit niet geduld werd, kocht men op 17 Mei een stuk land buiten de Marepoort aan den trekweg, waar met voorkennis van den dijkgraaf van Rijnland en zijn substituut een houten loods werd opgeslagen, waarin men in Aug. begon te prediken. Onder meer gematigde burgemeesters ving in 1668 de prediking in de stad weder aan, en wel op den Middenweg. Na Paschen werd de buitenloods niet meer gebruikt, het huis op den Middenweg van De Bije gekocht en besloten dit tot een kerk in te richten, waarvan de kosten begroot werden op *f* 5000. De oorlog van 1672 stuitte aanvankelijk dèn bouw, waarmede echter daarna, ondanks den tegenstand der Gereformeerden, langzaam werd voortgegaan. Op den dankdag van 1674 werd deze kerk, hoewel nog niet voltooid, door VAN BRAKEL ingewijd. Deze kerk stond tot 1870, toen op dezelfde plaats een geheel nieuw gebouw verrees, dat in 1902 door verbouwing in den tegenwoordigen staat werd gebracht. De voor den bouw van 1870 gesloten geldleening werd in 1883 door vrijwillige bijdragen der leden geheel afgelost. In 1886 ontving de gemeente van mejonkvr. Snoeck van Loosen te Enkhuizen een legaat van *f* 5000. De vergrooting van het kerkgebouw bleek in 1895 dringend noodig te zijn. Aanvankelijk bestond het plan tot het bouwen van eene geheel nieuwe kerk, waarvoor een pand aan de Garenmarkt werd aangekocht. In 1897 werd het bouwen nog een jaar uitgesteld, doch in 1899 met de verbouwing van de oude kerk een

aanvang gemaakt, die in 1901 door den predikant in gebruik werd genomen met eene rede naar aanleiding van II Tim. I, 14[a].

In 1896 ontving de diaconie een legaat van *f* 1100 vrij van successie van wijlen mevr. de wed. Van Grassteck geb. Van Wiebel.

De gemeente was vroeger zeer aanzienlijk. In 1621 bracht zij, na Amsterdam, Rotterdam en Utrecht, het meest voor de Broed. op, nam. *f* 600 ieder vierendeel jaars. Reeds in 1632 werd hare quote eerst op *f* 800 gesteld, daarna met *f* 200 vermeerderd; dus aanmerkelijk minder dan die van Utrecht en 's Gravenhage, zelfs minder dan die van Gouda en Delft. Toch onderhield de kerk nog in den tijd van haren druk (1648) een alumnus met Warmond, waartoe Leiden *f* 200 opbracht; ook zeide zij in 1657 boven hare *f* 1000 in zeker geval *f* 400 toe. Maar zij verminderde die som in 1661 tot *f* 500 en zou in 1668 de *f* 400, waarop zij gesteld was, weder zien op te brengen. In 1677 consenteerde Leiden met moeite voor de Societeit *f* 105. In 1744 verklaarde zij zich tot ieder consent onvermogend, gelijk zij in 1779 zich volstrekt buiten staat betuigde, iets tot het emeritus-traktement van een harer leeraren op te brengen. Later consenteerde zij weder *f* 100 en in 1792 bracht eene collecte voor de Broed. te Leiden *f* 554 op; doch in 1797 waren de inkomsten voor de kerkekas en voor hare eigene uitgaven ontoereikend. In 1838 ontving de kerk *f* 300 van de Broed. tot tegemoetkoming in bijzondere kosten voor buitengewone dienstvervulling. Wat het traktement der pred[n]. betreft, staat het volgende aangeteekend (Catal. Hss. Rott., N[o]. 170). SCHOTENUS en SWAARDEKROON werden in 1654 ber. op *f* 500. In 1656 werd dat van den eersten als tweeden pred. gebracht op *f* 700, in 1667 dat van VAN BRAKEL op *f* 1000, doch in 1668 dat van ROYENSTEIN het eerste jaar op *f* 800 en de volgende op *f* 1000. VAN PELT ontving in 1696 *f* 600, dat twee jaren later verhoogd werd tot *f* 800. In het midden der 19[de] eeuw ontving de pred. *f* 1000 van het

rijk, benevens *f* 400 van de kerk, met genot van eene pastorie en vrijdom van belasting.

Aan de kerk van Leiden was sedert 1757 de verzorging der Warmondsche gemeente opgedragen. In 1815 werd Noordwijk met Leiden gecombineerd, doch in 1859 verviel deze combinatie door de opheffing van Noordwijk. Het Leidsche traktement werd toen met *f* 100 van het rijk en *f* 200 van de Broed. verhoogd (Handel. blz. II). Dit laatste werd in 1869 eene vaste toelage tot het kerkelijk traktement (Ald. blz. 39). Te Leiden werd den 5en Aug. 1812 in de kerk aldaar de Vergadering van al de leeraars der Broed. gehouden, in welke zij tegen de haar dreigende hervorming tot éène consistoriaalkerk mede gemeene zaak maakte tot gelijkmatige ondersteuning van allen.

De gemeente had twee vaste leeraars van 1633 tot 1808, enkele jaren drie, van welke dan twee één dienst vervulden. Sedert 1808 wordt zij door één pred. bediend. In 1810 telde zij 81 leden, 133 zielen; in 1843, 108 leden, 196 zielen. Het zielental bedroeg naar de volkstelling van 1859 108 met 81 leden. In 1904 waren er 775 leden, ongeveer 930 zielen en 201 catechisanten.

Tot de mannen, die bij de oprichting en vestiging der Broed., onder vele verdrukking, de grootste diensten bewezen, behooren behalve Johan de Bije en Johan van Vliet, de voormalige predn. van Leiden, VAN DEN BORRE, DWINGLO en CORVINUS. Deze traden niet in de vaste bediening van eenige gemeente, daarom vermelden wij hier van hen het volgende.

ADRIAAN VAN DEN BORRE. Hij was een, en wel de eerste, onderteekenaar der Remonstrantie in 1610, en schrijver van menig belangrijk vertoog. (Zie over hem alsmede over CORVINUS en DWINGLO: „Uit de Rem. Broed. jaarg. 16). In Dec. 1618 was hij met BARLAEUS en CUPUS te Dordrecht tot hulp der geciteerden. Dewijl hij niet besluiten kon de biddagsuitschrijving der gemeente voor te lezen, werd hij 13 Apr. 1619 door den magistraat van zijn dienst ontzet. Om het bijwonen der Rotterdamsche vergadering van 5 Maart 1619,

werd hij in Juli naar Waalwijk gevoerd en in Aug. door de Leidsche Synode veroordeeld. Hij was in de Vergaderingen te Waalwijk en Antwerpen, 1619—1621, en werd 9 Juli 1621 een der binnenl. Directeuren. De Verg. in de schuilplaats van 1624 verkoos hem in de provisioneele directie en droeg hem de bediening van Leiden en eenige dorpen op. Den 17en Juni 1627 werd hij met WTENBOGAERT en EPISCOPIUS, om de gestadige ziekte van GREVINCKHOVEN, als vierde Direct. aangesteld. In 1629 bezocht hij met EPISCOPIUS verscheidene kerken, om de inzameling voor de Soc. en voor de oprichting der Kweekschool te bevorderen. Voorts had hij deel aan al de belangrijkste verrichtingen der Directie, tot 26 Aug. 1630, toen hij, reeds ziek, de Verg. der Direct. te Alkmaar nog bijwoonde. Hij reisde daarop naar Amst. waar hij weinige dagen later stierf.

BERNARDUS DWINGLO, sedert Juni 1615 pred. te Leiden. Een der onderteekenaars van de Remonstrantie en der geciteerden voor de Synode te Dordrecht. Van daar schreef hij met CORVINUS aan den magistraat te Leiden over de daar verdrukte Remonstr. Hij werd met de andere geciteërden den 6en Juli naar Waalwijk gevoerd, waar hij scriba was in de eerste vergadering. Reeds in hetzelfde jaar keerde hij ten dienste der gemeenten in het land terug, en liep 29 Dec. te Leiden groot gevaar. In 1620 werd zijns vaders huis te Delft opengeloopen om hem te vinden; maar te vergeefs. Hij werd in 1621 niet tot Direct. gekozen, omdat men zijne weigering vreesde, maar verzocht de Directie met raad en daad bij te staan. In Juli van dit jaar hielp hij WELSING te 's Gravenhage van de Gevangenpoort ontsnappen. Den 7en Juli 1622 werd hij te Haarlem 's morgens vroeg overvallen, zoodat hij ter nauwernood naakt ontkwam. Door middel van zijn zwager Korenwinder, zochten de conspirateurs tegen prins MAURITS hem in 1623 voor zich te winnen. Den 11en April werd dan ook door het Hof van Holland tegen hem eene publicatie uitgevaardigd, waarin boven de ƒ500, op elken pred. gesteld, nog ƒ500

werden uitgeloofd aan wie hem levend in handen van het Gerecht zou brengen. Hij vluchtte toen uit het land, gaf 30 Oct. eene verklaring tot zijne ontlasting en in 1624 eene „Verantwoording" in het licht. Hij onthield zich eerst in Holstein en werd door de Direct., Mei 1630, zeer voor de bediening van Frederikstad aangeprezen, maar niet gekozen. Later heeft hij te Glückstad het predikambt onder de Nederlanders bediend, waarna hij met een loffelijk getuigenis van den magistraat dier stad in het land terugkeerde en tot zijn dood gerust te Haarlem woonde, bij ieder gezien en nimmer over de conspiratie vervolgd. In 1650 werd hij, na den dood van CAR. RIJCKEWAERT, van wege de Verg. der Broed. verzocht, diens vervolg op WTENBOGAERTS Kerkel. Historie voort te zetten. Hij moet eenigen tijd vóór 1660 gestorven zijn.

JOHANNES ARNOLDI CORVINUS (RAVENS) was sedert 1606 pred. te Leiden, toen hij een der eerste geschriften in de zaak van ARMINIUS, „de vermaning tot vrede aan den pred. Donteklok", anoniem in druk gaf; waarop hij weldra een ander geschrift tegen GOMARUS deed volgen, gelijk hij in 1613 tegen TILENUS en in 1614 tegen BOGERMAN schreef. Hij was mede-onderteekenaar van de Remonstrantie, een der geciteerden voor de Synode te Dordrecht en werd met de overigen naar Waalwijk gevoerd, waar de gecommitteerden tot verzorging der kerken de eerste veertien dagen te zijnen huize vergaderden. Daar was hij een der meest werkzame leden. Toen al de uitgezette pred^{n}. te Antwerpen zich bereid verklaarden in het land terug te keeren, 30 Sept. 1619, werd raadzaam geacht voor het beleid der zaken, dat, benevens de Direct. WTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINCKHOVEN, ook CORVINUS zich met POPPIUS en NIELLIUS voor als nog buiten 's lands zoude houden, totdat de nood der kerken anders zou vereischen, „om ondertusschen de kerken te dienen met advys en raadt en met schrijven voor de gemeyne zaak". In 1621 echter tot de binnenl. Directie geroepen, weigerde hij deze aan te nemen. Ook bleek hij in 1621, 1624 en

1630, bij de vaste verzorging der gemeenten, ongenegen om zich eenige bediening te laten opdragen. Hij bleef vooreerst buiten het land. In Sept. 1632 resideerde hij te Norden. Later verliet hij de Evangeliebediening, en wijdde zich aan de rechtsgeleerdheid, welke hij te Amst. beoefende en onderwees. Ook bewees hij Hugo de Groot belangrijke diensten bij de uitgave zijner werken.

De gemeente van Leiden is, gedurende den tijd dat zij meer dan één pred. bezat, gelijktijdig bediend door:

Van 1632–1633: Burgius.
„ 1633–1642: Bijsterus en Snecanus.
„ 1642–1652: Bijsterus en W. H. Vorstius.
„ 1653–1654: Bijsterus en G. Vorstius.
„ 1654–1656: Vorstius, Zwaardekroon en Schotenus.
„ 1656–1658: Vorstius en Schotenus.
„ 1658–1660: Schotenus en van Brakel.
„ 1660–1662: van Brakel en van den Heuvel.
„ 1663–1668: van Brakel en Bremer.
„ 1668–1693: van Brakel en van Rojestein.
„ 1693–1699: van Brakel en Pelt.
„ 1699–1714: A. van Ede en van Zonhoven.
„ 1714–1719: van Zonhoven en Verwer.
„ 1720–1727: van Zonhoven en Westberg.
„ 1727–1739: van Zonhoven en P. van Ede.
„ 1639–1741: van Ede en Krighout.
„ 1741–1746: Krighout en Zwartendijk.
„ 1747–1759: Zwartendijk en van Muiden.
„ 1759–1764: van Muiden en van der Meersch.
„ 1764–1769: van Muiden en Valk.
„ 1769–1774: van Muiden en van den Bosch.
„ 1775–1779: van den Bosch, Valk en van der Meersch.
„ 1779–1783: van den Bosch en van der Meersch.
„ 1783–1786: van der Meersch en Konijnenburg.
„ 1786–1789: van der Meersch, van der Breggen Paauw en Nozeman.
„ 1790–1792: van der Breggen en Westerbaen.
„ 1793: Westerbaen en van Rees.
„ 1794–1801: van Rees en Rogge.
„ 1802–1806: Rogge en Roemer.
„ 1807–1808: Roemer en Swart.

Sedert 1875 werden eenige predikbeurten eenmaal 's maands door prof. Tiele en predikanten van andere

gemeenten vervuld (Handel. Alg. Verg. 1877 blz. 56). Op Kerstmis van 1879 werd de godsdienstoefening door koorgezang opgeluisterd, waaruit een zangkoor ontstond, dat op de christ. feesten dienst deed (Ald. 1883, blz. 23).

MATTHEUS ADRIANI BURGIUS (VERBURG ?), voormaals pred. te Zevenhuizen. Onderteekenaar van de Remonstrantie. Afgezet door de Z.-Holl. Synode, werd hem het dorp ontzegd (April 1619) en hij ingedaagd (10 Sept.). Hij was in de vergadering te Antwerpen. Bediende Utrecht in 1621 en 1624, Rott. in 1631. Ook hij woonde de Verg. van Oct. 1623 bij en teekende het vertoog in zake de conspiratie (Stichting I, blz. 292, II 373). In April 1632 werd hij als vast leeraar aan Leiden toegevoegd. Reeds den 27en April verzocht hij verplaatsing, wegens de verdrukking te Leiden, maar dit werd afgeslagen (Ald. II, blz. 281). Den 3en Sept. herhaalde hij zijn verzoek, omdat de dienst van deze kerk hem alleen te zwaar viel, doch dat hij bereid was nog den winter te blijven, mits hem een tweeden dienaar wierd toegevoegd, en hij tegen den zomer elders wierd geplaatst. Men beloofde in de aanstaande Gr. Verg. (gehouden April 1633) op de bijvoeging van hulp te zullen letten. Daarop werd hij, 16 Juni 1633, naar Alkmaar verplaatst. Het belangrijk request der Leidsche Remonstranten, na de verstoring 19 Jan. 1633, aan de Vroedschap schijnt door hem gesteld te zijn (Ald. blz. 313. Bibl. Rem. Geschr. blz. 140).

SIMON LUCAE BIJSTERUS, voormaals pred. te Ingen in de Betuwe. Op schandelijke betichting afgezet door de Geld. Synode in 1619, begaf hij zich tot den dienst der Remonstrantsche gemeenten en bediende ze met groote kloekmoedigheid. Hij werd te Rott., na bij Krooswijk gepredikt te hebben, aan de Oost-poort gevangen en, ondanks de pogingen van het volk tot zijn ontzet, naar Den Haag op de Gevangenpoort gebracht, Aug. 1621. Hij was de eerste, die verwezen werd ter eeuwige gevangenis op Loevestein (6 Oct.), welke zijne huisvrouw met hare kinderen, een half jaar later, op hare aanhoudende bede met hem kwam

deelen. In 1633 tot de bediening van Leiden en Warmond gesteld, is hij den 16en Juli 1640 te Leiden gevangen genomen en den 15en Aug. voor levenslang uit de stad gebannen. Hij bleef echter in de bediening aldaar volharden tot in 1654, toen een ander in zijne plaats beroepen werd. In de Verg. van 1656 staat onder de absenten van Leiden „SIMON BIJSTERUS impotent". De Broed. heeft hem als emer. aangenomen, hetwelk uit het verledene herinnerd werd in de Verg. van 1669.

DANIEL JOHANNES SNECANUS, voormaals pred. en rector te Sneek. (Vgl. Catal. Hss. Amst., N⁰. 174a, Moll en De Hoop Scheffer, Studiën 1873). Reeds in 1618 afgezet. In de eerste binnenlandsche Verg. van de Soc. 16 Apr. 1630, trad hij als lid der Broed. op (Stichting II, blz. 212). Bediende Monnikendam in 1630, verder Hoorn tot in 1632. Bij de invoering der vaste bediening werd hij aan Z. Bommel geschonken (Ald. blz. 293). Hij begaf zich van daar naar Leiden, waar hij tot in 1636 woonde op de Vliet, naast de brouwerij van den Helbaart (naderhand het Lam), en terwijl hij de medische praktijk uitoefende, bediende hij aldaar de gemeente met die van Warmond, nam 1636 zijn verblijf in Den Haag, doch bleef Leiden bedienen. Op 20 Juli 1640 is hem, met BYSTERUS en WILH. HENR. VORSTIUS, bij openbare aflezing de stad Leiden ontzegd. Hij begaf zich in Aug. 1642 naar Rott. en bleef daar tot Mei 1643; vertrok toen weder naar Bommel om die gemeente te bedienen. Hij was zeer geleerd, onderwijzende hij, behalve het Latijn en Grieksch, ook de Hebreeuwsche, Arabische en Chaldeeuwsche talen. In 1638 werd aan hem en VAN ENGELEN opgedragen, de kantteekeningen van de nieuwe overzetting des Bijbels te herzien, en in 1646 besloten hunne aanmerkingen uit te geven. In 1648 werd hij met NAERANUS uitgenoodigd de Kerkel. Historie van WTENBOGAERT in het Latijn over te zetten, welke overzetting hij in 1652 zou voltooid hebben. Deze heeft echter nimmer het licht gezien (Bibl. Rem. Geschr. blz. 170).

WILHELMUS HENRICUS VORSTIUS, zoon van den hoogl. C. VORSTIUS,

geëxamineerd in 1641. Sedert 1642 pred. alhier, niettegenstaande hem in 1640, tegelijk met SNECANUS, de stad was ontzegd, Overl. 1 Oct. 1652 (Ald. blz. 222).

GUERNERUS VORSTIUS, zoon van denz. Ber. van Hoorn 1653. De Heeren van den Gerechte ontzegden hem in 1654 het verblijf in de stad. Hij verzocht opheffing van dit besluit, onder belofte van geen kerkelijken dienst te doen, om zijne indispositie en de studie van zijn zoon, doch het werd hem bij herhaling geweigerd. Den 17^en^ Jan. 1658 werd hem zelfs verboden te Leiden te overnachten Naar Rott. ber. 9 Mei (Ald. blz. 197).

DANIEL ZWAARDEKROON, zoon van den rector HENRICUS ZWAARDEKROON te Rott., prop., tegelijk met den volgenden in de plaats van BIJSTERUS ber. 1654. Vertr. naar Alkmaar Mei 1656.

ANTONIUS SCHOTENUS (VERSCHOTEN of VAN SCHOTEN), prop., ber. met den voorgaanden. Na diens vertrek werd hij gewoon leeraar 21 Mei 1656. Ber. te Rott. 9 Nov. 1659.

JACOBUS VAN BRAKEL, prop., ber. 19 Oct. 1658. Overl. 1669.

HUBERTUS VAN DEN HEUVEL, prop., ber. 9 Dec. 1659. Deed zijne intr. te Warmond 28 Maart 1660. Overl. waarschijnlijk in het laatst van 1662.

COENRADUS BREMER, ber. van Nieuwkoop 1663. Overl. 24 April 1668 (Vgl. Lijkreden van J. v. Brakel. G. Brandt, Poezy III, blz. 196).

ADAM VAN ROJESTEIN, ber. van Noordwijk 1 Aug. 1668. Overl. 10 Nov. 1693.

PETRUS PELT (of VAN PELT), ber. van Bleiswijk 10 Aug. 1694, Intr. Febr. 1695. Nadat in de Gr. Verg. van Juni 1699 klachten tegen hem waren ingebracht, ontsloeg hij zich in Oct. van den kerkedienst te Leiden en in de Gr. Verg. van Nov. van den dienst der Broed. De gecomm. van Leiden verzochten, dat hij als lid der Soc. aangemerkt en zoo mogelijk aanstonds in eene andere gemeente geplaatst wierd; maar de Verg. meende hierin niet te moeten treden. De papieren betreffende deze onlusten bleven verzegeld in het Soc^s^. archief bewaard. Hij werd med. dr. en overl. te Rott. 1733.

ARNOLDUS VAN EDE, ber. van Alkmaar 10 Juli 1699, aanvaardde hij den dienst Nov. 1699. Overl. 28 Jan. 1614.

GEORGIUS VAN ZONHOVEN (of G. SONHOVEN), ber. van Bleiswijk, 25 Jan. 1700. Legde zijn dienst wegens ouderdom en zwakheid neder 24 Mei 1739. Afscheid 31 Mei. Hij predikte evenwel nog meermalen en bleef Cur. Seminarii, op verzoek der Broed. Overl. 22 Nov. 1745.

PETRUS VERWER, ber. van Utrecht 25 Juni 1714. Ber. te Amst. 7 Aug. 1719.

PETRUS WESTBERG, ber. van Vlaardingen 12 Dec. 1719. Intr. 18 Febr. 1720. Naar Rott. ber. 19 Maart. Afscheid 4 Juni 1727.

PETRUS VAN EDE, zoon van ARNOLD, ber. van Zevenhuizen 25 Aug. 1727. Intr. 16 Oct. Te Rott. ber. 25 Jan. Afscheid 6 April 1741 (Bibl. Rem. Geschr. blz. 208).

JACOBUS KRIGHOUT, ber. van Utrecht 12 Aug. 1739. Intr. 25 Oct. Ber. tot hoogl. in de theol. 13 Juli 1746. Afscheid 4 Sept. 1746.

ABRAHAM ZWARTENDIJK, ber. van Woerden 19 Juni. Intr. 27 Aug. 1741. Overl. 2 Febr. 1759.

WILHELMUS VAN MUIDEN, ber. van Noordwijk 21 Nov. 1746. Intr. 19 Febr. 1747. Hij kwam in 1767 voor het professoraat in aanmerking. Overl. 18 Oct. 1774.

MICHIEL VAN DER MEERSCH, ber. van Hazerswoude 24 Juni. Intr. 4 Nov. 1759. Te Rott. ber. 6 Maart. Afscheid 1 Juli 1764. Weder te Leiden ber. 6 Febr. 1775 voor een gedeelte van den dienst van VALK. Intr. 21 Mei. Hij aanvaardde den geheelen dienst. 1 Febr. 1779, die echter 1 Aug. 1786 met een derde werd verminderd. Emer. 1790. In 1797 wenschtte Amst., dat hij, bekend met den staat der Soc.-finantiën, afstand zou doen van zijn emeritaats-tract. daar hij den post van hoogheemraad van Rijnland aanvaard had (Handel. Amst. Kerk. 8 Juni). Overl. 1809.

JAN KORNELIS VALK, ber. van Hazerswoude 16 Sept. Intr. 25 Nov. 1764. Hij legde den dienst wegens zwakheid neder 30 April 1769, onder beding van bij eene volgende vacature haar weder te kunnen aanvaarden en zoo dikwijls

als het hem behaagde in eene beurt van zijn opvolger te kunnen optreden. In 1775 nam hij den 12[en] Febr., weder 26 predikbeurten op zich. Emer. 8 Juni 1779, met eervolle vermelding van zijne evangeliebediening en hetgeen hij voor de zaak der Broed. gedaan had. Overl. 25 Mei 1796. Hand. der Z.-Holl. Syn., 1771 tot 1773 (Bibl. Rem. Geschr. blz. 224).

PIETER VAN DEN BOSCH, ber. van Zwammerdam 23 Mei. Intr. 6 Aug. 1769. Hij verzocht, 17 Juni 1783 wegens aanhoudende verzwakking zijn emeritaat, dat hem verleend werd, maar bleef op zijn verlangen beroepbaar in de gemeenten der Broed. Overl. 1787 (Ald. blz. 225).

JAN KONIJNENBURG, ber. van Hazerswoude 7 Juli. Intr. 19 Oct. 1783. Naar Utrecht ber. 19 Febr. 1786. Afscheid 30 April,

PIETER VAN DER BREGGEN PAAUW, prop., ber. 30 April, voor een derde van den dienst. Intr. 2 Juli 1786. Hij aanvaardde den geheelen dienst 1 Febr. 1790. Ber. te Amst. Afscheid 30 Dec. 1792 (Ald. blz. 219).

CORNELIUS NOZEMAN, ber. van Moordrecht 30 April 1786. Intr. 13 Aug., voor een derde van den dienst. Ber. te Berkel 26 Sept. Afscheid 8 Nov. 1789.

CORNELIS WILLEM WESTERBAEN, ber. van Schoonhoven 17 Aug. 1790. Intr. 31 Oct. Te Utrecht ber. 20 Aug. Afscheid 10 Nov. 1793 (Ald. blz. 189).

BOUDEWIJN VAN REES, ber. van Moordrecht 15 Febr. Intr. 28 Juli 1793. Stond van zijn dienst af in 1801. Overl. in Den Haag 17 Mei 1825 (Tideman, Gedenkrede, aant. blz. 12 v. Bibl. Rem. Geschr. blz. 226).

CORNELIUS ROGGE, ber. van Berkel 7 Febr. 1794. Intr. 11 Mei. Overl. 29 Aug. 1806. (Vgl. Roemer, Troostrede. C. W. Westerbaan's Voorrede vóór de uitgave zijner Leerredenen Bibl. Rem. Geschr. blz. 226).

JOANNES ROEMER, ber. van Nieuwkoop 1802. Hij gaf in 1806 en 1807 ernstigen aanstoot wegens schulden en andere lichtvaardige handelingen, die zelfs tot een arrest leidden, weshalve hij zes maanden in zijn dienst geschorst werd. Sedert 1808 alleen in de bediening; sedert 1815 ook met

die van Noordwijk in combinatie belast. Emer. 1838. Overl. te Alphen 27 Dec. van dat jaar (Bibl. Rem. Geschr. blz. 229).

NICOLAAS SWART, ber. van Gouda 1807. Naar Amst. ber. 1808 (Ald. blz. 190).

COMBERTUS WILLEM VAN DER POT, ber. van Haarlem. Intr. 14 Oct., te Noordwijk 28 Oct. 1838. Ber. naar Rott. Afscheid 17 April 1853. Aldaar overl. 19 April 1891.

JAN HENDRIK MARONIER, ber. van Zevenhuizen. Intr. 7 Aug. 1853. Hij kwam in Oct. 1855 op het eerste en tweede viertal voor het professoraat. Ber. naar Utrecht. Afscheid 1869. 12 Juni.

HENDRIK CORNELIUS ROGGE, kleinzoon van CORN. ROGGE. Intr. 12 Sept. 1860. Hon. causa doctor in de theol. benoemd te Leiden in 1871. Benoemd tot Bibliothecaris der Universiteit van Amst. 1878. Afscheid 28 April. Hoogl. in de geschiedenis te Amst. 1890. Afgetreden 1901.

JACOB ARIE BEIJERMAN, theol. dr., prop. Intr. 22 Oct. 1878. Hij bedankte in 1883 voor het beroep naar Meppel. Ber. naar Groningen 1891. Afscheid 26 Juli.

HERMAN PIETER SCHIM VAN DER LOEFF, ber. van Gouda 21 Dec. 1891. Intr. 22 Mei 1892. Herdenking van zijn 40-jarig evangeliedienst op 5 Oct. 1902. Emer. 1 Jan. 1903. Hij bleef als pastor en catecheet werkzaam tot hij 31 Dec. afscheid nam.

WILLLEM JOHAN LENTE, theol. dr., ber. van Oudewetering 1903. Intr. 13 Maart 1904.

GOUDA.

Gouda, waar COORNHERT in 1582 zijne „Proeve van de Heydelbergse catechismo" had uitgegeven en in 1607 de bekende „Goudsche Catechismus" (Tideman, De „catechet. literatuur" d. Rem. blz. 5) verscheen, is van den aanvang een der bolwerken van het Remonstrantisme geweest. Hier werd in Febr. 1617 de Acte van Unie in eene classicale vergadering overwogen en aangenomen. In 1618 was verre het grootste gedeelte van het volk alhier Remonstrantsgezind, zoodat bij de verandering van den magistraat (Nov.) een aanmerkelijk getal van hen in de regeering werd gelaten. Alles bleef hier rustig tot Juli 1619. De Contra-Rem. hielden zoolang hunne vergaderingen in de Gasthuis-kerk, hun daartoe 2 Oct. 1618 aangewezen, maar op 28 Juli werden zij door de Z.-Holl. Synode de Groote Kerk ingevoerd. PASCHIER hield 4 Aug. 1619 voor de Remonstranten de eerste predikatie buiten de stad (Brandt, Hist. d. Ref." III, blz. 814 vv.). Tot 1620 leden zij hier echter „min aanstoots dan elders"; toch werden hunne buiten-verg$^{n.}$ met geweld verstoord. Op den 29^{en} Nov. van dat jaar begonnen zij in de stad te prediken, en gingen daarin met groote onbesuisdheid voort, die te meer tegenstand verwekte. Maar ondanks de heftigheid der vervolging, bleven POPPIUS, TOMBERGEN, BOOM, C. GEESTERANUS en de jonge RODINGENUS de gemeente in 1621 heimelijk bedienen. WELSING werd hier echter op 11 Juni 1621 gevangen en naar Den Haag op de Gevangen-poort gebracht, waar hij door Leidsche saaiwerkers verlost werd (Brandt, a. w. IV, blz. 474 v.). De schout Adr. Cloots was in 1620 en volgende jaren de grootste ijveraar in dit „nest van ketters", zooals Festus Hommius Gouda noemde (Stichting II, blz. 27 vv.). Doch na 1625 vond hij meer en meer tegenstand bij den

magistraat. De Remonstranten behielden hier de overmacht en ontweldigden zelfs in 1626 WOUTER CORNELISZ. aan het Gerecht.

EDUARD POPPIUS, voormaals, even als TOMBERGEN, pred. te Gouda, een der onderteekenaars van de Remonstrantie, was geciteerde voor de Synode en als zoodanig den 6en Juli 1619 uit het land gevoerd, maar spoedig daarin teruggekeerd. De magistraat van Gouda kondigde nu den 18en Nov. 1621 een plakkaat af tegen hem, zijne huisvrouw en kinderen, waarbij, behalve de *f* 500 van het plakkaat der Staten, nog *f* 300 op zijn lijf werd gesteld. Den 21en Jan. 1623 werd hij, tegelijk met NIELLIUS, te Haarlem gevangen genomen en den 10en Mei ter eeuwige gevangenis naar Loevestein verwezen, waar hij stierf 9 Maart 1624.

Gouda was, met Rott. en Utrecht, eene der drie plaatsen, waar in Maart 1621 predn. beschreven werden tot het lezen der Confessie. Later in dat jaar werd de gemeente een tijd lang door PASCHIER bediend (Vgl. VAN VLOTEN, a. w.).

De Vergadering in de schuilplaats stelde Gouda met Moordrecht, Waddingsveen en Zevenhuizen, benevens Schoonhoven en Woerden, onder de bediening van BOOM en WALENBURG. In 1627 genoot de gemeente „genoegsaam openbare vrijheyt, door oogluykinge meer dan andere", en men had eene predikatie ook des Zondagsavonds ingesteld. Op 18 Mei van ditzelfde jaar traden de Remn. alhier met die van Rott., Schoonhoven, Woerden, Waddingsveen en Nieuwkoop in een request aan de Staten op tegen de beschuldigingen van de Contra-rem.-synoden en predn. (Stichting II, blz. 50 en 272). In 1623 behoorde Gouda tot de plaatsen, waar zij Zondags en in de week in vaste lokalen samenkwamen (Ald. blz. 183, 186), terwijl de gemeente in het volgend jaar door het aanstellen van een kerkeraad reeds tot een gevestigd bestaan kwam (Ald. blz. 201 en 209 en Rott. Hss. No. 1379). In 1630 werd Gouda door LANGERAK en KUILEMAN in com-

missie bediend. Toen schijnt de gemeente niet vele vermogende familiën geteld te hebben, „geen veertig die elk een pond groot konden opbrengen" (Stichting II, blz. 221). Zij bracht in 1621, even als Hoorn en 's Hage, *f* 1600 voor de Broed. op, en werd in 1632, even als Delft, op *f* 1000 gesteld, daarna met *f* 100 vermeerderd. In later tijd bracht Gouda in collecten en consenten gelijk met Utrecht, Haarlem en Leiden op, in ééne collecte op 11 Nov. 1708 *f* 353, als consent vele jaren *f* 100, 150, 200. Eene enkele maal is de Gr. Verg. der Broed. te Gouda gehouden. In Febr. 1632 berichtte LANGERAK, die toen de gemeente in commissie bediende, aan de Directeuren, dat de baljuw van Gouda hem moeite aandeed over de nering, die zijne vrouw daar deed (Ald. blz. 210.) Zij had die nering reeds gedaan eer zij met hem trouwde, en WTENBOGAERT schreef er over naar Den Haag, om de consequentie voor andere Remonstr. pred^n^.

In 1723 beklaagde de kerk zich in de Gr. Verg., dat die van Leiden in rang van zitting haar voorging, en werd door de Verg. genoegzaam eenparig verstaan, dat de voorrang aan Gouda toekwam. In de Hand. van de Gr. Verg^n.^ is ook meermalen sprake van zeer hevige geschillen in den kerkeraad én met de pred^n.^ én met de Gr. Verg. zelve in 1689, 1729, 1733, 1817, enz. Zelfs besloot de Societeit in 1734 de subsidie, die zij tot het pred.-traktement te Gouda gaf, in te houden, totdat haar voldoening was verschaft, en werd deze vier jaren ingehouden. Van 1739 tot 1752 baarde het gedrag en de handelswijs van een der leeraren aan de kerk en de Soc. veel moeite en verdriet.

Het is van meer verblijdenden aard, te kunnen vermelden, dat Gouda in 1771 verklaarde iets te willen contribuëren, ten einde een permanent fonds te vormen, waaruit een jong mensch kon studeren, zoo ook andere kerken daartoe geliefden mede te werken. Zij consenteerde, toen 's Gravenhage en Haarlem in het volgende jaar ook toetraden, tot gelijk consent *f* 50 's jaars voor den

tijd van vijf jaren. Met de vijf jaren liep dit ten einde.

In 1810 telde de gemeente 208 leden en 494 zielen; in 1843, 250 leden en bij de 600 zielen. Volgens de volkstelling van 1859 bestond zij uit 429, volgens de kerkel. opgave van 1864 uit 425 zielen. In 1904 bedroeg het ledental 430. In 1865 werd Gouda tijdelijk met Zevenhuizen gecombineerd en het rijkstractement daardoor van *f* 700 op *f* 900 gebracht. Beide gemeenten telden in 1871 samen 450 zielen.

De eerste kerk der gemeente dagteekent reeds van 1629. Toen werd door dertien leden voor *f* 3500 een huis in de Keizersstraat gekocht en tot het bouwen van eene kerk aldaar commissie gegeven aan de oud-schepenen Adr. Cool en Joh. Adr. de Jong. Na den bouw werd deze kerk aan de opzieners geschonken, zoolang zij haar voor predikplaats gebruiken zouden. In 1681 werden *f* 2187 aan dit gebouw ten koste gelegd om den toegang aan de Keizersstraat te verbeteren. Die toegang benevens eene gaanderij in de kerk werden in 1844 weggebroken en vervangen door een klein kerkportaal met het Grieksche kruis en een Grieksch opschrift. Op het terrein van deze kerk is in 1869 de tegenwoordige met haar consistoriekamer gebouwd. De Broed. waarborgde de aflossing en de rente van de leening die daarvoor gesloten werd.

Van den aanvang der vaste bediening in 1632 af is de gemeente door twee pred$^{n.}$ bediend. In 1658 verzochten eenige ledematen een derden pred., maar de Kerkeraad verklaarde dien niet te behoeven. In 1667 evenwel verlangden de leeraars, dat een proponent aldaar mocht wonen, die met prediken in de week hen verlichten kon; dit werd hun toegestaan. Ook later werden zij in hun zwaren dienst door den pred. van Moordrecht en prop^{n}., vooral des winters, geholpen. Met 1872 werd echter het tweede rijkstractement om het te gering getal leden ingetrokken. Het overblijvende rijkstractement werd toen met *f* 200 verhoogd, waarbij de kerk *f* 400 voegt, en de combinatie met Zevenhuizen opgeheven.

Gelijktijdig hebben de gemeente bediend:

VAN 1632–1650: WITTIUS en SOPINGIUS.
„ 1650–1652: SOPINGIUS en OUWENS.
„ 1652–1657: OUWENS en KOENERDING.
„ 1657–1664: OUWENS en VAN LIMBORCH.
„ 1665–1667: VAN LIMBORCH en SNECANUS.
„ 1667–1695: SNECANUS en GEESTERANUS.
„ 1695–1713: SNECANUS en HOLLINGERUS.
„ 1713–1714: HOLLINGERUS en VAN DER HOEVEN.
„ 1714–1725: HOLLINGERUS en VAN DER SCHELLING.
„ 1725–1726: HOLLINGERUS en BEIJERMAN.
„ 1726–1730: BEIJERMAN en LOMANNUS.
„ 1731–1752: BEIJERMAN en VAN DE WERKEN.
„ 1753–1770: BEIJERMAN en AMIJS.
„ 1771–1774: BEIJERMAN EN KUIPER.
„ 1775–1776: KUIPER en LORIÉ.
„ 1776–1782: KUIPER en VAN SCHOONE.
„ 1782–1786: KUIPER en DE ROY.
„ 1786–1789: KUIPER en BESSAN.
„ 1789–1796: BESSAN en PIJNAKER.
„ 1796–1804: BESSAN en VAN TEUTEM.
„ 1804–1806: SWART en PL. LABBERTON.
„ 1807–1828: PL. LABBERTON en IJZENDOORN.
„ 1828–1829: PL. LABBERTON en D. v. H. LABBERTON.
„ 1830–1847: D. v. H. LABBERTON en BRANDT MAAS.
„ 1848–1854: LABBERTON en DE RIDDER.
„ 1854–1871: LABBERTON en SCHELTEMA.

DANIEL WITTIUS, voormaals pred. te Schoonhoven, een der onderteekenaars van de Remonstrantie en een sterk ijveraar voor het gevoelen der Remonstr. Hij onderteekende in 1617 de Acte van Unie en misschien ook in 1623 het derde vertoog tegen de conspiratie (Stichting I, blz. 292). In 1619 werd hij voor de Staten in Den Haag geroepen, en door Gecomm^{n}. der Delftsche Synode afgezet, met verbod om binnen Schoonhoven weêr te keeren. Nadat hij te Gelkenes in groot gevaar geweest en hem verboden was Schoonhoven tot op drie mijlen te naderen, zette hij zich te Rott. neder; maar in Aug. werd hem ook die stad ontzegd. Hij teekende maar herriep in 1620 de belofte van stilstand. In 1622 werd zijn huis te Rott. bij zijne afwezigheid doorzocht, en onder andere papieren eenige almanakken gevonden, in welke hij aanteekening had gehouden van

plaatsen en personen, die in de zaak der Remonstr. betrokken waren, hetwelk velen in groote bezwaren bracht en aan de Broed. veel nadeel deed. Hij bediende toen de gemeente van Nijmegen, waar hij verder bleef, slechts voor eene poos uitlandig na de ontdekking der conspiratie. In 1625 was hij mede gecommitteerd tot de zaak van WELSING te Hoorn en werd door hem de sententie aldaar van den predikstoel afgekondigd. In 1629 stond hij te Nijmegen aan een aanslag bloot en nog in 1631 werd hij daar bij vergissing gevangen genomen. Op 1 Maart 1632 werd hij door de Direct. aan Gouda toegevoegd en na veel onderhandelingen (Stichting II, blz. 36) den 1en Mei bij provisie voor een half jaar aldaar gesteld. Hij schijnt hier in 1650 op 67-jarigen leeftijd gestorven te zijn, of althans zijn dienst geëindigd te hebben (Vgl. echter den brief van Stolker in Rott. Hss., N°. 681, Bibl. Rem. Geschr. blz. 123).

CHRISTIAAN SOPINGIUS, voormaals pred. te Warmond. Hij teekende in 1617 de Acte van Unie en predikte op 5 Febr. van dat jaar in de eerste afgezonderde vergadering der Remonstr. te Amst. Hij schreef in 1618 met V. D. BORRE het verzoek aan de Staten-Generaal, dat GREVINCKHOVEN en GOULART met de andere Remonstr. mochten geciteerd worden voor de Synode. Den 12en Febr. 1619 werd hij door de Synodale gedeputeerden geschorst en daarna door de Z.-Holl. Synode afgezet. Ingedaagd om de akte van stilstand te teekenen, verscheen hij niet; maar heeft toch in 1623 die belofte geteekend (Brieven v. Wtenb. III, afd. 3, blz. 42). Hij herriep later, en werd in 1630, toen te Maurik wonende, tot pred. bij de Broed. aangenomen. Bij de invoering der vaste bediening behoorde hij tot de meest begeerde predn. (Stichting II, blz. 287). In 1632 werd hij voor een half jaar tot de bediening van Alkmaar gesteld, en daarna te Gouda, waar hij bleef. Hij stierf op 67-jarigen leeftijd.

JOHANNES HENRICI OUWENS, ber. van Gorinchem 1650. Overl. 1664.

GEORGIUS KOENERDING. prop. 1652. Overl. in de bediening dezer gemeente 1657.

PHILIPPUS VAN LIMBORCH, prop. 1657. Hij kwam in 1666 voor het profesoraat in aanmerking. Ber. naar Amst. 17 April 1667.

JOHANNES SNECANUS, kleinzoon van DANIEL JOH., en door dezen geïnstrueërd, prop. 1665. Emer. 1713. Overl. 1722.

THEODORUS GEESTERANUS, ber. van Zevenhoven 1667. In 1689 verzocht de kerkeraad in de Gr. Verg. een ander in zijn plaats te beroepen, omdat hij, zwak van krachten, den dienst gebrekkig vervulde, maar werden zij hiervan nog afgebracht. In 1690 heeft de Broed. hem toegestaan in de vier wintermaanden, wanneer driemaal des Zondags moest worden gepredikt, als ook in de Kers- en Paaschdagen, de hulp van een prop. te genieten. In 1695 is hij door den kerkeraad als emer. ontslagen. Bij dit ontslag verzocht de kerk, „om de ongelegenheid waarin zij verkeerde door het bedroefde toeval van Geesteranus", dat de Broed. *f* 100 zou bijdragen tot het emer.-tractement van *f* 500. De Gr. Verg. besloot naar de reden van dit verzoek geen verder onderzoek te willen doen, omdat Gouda de zaak gaarne bedekt hield, maar deze geheel voor rekening van de kerk te laten. Overl. 1717.

HENRICUS HOLLINGERUS, ber. van den Briel 1695. Overl. in de bediening dezer gemeente 1726 (Bibl. Rem. Geschr. blz. 130).

THEODORUS VAN DER HOEVEN, prop. 1713. Ber. te Utrecht 1714.

PETRUS VAN DER SCHELLING. ber. van Gorinchem 1714. Heeft in het laatst van 1724 zijn dienst neêrgelegd, maar op verzoek van den kerkeraad de bediening nog vervuld tot 22 April 1725. Hij behield de facultas docendi en werd in 1737, op zijn herhaald verzoek, weder beroepbaar bij de Broed. verklaard. Hij was met zijn schoonvader Corn. van Alkemade werkzaam in diens oudheidkundige verzameling (Schotel, Abdij van Rijnsburg, blz. 322. Amst. Hss. N°. 133 , Bibl. Rem. Geschr. blz. 221). Overl. te Rott.

SAMUEL BEIJERMAN, ber. van Waddingsveen 1725. Sedert 1774 verklaard buiten staat den dienst waar te nemen, werd hij in 1777 door de Broed. emer. verklaard. Overl. 19 Dec. van dat jaar, 83 jaar oud. Hij had 60 jaar gediend.

JACOBUS LOMANNUS, ber. van Zoetermeer 1726, van waar hij in

Maart vertrok. Hij ging in 1730 uit den dienst van kerk en Broed. Overl. als med. dr. te Utrecht in 1745.

Johannes van de Werken, ber. van Zoetermeer 1731. Klachten van kerkeraadsleden over onregelmatigheid van dit beroep gaven in 1730 en '31 heel wat te doen aan de kerkeraden van Amst. en Rott. Hij legde zijn dienst neder 9 Sept. 1752. Overl. 1759 te 's Gravenhage.

Abraham Amijs, ber. van Noordwijk 1753. Overl. 14 Dec. 1770.

Laurens Kuiper, ber. van Hoorn 1771. Naar Zoetermeer ber. 9 Sept. 1789.

Nikolaas Lorié, ber. van Hoorn 1775. Intr. 7 Mei. Ber. te Alkmaar 1775. Afscheid 27 Oct.

Cornelis van Schoone, ber. van Zoetermeer 1776. Intr. 24 Nov. Ber. te Amst. 1781. Afscheid 7 April 1782.

Jacobus de Roy, ber. van Berkel 12 April 1782. Intr. 16 Juni. Ber. te Alkmaar. Afscheid 16 Oct. 1786.

Jan Bessan, ber. van Berkel 1786. Overl. 1803.

Adriaan Pijnaker, ber. van Berkel 1789. Hij legde wegens ongesteldheid in 1796 zijn dienst neder. Overl. te Amst. 14 Febr. 1814.

Frederik van Teutem, ber. van Dokkum 1796. Hij nam te Gouda tevens het rectoraat der Latijnsche School waar. Ber. naar Utrecht 1804 (Bibl. Rem. Geschr. blz. 242).

Nicolaas Swart, prop. 1804. Ber. naar Leiden 1806.

Pleun Lamberton, ber. van Zoetermeer 1804. Bij verzwakking van gezicht, later tot volslagene blindheid overgegaan, werd hij in 1829 emer. Overl. 1840 (Ald. blz. 221).

Bartholomeus Albertus IJzendoorn, ber. van Amersfoort 1807. Overl. 11 Juni 1828.

Dirk van Hinlopen Lamberton, ber. van Nieuwkoop 1828. Intr. 26 Oct. Hij werd 1 Jan. 1872 emer. en overl. alhier 22 Juli 1873, in den ouderdom van 72 jaar.

Gerard Brandt Maas, ber. van Zwammerdam en Woerden 1829. Intr. 9 Mei. Overl. 30 Mei 1847 (Ald. blz. 221).

Jan Herman de Ridder, ber. van Waddingsveen. Intr. 9 Juli 1848. Ber. naar 's-Gravenhage. Afscheid Aug. 1853.

Jakobus Nikolaas Scheltema, Ber. van Zwammerdam. Intr. 7 Mei 1854. Archivaris van Gouda April 1877. Emer.

Oct. 1879. Afscheid 14 Sept. Vertrokken naar Amst. en overl. aldaar 8 April 1895.

HERMAN PIETER SCHIM VAN DER LOEFF, ber. 20 Mei 1880 uit de herv. gemeente te Bergen op Zoom. Intr. 22 Aug. De godsdienstoefeningen werden in dezen tijd op de christelijke feesten opgeluisterd door een zangkoor. Secretaris van de Soc. Comm. Ber. naar Leiden 1891. Afscheid 15 Mei 1892.

Achtereenvolgens werden ber. A. K. E. HORST van Lochem, A. A. HUMME van Oudewetering, B. TIDEMAN van Haarlem, en H. L. OORT van Dokkum, die allen bedankten.

In 1883 ontving de kerk een legaat van ƒ 3000 voor de armen en van ƒ 1000 voor het armen-kleedingsfonds, onder vruchtgebruik van wijlen de Wed. Duyker, en het volgend jaar een vrij legaat van ƒ 1000 van haar vroeger bestuurslid Westerbaan te 's Gravenhage.

LEONARD RUDOLF OLDEMAN, ber. als pred. bij de Hervormde gemeente te Naarden, deed zijne intr., na overgang tot de Remonstr. Broed., op 21 Jan. 1834, ingeleid door /8
H. P. SCHIM VAN DER LOEFF. Ber. naar Rott. Aug. 1902. Afsch. 2 Nov.

HENDRICUS VAN ASSENDELFT, ber. van Dokkum. Intr. 9 Aug. 1903.

DELFT.

Hier werd in 1613, den 26en Febr. en volgende dagen de bekende Conferentie gehouden, die even vruchteloos afliep als de Haagsche van 1611. Den 27en Nov. 1617, verscheen de Prins hier in de vergadering der Veertig Raden om de Synode aan te bevelen en op 15 Sept. 1618 werd de regeering door hem veranderd.

In 1621 stierf hier op 29 Juni JOH. SPEENHOVIUS, gewezen pred. van Utrecht, die destijds de gemeente van Delft in stilte bediende, onverwachts ten huize van Pieter Joosten van Ruiven, gewezen vroedschap, waar hij te huis lag. Zijn lijk werd aldaar heimelijk in eene achterschuur begraven. Het werd ontdekt, maar het bleef daar. In de laatste maanden van dat jaar werd de gemeente bediend door PALUDANUS in 1624, met Zoetermeer door PRAEVOSTIUS, in 1630 bij continuatie door LOEDINGIUS.

De gemeente schijnt in den aanvang vrij aanzienlijk geweest te zijn. In 1621 bracht zij, als Alkmaar, ieder vierendeel jaars *f* 300 voor de Broed. op. De magistraat verbood in 1626 de samenkomsten der Remonstr. om de onrust die ze veroorzaakten (Stichting II, blz. 31). Doch in dat jaar kwamen weder vijf remonstrantschgezinden in de regeering, o.a. Van der Dussen (Ald. blz. 108). Op de Delftsche Synode van 1628 werd Delft allereerst genoemd onder de plaatsen, waar de Remonstr. Zondags en in de week bijna openlijk vergaderden (Ald. blz. 186). In 1630 kregen EPISCOPIUS en V. D. BORRE „van Delft *f* 400 voor de leeraars en het Seminarium". Het schijnt dat in het volgend jaar uit Delft een legaat van *f* 600 aan de Broed. gekomen is (Brieven v. Wtenb. III, afd. 4, blz. 162 v., 168). In 1632 werd de gemeente voor de opbrengst „ten behoeve van 't gemeen" gelijk met Gouda gesteld op *f* 1000, en deze som weldra nog met *f* 100 vermeerderd. Nog in 1652 verzocht zij, gedurende

vier wintermaanden ook met eene wekelijksche predikatie bediend te worden, welk verzoek zij tot in 1660 en 1661 herhaalde. In 1662 werd de gemeente om „oude diensten" onder de contribueerende kerken gerekend, ofschoon slechts *ƒ* 100 opbrengende. Hare collecte voor de Broed. stond in 1674 nog met die van Hoorn gelijk en bedroeg *ƒ* 400. In het laatst van de 17de eeuw was hare opbrengst weder iets hooger, maar daalde kort nà het begin der volgende eeuw en hield tegen haar einde geheel op. In 1734 verklaarde zij zich onvermogend om, op verzoek der Broed., haar predikantstractement te verhoogen, maar in 1759 vermeerderde zij het met *ƒ* 50.

Nadat de gemeente van 1789 tot 1793 van een eigen leeraar was verstoken geweest, wenschte de Broed. dat zij geen pred. beroepen zou dan in combinatie met eenige naburige gemeente, en hare effecten voor de kas der Soc. zou secureeren. Zij sloeg dit laatste af en deed weldra voor zich alleen een beroep. Doch toen zij in 1795 door haren leeraar verlaten was, bleek het dat van haar kapitaal, in 1792 nog groot *ƒ* 26250, aan wezenlijke waarde nauwelijks een derde overig was. Toen werden de effecten door de Soc. ter administratie overgenomen en de kerk onder de minvermogende gebracht, terwijl een opziener in 1796 werd gequalificeerd tot waarneming van de zaken der kerk. In 1802 is haar weder een vrij beroep toegestaan op een traktement van *ƒ* 500 en vrije inwoning in het kerkehuis, waartoe dit laatste in het volgende jaar werd gerepareerd, terwijl Amst. en Rott. ieder een lid uit hun kerkeraad leenden, om met het eenige kerkeraadslid van Delft de nominatie te maken, en een lid uit den kerkeraad van 's Hage en Rott. met hem de kerkelijke administratie zouden voeren. In 1804 werden de effecten tegen versterf der gemeente aan de Broed. verzekerd.

De pred. V. D. Breggen Paauw, die sedert 1805 om de veertien dagen voor de gemeente optrad, stelde in 1807 voor, dat ook de Berkelsche leeraar Cockuijt dit om de veertien dagen doen zoude, waartoe hij zich vermindering

van honorarium wilde getroosten; maar dit werd van de hand gewezen. In 1816 werd van rijkswege voor de bediening in combinatie met Den Haag *f* 200 verstrekt, welk bedrag in 1859 bij de opheffing van Noordwijk met *f* 200 werd vermeerderd.

In 1865 werd Berkel met Delft vereenigd, waardoor de rijkssubsidie op *f* 700 gebracht kon worden. Daarbij verleende de Broed. op jaarlijksche aanvraag eene subsidie van *f* 100 voor dienstvervulling, die in 1855 eene vaste toelage werd, zoolang de kerk een eigen leeraar zonder voldoende rijksbezoldiging hebben zou. In 1860 werd daarbij aan Delft *f* 250, gelijk aan Amersfoort, als tractementsverbetering toegestaan, zoolang die gemeenten een eigen pred. zouden beroepen en bleek, dat zij die hulp niet konden ontberen. (Zie Handel. 1855 blz. 40, 1860 blz. 30 v., 1865 en 1872). De kerk voegde er sedert *f* 150 bij en in 1874 *f* 200, nadat zij voor hare diaconie een legaat van *f* 2000 had gekregen (Handel. blz. 44). In 1885 ontving de diaconie nog een legaat van *f* 200 van Jhr. van der Goes van Naters. In 1892 werd het tractement op *f* 2000 gebracht.

Na wederom van 1795 tot 1802 een eigen vaste pred. gemist te hebben, werd zij van 1805 tot 1852 bij afwisseling uit Den Haag en Rott., doch meest uit eerstgenoemde gemeente bediend, tot zij in het laatst van 1852 weder een eigen pred. beriep. Telde zij in 1810 slechts 10 leden en 25 zielen, in 1843 17 leden en 22 zielen: naar de volksstelling van 1859 en den personeelen staat van 1 Nov. 1864 was het aantal zielen tot 67 geklommen. In 1904 telde de gemeente 405 leden, ongeveer 600 zielen en waren er 187 leerlingen.

Het kerkgebouw, dat in 1841 van een orgel werd voorzien, hetwelk op 15 Aug. werd ingewijd, onderging in 1867 eene belangrijke herstelling waarvan de kosten door de gemeente werden gedragen. In 1882 werd daarbij een geschikt lokaal voor het godsdienst-onderwijs aangebouwd. In 1895 werd besloten tot het bouwen van eene

nieuwe kerk, waarvoor ruim ƒ 10.000 noodig werden geacht. De bouw werd daarna aanbesteed voor ƒ 16.000. Op 16 Juli hield BUISMAN de laatste preek in de oude kerk; op 8 Oct. werd door hem de eerste steen van de nieuwe gelegd, die door hem 15 Maart 1896 werd ingewijd met eene rede naar aanleiding van Matth. IV, 4ª. Op 1 April 1900 werd het nieuwe orgel in deze kerk voor het eerst bespeeld (Buisman, Afbreken en opbouwen. Twee toespraken, met bijl. Delft 1896).

In 1843 werden de psalmen en de gezangen van den Grooten en Kleinen bundel hier ingevoerd. Welke laatste hier, evenals elders, door de liederen van den Protestantenbond werden vervangen, sedert de laatste jaren met hulp van een zangkoor.

De gemeente is bediend door:

NICOLAUS LOEDINGIUS, voormaals pred. te Rijnsaterwoude, in 1619 door de Z.-Holl. Synode afgezet. Hem werd in 1624 met anderen de bediening van Leiden en de Overrijnsche dorpen opgedragen. Hij was een der zes predⁿ., die in 1630 het adres onderteekende tegen de beschuldiging van Socinianisme (Stichting II, blz. 226). In dit jaar bediende hij Delft in commissie, in 1631 voor het halfjaar Rott. en werd in 1632 aan die gemeente als eigen leeraar voorgedragen; maar in datzelfde jaar in de vaste bediening van Delft gesteld. Overl. 11 Jan. 1645.

JACOBUS EVICUS (EWIJCK of VAN EWIJK), ber. omtrent Maart of April 1645. Vertrokken naar Woerden in het begin van 1654.

JOANNES EMILIUS, ber. van Hoorn 29 Maart 1654. Hem werd in 1655 door den magistraat aangezegd, dat hij zijn dienst niet door anderen mocht laten vervullen, die Sociniaansche leeringen verkondigden. De Soc. Verg. besloot daarom het volgend jaar, dat de kerkeraad een adres aan den magistraat moest zenden om zich van dezen blaam te zuiveren en opheffing van het interdict te verzoeken. Bij schaarsheid van propⁿ. en weigering van predⁿ. werd goed gevonden, dat hij in 1671 „om een goed voorbeeld te geven" voor eenige weken Tiel zou gaan bedienen. Met HOLTHENUS

en CRAAYVANGER was hij in 1674 belast met de eerste verzameling der Sociteits-wetten, en verder bij herhaling in allerlei verzoeningscommissiën werkzaam. Ook was hij meermalen Curator der minvermogende kerken en scriba der Societeits-Verg. Toen EMILIUS oud en zwak werd, stond de Broed. der gemeente in 1689 toe een tweeden pred. te beroepen en daarvoor de quote van *f* 120 in te houden; doch hiervan kwam niets. Intusschen werd hij reeds sedert 1685 in zijn dienst geassisteerd. Sedert 14 Jan. 1699 werd hij voor den halven dienst verlicht door den prop. ALBERTUS VIRULY en in het volgend jaar emer.

CORNELIUS VAN ARCKEL, ber. van den Briel Sept. of Oct. 1700. Intr. 6 Febr. 1701. Naar Rott. vertrokken 1703, afscheid 29 April.

WILHELMUS BIJSTERUS, ber. van Warmond 1 Sept. 1703. Intr. 18 Nov. Om zijne hooge jaren, tot verlichting van dienst, 8 Juni 1735 naar Amersfoort verplaatst, nadat hij reeds in de bediening van Delft was geassisteerd. Het aanbod van *f* 400 om een tweeden leeraar nevens BIJSTERUS te beroepen was echter door de Verg. niet goedgekeurd. Hij vertrok 23 Dec. naar Amersfoort.

WILHELMUS SUDERMAN, ber. van Zevenhoven 18 Sept. 1735. Intr. 8 April 1736. Ber. naar Haarlem Febr. 1739 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 208).

CORNELIUS VAN DEN BERG, ber. van Nieuwkoop 22 Maart 1739. Legde zijn dienst neder 9 Febr. 1750, met behoud van vrijheid om in de gemeenten der Broed. te blijven prediken en bij herstel van gezondheid weder beroepbaar te zijn. Overl. 7 Juni 1756.

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH, ber. van Hazerswoude 26 April 1750. Intr. 25 Oct. Ber. tot prof. philosophiae 16 Juni 1756.

JOANNES FRETS, ber. van Boskoop 12 Sept. 1756. Intr. 14 Nov. Ber. naar Rott. 2 Febr. 1770. Afscheid 16 April.

ABRAHAM MAAS, ber. van Zoetermeer en Zegwaart 5 April. Intr. 18 Juni 1770. Weder derwaarts ber. 6 Jan. en vertr. 11 Mei 1777 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 238).

CORNELIS VAN DER WADDING, ber. van Waddingsveen 19 Jan. Intr. 29 Juni 1777. Ber. naar Hoorn 9 Juli 1780.

WOUTER VAN ROSSEN, ber. van den Briel 28 Aug. 1780. Ber. naar Haarlem Oct. 1788. Afscheid 11 Jan. 1789.

Op den 29en Dec. 1788 besloot de kerker. vooreerst geen vast pred. te ber., maar aan den pred. van 's Gravenhage:

FRANS LORIÉ voor te slaan, wekelijks des Zondags in de gemeente te komen prediken, welk verzoek door hem werd aangenomen. Hij deed zijne eerste predikatie 18 Jan. 1789. Om zijne toenmalige zwakheid heeft hij de bediening dezer gemeente neergelegd 15 April 1792.

Nu besloot de kerkeraad den 20en Mei 1702 de predn. van Rott. te verzoeken, onderling den dienst te Delft waar te nemen. Deze namen dit aan, doch bleven daarmede slechts tot in Aug. voortgaan. Hierna werd:

GERBRAND BRUINING, prop., bij de gemeente in commissie gesteld. In Nov. 1792 te Bleiswijk ber., vertrok hij nog datzelfde jaar derwaarts. Na hem kwamen in gelijke commissie:

FREDERIK VAN TEUTEM, prop., van 13 Jan. tot 17 Febr. 1793, en:

ABRAHAM VAN DER MEERSCH, laatst pred. te Nieuwkoop, maar die van zijn dienst afstand had gedaan. Na het vervullen zijner commissie sedert Juli, werd hij den 9en Sept. 1793 tot vast pred. ber. In Nov. 1795 heeft hij de gemeente verlaten en is door de Gr. Verg. 10 Juni 1796 gedimitteerd. De effecten der kerk zijn toen door de Broed. onder hare administratie genomen.

Sedert is de gemeente voor hare bediening weder bijgestaan door de predn. van Rott., totdat:

ADRIAAN VAN WAASDIJK, prop., op 6 Aug. 1802 tot vast leeraar is ber. Om wangedrag op zijn verlangen ontslagen, legde hij den dienst 29 Juli 1805 bij de gemeente en bij de Broed. neder, terwijl hij vooreens eene som van ƒ 1200 ontving en van alle restitutiën werd ontslagen (Bibl. Rem. Geschr., blz. 219). De kerker. besloot nu den pred. van 's Gravenhage:

PIETER VAN DER BREGGEN PAAUW, uit te noodigen om de veertien dagen de gemeente te bedienen. Hij nam dit eerst voor drie maanden, daarna telkens voor een jaar, later voor onbepaalden tijd aan, begon daarmede 1 Oct. 1805 en bleef daarin voortgaan tot op zijn emer. in het begin van 1829.

Na hem is de dienst op gelijke wijze waargenomen door:

SIMON BONGA, pred. te Rott., van Maart tot Aug. 1829.

ARNOLDUS ABRAHAM STUART, pred. te 's Gravenhage, nam in Aug. 1829 voor drie maanden den dienst op zich; in Nov. verbond hij zich voor vast en ging daarmede voort tot zijn vertrek naar Amst. in Sept. 1832.

JOANNES TIDEMAN, pred. te Rott., nam van 14 Oct. 1832 den dienst op zich, eerst voor drie maanden, daarna tot 20 April 1835.

JACOB BRESTER, pred. te 's Gravenhage, ving zijn dienstwerk hier aan 3 Mei 1835 en eindigde dien in 1852.

PETRUS AUGUSTUS DE GENESTET, prop., nam den dienst als eigen pred. der gemeente aan op een tractement van *f* 400. Intr. 5 Dec. 1852. In Aug. 1859 moest hij om ongesteldheid dien staken en in 1860 zijn ambt neerleggen. Hij begaf zich metterwoon naar Amst. en overl. in Juli 1861 te Rozendaal bij Arnhem, waar zijne vrienden een gedenkteeken plaatsten op zijn graf (Vgl. o. a. Tiele vóór de uitgave van „De Genestet's Gedichten", Amst. 1869).

HENDRIK CORNELIUS ROGGE, ber. van Moordrecht. Intr. 21 Oct. 1860. In 1864 legde hij zijne bediening neer en werd leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde aan de H. Burgerschool en het Gymnasium te Leiden.

HENDRIK LAMBERTUS KRUSEMAN, ber. van Nieuwkoop. Intr. 13 Mei 1866. Overl. 19 Jan. 1871.

ANNE PIETER GOVERT JORISSEN, als pred. der Herv. kerk te Nieuw-Vennep in de Haarlemmermeer ber., naar de tijdelijke vergunning door de Broed. in 1872 verleend. Intr. 12 Jan. 1873. Ber. naar Rott. Afscheid 1 Febr. 1874.

GARRELT BUISMAN, als pred. der Herv. kerk te Oosterend op Texel en te Wieringerwaard ber. Intr. 3 Mei 1874. Op 17 Mei 1893 herdacht hij zijne 25 jarige ambtsbediening en op 7 Mei 1899 zijn 25 jarigen dienst bij de Broed. als pred. dezer gemeente.

Hier werd in 1889 een college van bijstand gevormd, dat zich met het collecteeren belast.

DORDRECHT.

Hier vormde zich in 1897 eene Remonstrantsche Vereeniging, met het doel aldaar eene gemeente te stichten. Zij richtte een lokaal in, waar geregeld wekelijks godsdienstoefening werd gehouden door een der Remonstrantsche predikanten van Rott. of elders. De pred. OLDEMAN van Gouda belastte zich voorloopig met het godsdienstonderwijs. Men stelde een reglement op, in overeenstemming met het Algemeen Reglement der Broederschap, en richtte tot de Alg. Verg. der Broed. van 1898 het verzoek om als gemeente erkend te worden, waaraan terstond voldaan werd. Het Bestuur ontving tweemaal een gift van ƒ 100, en in 1901 nog ƒ 200 voor het orgelfonds. In 1900 werd een terrein aangekocht voor kerkbouw en in hetzelfde jaar de eerste steen gelegd, waarbij de predikant GROENEWEGEN van Rotterdam, die ook de eerste bijeenkomst der gemeente geleid had, eene toespraak hield. De nieuwe kerk werd op 28 April 1901 in gebruik genomen door GROENEWEGEN, sprekende naar aanleiding van Psalm XXXI, 20. In 1904 bedroeg het ledental 302, het zielental 633. Een onbekende schonk een zilveren Avondmaalsstel. Tot driemalen werd een gift van duizend gulden ontvangen. Het fonds tot grondslag voor een predikantstractement neemt steeds toe. Het godsdienstonderwijs wordt tegenwoordig gegeven door den emer. predikant van Leiden, SCHIM VAN DER LOEFF, in 1905 vervangen door Dr H. van Assendelft pred. te Gouda

---

SCHOONHOVEN.

Ook hier had het gevoelen der Remonstranten veel ingang en hunne zaak veel deelneming gevonden. Schoonhoven behoorde tot de acht steden, die in de Staten van Holland het meest voor de Remonstranten waren, de zeven andere waren Haarlem, Leiden, Gouda, Rotterdam, Den Briel, Alkmaar en Hoorn. Schoonhoven stemde tegen het houden eener Nationale Synode zonder consent der provinciën. Maar den 7^en^ Sept. 1618 ving de Prins te Schoonhoven de verandering van de regeering in de steden aan, waardoor er een omkeer kwam in den staat van zaken. De oude regenten hadden de Contra-Rem., ter zake van hunne afgezonderde vergaderingen, meer dan elders tegengestaan. Reeds in 1615 werden eenige van hen om deze reden ontpoorterd, en aan den pred. van Groot-Ammers, Samuel van den Borre, die met zijn broeder Antipas zoo hier als in Gouda de afzondering had helpen doordrijven, de stad ontzegd. Nu deden de nieuwe regenten reeds den 8^en^ Sept. afkondigen, dat de Contra-Rem. bij beurten in de Parochiale kerk zouden prediken en daartoe ook het Kloosterkerkje zou ingericht worden. Motley (Leven en sterven van J. v. Oldenbarneveld II, blz. 248) deelt uit een Antwerpschen brief van 14 Jan. 1619 eene episode mede uit den strijd tusschen beide partijen in die dagen.

In het begin van Maart 1619, hielden de Remonstranten hier eene vergadering op zich zelve, waar slechts eenige voorlezing geschiedde, hetwelk door den baljuw Wigbold de Wael, die den Remonstranten zeer lastig viel, den Staten aangediend werd. Den 28^en^ Juli predikten de Remonstranten dicht bij de stad te Langerak, op het gebied van het Sticht, weshalve de Staten van Holland die van Utrecht verzochten daartegen te waken, terwijl

de magistraat geautoriseerd werd de poorten te sluiten tot wering dier buiten-predikatiën. Nadat het plakkaat tegen de Remonstranten den 20en Juli was afgekondigd, gingen eenige naar Nieuwpoort om een der afgezette predikanten te hooren. Een burger werd daarover gegijzeld, hetwelk opschudding in de stad verwekte, zoodat zelfs met scherp geschoten werd, waardoor één gedood en meerdere verwond werden. Onbarmhartig handelde de baljuw bij het innen van boeten. Weldra echter moest hij zijn ambt nederleggen, en werd door een der vroeger ontpoorterde burgers opgevolgd.

Te Schoonhoven waren DANIEL WITTIUS en JOH. VAN GALEN predn. Zij werden in Dec. 1618 door de Delftsche gedeputeerden geschorst, en aan WITTIUS door de Staten van Holland verboden, zonder hun verlof zich binnen Schoonhoven op te houden. Deze zetteden daarop den 30en Jan. 1619 beiden af. VAN GALEN werd, om de Rott. Verg. van 5 Maart, den 20en Juli met zes andere Remonstr. predn. naar Waalwijk gevoerd, en bij de opschudding over de vergadering te Nieuwpoort, werd een bed uit zijn huis gehaald, tot pand voor de boete zijner afwezige huisvrouw, die verdacht werd daar geweest te zijn. In 1621 predikte VAN GALEN op 16, 18, 19 en 22 Febr. binnen de stad voor eene vergadering, die vooral de laatste maal zeer groot was. De baljuw zocht haar te storen, doch te vergeefs. Volgens H. van Berkum (Beschrijving van Schoonhoven, 1761) vergaderden de Remonstr. hier in 1623 ongehinderd. Toch leed de knecht van WTENBOGAERT hier in 1625 niet weinig overlast en werd de pred. BOOM hier zelfs gevangen genomen, waarbij het volk echter duidelijk zijn weerzin deed blijken (Stichting II, blz. 30, 183. Brieven v. Wtenb. III, St. 1, blz. 77, 477). In 1627 en 1628 behoorde Schoonhoven tot de kerken, die tegen de bezwaren der Contra-Rem. bij de Staten requestreerden. Zij werd mede gerekend onder de plaatsen waar de Remonstr. reeds hunne vaste vergaderplaatsen hadden (Stichting II, blz. 172 vv.).

Schoonhoven bracht in 1621, even als Bommel en Tiel, *f* 75 in het kwartaal op. Toen werd de gemeente voor de drie laatste maanden nog door VAN GALEN bediend. De Verg. in de schuilplaats droeg hare bediening voor vier maanden, met die van Gouda, Woerden, Moordrecht, Waddingsveen en Zevenhuizen, aan BOOM en WALENBURG op. In 1628, als BOOM gevangen was, kwam PASCHIER er prediken. Hij toonde bij eene predikatie in een oliemolen buiten de Lopikerpoort groote stoutmoedigheid jegens den baljuw (V. Vloten, Leven v. Paschier de Fijne, blz. 28-230 ~~82—35~~). In 1630 werd haar voor het halfjaar, beginnende met Juni, de bediening van WALENBURG geschonken. In 1632 is zij door een ander bediend, aan wien toen 16 Febr. met WALENBURG en TIJKMAKER en die van Gouda werd opgedragen, bij beurten ook de nieuwe gemeente van Oudewater te bedienen. Uit het verleden der gemeente stippen wij nog het volgende aan. In 1661 werd, waarschijnlijk om de verdeeldheden die haar toen verstoorden, eene woning aan den Lekdijk, even buiten de stad onder Bergambacht, gehuurd en tot vergaderplaats ingericht. De vader van eene oude vrouw, die in STOLKER's tijd dat huis bewoonde, had als kleine jongen daar die vergaderingen nog gezien. Van 1658 tot '63 stond in het doopboek geen enkele doopeling ingeschreven, ofschoon het aantal jaarlijks anders tusschen de 12 en 25 bedroeg. In 1662, toen WELSING reeds gestorven was, stelde de magistraat eene „acte van vrede" vast, wier 8[e] art. inhield, dat de kerkeraad tot pred. zou beroepen iemand van een goed en gerust leven, staande ter goeder naam en faam, en die aan den magistraat beloven zou, dat hij noch openlijk noch heimelijk de leer der Gereformeerden lasteren, noch iemand van die religie molesteeren, noch gemeenschap met de Socinianen houden, noch iemand hunne leer inprenten, en in alles de overheid gehoorzamen zou.

Uit STOLKER's brieven aan VAN DER MEERSCH (Rott. Hss., N°. 681) weten wij nog het volgende. Hij vond

hier geene andere bescheiden dan het doopboek, dat met 1647 aanving. De kerk droeg het jaartal 1670 in den gevel, maar in de kerkekamer waren ruiten met namen en het jaartal 1644 beschilderd. Die kerkekamer was in 1666 buiten de kerk aangebouwd, waartoe steenen van de kerk gebruikt werden. Waarschijnlijk was deze laatste in 1644 of later geslecht en in 1670 vernieuwd. STOLKER roemt haar als eene der schoonste van de kleinere Remonstrantsche kerken, met haar fraai gewerkt doophekje, haar kerkeraadsgestoelten aan weerzijden van een goeden predikstoel en ovaal gewelf van eikenhout. Al het hout was bruin gewreven. Zij vormde een langwerpig vierkant, met overvloedig licht en kon ruim 200 menschen bevatten, maar was vochtig. Toen STOLKER dit schreef telde de gemeente 36 leden (Vgl. H. C. Rogge, „Adr. Stolker en zijn plan tot oprichting van christelijke gemeenten in het buitenland op den grondslag van het Remonstrantisme" in Archief v. Nederl. Kerkgesch. Dl. V. blz. 113 vv.). Naar de volkstelling van 1859 bevonden zich hier 19 Remonstranten; naar de kerkelijke opgave van 1864 bedroeg het zielental van haar en Nieuwpoort te zamen 33 zielen. Bij den nieuwen staat van zaken waren er in 1881 150 zielen, waaronder 60 leden (Hand. Alg. Verg. blz. 19) volgens de laatste opgave van 1904 bedroeg het ledental 80.

THEODORUS BOOM. Hij werd in 1632 als vaste pred. hier aangesteld door LANSBERGEN, die den 1en Maart naar Schoonhoven was gecommitteerd om over het onderhoud van den kerkdienst te spreken en op 20 April rapporteerde, dat BOOM voor de gemeente was aangenomen. Zij was tevens getaxeerd voor het gemeen op ƒ 400, welke contributie op 30 Sept. nog met ƒ 25 werd vermeerderd. BOOM was vroeger pred. geweest te Beusichem en werd in Febr. 1619 door de gedep. der Delftsche Synode afgezet. Hoewel hij deelnam aan de Verg. van 5 Maart 1619 te Rotterdam, viel hij als Geldersch pred. niet onder de verbanning door de Staten v. Holland. In Juli 1619,

predikte hij te Warmond. Voor de Z.-Holl. Synode ontboden om de Akte van stilstand te teekenen, verscheen hij niet, ook niet toen hij daarna door de Staten-Generaal werd ingedaagd, „als die 't land doorliep en hier en daer haagh-predikatien deed", waarop hem 27 Oct. 1619 de Vereenigde Nederl. werden ontzegd. Heimelijk in het land gebleven, bediende hij de verlatene gemeenten met grooten ijver: in 1621 Gouda, in 1624 Gouda, Schoonhoven, Woerden, Moordrecht, Waddingsveen en Zevenhuizen. Ook hij onderteekende het derde vertoog tegen de samenzwering en woonde de Provincionale vergadering van Oct. 1623 bij, alsmede in 1624 die „van de schuilplaats". In 1626 teekende hij mede het eerste gemeenschappelijk request (Stichting I en II). In 1628 werd hij te Schoonhoven gevangen en daarop naar Loevestein vervoerd (Wtenbogaert's Oprecht verhaal). Hij ontkwam 19 Juli 1631 en stierf in 1632 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 169).

RUTGERUS WELSING, zoon van HENRICUS. Hij komt als pred. van Schoonhoven voor op de Gr. Verg. van Aug. 1652. In die van 1657 werd hij door afgevaardigden zijner kerk van onachtzaamheid, onbekwaamheid en onmatigheid beschuldigd en zijne verplaatsing verlangd. De Verg. de beschuldiging en verantwoording hebbende, achtte het ten hoogste ongeraden eene decisie ter eene of andere zijde te nemen, en wist te bewerken, dat door beide partijen een accoord werd aangenomen. Daarbij werd onder andere bepaald, dat wekelijks een prop. of, een leeraar met WELSING, de een des voor- en de andere des namiddags te Schoonhoven zou prediken, op kosten der gemeente, die, behalve reis- en verblijfkosten, *f* 300 jaarlijks als hare quote aan de Soc. zou opbrengen. OUWENS zou op den volgenden Zondag deze akte van den predikstoel te Schoonhoven aflezen. In de Verg. van Juni 1658 kwamen weder klachten, met verzoek, dat de pred. verwijderd zou worden. Men besloot weder voor een jaar een prop. aan WELSING toe te voegen, maar tevens nog eene Commissie benoemen, die naar Schoonhoven gaan zou met

volmacht, om de onlusten termineren. TH. VAN LIMBORCH verhaalt, dat toen hij op den tweeden Kerstdag 1658 verzocht was te Schoonhoven te prediken, hij de kerk gesloten vondt; na langdurig onderhoud met WELSING en een zestal van zijne partij, kon hij haar niet geopend krijgen. Aan de andere zijde vond hij een kerkeraad van 12 à 13 personen (Catal. Hss. Rott. No. 183). De zaak van WELSING kwam voor den politieken rechter, en hij ontving van gecommitteerden akte van suspensie. De Verg. van 1659 keurde hunne handelingen goed en verklaarde: dat WELSING „door de blijkende en bekende manier van doen, zich de Soc. en hare gemeenschap veelvoudig onttrokken heeft en uit kracht van dien voor geen lid derzelve te houden, te gebruiken noch te tracteeren zij". De verdere behandeling der Schoonhovensche zaak werd aan Direct. en Curat. der kerken opgedragen; terwijl de vroegere gecommitteerden vervolgen zouden wat voor het Hof van Holland verder te doen zou zijn. Tevens verklaarde men, dat suspensie van dienst ook zou moeten medebrengen suspensie van tractement. De Verg. van 1660 betuigde zich bereid, met WELSING, wat het financiële aanging, te liquideren. Hij protesteerde echter tegen de procedure met hem gehouden. In de Verg. van 1661 werd besloten, hem eene jaarlijksche som van *f* 350 toe te leggen. Hij nam daarmede geen genoegen en stierf 13 Dec. van dat jaar. In 1662 werd met den voogd zijner onmondige kinderen geliquideerd, en besloten hen voortaan te trakteren als andere weezen van pred^{n}. Voor die weezen werd te Schoonhoven *f* 753 ingezameld. In 1665 werd hunne pretensie op traktement ongefundeerd geacht, omdat aan geene weezen van pred^{n}. door de Broed. traktement, maar alleen subsidie in nood was toegezegd. Hun werd daarop *f* 250 eerst, en voorts jaarlijks aan elk (zij waren vijf in getal) tot hun twintigste jaar *f* 6½ toegelegd.

CONRADUS BREMER, zoon van JOANNES CONRADUS, werd door die van Schoonhoven in de Gr. Verg. van 20 Juli 1660 tot

hun leeraar verzocht, en hun toegestaan. Hij kwam van Den Briel en werd ber. te Nieuwkoop 1662.

MICHAEL KLINKHAMER, prop. 1662. Ber. te Hoorn 1675. In 1663 werd Schoonhoven op eene quote van *f* 300 gesteld, doch welker betaling zij het volgend jaar zou mogen nalaten, zoo zij zich te zeer bezwaard gevoelde.

In 1664 werd de kerk vermaand, haren pred. het volle traktement te verschaffen, al ware het door de leden der gemeente op eene jaarlijksche vrijwillige contributie te stellen, „gelijk in verscheidene andere gemeenten geschiedt". Toen zij in 1665 op eene opbrengst van *f* 400 gesteld was, verzocht zij reeds in 1669 voortaan niet hooger dan op *f* 300 geschat te worden, en werd eene Commissie benoemd, om den staat en het inkomen der kerk te onderzoeken, en de broeders te bewegen tot eene opbrengst van *f* 400.

CASPARUS BRANDT, prop., 1675, nam het beroep in de Gr. Verg. 17 Juli aan. In 1675 bracht eene collecte voor kerken, die door de verwoesting des vijands geleden hadden, hier *f* 43 op, en dus meer dan te Dokkum en te Zevenhuizen, en iets minder dan te Noordwijk en te Zevenhoven. Op den Dankdag in 1678 werd *f* 26 gecollecteerd, nagenoeg evenveel als te Amersfoort, meer dan te Delft, Zoetermeer en Dokkum. BRANDT werd in 1678 ber. te Hoorn.

GERARD BRANDT Jr., prop., werd in de Verg. van 22 Nov. 1678 ber. en dit beroep toegestaan, mits dat hij nog drie of vier maanden ten dienste der Curateele staan en alleen prop.-traktement hebben zou, totdat zijn eerste dienstjaar geëxpireerd ware. Hij kwam na 19 Maart 1679 van Dokkum. In de Verg. van Mei 1680 deelden die van Rott. hun beroep op G. BRANDT Jr. ter approbatie mede. Die van Schoonhoven doleerden daartegen, dewijl hij nog geen drie jaren hunne gemeente had bediend, en dezelve door zijn vertrek groote schade zou lijden. Toch werd het beroep toegestaan, maar aan die van Schoonhoven vergund, dat BRANDT tot na het Pinksterfeest blijven zou. Toen vertrok hij naar Rott.

In Nov. 1680 moest Schoonhoven met tien andere gemeenten haren pred. om de elfde week missen voor de vacante plaatsen, en zich dan met het lezen van Gods woord en eene gedrukte predikatie behelpen.

EDUARDUS HOLTHENUS, zoon van ARNOLDUS, in 1680 van Den Briel ber. Schoonhoven verzocht in de Verg. van Nov. van dat jaar alle Zondagen door een leeraar verzorgd te worden, totdat HOLTHENUS zijne bediening aanvaardde. In Mei 1682 naar Hoorn ber., onderwierp HOLTHENUS dit beroep aan het oordeel der Gr. Verg., en op haar advies bleef hij. Ber. te Alkmaar 1684 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 241).

JEREMIAS TIJKMAKER, prop. Intr. 26 Dec. 1683. Overl. na Juni 1721. Om het deficit der Soc. te vinden, werden de kerken in 1686 op een zeker contingent van iedere *f* 100 van het tekort gesteld, en dit voor Schoonhoven, Zevenhoven, Zevenhuizen, Maasland, Warmond, Moordrecht en Woerden op $^1/_4$, voor Amersfoort, Gorinchem, Zwammerdam, Boskoop, Berkel en Nieuwpoort op $^1/_8$, en voor Vlaardingen en Oudewetering op $^5/_{16}$ pCt. bepaald. Onder de kleine kerken bekleedde zij in 1688 den derden van de vier rangen. Zoo ook in 1749. In 1717 was hare opbrengst gelijk aan die der minst contribueerende kerken (Waddingsveen Zevenhoven, Boskoop). Sedert verdwijnt zij uit deze reeks.

GERARDUS DE WIJS, prop., 1722. Te Alkmaar ber. 29 April 1727.

PETRUS REES, prop. 1727. Ber. te Bleiswijk in Dec. 1732. Derwaarts vertrokken Mei 1733.

JAKOBUS JONKBROER, prop., 1733. Ber. te 's Hage 1736, voor welke gemeente hij reeds in Mei 1737 de Gr. Verg. bijwoonde.

ABRAHAM KUIPER, prop. 1737. Overl. in de bediening dezer gemeente 1739.

BERNARDUS VROOMBROEK, prop. 1740. Intr. 23 Oct. Ber. naar Moordrecht 1759, en derwaarts vertrokken in Aug.

In 1758 had ook deze kerk, met de andere gesubsidieerde, eene lijst van hare effecten moeten geven aan den boekhouder der Soc., maar ontsloeg zich daarvan, op belofte van nooit eenig effect te verkoopen, zonder voorafgaande

kennisgeving aan den boekhouder of de Verg. In 1758 werd van de Broed. verzocht, dat de pred. van Schoonh. ook Nieuwpoort zou bedienen, als die gemeente niet anders te verzorgen ware. Reeds in 1746 was Nieuwpoorts verzoek om een anderen pred. door Schoonhoven ondersteund.

JAN BEVERWIJK, ber. van Zevenhoven 1760. De kerk van Leiden hield den beroepbrief terug; evenwel spoorde de kerkeraad van Schoonh. den pred. aan om zijn dienst te aanvaarden, en deed hij dit. Het beroep werd daarop voor onwettig verklaard in de Gr. Verg. van 1760, doch op verzoek van die van Schoonh. toegestaan, met bestraffing en op de verklaring, dat de vermeerdering van huishuur, ad ƒ 130, uit bijdragen der gemeente-leden zou betaald worden.

De gemeente was acht maanden zonder pred. geweest, en kreeg van de Broed. het traktement dier maanden, om de extra-kosten gedurende de vacature te voldoen. BEVERWIJK vertrok in April 1761 naar Berkel. Reeds in de Verg. van Juni 1761 was hij als pred. dier gemeente tegenwoordig. In de Verg. verzocht Schoonh. toe te staan, dat in de drie à vier wintermaanden maar eens gepredikt werd. Daartegen brachten die van Nieuwpoort hunne belangen in. De Broed. trachtte nu de vereenigde bediening der beide gemeenten op een vasten voet te regelen, maar slaagde hierin niet, omdat de pred. van Nieuwpoort daarin niet toestemde. Zij eindigde met toe te staan, dat te Schoonh. gedurende de zes wintermaanden slechts eenmaal zou gepredikt worden.

ADRIAAN KOENERDING, ber. van Zevenhoven 1761. Intr. 11 Oct. Hij bediende nu tevens Nieuwpoort, dat vacant was geworden. In de Verg. van 1762 consenteerden beide kerken, dat daarmede dat jaar zou worden voortgegaan, maar Nieuwpoort, voor het verlies in collecten, jaarlijks aan Schoonhoven ƒ 75 en aan KOENERDING ƒ 25 zou betalen, en de Broed. aan den laatsten een douceur van ƒ 75 in het jaar; hetgeen werd goedgekeurd. In 1763 wilde de Gr. Verg. voor goed instellen, dat de beide gemeenten

voortaan door beide pred^{n}. gezamenlijk zouden bediend en zij daartoe beroepen worden; doch hiervan kwam niet, men slaagde alleen met eene wederkeerige bediening der kerken bij vacature vast te stellen, tot zoolang de Broed. beter van prop^{n}. zou voorzien zijn. KOENERDING kreeg nu eenige verhooging voor de vacature-dienst, en de bediening zou als in het vorige jaar geschieden. In ditzelfde jaar kreeg Nieuwpoort weder een pred. De kerk verzocht nu voor het eerst om een achterstal. Zij berichtte in 1764, dat zij niet meer tot het predikants-traktement kon contribuëeren dan *f* 210 of *f* 220 (in de plaats van *f* 360, zoo als zij gewoon was). Hoewel daardoor vervallen tot den rang van de minvermogende kerken, mocht zij echter zelve hare effecten blijven administreeren. In 1766 werd aan KOENERDING en VAN DER WADDING van Nieuwpoort de bediening van Gorinchem opgedragen. Zij hadden haar reeds in het vorige jaar bediend, en in het volgende jaar 1767 werd dit op dien voet voortgezet. In dit jaar verloor Nieuwpoort haren pred. weder en vervulde KOENERDING op nieuw den dienst; maar de Verg. van 1768 deed dit eindigen en bepaalde, dat de prop^{n}., die Nieuwpoort bedienen zouden, ook gehouden zouden zijn den dienst te Schoonh. waar te nemen, volgens het „Contract van wisseling" tusschen de kerken. In 1769 had Nieuwp. weder een pred., en met dezen vervulde KOENERDING op nieuw den dienst te Gorinchem en werden zij in 1770 verzocht daarmede voort te gaan op de voormalige conditiën; dergelijks in 1771 en 1772, toen echter met verhooging van douceur.

In 1773 was de Tielsche gemeente reeds door de pred^{n}. van Schoonh. en Nieuwp. bediend, en maakten zij, in overleg met de Gr. Verg., de schikking, dat KOENERDING gedurende een jaar dertien beurten te Tiel zou waarnemen en ZONNEBLOM dertien te Gorinchem. In die Verg. gaven de kerkeraden van Schoonh. en Nieuwp. kennis, dat zij in het vorige jaar hunne pred^{n}. ontslagen hadden van de verplichting, om, behalve op de gewone hoogtijden, te

wisselen, of vrijheid gegeven om voortaan des zomers, zoowel als des winters, maar eens te prediken, hetgene door de Verg. werd goedgekeurd.

In 1774 werd KOENERDING door de Broed. verkozen tot pred. van Gorinchem en Tiel. Toen bood de pred. van Nieuwp. zich aan, om den geheelen dienst te Schoonh. bij die van zijne gemeente te vervullen, zoodat hij in beiden op iederen Zondag eenmaal bij afwisseling 's morgens en 's middags zou prediken, zoolang Schoonh. vacant mocht zijn, op eene bezoldiging van *f* 250, mits de kerk van Schoonh. het gewoon consent van *f* 300 bleef fourneeren, welke schikking den 16en Juni door beide kerkeraden werd aangegaan.

In 1775 werd eene commissie benoemd, die aan beide kerken in combinatie één leeraar naar haar genoegen zou bezorgen, op een traktement van *f* 850. Eerst zou zij daartoe naar een pred. omzien, en dezen niet vindende, op een prop. de aandacht vestigen, „maar alles zonder consequentie voor het vervolg om den nood en de schaarschheid". De kerkeraden maakten 11 Juni 1775 eene nominatie; de Comm. droeg de beroeping successivelijk aan drie predn. op, maar vruchteloos. Op den 25en Juli vulden zij de nominatie aan, maar de toen beroepenen bedankten. Eindelijk werd het beroep den 8en Aug. aangenomen door:

ADRIAAN STOLKER, prop. In 1782 verzocht Schoonh. de vrijheid, om twee of drie effecten te verkoopen, ten einde bij de eerste bekwame gelegenheid, door het aankoopen van een geschikt huis, zich van eene pastorie te voorzien, doch wenschte dan weder te ontvangen, wat haar pred. vroeger onder de benaming van huishuur placht te genieten. Het eerste werd haar, om „de tegenwoordige omstandigheden" en hoogen prijs der huizen te Schoonh., geweigerd, maar het andere toegestaan, mits de bestaande pastorie ten meesten voordeele der kerk verhuurd werd.

In de Verg. van 1784 berichte STOLKER, dat in Dec. 1641 zekere gelden te Schoonh. waren gelegateerd, waarvan de interessen aan de Remonstr. armen moesten uitgekeerd

worden, hoewel dit nimmer geschied was. Hij stelde voor, den secretaris van Schoonh. door eene belooning tot nauwkeuriger onderzoek naar het oorspronkelijk testament aan te sporen, dan deze op STOLKER's uitnoodiging reeds gedaan had. De pred. werd gemachtigd het noodige onderzoek te doen in het werk stellen.

In 1786 verkregen de kerken van Schoonh. en Nieuwp. voor hun pred. de hulp van een prop. in de vier wintermaanden. Tevens droeg de Gr. Verg. aan eene commissie het onderzoek op, of de combinatie moest voortduren. Deze rapporteerde in het volgende jaar, dat die van Schoonh. niets tegen de voortduring van de combinatie hadden, maar dan verhooging van huishuur voor den pred. verzochten. Ingeval van dissolutie der combinatie, verlangden zij een vrij beroep en bediening door prop^{n}. in vaste commissie, zoo zij niet spoedig een pred. bekomen konden. Doch die van Nieuwp. verlangden een eigen pred., die onder hen woonde, vrij beroep, en intusschen bediening door prop$_{n}$. STOLKER wilde wel in de combinatie continuëren, maar wenschte toch opheffing er van, mits hij daarbij geene merkelijke schade leed. Het gewone traktement van ƒ 600 en ƒ 100 aan huishuur was onvoldoende, dewijl hij thans ƒ 300 verwonen moest. De Commissie stelde de opheffing voor onder zekere bepalingen; na advies van eene tweede Commissie, werd besloten de combinatie te ontbinden en Nieuwp. met Gorinchem te vereenigen, terwijl STOLKER de twintig beurten te Nieuwp. zou vervullen, die onbediend bleven, door de twintig beurten, welke de pred. van Nieuwp. te Gorinchem zou waarnemen, met verhooging van traktement en huishuur.

In 1788 verontschuldigde STOLKER uit Brussel zijne afwezigheid van de Gr. Verg. Hij behoorde toch onder de pred^{n}., van welke eene Commissie uit de kerken van Amst. en Rott. in de Verg. rapporteerde, dat zij, „na de onverwachte omwenteling der publieke zaken in Sept. 1787, de woede en bitterheid van eene onberadene menigte ondervonden hadden, zoodat hunne veiligheid volstrekt

vorderde, dat zij zich door spoedige vlucht van hunne gemeenten afzonderden, terwijl alleen de pred. van 's Hage sedert kon wederkeeren, maar de verbittering tegen de overige nog bleef voortduren". In dezelfde Verg. verzocht en verkreeg de kerk van Schoonh. de dissolutie van de verbindtenis tusschen leeraar en gemeente, alsmede vrijdom van onkosten voor de bediening tot de komst van een nieuwen leeraar. STOLKER verzocht „salvo honore" ontslagen te worden van den dienst der gemeente, en dat men hem, die hoopte eerlang de Broed. elders te dienen, ten aanzien van zijn traktement enz., als een der meest begunstigde pred^{n}. in vroegere en gelijke gevallen mocht behandelen. De Verg. besloot hem te blijven beschouwen als pred. en lid der Broed., hem vrij te stellen van de kosten op de bediening van Schoonh., na zijn vertrek gevallen, en hem zijn traktement en emolumenten voor dit jaar te laten behouden, ten ware er intusschen andere schikkingen te zijnen aanzien mochten gemaakt worden. Ook liet men de vacature, die in het college van Curat. door zijn vertrek was ontstaan, onvervuld, bleef hem nog als curator beschouwen en verving hem eerst in 1789. (Zie verder het art. van Rogge in het Archief).

CORNELIS WILLEM WESTERBAEN, prop., werd nu in 1788 als pred. te Schoonh. geplaatst.

De regeering van Schoonh. wilde hem echter niet als pred. en inwoner der stad admitteeren, eer hij voorzien was van genoegzame bewijzen van zijn stil gedrag bij de troebelen in het vaderland. Op vertoon van eene verklaring, afgegeven door den hoogl. VAN DER MEERSCH, drie predikanten en drie opzieners van Amst., dat hij geen lid was geweest van de Vaderl. Sociëteit noch van eenig exercitie-genootschap, werd hem de vrije inwoning en waarneming van zijn dienst vergund (Hand. Amst. Kerk 5 Aug.). Tevens liet de regeering zich zeer ongunstig over de kerk uit en nam het besluit, dat niemand der Remonstr. pred^{n}., die bij de omwenteling van 1787 uit hunne standplaatsen hadden moeten wijken, ooit in Schoonh. mocht

prediken, en nooit een beroep door den kerkeraad mocht geschieden, dan na kennisgeving aan de regeering en onder hare approbatie. WESTERBAEN werd naar Leiden beroepen in 1790.

In 1788 gaf de kerk hare effecten aan de Soc. ter bewaring. In 1791 verzocht en verkreeg de gemeente, behalve een achterstal, vrijstelling van kosten op de bediening vallende, totdat zij weder een eigen leeraar zou bezitten, en een vrij beroep, mits in overleg met de kerken van Amst. en Rott. en de Direct. der gesubs. en minverm. kerken. In 1792 verklaarde KOENERDING zich bereid met Nieuwp. en Gorinchem ook Schoonh. te bedienen. Maar hiertegen rezen bezwaren, zoodat besloten werd, dat de pred. van Gouda, BESSAN, om de veertien dagen de gemeente zou bedienen, op een douceur van *f* 300, totdat de bezwaren, die KOENERDING thans verhinderden, zouden opgeruimd zijn. Hij deed dit tot aan het einde van Aug. 1793. In dat jaar consenteerde de gemeente nog voor de lasten der Broed. *f* 25, gelijk met Nieuwkoop, Zegwaart en Berkel.

JOHANNIS ANTHONIJ GERARD BOOM, prop. 1794. Ber. naar Boskoop 16 Oct. 1799.

In 1795 verzocht Schoonhoven, behalve een belangrijk achterstal, voor eenige jaren ontslagen te mogen worden van hetgene zij tot het predik.-traktement jaarlijks bijdroeg, en werd dit gewijzigd toegestaan. De bijna verwoestte kerk was toen hersteld. waartoe het geld was bijeengebracht naar een plan van inzameling, door BOOM in 1796 tot ondersteuning van de financiën der Soc. ontworpen, maar door haar niet aangenomen. Het loffelijk voorbeeld van Schoonh. werd aangeprezen. In 1798 werd in de gemeente *f* 41.16 voor de Broed. bijeengebracht.

Bij het nieuw beroep in 1799 werd dit, op aanbeveling van de Soc.-Comm., gedaan onder beding, dat de pred., bij eventueele vacature te Nieuwpoort, op verlangen der Broed. en billijke voorwaarden, ook de bediening van deze gemeente zou waarnemen.

PLEUN LABBERTON, ber. van Nieuwkoop 1799. Ber. naar Zoetermeer

en Zegwaart 1800. In de Verg. van 1801 werd aan de gemeente een vrij beroep en vrijdom van prediklasten gedurende de vacature toegestaan, onder hernieuwing van de voorwaarde omtrent Nieuwpoort, en vrijheid om den leeraar te verbinden, dat hij te Schoonh. zou wonen.

JAN ZANTING, prop. 1801. Intr. Dec. Hij werd in 1802 ten deele met de bediening van Nieuwpoort belast, en toen in 1804 aan den hoogbejaarden pred. dezer gemeente het emeritaat was verleend, werden beide kerken weder gecombineerd, en wel op dezen voet, dat de pred. te Schoonh. wonen, in elke gemeente eenmaal op iederen Zondag, des voor-, en namiddags bij beurte prediken en *f* 850 traktement met *f* 110 huishuur genieten zou, benevens het vrije gebruik van de pastorie en tuin te Nieuwpoort, mits die niet verhurende. Intusschen hadden, evenals andere gemeenten, ook die van Schoonh. en Nieuwp. al hare bezittingen in 1803 aan de Broed. als eigendom afgestaan.

In 1805 werd ZANTING naar Zegwaart en Zoetermeer beroepen, werwaarts hij in den zomer vertrok. Schoonh. kreeg daardoor weder een vrij beroep, met bepaling, dat de nieuwe pred. aldaar zou wonen. Zij beriep met Nieuwpoort. in overleg met de Soc.-Commissie:

JAN COCKUIJT Cz. van Nieuwkoop 1805. Hij overl. in de bediening dezer gemeente 1809. De beide gemeenten verzochten hierop in de Gr. Verg. van 1810 vrijheid tot het doen van een beroep, welk verzoek aan de Soc.-Comm. werd overgedragen. Deze rapporteerde in 1811, dat zij om den slag, door de tierceering aan de financiën der Broed. toegebracht, het verzoek niet had ingewilligd, en zelfs gemeend, dat de dienstvervulling door prop^{n}. niet op den ouden voet kon plaats hebben, maar slechts eenmaal in de maand, vooral daar in den winter schier geene leden, meerendeels zwakken en ouden van dagen, ter kerk kwamen, en de laatste leeraars zich des winters meermalen geheel vergeefs te Nieuwpoort hadden laten vinden. De gemeente telde toen 14 leden, 30 zielen.

FRANS LORIÉ Pz., prop. 1811. Intr. te Nieuwpoort 8, te Schoon-

hoven 15 Dec. Zijn beroep geschiedde onder de volgende bepalingen van wege de Broed.: De pred. zou iederen Zondag eenmaal, en dus zooveel mogelijk om de veertien dagen, in elke der beide gemeenten prediken; een traktement van *f* 500 (toen op twee derden gereduceerd) genieten, verplicht zijn de pastorie te Nieuwpoort te bewonen, het Avondmaal om het halfjaar in elke gemeente te bedienen, op dubbele feestdagen eens, op de Nieuwjaars-, Hemelvaartsdagen en burgerlijke feesten om het andere jaar in elke gemeente op te treden, de catechisatiën geregeld na de godsdienstoefening in elke kerk te houden, de huisbezoeken in de gemeente, onder welke hij niet woonde, om het halfjaar te verrichten, en de ziekentroost in die gemeente te bedienen op den dag dat hij daar predikte. Voorts werd hem het kerkelijk bestuur van beide gemeenten opgedragen en behield de Broed. aan zich het recht van verplaatsing.

In 1813 werd de Soc.-Comm. door den kerkeraad van Schoonh. onderricht, „dat de gemeente aldaar in den tijd van twee jaren, door sterfgevallen, verhuizing en oproeping tot den krijgsdienst, zooveel verminderd is, dat zij niet meer bevat dan achttien zielen, van welke slechts vijf de kerk kunnen bezoeken, doch daarin deels nog dikwijls nalatig zijn; zoodat het den pred. slechts zelden gelukt is voor drie of vier zielen te prediken"; zij verzocht tevens om advies, wat tot opbouw der gemeente te doen. De Comm. ontsloeg daarop den pred. provisioneel van den predikdienst te Schoonh., met bepaling, dat hij ten minste één- of tweemaal het Avondmaal zou uitdeelen, na voorafgegane huisbezoeken, de zieken bijstaan en de jongelieden wekelijks onderwijzen, met bijvoeging van haar verlangen, dat de leden van den kerkeraad de zorg voor de kerk en hare belangen zouden voortzetten.

In 1815 was bij nauwkeurig onderzoek aan de Commissie gebleken, dat de gemeente, buiten twee kerkeraadsleden, bestond uit 18 of 19 zielen, onder welke twee zusters, beide hoog bejaard en bedeeld, een man van bijna

tachtig jaren, en zeven of acht jonge kinderen; dat de meeste reeds sedert lang geene kerkgangers meer waren, uit de stadsarmenkas gealimenteerd werden, en er geen uitzicht bestond op vermeerdering. De kerk had *f* 200 schuld, en het kerkgebouw was in den laatsten winter door het stedelijk bestuur gerequireerd tot een hospitaal, waardoor het gehavend en voor het grootste gedeelte van zijn lood beroofd was. Hierom had de Comm., in overleg met de mans-lidmaten, besloten, de kerk te verkoopen, en de twee bejaarde zusters levenslang wekelijks eene toelage uit te keeren; het kapitaal, ad *f* 8300 2½ pCts., in de kas der Societeit over te brengen; de stoelen, bijbels, enz. aan de gemeente van Nieuwpoort over te geven, en de leden van Schoonh. tot deze gemeente te rekenen. De Verg. keurde dit goed. De kerk werd verkocht voor *f* 400. De pred. werd van Nieuwp. en Schoonh. naar Hazerswoude ber., en nam zijn afscheid op 23 Nov. 1817. (Zie verder op Nieuwpoort).

De Broederschap besloot in 1860 voor de samenkomsten der gemeenten van Nieuwp. en Schoonh. in deze laatste plaats weder een lokaal in te richten. Door den pred. ROGGE, die de bediening van beide gemeenten ook nog na zijn vertrek naar Delft had voortgezet, werd dit op 17 Maart 1861 ingewijd (Kerk Courant v. 23 Maart). De pred. VAN MAANEN volgde hem den 14en April op, met eerst om de drie weken en sedert 1866 weder maandelijks hier op te treden. De noodzakelijkheid eener belangrijke reparatie aan dit kerkgebouw deed de vraag rijzen, of niet wenschelijk ware de gemeente op te heffen. De Gr. Verg. van 1875 besloot haar nog te behouden, met afwisselende prediking door anderen (Hand. blz. 48). Dit werd als proef tot 1878 voortgezet (Hand. 1877 en '78). Sedert zorgden de Rotterdamsche predn. HOOYKAAS voor de niet door VAN MAANEN vervulde predikbeurten en JORISSEN voor het catechetisch onderwijs. Daar vele Gereformeerden toonden belang te stellen in het behoud onzer gemeente, werd in 1879 hiertoe voorloopig besloten, terwijl JORISSEN behalve

de catechisatiën ook de zorg voor de predikbeurten op zich nam (Hand. blz. 154). Op aandrang der Soc. Comm., dat men te Schoonhoven het ernstig verlangen naar het voortbestaan der gemeente duidelijker zou doen blijken, kwam in 1880 een verzoek bij haar in van 28 leden der Hervormde gemeente, die zich verbonden leden der Broed. te worden en de gemeente met geldelijke bijdragen te steunen, op voorwaarde dat zij filiaal werd van Rott. Een adres van 46 leden der Herv. gemeente in denzelfden geest aan de Gr. Verg. volgde, waarop de vergadering, tegen het advies der Soc. Comm., besloot tot reorganisatie der gemeente. VAN MAANEN vroeg hierop zijn ontslag, dat hem eervol met een wachtgeld van *f* 250 verleend werd (Hand. blz. 32 vv. en blz. 42 vv.).

Op voorstel der Soc. Comm. werd in 1881 JORISSEN tot pastor loci aangesteld, tegen eene tegemoetkoming van *f* 250 en besloten tot den bouw van eene nieuwe kerk, waartoe belangstellenden *f* 6000 hadden bijeengebracht (Hand. blz. 24 vv.). In 1881 kwam dit gebouw, van een orgel voorzien, voor *f* 3050 gereed, en werd op 7 Aug. door JORISSEN ingewijd. De kosten voor het orgel à *f* 600 waren door eene loterij gevonden. De oude kerkkronen waren voor *f* 120 verkocht en een voorschot van *f* 400 uit de diaconiekas afgelost. Er werd nu geregeld om de veertien dagen godsdienstoefening gehouden, terwijl er 172 plaatsen verhuurd waren. Het kerkbestuur verzocht in 1882 om een der vrijkomende landstraktementen van Moordrecht of Hazerswoude op Schoonhoven over te brengen, doch de Verg. was van oordeel, dat Lochem, Groningen en Meppel voor moesten gaan (Hand. 1882 passim.). Het volgend jaar trok het bestuur zelf zijn verzoek in, daar het verlangde den bestaanden toestand te doen voortduren (Hand. 1883, blz. 31 vv.). De gemeente werd daarna van de oude schuld van Nieuwpoort vrijgesteld (Hand. 1884, blz. 39), en kon in 1887 berichten, dat eene belangstellende lidmate een fraai en groot damast tafellaken voor de Avondmaalsviering ten geschenke had gegeven.

NIEUWKOOP.

Bijna deze geheele gemeente was Remonstrantsgezind. CORN. BURGVLIET, later pred. te Brielle, stond bekend als een aanhanger dier partij en WOUTER CORNELISZ. VAN WAERDER had de Remonstrantie mede geteekend. Ook had dit dorp van ouds Luthersche pred^{n}. gehad, die den Remonstranten niet ongenegen waren. Doch in 1617 begon zekere JEREMIAS DIRKSZ. ENGELSMAN, een ijveraar, die later van de Staten eene belooning van *f* 300 kreeg, met zes of zeven andere mannen van Nieuwkoop en eenige weinigen uit Aarlanderveen hier afgezonderde vergaderingen van Contra-Remonstranten te houden, waardoor het dorp in onrust kwam. Gecomm. Raden ordonneerden hun zich stil te houden, totdat de Staten vergaderd en nader in de zaak geresolveerd zou zijn (4 Oct.). Tevens werd van hunnentwege de klassis van Woerden, tot welke Nieuwkoop behoorde, verzocht, den pred. dezer plaats in bedenking te geven, of het niet beter ware de Cathechismus-prediking niet na te laten, en geen verandering in het formulier en de inrichting van het Avondmaal te maken.

Op 28 Juli 1619 begon hier de afzonderlijke prediking voor de Remonstr., nadat VAN WAERDER in het begin van dit jaar geschorst was. De baljuw werd gelast dit te keeren, maar het gebod was bezwaarlijk uit te voeren. In Nov. traden de afgezette pred^{n}. van Nieuwkoop en Leimuiden 's nachts op in eene schuur bij Aarlanderveen. VAN WAERDER doopte toen een kind met water, dat in een muts werd aangedragen (Rogge, J. Wtenbogaert III, blz. 29). In 1627 behoorde Nieuwkoop tot de zes en in 1628 met Zevenhoven tot de tien kerken, die zich verdedigden tegen de grieven der Contra-Rem. (Stichting II, blz. 172, 183). De stoutheid waarmede de Remonstr. hier

optraden, deed telkens bloedige conflicten vreezen. De Delftsche synode van 1628 noemde beide plaatsen onder de 23 Z.-Holl. gemeenten, waar tot uitoefening van de Remonstr. religie bijzondere lokalen waren uitgerust met stoelen, banken, enz. (Ald. blz. 186 v.). In 1632 spraken gecommitteerden van Nieuwkoop bij de Directeuren der Broed. nog van 800 hoorders, die zij gewoonlijk in de kerk hadden. De gemeente behoorde ook in lateren tijd tot de zoogenaamde „groote", en van 1683 af tot de „contribuërende kerken". Vermogend echter schijnt zij reeds in den beginne niet geweest te zijn. In 1621 was hare opbrengst voor de Societeit, met die van Hazerswoude, Warmond, Rijnzaterswoude en Leimuiden, slechts zooveel als die van Noordwijk, van Gorinchem en van Arnhem alleen, d.i. *f* 100 in het vierendeel jaars. Met Zevenhoven beloofde zij in April 1630 jaarlijks *f* 250, zoo zij iederen Zondag werd bediend, maar in 1652 was hare quote nog slechts *f* 100. Hare consenten voor het deficit der Soc.-uitgaven behoorden tot de geringste. In 1621 was zij met Noorden, Aarlanderveen en Zwammerdam voor de bediening gecombineerd en Nic. Joh. van Kamperveen (Lachterop) haar toegevoegd. Bij continuatie werd haar in 1630 met Zevenhoven voor het laatste halfjaar den dienst van Walig Maertensz geschonken. In Febr. 1632 bediende haar Polyander. Ook bij de verzorging met vaste leeraars in dit jaar, werd zij met de gemeente van Zevenhoven in verbindtenis gebracht in dier voege, dat de gemeenten door de beide pred^{n}. wederkeerig zouden bediend worden. Dit geschiedde vooral om de talrijkheid der Nieuwkoopsche gemeente, niettegenstaande Zevenhoven in 1652 hierin verandering verlangde, en Nieuwkoop in 1657 besloot het geheele pred.-tractement van *f* 500 provisioneel voor haar rekening te nemen, in de hoop van dit te kunnen continueeren. De combinatie duurde nog tot 1679 voort. Toen hadden, bij de ziekte van den Zevenhovenschen pred. Verbie, de pred^{n}. van Gouda de lasten van Nieuwkoop en Zevenhoven op zich

genomen; maar in 1680 werden omtrent Zevenhoven schikkingen gemaakt, waarbij niet meer aan de vroegere gemeenschappelijke bediening der beide gemeenten gedacht kan worden.

In 1749 wenschten vele leden den ijver der gemeente op te wekken, door aan den dienst van hun pred. die van een prop. toe te voegen en de predikbeurten te vermeerderen. Eene Commissie van de Broed. stelde hun voor, daartoe of een tweeden pred. te beroepen, of bij afwisseling den dienst van prop^n. te genieten, en dan des Zondags voor- en namiddags en in de vijf wintermaanden des Woensdags-avonds predikatie en elke week eene catechisatie te houden. Zij verkozen den dienst der prop^n., die de gemeente bij afwisseling om de vier maanden en voor hare eigene kosten verkreeg. De Broed. gaf daarna aan Nieuwkoop weder in bedenking, of het niet raadzamer ware een tweeden pred. te benoemen. De kerk besloot hiertoe en contracteerde met de Broed. 16 Sept 1752, dat de tweede pred. zou beroepen worden op een traktement van *f* 500, vrije huishuur en brand, waarvan de kerk voor het minst gedurende acht jaren *f* 200 en de Soc. *f* 300 en deze laatste, na die acht jaren, des noods de geheele som en altijd de vrije huishuur verschaffen zou. In het vervolg zou de Broed. over het behoud of de opheffing der tweede predikantsplaats beslissen. In 1761 besloten die van Nieuwkoop voor het traktement van den jongsten leeraar te blijven geven *f* 150. In 1770 bood zij voor het tractement *f* 200 aan, en kreeg daarop weder vrijheid een tweeden pred. te beroepen; gelijk ook het contract op dezen voet in 1774 en 1778 werd vernieuwd. In 1791 beriep de kerk weder een tweeden leeraar, nadat de kerk van Rott. daarop in de Gr. Verg. had aangedrongen en met de kerk van Amst. de *f* 200 had geaccordeerd, welke Nieuwkoop niet meer in staat was voor het traktement op te brengen. De vrijheid tot een tweede beroep werd haar in 1792 weder toegestaan, met verdubbeling voor zes jaren van hetgeen de Broed. tot huishuur gaf

(en dus nu *f* 120), en recommandatie om een leeraar te beroepen, die reeds eenigen tijd in de bediening was geweest, en alzoo „geschikter moest geoordeeld worden tot bevordering van de belangen eener zoo groote gemeente, in wier behoud en bloei de Broed. zoo veel interest stelt". Toch beriep zij een prop. De dubbele bediening duurde tot 1799. Toen verklaarde de gemeente zelve in de Gr. Verg. den dienst van een leeraar te verkiezen, en verzocht voor hem een douceur om de vermeerdering van zijn dienst. De Broed. stelde de zaak ter beoordeeling en beslissing aan de kerken van Amst. en Rott., benevens den Boekhouder, die in 1800 bericht gaven van hunne beslissing, dat de kerk den dienst van twee leeraars vorderde, maar het traktement van den tweeden leeraar geheel voor rekening van de Broed. zou zijn, omdat de financiën van Nieuwkoop hare toelage niet gedoogden. De kerk beriep echter niet, maar hare tweede predikantsplaats werd nog in 1801 door de Broed. als vacant beschouwd en provisioneel door prop^{n}. vervuld. De Soc.-Comm. kreeg in 1802 in last, het contract der gemeente met de Broed. te herzien, en wel zoo spoedig mogelijk, opdat de beroeping van een tweeden leeraar niet mocht vertraagd worden. Het contract werd dús veranderd, dat de gemeente zich verbond om, als hare kas te eeniger tijd in beteren staat verkeerde, tot het traktement bij te dragen zooveel als in billijkheid van haar gevorderd kon worden. Zij deed nu een beroep, en ook in 1803 op herhaalden aandrang van de kerken van Amst. en Rott. en den Soc.-Boekhouder, te wier beslissing de zaak weder gesteld was. In 1807 besloot de kerk, in overleg met de Soc.-Comm., weder tot het beroepen van een tweeden leeraar, na provisioneele combinatie met Zevenhoven. Maar om de voorwaarden, toen gemaakt, slaagde zij daarin niet.

Bij de droogmaking van de Nieuwkoopsche en Zevenhovensche plassen sedert 1799, verloor de gemeente eenigen grond achter de kerk en de beide pastoriehuizen, waarvoor zij eene geldelijke vergoeding van *f* 278 kreeg. Toen in

1801 de kerk en de pastorie belangrijke reparatie vorderden, werd hiertoe van leden der gemeente over de *f* 1000 bijeengebracht, en als de kerk in 1803 weder een tweeden pred. beriep, werden de kosten voor reparatie van de tweede pastorie bij voorschot uit de gemeente gevonden, maar de huishuur, die de Broed. gaf, weder als in 1792 gebracht op *f* 120.

In 1804 verklaarde zij, door eene sterk toenemende verarming harer lidmaten, buiten staat geraakt te zijn om het predikantstraktement te betalen, en verzocht, dat de Broed. het eerste even als het tweede traktement voor hare rekening nemen wilde. De Gr. Verg. droeg deze zaak weder aan Amst. en Rott. op, met verderen last om te onderzoeken, in hoeverre de dienst te Zevenhoven door de pred^n^. van Nieuwkoop zou kunnen vervuld worden, en daarin provisioneel te voorzien. Toen bleek, dat de kerk geen noemenswaardig fonds had dan in de milddadigheid harer leden, en gaarne werd van de zijde van pred^n^. en kerkeraad, evenals van de zijde der Zevenhovensche gemeente, aangenomen, dat de gansche dienst aldaar door de beide pred^n^. van Nieuwkoop (reeds na den dood van den Zevenhovenschen leeraar waargenomen) vervuld en *f* 350 van het Zevenhovensche traktement daarvoor zou genoten worden. Voorts werden de overige *f* 250 van dat traktement aan de kerk van Nieuwkoop geschonken, en in 1805 daarbij door de Broed. nog eene som gevoegd, onder beding, dat *f* 800 in de gemeente gevonden zouden worden tot vereffening van eene andere schuld. De dienst te Zevenhoven, na het vertrek van een der leeraren in 1805 met behulp van prop^n^. vervuld zijnde, werd in 1807 bepaald, dat de tweede pred., die ook nu weder zou beroepen worden, met den eersten in den predikdienst aldaar voorzien, maar de eerste alleen de pastorale dienst vervullen zou. In 1808 werd de combinatie ten deele weder opgeheven; de pred. van Zevenhoven zou voortaan de namiddagbeurten te Nieuwkoop vervullen, en de Broed. daarvoor aan hem *f* 300 en aan

den eenen Nieuwkoopschen leeraar voor meerder dienst *f* 200 toevoegen. Dit duurde tot 1811, toen de gemeente van Zevenhoven met Nieuwkoop werd vereenigd, in dier voege, dat de prediking te Nieuwkoop zou geschieden en de middagbeurt daar opgeheven worden (Zie verder Zevenhoven).

In 1807 moest de Broed. besluiten, aan de gemeente voor zes jaren de subsidie van *f* 350, die zij reeds twee jaren gegeven had, toe te staan. In 1814 werd een deel van de opbrengst van den verkoop der Zevenhovensche kerk in de kas van Nieuwkoop gebracht. In 1838 verkocht zij zelve eene haar toebehoorende bouwmanswoning. In 1818 werd voor de *f* 200, van 1808—1811 tot het predikantstraktement door de Soc. bijgedragen, weder jaarlijks *f* 100 toegelegd, te beginnen met 1817, totdat de kerk, waarop uitzicht bestond, door het genot van de renten van zeker legaat, zelve die *f* 200 zou kunnen verschaffen, wordende zij tot zoolang verplicht de helft daarvan uit de kerkekas te voldoen. Deze Soc.-toelage werd in 1820, 1826 en 1830 vernieuwd en duurt nog voort. Het traktement bedraagt thans *f* 610 van het Rijk, *f* 525 van de kerk, met genot van eene pastorie en *f* 50 toelage van de Broed. Nadat de kerk in 1826 en 1827 eene schuld van *f* 200 aan het Zevenhovensche Weezenfonds en het Subsidiefonds had gerestitueerd, met kwijtschelding van 17 jaren rente, ontving zij in 1832 uit dat Weezenfonds *f* 938, en jaarlijks de renten van het gansche fonds, zoo lang van hare behoefte blijken zou. In 1843 werd zij vrijgesteld van restitutie eener in 1842 uit het fonds geleende som. Bij het overlijden van den laatsten deelhebber in de tontinaire leening, heeft de gemeente — daar het Grootboek eerst honderd jaren na de instelling van het verband, dus in 1922, verplicht is tot afgifte van het kapitaal, groot nominaal *f* 9600 — besloten reeds terstond haar schuld af te doen, 1°. door aan de Broed. af te staan hare losse effecten, ter waarde van pl.m. *f* 800; 2°. door van het ten haren name op het Grootboek ingeschreven

kapitaal, ten name der Broed. zóó veel te doen overschrijven, als noodig zal blijken.

De gemeente telde in 1810, 159 leden en 360 zielen, in 1843, 128 leden en 237 zielen. De volkstelling van 1859 noemde te Nieuwkoop een getal van 119 Remonstr., de personeele staat van 1864 geeft er 188 op. In 1904 bedroeg het ledental 70, het zielental 120.

Naar eene plaatselijke overlevering van 1777 zou voor de Remonstr. hier eerst gepredikt zijn in een huis in het Noordeinde, het tweede van de brug. Omdat de plaats te klein was, bouwde men later de eerste kerk. Niet lang hierna werd in Den Haag geklaagd, dat het gezang hinderlijk was voor de godsdienstoefening der Gereformeerden. De zaak werd door gecommitteerden onderzocht, maar ongegrond bevonden. De tegenwoordige kerk is in 1821 gebouwd, waartoe het Rijk *f* 700 gaf, die tot gedeeltelijke afdoening van een Soc.-voorschot diende, terwijl de overige gelden bij tontinaire negotiatie gevonden werden. In 1866 nam de gemeente voor *f* 100 het orgel uit de kerk van Bleiswijk over.

In den tijd der dubbele bediening is de gemeente gelijktijdig bediend door:

Van 1753–1770: DE ROY en ZWAERS.
„ 1772–1774: DE ROY en VAN SCHOONE.
„ 1774–1778: DE ROY en ZONNEBLOM.
„ 1778–1791: DE ROY en VAN DER MEERSCH.
„ 1792: VAN DER MEERSCH en ROEMER.
„ 1793–1794: ROEMER en SWART.
„ 1794–1796: ROEMER en VAN KOOTEN.
„ 1797–1799 ROEMER en LABBERTON.
„ 1802: ROEMER en COCKUIJT.
„ 1803–1805: COCKUIJT en BRUINING.

WOUTER CORNELISZ. VAN WAERDER. Hij werd door de Leidsche Synode afgezet (Aug. 1619) en in Sept. door de Staten ingedaagd. Hij was onder de Remonstr. in Antwerpen. In 1621 werd hem en PASCHIER DE FIJNE de bediening van Warmond en Noordwijk voor drie maanden opgedragen. Bekend is zijne stoutmoedige wandeling met dezen in

Drechterland (Van Vloten, Paschier de Fijne blz. 36). Over de ernstige handeling van Direct. met hem in 1622 zie men: Gedenkschrift d. Remonstr. Broed., aant. blz. 96 vv.). Hij onderteekende mede het derde vertoog tegen de conspiratie. In 1624 bediende hij met SAPMA vier maanden die van Vriesland. In een schrijven van WTENBOGAERT en EPISCOPIUS van 5 Jan. 1622 aan Direct. in het vaderland, werden deze tot eene ernstige handeling met WOUTER CORNELISZ. vermaand, die in zeker gezelschap, ook van vrouwen en jongedochters, opiniën ten aanzien van den persoon van Christus had verkondigd, waardoor hij scheen te behooren tot degenen, die alles willen in twijfel trekken en hierom aan de zaak der Remonstr. groot nadeel zou doen. Daar komt hij ook voor als een man, „wien de kennis der talen als andersinds ontbreekt". Later werd de handeling van Direct. met hem goedgekeurd en het vertrouwen geuit, dat hij zijne beloften houden zou. In de classicale vergadering van 1625 werd hij ernstig aangesproken over zijn separatistisch handelen te Gouda (Stichting II, blz. 86). Een weinig loffelijk en ook licht schadelijk voorbeeld gaf zijne ontijdige verbintenis aan Alkmaar in 1630 (Ald. blz. 278), zoodat zelfs zijn beroep door de gevangen broeders op Loevestein, in een schrijven van NIELLIUS, genoemd werd „eene ergernis en schadelijk exempel". Die van Nieuwkoop wenschten in Febr. 1632 POLYANDER, die hen toen bediende, te behouden, en niet, zoo als het gerucht liep, WOUTER CORNELISZ. te ontvangen; maar zij kregen hem met November, daar zij tegen zijn persoon of leven niets hadden, bij besluit van 17 Aug. 1632. Hij overl. 31 Maart 1644; de lijkpredikatie werd den 4en April gehouden.

ETRUS DE FIJNE, zoon van PASCHIER, prop. 1644; bediende de gemeente tot 1648.

ICOLAUS BORREMANS, prop. 1649. Reeds in Mei 1652 was een beroep van Maasland op hem goedgekeurd. Hij nam dit aan, maar was nog in de Verg. van 6 Aug. als pred. van Nieuwkoop, toen in zijne plaats aan deze gemeente werd toegestaan:

GERARD BRANDT (de Oude), prop. 1652. Terwijl hij hier nog stond, begon hij zijn arbeid aan de „Historie der Reformatie". In de Gr. Verg. van 16 Aug. 1657 werd voorgelezen de volgende resolutie van Directeuren, dd. 8 Aug.: „Alsoo deze Verg. voorgekomen is, dat D^s^. GERARDT BRANDT verscheide stoffen tot de verhandeling van kerkelyke zaken behoorende in deze landen voorgevallen, alreets by malkanderen vergadert heeft, zoo is 't dat de Directeuren raedzaem agten, dat men de voorm. D^s^. BRANDT versoeke en oplegge daerinne te willen voortgaen, om de Kerkelyke Historie van WTENBOGAERT zal^r^. te willen continueren en te voltrekken, tot welker einde yder lidt van de Broederschap zich verbonden zal houden om alle stoffen toetebrengen, die onder yder in 't particulier zouden mogen berusten; vertrouwende dat hetzelve tot voortplanting van de waerheidt en wederlegging van verscheide aucteuren, voor dezen uitgegeven, uitermaten dienstigh zal zijn. En is deze resolutie in alle hare deelen bij de gansche Broederschap goedgekeurt, en opdat dit werk zijn voortgang hebben zoude, zoo heeft de Verg. D^s^. BRANDT op het allerserieuste verzocht, dat Z. E. hetzelve ten dienste van haar wilde aennemen, met belofte van alle de tegenwoordige Broederen, Zyn E. alles toetebrengen, wat dienaengaende dienstigh en noodigh kan zijn. Daer benevens wordt goedgevonden, dat alle onkosten, dewelke van Zyn E. in 't garen van eenige stoffen daertoe mogte gedaen worden, van de Broederschap dankelijk zullen gedragen worden. Al hetwelk D^s^. BRANDT voorgedragen zynde, zoo heeft Zyn E. verklaert zulks aentenemen en daerin zich te zullen quyten naer vermogen, als zijnde in alle voorvallen genegen en bereidt, de gemeene zake der Remonstranten, zooveel in Zyn E. is, dienst te doen". (Vgl. (G. M. C. Loeff, De Nederl. Kerkgeschiedschrijver G. Brandt, Utr. 1864). — Hij werd ber. te Hoorn 22 Juli 1660. Een beroep naar Haarlem had hij om de kleinheid der gemeente zonder hoop op beterschap en om den drang der Nieuwkoopers afgeslagen (Penon, Bijdr. t. de geschied. d.

Nederl. Letterk. 1880, blz. 156). Hoorn had hem toen reeds op het oog, doch zonder gevolg. In de Gr. Verg. verklaarden die van Nieuwkoop, „dat zij het vertrek van haren leeraar een groot nadeel zouden rekenen. Zij hadden daar in de publieke kerk een welsprekend predikant, en waren nu tegen die aanlokselen door den dienst van haren leeraar genoegzaam beveiligd, maar hadden bij vertrek onrust en verachtering te vreezen". Toch moest de gemeente hem missen. Hij predikte hier later van tijd tot tijd en altijd met grooten toeloop, zoodat Nieuwkoop nog in 1668 aan de Broed. toezeide de helft der collecte wanneer hij predikte (Bibl. Rem. Geschr., blz. 171 vv.).

GEORGIUS VAN ASSENDELFT, prop., die nog niet ten volle beroepbaar was, maar daarvan onder conditie werd gedispenseerd 14 Juli 1661. Hij vertrok naar Alkmaar 1662.

CONRADUS BREMER, zoon van JOANNES CONR., ber. van Schoonh. 26 Maart 1662; nog in hetzelfde jaar ber. te Leiden, welke gemeente hij reeds 22 Mei 1663 in de Gr. Verg. vertegenwoordigde.

GERARDUS HEEMSKERK, ber. 12 Juni 1663, nadat hij reeds in 1661 zijn dienst neergelegd en te Nieuwkoop zich met der woon begeven had. Overl. in de bediening der gemeente 1667.

OKKERUS PESSER, prop. 1667, ber. te Alkmaar, waarheen hij vertrok 16 Sept. 1671. De gemeente werd na zijn vertrek door die van Amst. en Warmond bediend tot op de komst van:

CORNELIUS VORSTIUS, zoon van WILHELMUS, kleinzoon van den hoogl., prop. 1671. Ber. te Waddingsveen 1674. De gemeente deed toen een beroep op den prop. SAL. BORREMANS, dat eerst geen voortgang hebben kon en in Juli 1675 door het lot haar ontviel. Zij werd door prop^{n}. en den pred. van Zevenhoven bediend tot op den komst van:

WILHELMUS LOMANNUS, in 1676 van Frederikstad weergekeerd. Emer. 1723. Overl. 16 Oct. 1724 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 231).

KOENRAAD BREMER, ber. van Gorinchem 1723. Ber. te Waddingsveen 1731 (Ald. blz. 184).

CORNELIS MAAS, ber. van Zevenhuizen 1731. Overl. in de bediening dezer gemeente 1735.

CASPAR VAN SCHOONE, ber. van Hazerswoude 1735. Overl. in de bediening dezer gemeente 1737.

CORNELIUS VAN DEN BERG, ber. van Nieuwpoort 1737. Ber. te Delft 22 Maart 1739.

WILHELMUS SCHUIT, ber. van Berkel 1739. Ber. te Waddingsveen 1740.

CHRISTIAAN DE ROY, ber. van Brielle 1 Nov. 1740. Intr. 22 Jan. 1741. Overl. 1791. Aan zijn dienst werd in 1749, met vermeerdering van predikbeurten, den dienst van propn. toegevoegd en dit in 1752 door het beroep van een tweeden leeraar vervangen, waartoe men beriep:

ABRAHAM ZWAERS (ZWAARTS), prop. Intr. 21 Jan. 1753. Ber. naar Hoorn 14 Mei 1770. De kerk kreeg weder vrijheid om een tweeden pred. te ber.; deze was:

CORNELIS VAN SCHOONE, prop., ber. in Nov. 1771. Ber. te Zoetemeer 1774. Hij werd als tweede leeraar vervangen door:

ABRAHAM VAN DER MEERSCH, ber. van Oudewetering 1778. Hij verzocht in de Gr. Verg. van 1792, dat deze hem eene andere standplaats aanwees. Zij hief zijne verbindtenis aan de Nieuwkoopsche gemeente op en gaf hem een wachtgeld.

JOANNES ROEMER, prop., in 1792 ber. als tweede pred., maar werd spoedig de eerste, na het ontslag van VAN DER MEERSCH. Van Juli tot Oct. 1799 nam hij den dienst in de vereenigde gemeente te Dokkum waar. Ber. te Leiden 1802.

VOLKERT SWART, prop., ber. tot tweeden leeraar 1793. Ber. naar Berkel 1794.

PIETER ADRIAAN VAN KOOTEN, tot tweeden leeraar ber. van, en weder ber. te Noordwijk (1794—1796).

PLEUN LABBERTON, prop., als tweede leeraar ber. 1797. Vertrokken naar Schoonhoven 1799.

JAN COCKUIJT Cz., prop., ber. als tweede leeraar 1802. Sedert 1805 ook met den dienst te Zevenhoven belast. Ber. naar Schoonhoven 1805.

GERBRAND BRUINING, ber. van Berkel als tweede leeraar 1803. Sedert 1805 bediende hij ook Zevenhoven. Aldaar ber. en derwaarts vertrokken 16 Aug. 1808 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 232 vv.).

Theodorus Zonneblom, ber. v. Nieuwpoort 1774 Overl. i. d. bediening dezer gemeente 1778. Als tweede leeraar opgevolgd door:

JAN ZANTING, ber. van Zoetermeer 1809. Intr. 9 April. Sedert 1811 ook met de pastorale bediening van Zevenhoven belast. Ber. naar Oudewetering; afscheid Dec. 1819.

SIMON BONGA, ber. van Frederikstad. Intr. 16 Juli 1820. Ber. te Rott.; afscheid 2 Juli 1826.

DIRK VAN HINLOPEN LABBERTON, prop. Intr. 17 Sept. 1826. Ber. te Gouda. Afscheid 12 Oct. 1828. Hierna werd de gemeente door de klassis bediend, en in den laatsten tijd door den pred. van Zwammerdam in den herderlijken dienst voorzien, tot de komst van:

CORNELIS OTTO GERARD DE RIDDER, prop. Intr. 22 Sept. 1830. Overl. 10 Febr. 1847. Zijn broeder J. H. DE RIDDER, pred. te Waddingsveen, hield 21 Febr. op hem een lijkrede, voor vrienden en betrekkingen te Gouda gedrukt.

MICHIEL WILLEM SCHELTEMA, prop. Intr. 3 Nov. 1851. Ber. naar Zwammerdam. Afscheid 1 Oct. 1854.

HENDRIK LAMBERTUS KRUSEMAN, ber. van Zevenhuizen. Intr. 11 Maart 1855. In 1866 nam hij een beroep aan naar Zwammerdam en Woerden, maar vóór de aanvaarding werd hij ber. naar Delft, werwaarts hij in Mei, onder goedkeuring van Zwammerdam en Woerden, vertrok.

CORNELIS LEENDERT DE JONG, prop. Intr. 1 Juli 1866. Herdenking zijner 25 jar. ambtsbediening 5 Juli 1891.

WADDINGSVEEN.

Daar de pred. dezer gemeente, HENRICUS HOLTHENUS, als Remonstrant bekend stond, werd ook hij door de Provinciale Synode te Leiden in 1619 van zijn dienst ontzet. Hij weigerde eerst de Akte van stilstand te teekenen, deed dit 13 Sept. op zekere voorwaarden, doch was onder de eersten die de onderteekening herriepen, en wel reeds drie weken daarna, weshalve hij voor het Hof gedaagd en gebannen werd. Hij stierf 18 Sept. 1622 te Alkmaar, waar hij de gemeente toen bediende. Men was er met zijn lijk zeer verlegen en heeft dat in lakens gepakt naar Elburg gezonden, waar de burgerij, hem genegen, het lijk met eere ten grave bracht.

In 1621 wordt, noch bij de verzorging, noch bij de begrooting der kerken, van Waddingsveen gewag gemaakt; eerst door de Vergadering in de schuilplaats (1624) werd de bediening van deze gemeente, met die van Gouda, Schoonhoven, Woerden, Moordrecht en Zevenhuizen, opgedragen aan TH. BOOM en WALENBURG. In 1630 werd zij met Zevenhuizen en Moordrecht bediend door DIRK JANSZ. BAKS.

In 1669 verklaarde de kerk met andere zich onvermogend om meer dan hare gewone quote op te brengen voor het gemeen, en hare kerk-collecten en consenten voor de Broederschap stonden doorgaans gelijk met die der minst vermogende kerken (Moordrecht, Berkel, Maasland, Warmond en Nieuwpoort). In 1695 verzocht zij zelve jaarlijks met *f* 100 geassisteerd te worden, hetwelk haar toen geweigerd maar in het volgende jaar toegestaan werd. Sedert ontving zij tot 1706 jaarlijks *f* 50 of *f* 100, in 1799 een voorschot van *f* 300, en in 1819 hulp voor het afdoen van eene schuld van meer dan *f* 1700.

Men vergaderde toen aan de Goukade bij de brug in het ledige huis van zekeren Jan Willemsz., doch die in

het dorp woonden openden daarna eene andere plaats, ook omdat zij dan de Geref. kerk niet behoefden voorbij te gaan (Brieven v. Wtenb. III, afd. 4, blz. 141. Vgl. Catal. Hss. Rott., N°. 138). Uit een brief van C. VAN LANGERACK aan WTENBOGAERT (Rott. Hss., N°. 1381) blijkt, dat men de Remonstranten, wegens de nabijheid van Gouda, hier in 1639 nog weinig met vrede liet.

Had de gemeente hier reeds in 1632 eene bepaalde vergaderplaats, deze diende slechts tot in 1662, toen S. TIJKMAKER op Vastenavond daarin voor het laatst predikte en veertien dagen vóór Pinksteren een nieuw kerkgebouw inwijdde (Vgl. Rott. Hss., N°. 1413 en onder N°. 377 genoemd „Repertorium" op het jaar 1663). Dit stond in het dorp, en was op zoo groote schaal aangelegd, dat het bij den bouw bleek hooger te zullen worden dan de kerk der Gereformeerden, en daarom volgens overlevering last gegeven werd het minder hoog op te trekken en niet, gelijk het plan medebracht, boog- of kerkramen daarin te plaatsen. Het kreeg hierdoor iets wanstaltigs. In 1779 werd deze kerk, op kosten van de Broed., zóó gerepareerd, dat zij naar men meende nog wel eene halve eeuw kon staan. Doch nadat zij nog in 1801 met een orgel was voorzien, werd zij reeds in 1807 zóó bouwvallig bevonden, dat aan eene commissie uit de Broed. werd opgedragen, met den kerkeraad middelen tot herstelling te beramen, buiten onmiddellijk bezwaar van de Societeit. Dit leidde echter tot geen resultaat, en in 1814 besloot de kerkeraad, om voor de afbraak van het nu geheel onbruikbaar geworden kerkgebouw het aangrenzend pastoriehuis met twee belendende kleine vervallene woningen tot een bedehuis in te richten. De laatste predikatie in die tweede kerk werd door P. LORIÉ den 26^{en} Juni 1814 gedaan. Gedurende hare slooping en de vertimmering der nieuwe vergaderplaats, kwam de gemeente te samen in eene groote kamer van zeker huis aan de Goukade bij de Roomsche kerk, toebehoorende aan eene weduwe, lidmaat der gemeente, en op den

2[en] Juli 1815 werd de derde kerk door denzelfden ingewijd. In 1820 werd zij uit bijdragen der gemeenteleden van eene koperen kroon met blakers voorzien. Maar zij was slecht gebouwd en te klein voor de gemeente, zoodat men reeds in 1828 besloot middelen te zoeken, ten einde een geheel nieuw kerkgebouw te stichten. Dit gelukte, en de tegenwoordige vierde kerk aan de Goukade was in 1836 voltooid. Zij werd den 31[en] Juli ingewijd door G. BRANDT MAAS, nadat veertien dagen te voren de dienst in het vorige bedehuis door hem besloten en dit hierop voor afbraak verkocht was. Zes jaar later werd aan de nieuwe kerk de nieuwe pastorie toegevoegd, terwijl voor beide belangrijke sommen, uit de gemeente en de gansche Broed. ingezameld, aanmerkelijke subsidiën uit de provinciale- en rijkskassen verstrekt waren, en voor de kerk eene negotiatie gesloten was, met toezegging van rentebetaling door de Broed. (Handel. d. Gr. Verg. 1867 blz. 24 v.). Sedert Waddingsveen een eigen pred. bezat, legde zij dezen een tractement van *f* 500 toe. Het rijkstractement werd in 1866 door eene verhooging met *f* 50 op *f* 700 gebracht, waarbij de gemeente *f* 200 voegt, benevens eene pastorie.

De gemeente moet in den aanvang zeer aanzienlijk geweest zijn. Een adres van leden in zake de oneenigheden met den pred. LORIÉ bevatte 81 namen (Handel. Amst. Kerk 1795, 17 Juli). In 1810 telde zij 190 zielen, waaronder 77 lidmaten; in 1843, 157 zielen, 68 lidmaten. Naar de volkstelling van 1859 waren hier 118, naar de kerkel. opgave van 1864 170 Remonstr. In 1904 was het aantal leden 63, het aantal zielen 136.

Haar eerste vaste leeraar was:

CHRISTOPHORUS VAN LANGERAK, voormaals pred te Harmelen, afgezet door de Utr. Synode 1619. Hij weigerde de Acte van stilstand te teekenen en werd daarop den 17[en] Oct. gebannen om binnen acht dagen het land te verlaten. De Verg. te Waalwijk deed hem 5 Aug. 1619 verzoeken Tiel te bedienen. Van 6 tot 9 Febr. 1621 woonde hij de Verg. te Antwerpen bij. Na de conspiratie vinden wij hem in

de provisioneele verg. van Oct. 1623 en onderteekende hij mede het derde vertoog (Stichting I, blz. 142, 145, 292). Door de Verg. in de schuilplaats werd hem met LIESSELIUS en PASCHIER de bediening van Rott. en Bleiswijk opgedragen. Toen hij in 1632 tot leeraar te Waddingsveen werd aangesteld, woonde hij reeds sedert eenigen tijd te Gouda, waar ook de pred. van Moordrecht zijn verblijf hield. Zijne huisvrouw had eene nering aldaar. Hij bediende die gemeente in commissie met W. LOMANNUS, en bleef daar wonen gedurende de bediening van Waddingsveen, welke gemeente nog geene woning had voor haren pred. In 1658 legde hij grootendeels zijn dienst neder. In 1660 ter Gr. Verg. te Rott. gekomen, moest hij om ziekte naar huis keeren, en overl. in hetzelfde jaar (Vgl. Stichting II, Register. Rott. Hss. N°. 1378 vv.).

JACOBUS KUIJLEMAN (CULEMAN), prop. In 1658 bood de gemeente aan een woonhuis in het dorp te bezorgen, als hij hun geworden mocht, en zijn traktement te vinden buiten laste van de Broed. Deze keurde het goed, onder bepalingen, ook ten opzichte van het traktement van LANGERAK. Hij nam het aan en de dienst werd verdubbeld, maar hij daarin geholpen door zijn voorganger, die zijn oom was. In 1660 werd hij ber. te Haarlem.

SAMUEL TIJKMAKER, ber. van Nieuwpoort 1661. In 1673 ber. naar Den Briel.

CORNELIUS VORSTIUS, zoon van WILHELMUS, ber. van Nieuwkoop 1674. Wegens blindheid en gedurige zwakheid emer. 19 Mei 1707. Overl. 1716.

ADRIANUS VORSTIUS, prop., tot opvolger van zijn vader ber. 19 Mei 1707. Hij legde zijn dienst wegens zwakheid neder, afziende van alle emolumenten, 11 Juni 1716, maar bleef lid der Broed. en beroepbaar in andere gemeenten.

SAMUEL BEIJERMAN, prop. 1717. Ber. te Gouda 1725.

[illegible]NNES DE ROEVER, ber. van Hoorn 1726. Ber. te Haarlem 1727.

[illegible]IANUS VAN DER BURG. Hij had tot in 1726 Frederikstad bediend. Ber. te Alkmaar 20 Febr. 1731.

[illegible]BADUS BREMER Jz., ber. van Nieuwkoop 1731. Naar Amst. ber. 1732.

WILHELMUS DU CLOU, ber. van Woerden 1732. Hij ging in 1739 naar Frederikstad, welke gemeente hij vroeger ook reeds had bediend.

WILHELMUS SCHUIT, ber. van Nieuwkoop 1740. Hij aanvaardde zijn dienst 26 Juni. Ber. te Utrecht 1 April 1742.

CORNELIUS VAN ARCKEL Cz., prop. Intr. 22 Juli 1742. Ber. te Rott. 12 Sept. 1747 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 208).

LAURENS KUIPER, prop. In zijn dienst bevestigd 26 Mei 1748. Hij wenschte in 1759 zijn dienst neder te leggen, omdat deze hem te lastig viel, maar lid der Broed. en elders beroepbaar te blijven. Toen hem dit den 4en Juni 1760 werd toegestaan, had hij zijn dienst nedergelegd. Hij werd in 1770 ber. te Hoorn.

ABRAHAM MAAS, ber. van Vlaardingen. Intr. 21 Oct. 1759. Ber. te Zegwaart en Zoetermeer 1760 (Ald. blz. 238).

PHILIPPUS VAN HOVEN, ber. van Berkel 1760. Intr. 16 Nov. Ber. te Oudewetering. Afscheid 26 Juli 1767.

CORNELIS VAN DER WADDING, ber. van Nieuwpoort. Intr. 8 Nov. 1767. Ber. te Delft 19 Jan. 1777. Afscheid 15 Juni. Na meer dan één vergeefsch beroep, kreeg de gemeente tot leeraar:

GIJSBERT VAN LEEUWEN van Woerden. Intr. 29 Maart 1778. Hij moest in 1787 om de tumultueuse bewegingen zijne plaats en gemeente verlaten en vertrok buiten 's lands. In de eerste jaren gaf de Broed. hem het emer.-traktement, in de hoop van zijn dienst weder te zullen genieten; maar hij bleef buiten dienst en overl. in 1806.

PIETER LORIÉ. Tot 1787 pred. in Den Briel, werd hij in 1788 hier geplaatst en daarna ber. In 1796 meende eene Commissie van de Gr. Verg., wegens oneenigheid tusschen hem en een deel der gemeente, zijne verplaatsing te moeten aanraden. Nadat men hiertoe te vergeefs pogingen had gedaan, werd de zaak geschikt. Gedurende vele jaren stond hij de kerk met rentelooze voorschotten bij, die in 1819 tot bij de *f* 800 waren gestegen. Hij nam een zeer werkzaam deel aan de pogingen tot vereeniging der Protestanten. In 1821 vertrok hij, eerst voor vier

maanden, naar Frederikstad; nog in datzelfde jaar aldaar ber., nam hij de bediening aan (Bibl. Rem. Geschr., blz. 248).

Sedert zijn vertrek werd Waddingsveen bediend door de naastbij wonende pred[n]. van Febr. 1823 in combinatie met Gouda door PLEUN LABBERTON en den pred. van Zwammerdam G. BRANDT MAAS, terwijl een gedeelte van het hiertoe gebezigde landstractement werd opgelegd voor eene pastorie. In 1826 kocht men daartoe een huis, waarvoor de gelden ten deele uit het subsidiefonds werden voorgeschoten. De gemeente beriep toen tot haren leeraar:

HENDRIK NIKOLAAS VAN TEUTEM, prop. Intr. 15 Oct. 1826. In het volgende jaar naar Rott. ber., nam hij zijn afscheid 18 Nov. Na zijn vertrek is de dienst opnieuw waargenomen door G. BRANDT MAAS. Hij vervulde die eerst in commissie voor zeven maanden, daarna in vaste commissie (1827 — 1842), totdat de gemeente weder als eigen leeraar beriep:

JAN HERMAN DE RIDDER, van Boskoop, die zijne bediening aanving 21 Aug. In 1848 na den dood zijns broeders te vergeefsch naar Nieuwkoop ber., volgde hij op 27 April een beroep naar Gouda. Sedert werd Waddingsveen door de Goudsche pred[n]. bediend tot zij in 1852 beriep:

HENDRIK DE VOS, prop. Intr. 7 Nov. 1852. Sedert het laatst van Maart 1857 door ziekte verhinderd zijn dienstwerk te vervullen, legde hij in Juli zijn ambt neder. Overl. 1894.

WILLEM ANNE HATTINGA RAVEN, ber. van Zevenhuizen. Intr. 13 Dec. 1857. Ook hij nam in Dec. 1863 wegens ongesteldheid zijn ontslag. Bijna twee jaren werd de gemeente weder door de pred[n]. van Gouda bediend, tot zij in 1865 beriep:

GERRIT VAN DER POT C.W.ZN, prop. Intr. 15 Oct. 1865. Sedert 1880 onthield de gemeente zich met haar leeraar van het bijwonen der Verg[n]. De laatste gaf hiervan rekenschap, waarop de Verg. met een vermaanbrief antwoordde (Handel. 1880, blz. 16 vv., 1881 blz. 14 v., 65 vv.). De kerkeraad ontwierp een nieuw Huishoudelijk Reglement,

hetwelk door de Alg. Verg. nietig werd verklaard (Handel. 1882 blz. 17 v., 125 vv., 155 vv.). Hij zond geen ander reglement in, maar verklaarde eene afwachtende houding te willen bewaren (Ald. 1883 blz. 53, 82). Aan de Soc.-Commissie werd opgedragen pogingen in het werk te stellen tot eene minnelijke schikking en de Verg. nader voor te lichten hoe in dezen te handelen (Ald. blz. 95). De Comm. vernam te Waddingsveen, dat de gemeente haar reglement naar dat van Rott. gewijzigd en besloten had zich weder op de Verg. te doen vertegenwoordigen. De pred. moest gewetenshalve bij zijn besluit volharden. De Comm. adviseërde voortaan stilzwijgend in zijne kennisgeving te berusten, waartoe de Verg. besloot (Ald. 1884, blz. 30 v., 81, 85). De pred. herdacht zijn 25 jarigen evangeliedienst in 1891.

In 1878 kreeg de gemeente voor noodige reparatie *f* 450 van de Broed. (Ald. blz. 43, 76). In Maart 1881 werd hier een bidstond gehouden voor Transvaal, waarbij de collecte *f* 146 opbracht. In 1883 leverde eene collecte voor de zeerampen te Moddergat *f* 53,50 op. In 1886 werd op 31 Juli het vijftigjarig bestaan der tegenwoordige kerk gevierd. In 1889 ontving deze gemeente van die te Amst. de aldaar afgeschafte gezangboeken.

ZWAMMERDAM.

De gemeente werd in 1619 nog bediend door den eersten leeraar, dien zij sedert de Hervorming bezat, Cornelis Martini of Maertensz. Hij had in 1610 mede de Remonstrantie onderteekend en werd in Juli voor de Leidsche Synode geroepen. Daar bekende hij nog te staan in het gevoelen der Remonstranten en de Dordtsche canons nog niet te kunnen teekenen; hij verzocht dus zijn ambt te mogen neerleggen, zijnde nu 60 jaar oud en hebbende de kerk 32 jaar gediend, terwijl hij sedert eenigen tijd aan verlamming leed. Dit werd hem vergund. Hij weigerde eerst de Akte van stilstand te onderteekenen, maar deed dit den volgenden dag. Op aanbeveling van de Synode kreeg hij van de Staten gedurende twee jaren eene subsidie van *f* 250. Daarna verviel hij tot armoede, totdat hem, op voorspraak van het burgerlijk en kerkelijk bestuur der plaats, eene jaarlijksche subsidie van de Staten van *f* 300 tot zijn dood werd toegelegd. In 1640 verzochten beide besturen van de Staten eene subsidie voor zijne „eerlycke, arme weduwe" (Rott. Hss. N°. 335).

In 1621 werd de gemeente der Remonstranten alhier voor drie maanden met die van Noorden, Nieuwkoop en Aarlanderveen bediend door Nic. Joh. van Kamperveen (Lachterop). Zij werd toen niet op eene bepaalde quote voor de Societeit gesteld. Waarschijnlijk behoorde zij onder de Overrijnsche dorpen, die in 1624 met Leiden, Warmond en Noordwijk door Adr. v. d. Borre, Huttenus, Loedingius en Schotenus bediend werden. De laatste diende haar in 1630 met Aarlanderveen en Oudewetering. Toen de gemeente haren eersten vasten leeraar verzocht, beloofde zij voor zijn traktement *f* 200 te zullen bijdragen. Zij bracht echter niet meer dan *f* 100 op tot 1658, toen zij dit tot *f* 150 opvoerde. In 1729 begon zij

om achterstal te vragen bij de Societeit. In 1787 werd zij van hare opbrengst tot het traktement (toen *f* 100) ontslagen. Tevens had zij toen een legaat van *f* 1000 ontvangen.

Uit de „Harde proceduren geh. tegen de Remonstr. binnen Leyden" (Knuttel, Catal. van pamfl. N°. 9435) blijkt, volgens getuigenis van Anna van Loo, vrouw van Dr. Stochius (Rott. Hss., N°. 170), dat haar vader, schout en secretaris van Zwammerdam en rentmeester van den Heer Van Brederode, hier met diens toestemming eene kerk voor de Remonstranten deed stichten. In de Gr. Verg. van 17 Aug. 1657 werd men in het zekere onderricht, dat van wege President en Raden van Holland en Zeeland aan den baljuw van Zwammerdam was last gegeven om die Remonstrantsche predikplaats te sluiten. Dewijl dit geoordeeld werd eene onderdrukking te zijn van de verleende en genoeg vastgestelde vrijheid, werd goedgevonden dat, indien zulks kwam te geschieden, de leeraar in het minst geen geweld daartegen zou gebruiken, doch de godsdienstoefeningen in eene andere plaats zou bedienen, om intusschen te zien wat naar tijdsgelegenheid te doen ware.

Vreeselijk leed deze gemeente in 1672 van de Franschen. De kerk en de pastorie werden verbrand; de dienst stond dien ten gevolge eene poos stil, en in de Broed. werd voor deze en andere gemeenten ingezameld, en vooral voor Zwammerdam veel gegeven (bij de *f* 2000). Men dacht tot in 1674 aan eene combinatie met Woerden, maar zag hiervan af. In Dec. 1675 besloot de Broed. in het voorjaar de kerk weder te doen opbouwen, en negen jaar later kochten die van Zwammerdam een erf en huis voor eene pastorie, die zij in 1685 met geringe hulp van de Societeit bouwden. Den 6en Mei 1681 werd de gemeente gecombineerd met die van Boskoop. Toen besloot men het volle traktement door de Broed., op gedeeltelijke restitutie van de gemeente, uit haar batig saldo te doen betalen, waardoor zij echter haar recht op beroep verloor. De combinatie met Boskoop

duurde slechts tot 1696. Toen werd bepaald, dat bij vacature de gemeente door de pred^{n}. van Woerden en Boskoop zou bediend worden. Dit is evenwel niet geschied, dewijl zij eerst in 1716 vacant werd, en toen een eigen pred. verkreeg. Nadat zij reeds vroeger in den dienst van Woerden had voorzien, werd deze gemeente in 1793 provisioneel en in 1810 voor goed met haar gecombineerd (zie Woerden). In 1810 telde zij 32 leden, 109 zielen; in 1843, 49 leden, 91 zielen. Naar de volkstelling van 1859 waren er te Zwammerdam 45 en met de omliggende dorpen 126 Remonstranten, naar de kerkelijke opgave van 1864 in Zwammerdam 87. In 1904 bedroeg het ledental 54, het zielental 95.

In 1741 stelde de Broed. hier een vasten kerkeraad uit twee ouderlingen en twee diakenen aan, wien zij eenige wetten overleverde, naar welke zij voortaan hunne kerkelijke huishouding zouden regelen, alsmede eenige conditiën, waarop de pred. zou beroepen worden. Onderdeze kwam voor, dat de leeraar op Bede-, Avondmaals-, eerste Kers-, Paasch- en Pinkster-dagen tweemaal en op den tweeden Kers-, Paasch-, Pinkster- en Hemelvaartsdag, en, zoo de kerkeraad dit noodig oordeelde, ook op den Goeden Vrijdag eenmaal zou prediken, en dat hij driemaal in het jaar huisbezoek doen zou. In 1780 werd bericht, dat de leden der gemeente te Alphen en Oudshoorn, sedert vele jaren, op alle kerkdagen met eene dorpschuit naar en van Zwammerdam gebracht werden. Toen werd daartoe eene andere overeenkomst gesloten, zoodat sedert eene afzonderlijk daartoe bestemde schuit voor *f* 150 's jaars de gemeenteleden vervoerde. Zij werd in 1793 de eigendom der kerk, die een jaar te voren een deel kreeg van de bijbels en psalmboeken der verlatene kerk van Brielle.

De kerk gaf in 1788 hare effecten en eigendommen aan de Societeit ter administratie over. Nadat het kerkgebouw vele jaren achtereen aan reparatie als anderzins veel aan de Broed. had gekost (in 1804 meer dan *f* 1000), besloot deze in 1821 tot den verkoop van een pand te Zwammer-

dam, dat de gemeente toebehoorde (het aan de kerk belendende smidshuis), en werd dit voor de som van *f* 510 verkocht. In 1816 had zij uit een voormalig Soc.-Weezenfonds *f* 500, als voorschot à 2½ pCt., ontvangen, en in 1846 werd zij ontheven van de betaling dier renten. In 1828 kreeg de kerk van het Gouvernement *f* 1200 voor reparatie van haar kerkgebouw. In 1865 kreeg zij voor hare armen bij erfmaking van mej. Beyerman *f* 706.81. In 1868 vroeg zij van de Broed. *f* 450 voor het bouwen van eene kerkekamer, maar dit verzoek werd, als niet noodzakelijk, afgeslagen.

Het traktement is *f* 550 en *f* 300 voor de combinatie met Woerden van het Rijk, *f* 27.50 van de kerk met genot van eene pastorie en *f* 50 toelage van de Broed.

Op verzoek van die van Zwammerdam en Aarlanderveen aan de Directeuren, om:

WALIG MAERTENSZ tot vasten leeraar te mogen hebben, werd hij hun (1632) bij provisie toegestaan, met bepaling, dat hij te Zwammerdam wonen en verplaatst zou kunnen worden, indien men dit mocht goedvinden. Hij was krankbezoeker, ook voorlezer en voorzanger te Leiden geweest, en in 1618 door de Remonstr. in de klassis van Gouda voor de evangeliebediening geëxamineerd, waarop hij te Noordwijk predikte en doopte. Hierop werd hij door de klassis van Leiden in zijn dienst gesuspendeerd en door de Leidsche Synode in 1619 afgezet, met opzegging van het Avondmaal en verzoek aan den magistraat van Leiden, om hem zijn krankbezoekersambt te ontnemen. In Sept. 1620 werd hij, toen 60 jaar oud, te Hazerwoude door den dorpsbode, die hem voor een pred. aanzag, met een houwer zwaar aan het hoofd en de hand gekwetst, hetgeen hij geduldig verdroeg. In 1628 werd reeds pred.-traktement aan hem betaald en twee jaren later woonde hij de eerste Societeits-verg. in het land bij (Stichting II, 145, 441). Hij werd te Zoetermeer beroepen.

JOHANNES ANDREAS KOENERDING, voormaals alumnus in het Staten-Collegie en leerling van VORSTIUS; met JAN MATTHIJSZOON,

JACOBUS WESTERBAEN, JOH. POLYANDER en WALEWIJN VAN RIJSWIJK in 1619 uit het Collegie gezet. Met MATTHIJSZOON en POLYANDER bood ook hij zich te Waalwijk aan voor den dienst der gemeenten (Stichting I, blz. 78, II, 330). Sedert begaf hij zich naar Oost-Friesland, waar hij te Gronau een werkkring vond als pred. (Rott. Hss. N°. 1368). Hij werd met anderen 16 Oct. 1631 genoemd, om door Direct. als leeraar aangenomen te worden (Ald. II, blz. 266, 467). In de Verg. van 1652 — de eerste in welke de standplaatsen van de presente leden staan aangeteekend — komt hij voor als pred. van deze gemeente, evenzeer nog in die van 25 en 28 Juli 1656. KOENERDING overl. 14 Juni 1657 en ligt begraven op het kerkhof te Zwammerdam, volgens zijne begeerte, daar hij niet wilde liggen in die kerk, waar hij zoo onwaardiglijk van de Calvinisten was uitgesloten (Zie over hem ook de stukken van 1650 betreffende de vervolging van zijn zoon te Kampen, medegedeeld door J. Tideman, Vaderl. letteroef., Mei 1873). Op de zerk staat dit grafschrift van G. BRANDT (Poezy III, blz. 195).

Die veel gezien heeft en geleezen,
Die wys was, zonder trots te weezen,
Geleerd, dog zonder dat hy 't wist,
Een vyand van der kerken twist,
Die om de waarheit heeft geleeden,
En God gevreest, rust hier beneeden.

JUSTUS GEESTERANUS, prop. 1656, zoon van ARNOLDUS, geb. op Loevestein, waarom hij vaak achter zijn naam schreef „van Loevestein" (Vgl. Rott. Hss. N°. 306). In de Verg. van 14—17 Aug. 1657 was hij het eerst als pred. van Zwammerdam tegenwoordig, en in die van 4 Sept. deszelfden jaars brachten die van Amersfoort op hem een beroep uit, dat door de Broed. goedgekeurd en aanbevolen werd, om een einde te maken aan den ongunstigen staat van zaken in deze laatste gemeente (Bibl. Rem. Geschr., blz. 394).

CHRISTOPHORUS WITTIUS, prop. 1658; ber. te Tiel 1659.

WILHELMUS BIJSTERUS Senior, ber. van den Briel 18 Maart 1659. In 1662 werd hem toegestaan, zoo hij daartoe gezind was, zich naar elders te verplaatsen, mits blijvende lid der Broed. en geen traktement genietende, eer hij tot de kerkedienst wederkeerde. Hij schijnt hieraan gevolg gegeven te hebben, want tot 1666 verschijnt hij niet in de Gr. Verg., en werd ook Zwammerdam aldaar niet vertegenwoordigd. Hoe het in die jaren met de bediening geweest is, blijkt niet.

In de Verg. der contribuërende kerken van 11 en 12 April 1673 gaf hij kennis, dat hij, om de verwoesting van Zwammerdam en zijn huis aldaar, zijn verblijf eenigen tijd genomen had te Rott. bij zijn zwager A. HOLTHENUS; verzocht als pred. getrakteerd te worden, waaraan op eervolle wijze werd voldaan. Hij overleed 1674.

Na hem werd de dienst door de naastgelegene predn. en door propn. waargenomen tot op:

PETRUS DE ROEVER (REUVER), uit Frederikstad weêrgekeerd in 1674. Hier geplaatst 14 Juli 1676. Door de Broed. te Woerden geplaatst 22 Mei 1679. Daarna namen de leeraars van Utrecht, Gouda en Leiden de wekelijksche bediening en den 24sten Oct. de leeraar van Leiden met CASP. BRANDT de veertiendaagsche bediening van Zwammerdam op zich, terwijl de Cur. in het overige zou voorzien. In den zomer van 1680 werd de gemeente bediend door de predn. van Leiden, Utrecht en Warmond.

JACOBUS VAN LEEUWEN, prop. Eerst in Mei 1680 voor eenige maanden aan Zwammerdam in combinatie met Boskoop geschonken, werd hij in Aug. daar vast geplaatst, doch op prop.-traktement en hetgeen de gemeente daaraan kon toevoegen, dat echter in Oct. 1681 door een vol traktement werd vervangen, met recommandatie om gedurende den winter tweemaal te prediken. In 1682 werd dit voor de vier wintermaanden vastgesteld op dubbele prediking, in iedere gemeente om de andere week. Ber. te Hoorn 1684.

CASPARUS DANCKERTS, ber. van Kampen 19 April 1684 voor Zwammerdam en Boskoop. In 1694 werd hij gedurende de

wintermaanden voor Boskoop geholpen door den prop. die te Gouda assisteerde. Hij deed eenigen tijd dienst aan de school van J. NAERANUS te Oude-Wetering. In 1696 is hij om zijne zwakheid en ouderdom geheel van de bediening van Boskoop ontslagen. Emer. 1716. Overl. te Rott. in 1719. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 234).

CORNELIUS VAN DEN HEUVEL, van Amersfoort hier geplaatst 10 Juni 1716, met bepaling, dat hij den pred. van Moordrecht om deszelfs hooge jaren in de wintermaanden viermaal door wisseling van dienst zou verlichten. Emer. 12 Juni 1740 op een traktement van *f* 600. Hij vertrok naar Leiden en overl. aldaar 1752. Na door proponenten bediend te zijn, beriep de gemeente in 1741:

PETRUS ZWARTENDIJK, prop. Intr. 7 Jan. 1742. Overl. 10 Oct. 1764.

PIETER VAN DEN BOSCH, ber. van Oudewetering 1765. Intr. 2 Mrt. 1766. Ber. naar Leiden 23 Mei 1769. Afscheid 30 Juli (Ald. blz. 225).

ADRIAAN VAN DER HOEVEN, prop. Intr. 29 Oct. 1769. Overl. in de bediening dezer gemeente 1779.

BOUDEWIJN VAN REES, ber. van Amerfoort 1779. Intr. 9 Jan. 1780. Ber. naar Zevenhuizen 12 Oct. 1783. Afscheid 30 Nov. (Ald. blz. 226).

CORNELIS MAAS, prop., ber. 3 Oct. 1784. Bevestigd 9 Jan. 1785. Hij gaf in 1792 een Catechisatieboekje uit (Bibl. Rem. Geschr., blz. 235). Sedert 1793 bediende hij ook Woerden. Overl. 1810.

GERARD BRANDT MAAS, prop. 1811. Ber. naar Gouda 1829.

PIETER VAN OORDE, prop. Intr. 10 Oct. 1830, en 17 Oct. te Woerden. Ber. naar Hoorn. Afscheid hier en te Woerden 4 April 1836 (2en Paaschdag).

JAN JACOB VAN VOLLENHOVEN, prop. Intr. 22 Oct. 1837. Ber. naar Frederikstad. Afscheid 3 Aug. 1845 alhier en op denzelfden dag te Woerden.

JACOBUS NIKOLAAS SCHELTEMA, prop. Intr. hier 14 en te Woerden 21 Sept. 1845. Ber. naar Gouda. Afscheid 23 Apr. 1854.

MICHAEL WILLEM SCHELTEMA, ber. van Nieuwkoop. Intr. 8 Oct. 1854. Ber. naar Dokkum. Afscheid 1 Oct. 1865.

HENDRIK ANTONIUS VAN OORDE, ber. van Hazerswoude. Intr. hier en te Woerden 15 Juli 1866. Hij vierde 8 Juli 1891 zijne 25-jar., op 12 Nov. 1899 zijne 40-jar. ambtsbediening.

In 1887 waren groote herstellingen aan kerk en pastorie noodig, tot een bedrag van *f* 1300. Hiervoor werd in de gemeente voor ongeveer *f* 170 gecollecteerd, terwijl de Alg. Verg. *f* 1150 toestond. De gemeente ontving in dit jaar van den pred. J. J. VAN VOLLENHOVEN eene belangrijke gift, ter gedachtenis dat hij voor vijftig jaren de evangelie-bediening te Zwammerdam en Woerden aanvaardde, te verdeelen onder de oude, arme en kranke leden der gemeente. Op 1 Maart 1891 werd een nieuw kerkorgel in gebruik genomen.

BOSKOOP.

Nog staande de Nationale Synode, werd de predikant dezer gemeente, Petrus Engelrave, wegens zijne Remonstrantsche gevoelens door de Synodale Gedeputeerden in zijn dienst geschorst. De Leidsche Synode heeft hem in 1619 afgezet. Hij weigerde de Akte van stilstand te teekenen, en werd 10 Sept. uit den lande gebannen en naar Waalwijk gevoerd. Hij was aldaar in de vergaderingen der Remonstranten te Waalwijk en te Antwerpen. In 1621 hield hij zich met zijne huisvrouw in Holstein op en bleef aldaar.

De Remonstrantsche gemeente van Boskoop komt eerst in 1655 voor in de „Handelingen der Broederschap", en mag dus voor de jongste van al hare gemeenten gehouden worden. In 1681 werd zij met Zwammerdam gecombineerd en duurde dit tot 1696. Zij beloofde toen, evenals Zwammerdam, *f* 125 op te brengen aan huishuur en traktement. Zekere Jan Jansz. Koekebacker van Hoorn schijnt haar in 1685 eene nieuwe kerk of predikplaats geschonken te hebben (Handel. v. d. Amsterd. Kerker. 27 Apr. 1685 en Beschrijvingsbrief v. d. Gr. Verg. art. 3). Reeds in 1687 trachtte zij een pred. voor zich alleen te erlangen, maar dit werd toen nog afgeslagen; even zoo ging het bij eene tweede poging in 1690. In 1696 bood zij, om hierin te slagen, de benoodigde subsidie tot het traktement (*f* 250) aan, en verkreeg daarop het vrije beroep van een eigen leeraar (Zie het beding waaronder dit geschiedde hieronder op Danckerts en Smient). De kerk beloofde in 1744 hare eigene lasten te dragen, zoo zij alleen eene jaarlijksche subsidie van *f* 100 van de Soc. mocht ontvangen, en deze niet meer op haar consent (doorgaans *f* 20 à *f* 25) rekende. Zij was in 1757 niet genegen, volgens het verlangen der Broed., aan haren boekhouder

eene lijst harer effecten over te leveren, maar beloofde zonder hare kennis en goedvinden nimmer eenig effect te verkoopen. Ook in 1789 deed zij, op gelijk aanzoek, dezelfde verklaring. In 1780 ging zij een contract aan met het Bestuur der Algemeene Armengelden, waarbij dit op loyale gronden de verzorging der Remonstrantsche armen op zich nam. Zij gaf sedert 1789 weder haar vroeger consent aan de Broed. tot 1810, en zelfs in 1802 *f* 50, in 1805 *f* 62, tot gedeeltelijke vergelding van een achterstal, in 1780 genoten; maar moest in 1814 weder vragen, dat de Soc. de helft van het pred.-traktement, hetwelk zij haar betaalde, voor hare rekening nemen wilde, waarop de Gr. Verg. besloot den pred., op blijk van het onvermogen der kerk, te goed te doen, wat hij minder ontving dan de som van *f* 333. In 1833 kocht de gemeente een aan de kerk belendend huis voor *f* 1000, die zij van Amst. en Rott. leende, en in 1837 achtte de Broed. het wenschelijk, dat de kerk voor zekeren tijd in hare financiën zou ondersteund worden, weshalve zij hare belangen aan de Soc.-Comm. opdroeg. Dientengevolge werd haar eene jaarlijksche toelage tot het pred.-traktement van *f* 75 gegeven. In 1839 ontving de kerk van de Broed. *f* 600 voor reparatie van het kerkgebouw. En om, bij uitzicht op verbetering van haren financieelen staat, haar buiten de gesubsidieerde kerken te houden, werd haar in 1841 renteloos *f* 100 geleend.

Nadat zij in 1796 te vergeefs om herbouw of reparatie van de pastorie had aangezocht, deed zij die afbreken en verzocht in 1798, dat hare kerk, die toen onder Waddingsveen stond, verplaatst zou worden aan de voorkade op den grond van het voormalig pastoriehuis. Dit werd door de Broed. goedgekeurd, en op aanbeveling van de Soc.-Comm. een plan van tontine, door den pred. Boom ontworpen, tot het vinden der gelden aangenomen, waardoor de zaak geheel buiten lasten der Soc. plaats had. In 1800 wenschten die van Boskoop ook eene nieuwe pastorie te bouwen en volbrachten dit weder buiten kosten der Soc. Tevens ver-

bonden zich de kerkeraadsleden om de kosten te betalen, die de bouw der kerk boven de *f* 8000 tontine zou vorderen. Op den 2[en] Aug. 1801 werd de kerk door Boom ingewijd.

In 1810 telde de gemeente 54 leden, 109 zielen; in 1843 55 leden, 106 zielen. Het aantal Remonstr. bedroeg naar de volkstelling van 1859 53, naar de kerkel. opgave van 1864 75. In 1904 was het ledental 53, het zielental 94, het aantal catechisanten 18. Het rijkstraktement werd in 1861 van *f* 550 op *f* 600 gebracht, waarbij de kerk *f* 150 met genot van eene pastorie, en de Broed. *f* 50 casu quo *f* 75 voegden. Op 2 Aug. 1851 voerde men ook hier de nieuwe gezangbundels in, daarin geholpen door de kerken van Amst. en Rott.

In 1825 drong de kerkeraad dezer gemeente bij de Comm. der Broed. de zaak der onderlinge vereeniging van de Protestanten in Nederland aan, en gaf dit aanleiding tot eene mededeeling aan de Synodale Commissie der Herv. Kerk, die de Soc.-Comm. uitnoodigde, een harer leden te benoemen, om tot het loffelijk doel mede te werken (Vgl. Van der Breggen Paauw te 's Gravenhage).

Haar eerste leeraar was:

Petrus de Fijne, zoon van Paschier. Hij heeft, waarschijnlijk tusschen 1650 en 1652, de gemeente van Nieuwpoort eigenwillig verlaten, zoodat de vader door de Gr. Verg. van 1652 werd verzocht, zijn zoon te disponeren de helft van zijn traktement te laten vallen, dewijl hij „tot de ordinaris dienst niet kon gevorderd worden". In 1654 was hij nog in de Gr. Verg. als pred. zonder vaste bediening. In 1655 komt hij onder de absenten als pred. van Boskoop voor. Directeuren besloten hem zijn traktement niet uit te betalen totdat hij voldoening gegeven had. In de Handel. van 1665 staat van hem, dat hij, zonder kennis of order der Broed., zich uit de gemeente van Nieuwpoort geworpen had, en door enkele gunst in die van Boskoop was gesteld, „die anders nooit eigen pred. had gehad". Bij de Verg. van 1657 kwam van hem een zonderling en omslachtig schrijven in; bij die van 1659 een brief, die

met verontwaardiging als onbeschaamd werd ter zijde gelegd. Toen de Geref. pred. Sceperus van Gouda in 1661 zijn „Chrysopolerotus" uitgaf, schijnt ook hij zich zeer scherp hiertegen uitgelaten te hebben. De Goudsche regeering wilde de zaak vervolgen, hem zelfs doen oplichten, en lieten aan de Boskoopsche schuit de wacht houden. Doch de zaak bloedde dood (V. Vloten, a. w. aant. 78, 79). In 1669 werd hij met andere pred[n]. van de kleinste gemeenten den Cur. ten dienste gesteld. De Verg. van 1673 (Mei) ontbood hem om te hooren de redenen, waarom hij Boskoop verlaten had en zich te Amst. ophield. Bij opening van zaken bleek, dat hij zijne gemeente nog niet bedienen kon, en verklaarde hij zich bereid om door de Curateele elders in commissie gebruikt te worden. Hij overl. in 1660 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 235).

De gemeente verzocht in Mei 1680 den prop. CASPARUS DANCKERTS te mogen beroepen, of een ander zich ter leen toe te voegen. Hieraan kon niet voldaan worden, maar de broeders van Gouda, Waddingsveen en Hazerswoude hebben hun dienst aan Boskoop toegezegd. In het volgende jaar met de gemeente van Zwammerdam gecombineerd, hebben in deze combinatie den dienst waargenomen:

JACOBUS VAN LEEUWEN, prop. van 1681 tot 1684 en CASPARUS DANCKERTS van 1684 tot 1696.

Om die van Boskoop genoegen te doen, werd hun in 1694 des winters om de veertien dagen de voormiddagprediking van den prop. geschonken, die te Gouda hulp bood. Den 24[en] Mei 1696 werd de combinatie met Zwammerdam opgeheven en aan Boskoop een vrij beroep toegestaan, onder beding, dat haar pred., bij gebrek of vacature te Zwammerdam, met den pred. van Woerden die gemeente waarnemen en tevens de zes geaccordeerde winterbeurten voor JOH. SNECANUS te Gouda in de plaats van DANCKERTS vervullen zou. Zij beriep toen:

PETRUS SMIENT, prop. 1696. In 1716 werd hij om zijn leeftijd ontslagen van de verplichting om Zwammerdam mede te bedienen, doch met de bepaling, dat die verplichting voor

zijn opvolger weder zou bestaan, zoo de gemeente dan nog niet het recht had om een vrij beroep te doen. Overl. 1729.

JACOBUS KRIGHOUT, prop. 1729. Ber. te Zevenhuizen 1732.

CORNELIUS VAN GOGH, ber. van Nieuwpoort 1732. Emer. 1739.

JOANNES FRETS, prop. Intr. 16 Nov. 1740. Ber. te Delft. Afscheid 31 Oct. 1756.

JAN VERBEEK, ber. van Amersfoort 14 Nov. 1756. Intr. 13 Mrt. 1757. Ber. te Haarlem 1760.

CORNELIS VAN DER WADDING, ber. van Oudewetering 1760. Intr. 17 Juli. Omdat een misstap van hem en de verdenking tegen zijne huisvrouw de gemeente van hem vervreemd had, staakte hij bij overeenkomst met den kerkeraad, zijn dienst 4 Dec. 1762 en werd de gemeente door den Cur. verzorgd. Daarna werd hij 8 Juni 1763, op verzoek van den kerkeraad en met zijne bewilliging, van de bediening van Boskoop ontslagen en der Curateele ten dienst gesteld, doch met behoud van zijn traktement en beroepbaar blijvende. Hij werd dan ook nog in hetzelfde jaar te Nieuwpoort beroepen.

GERRIT VAN DER WALLEN, van Woerden ber. 24 Juli 1763. Intr. 23 Oct. Hij wilde in het najaar van 1788 zijn dienst nederleggen, maar liet zich toen nog op verzoek van de Broed. van dit voornemen afbrengen en werd eerst emer. in 1797. Hij overl. in het volgende jaar.

VOLKERT SWART, ber. van Hazerswoude, nam hij daar zijn afscheid 22 Oct. 1797, en van hier weder derwaarts ber., deed hij aldaar zijne intr. 25 Nov. 1798.

JOHANNIS ANTHONIJ GERARD BOOM, ber. van Schoonhoven 1799. Van Nov. 1815 tot Nov. 1817 vervulde hij den geheelen dienst te Hazerswoude. De Broed. had aan hem vele belangrijke ontwerpen vooral van financiëlen aard te danken, en in 1796 een plan tot verbetering harer financiën, dat evenwel niet door haar gevolgd werd. Overl. op het einde van 1832 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 235). Sedert werd de predikdienst waargenomen door de pred^{n}. van Hazerswoude, Nieuwkoop en Zwammerdam, totdat de kerk beriep:

WILLEM VAN OORDE, prop. Intr. 29 Nov. 1835. Ber. te Alkmaar. Afscheid 1837.

LEENDERT DE JONG, prop. Intr. 29 Oct. 1837. Ber. naar Oudewetering. Afscheid 31 Mei 1840. Na door de klassis en in Nov. en Dec. ook voor het catechetisch onderwijs door den pred. van Nieuwkoop bediend te zijn, kreeg zij tot leeraar:

JAN HERMAN DE RIDDER, prop. Intr. 10 Jan. 1841. Ber. naar Waddingsveen 1842. Hij bleef na zijn vertrek in het catechetisch onderwijs voorzien, terwijl hij met de overige klassis-broeders de predikbeurten vervulde tot op de komst van:

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN Jr., prop. Intr. 14 April 1844. Ber. naar Utrecht. Afscheid 15 Juni 1845.

GERRIT ADRIAAN MIDDELBERG, prop. Intr. 27 Juli 1845. Overl. 8 Jan. 1850. De Handel. van dat jaar bevatten een kort levensbericht van hem, en de Jaarb. van Wet. Theol. van 1848 eene verhandeling van zijne hand over de offerhande des O. Verbonds.

BERNARDUS GERTRUDIS DE VRIES VAN HEYST, prop. Intr. 26 Oct. 1851. Ber. naar Alkmaar. Afscheid 3 Oct. 1858.

HENDRIK WOUTER KALFF, prop. Intr. 16 Oct. 1859. Ber. naar Amersfoort. Afscheid 30 Aug. 1863.

WILLEM FRANS KAREL HUSSEM, ber. van Zevenhuizen en Bleiswijk. Intr. 3 April 1864. Hij deed uit eigen middelen veel aan de pastorie herstellen en legde in Mei 1888 zijne bediening neder.

In 1882 hebben zeven leden der opgehevene gemeente Hazerswoude, die nog Remonstr. wilden blijven, zich bij Boskoop aangesloten, zoodat het aantal gemeenteleden hierdoor klom tot 59 (Handel. Alg. Verg. 1883, blz. 18). Deze aansluiting had in 1884 ten gevolge, dat de Hazerswoudsche leden een eigen vertegenwoordiger in den kerkeraad kregen. De gemeente ontving in dezen tijd van eene zuster, Mej. Klazine Trusel, nog bij haar leven een legaat van *f* 100.

JAN HERMAN DE RIDDER Jr., ber. van Oudewetering. Intr. 23 Sept. 1888.

Hij werd belast met den dienst van Zevenhuizen tegen eenigzins verhoogde vergoeding (Handel. Alg. Verg. 1889, blz. 23). Amst. schonk aan de gemeente psalm- en vervolg-gezangbundels. Er werd in 1889 een zangkoor van 20 leden opgericht. Ber. naar Meppel 1889.

CORNELIUS DIDERICUS SAX, theol. doct. en prop. Intr. 24 Mei 1891. H. Y. GROENEWEGEN van Dokkum had voor het beroep bedankt. Ber. naar Frederikstad. Afscheid 9 Dec. 1900.

HENDRICUS VAN ASSENDELFT, prop. Intr. 17 Maart 1900. Ber. te Dokkum. Afscheid 10 Aug. 1902.

CORNELIS ELIZA HOOYKAAS, prop. Intr. 16 Nov. 1902.

OUDEWETERING.

Deze gemeente wordt voor het eerst genoemd in 1630, toen zij voor het laatste halfjaar met Zwammerdam en Aarlanderveen in commissie de bediening kreeg van J. Schotenus. Intusschen worden in de bedieningslijst van 1621 Leimuiden en Rijnsaterwoude genoemd en vinden wij in 1628 Oudewetering reeds vermeld onder die gemeenten over welke de Contra-Rem. bij de Staten klaagden, als hare vergaderingen houdende in vaste plaatsen met banken en stoelen (Stichting I, blz. 355, II, 186).

De kerk en pastorie werden „door ordre van de Societeit gebouwd", en wel in 1645 (Volgens brieven van D. v. d. Hoeven, Rott. Hss. N°. 681). Deze was hier toen de eenige Protestantsche kerk, daar die der Gereformeerden eerst later gesticht werd. Zij behoorde van den beginne in aanzien tot de tweede klasse der landgemeenten. In 1678 beloofde zij, bij goede verzorging, in de plaats van *f* 100, *f* 150 op te brengen. Na met de jaarlijksche afdoening van eene schuld (zie hieronder op Naeranus) bezwaard te zijn, bracht zij nog altijd *f* 30 tot *f* 80 op, en na de afdoening, *f* 100 tot *f* 150. Eene kerk-collecte in Nov. 1695 bracht hier evenveel op als te Gorinchem, Tiel, Woerden, Kampen en Dokkum. Toch behoorde zij een geruimen tijd, zelfs nog in 1786, tot de gesubsidieerde gemeenten, die van een vrij beroep verstoken waren.

In 1744 besloot zij liever, volgens resolutie van de Broed., hare rekening aan den Boekhouder over te leggen, dan van hare subsidie, die zij nog noodig had, afstand te doen. Nog in 1769 verzocht zij, dat de vacature-kosten door de Broed. zouden gedragen worden, en in het volgende jaar vroeg zij voor reparatie *f* 1000, welke som aanmerkelijk werd verhoogd, nadat de leden der gemeente *f* 400

opgebracht hadden, terwijl het bleek, dat sommige hunner uit eigene beurs reeds armen der gemeente onderhielden.

In 1747 werden hier, behalve de voormiddag-predikatie, nog bedestonden (waarschijnlijk des zomers 's avonds) gehouden. In 1758 verklaarden hare gecommitteerden in de Gr. Verg., dat zij nog vrij talrijk was, en verkreeg zij daarop weder een vrij beroep. Ook schijnt zij later aanmerkelijk toegenomen te zijn. Terwijl vroeger hare consenten voor het tekort der Societeit gelijkstonden met die der minst consenteerende kerken, bracht zij in 1793 door collecte *f* 100 op, evenals Utrecht, en behoorde zij in 1796, met Amst., Rott., Utrecht, Hoorn en Alkmaar, tot de consenteerende kerken. Zij zeide toen de helft meer dan Hoorn, *f* 50, toe. Sedert bleef zij, schoon tot eene mindere som, contribueeren tot 1810. In 1808 brachten de leden der gemeente eene aanmerkelijke som tot reparatie der kerk bijeen. In 1814 was zij ten gevolge van de ongunstige tijdsomstandigheden weder niet bij machte zich buiten lasten der Societeit te houden. In 1820 zeide zij den nieuwen leeraar eene bijdrage toe van *f* 100, evenals zijn voorganger, voor winter-avondbeurten.

De tegenwoordige pastorie werd in 1821 gebouwd en de gelden daarvoor, alsmede voor reparatie ten behoeve der kerk, uit de gemeente zelve bijeengebracht, gelijk deze ook in 1829 een aanmerkelijk achterstal van de kerke-rekening dekte, en de onbekrompene weldadigheid van onderscheidene leden den geheelen geldelijken toestand der kerk verbeterde. Evenwel ontving zij in 1834 een renteloos voorschot, dat haar later grootendeels werd kwijtgescholden, en in 1841 en 1844 geldelijke hulp van de Broed. bij die der gemeenteleden voor eene onverwachte pretensie en vergrooting der pastorie. In 1858 werd de pastorie vernieuwd, waartoe de Provinc. Staten *f* 1200 en de kerken van Amst. en Rott. nevens de kerk van Oudewetering zelve het hare bijdroegen, terwijl een lid van den kerkeraad, de nieuwe pred. en de kerk van Rott. in het tekort voorzagen. Voor vernieuwing van de

kerkekamer en de kosterswoning en reparatie aan de kerk bracht de gemeente in 1868 zelve *f* 900 op en werd het tekort van *f* 500 door de kerken van Rott. en 's Gravenhage en twee leden der Gr. Verg. goed gemaakt. Ook in 1874 werd op soortgelijke wijze hulp aan de kerk voor reparatie van de pastorie verleend (Handel. blz. 25, 53). In 1878 werd zij op haar verzoek en aanbeveling der Soc. Comm. alsnog opgenomen onder die gemeenten, welke eene jaarlijksche bijdrage uit de Societeitskas genieten (Alg. Regl. Staat III) voor het pred.-tractement, tot een bedrag van *f* 200, casu quo te betalen uit het subsidiefonds (Handel. blz. 43, 75). Het rijkstraktement werd hier in 1872 uit het ingetrokken rijkstraktement van den tweeden pred. te Gouda met *f* 100 verhoogd, en dus op *f* 650 gebracht, waarbij de kerk *f* 300 met eene pastorie en het subsidiefonds *f* 25 voegen.

In 1810 bestond de gemeente uit 49 leden, 114 zielen; in 1843 uit 82 leden, 160 zielen. In 1819 ontvingen 30 à 40 kinderen catechetisch onderwijs. Naar de kerkel. opgave van 1864 telde de gemeente 124 zielen. In 1904 bedroeg het ledental 48, het zielental 92.

Haar eerste vaste leeraar bij continuatie met Hazerswoude, is geweest:

Regnerus Andriesz. (Andreae) Walenburg, voormaals pred. te Sassenheim, wiens voorganger aldaar, IJsbrand Reijersz., de Remonstrantie onderteekend had. In Aug. 1619 viel met hem veel te doen voor de Leidsche Synode. Op het zeggen der Synode, „dat hij nu van zijne belofte aan de kerk ontslagen was", gaf hij ten antwoord: „Christus heeft mij nog niet ontslagen van mijn dienst". Eene schriftelijke verklaring, waarmede hij de onderteekening der Akte van stilstand weigerde (Brandt, Hist. d. Ref., III, blz. 858), werd door de Synode voor „calumnieus" verklaard. In Juli 1621 had hij zijne commissie te Woerden en schreef hij aan de Buiten-Direct., om daar te mogen blijven. Ook in 1624 bediende hij die gemeente, benevens Gouda, Schoonhoven, enz., met Th. Boom. Hij was na de samenzwering

tegenwoordig in de vergadering van Oct. en onderteekende het derde vertoog, evenals het eerste algemeene request (Stichting I, blz. 292, II, 136, 373). Voor het laatste halfjaar van 1630 genoot Schoonhoven alleen zijn dienst. Op 18 Aug. 1632 werd hij bij continuatie tot de bediening van Oudewetering, benevens Hazerswoude, gesteld. Hij moet omstreeks 1652 gestorven zijn, want in Mei van dat jaar werd aan zijne weduwe eene zekere som gelds toegekend. Haar werd nog in 1663, om hare bekende behoefte, het voortdurend genot van *ƒ* 250 geschonken, ofschoon hare kinderen reeds tot hunne jaren gekomen waren.

IOANNES NAERANUS, zoon van SAMUEL, prop. 1652. Reeds in Aug. had hij hier den dienst aanvaard. Hem werd in 1640, na zijn vader, aanbevolen, ingevolge den wensch van zeker heer in Frankrijk, de „Enge Poort van POPPIUS" in het Latijn te vertalen. Acht jaren later kreeg hij met D. J. SNECANUS dezelfde opdracht betreffende de „Kerck. Historie van WTENBOGAERT". Als SNECANUS in het volgende jaar tot aan het einde van het Derde Boek was gekomen, had NAERANUS daaraan slechts „yt weynichs" gedaan en werd hij verzocht zich te spoeden. Hij onderhield eene levendige briefwisseling met de Poolsche Socinianen. In de Gr. Verg. van 1864 las hij een brief voor van Sam. Przipcovius aan hem gericht over den ellendigen staat van de verdreven Polen en drong hij er op aan in den nood der verdrukten te voorzien, met dit gevolg, dat de Verg. bij meerderheid van stemmen *ƒ* 500 toestond (Rott. Hss., N°. 1455, '62, 1630, 1784. Vgl. ook zijne brieven in Praest. ac erud. vir. epist. Zie over zijne school te O. Wet. boven blz. 22) In Juni 1678 verzochten die van Oudewetering met NAERANUS, dat men, om de indispositie van hun leeraar, hen wekelijks eene predikatie zou bezorgen, zij wilden anders zich met het voorlezen eener predikatie behelpen, hetgeen werd toegestaan. In Nov. van hetzelfde jaar vroeg de gemeente een anderen pred. in de plaats van NAERANUS, die „genoegsaam affgedient" was, of zoo niet, wekelijksche

bediening des winters door iemand in loco, met aanbod van verhoogde opbrengst. NAERANUS verzocht toen vrijheid om te Rott. te gaan wonen. Hij overl. echter in zijne gemeente 4 Dec. 1679. Hij had eene pretensie op de gemeente, welke zijn schoonzoon DANCKERTS afstond voor *f* 1000, die van 1680 – 1688 bij jaarlijksche uitkeering van *f* 120 is afbetaald (Bibl. Rem. Geschr., blz. 281).

Gelijk in den laatsten tijd van zijn leven, zoo werd ook in den eersten tijd na zijn dood de bediening der gemeente door pred[n]. van elders en prop[n]. vervuld, in 1679 door zijn schoonzoon DANCKERTS en de pred[n]. van Amst., totdat zij beriep:

HENRICUS HOLLINGERUS, prop. 1682. Ber. te Brielle 1691.

JACOBUS STOUT, prop. Hij werd door de Broed. bij loting ber. uit een drietal, door de gemeente ingediend, 4 Juni 1692. Ber. te Alkmaar 1700.

ANDREAS VERGOUW, prop. Uit een drietal, door de Gr. Verg. aangeboden, bij loting door de gemeente verkozen 9 Juni, met de verplichting om in het eerste jaar nog vier maanden op order van den Cur. Dokkum te bedienen. Overl. in de bediening der gemeente 1702.

PAULUS VERRIJN, prop. 1703. Den 5[en] Juni op verzoek der gemeente, haar door de Broed. toegestaan. Overl. in de bediening 1727.

ADRIANUS DE KONING, ber. van Amersfoort 1728. Hij werd 6 Juni 1747 op zijn verzoek emer. op half traktement, wegens zwakte buiten staat zijnde zijn dienst te vervullen. Overl. 1757.

FRANS VAN DER BREGGEN, prop. 1747. Ber. 30 Aug. bevestigd 19 Nov. In de Gr. Verg. van 1758 werd hij den 7[en] Juni naar Den Briel verplaatst, waartoe hij, na eene oproeping van de Broed., zich genegen had verklaard.

CORNELIS VAN DER WADDING, prop. 1758. Ber. door de gemeente. Bevestigd 3 Dec. Ber. te Boskoop 1760.

PIETER VAN DEN BOSCH, ber. van Zegwaart 1760. Intr. 24 Aug. Ber. te Zwammerdam 1765 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 225).

PHILIPPUS VAN HOVEN, ber. van Waddingsveen 1767, van waar hij scheidde 26 Juli. In de Gr. Verg. van 7 Juni 1769

kreeg hij, op zijn verzoek wegens verzwakking, als emer. zijn ontslag. Hij overl. 1 Nov. 1773.

NICOLAAS LORIÉ, prop. 1770. Bevestigd 7 Jan. Ber. naar Hoorn, waar hij zijn intr. deed in Oct. 1771.

DAVID VAN DER HOEVEN, prop. 1772. Bevestigd 13 Dec. Ber. te Rott., waar hij zijn intr. deed 5 Juni 1774.

Reeds den 24en Juni 1774 beriep de gemeente den prop. WOUTER VAN ROSSEN, daar deze zich echter reeds met eene andere gemeente (zie Brielle) had ingelaten, werd hij haar niet toegestaan. Zij werd toen door de klassis bediend, totdat zij beriep:

ABRAHAM VAN DER MEERSCH, prop. 1776. Ber. te Nieuwkoop 1778.

PIETER LORIÉ, prop. 1779. Op uitnoodiging, verklaarde hij zich 13 Juni ~~1871~~ genegen tot eene verplaatsing naar Brielle, werwaarts hij 12 Juli vertrok. Sedert door de klassis en prop. bediend, beriep de gemeente: /1781

BARTHOLOMEUS ALBERTUS IJZENDOORN, prop. 1784. Intr. 6 Juni. Ber. naar Bleiswijk. Afscheid 28 Aug. 1785.

IZAAC HAZEVELD, prop. 1787. Overl. in de bediening der gemeente 22 Dec. 1818. Gedurende de vacature werd zij ook voor het catechetisch onderwijs bediend door:

JAN ZANTING, pred. te Nieuwkoop, daarna alhier ber. in 1819, deed hij zijn intr. op den laatsten Zondag van het jaar. Hij werd emer. 1840 en overl. 13 Nov. 1846.

LEENDERT DE JONG, ber. van Boskoop. Intr. 14 Juni 1840. Overl. 8 Aug. 1858.

JOANNES WILLEM BOK, theol. doct. ber. van Hazerswoude. Intr. 29 Mei 1859. Ber. naar Utrecht. Afscheid Sept. 1868. Na zijn vertrek werd de gemeente in commissie bediend door den prop. W. F. K. HUSSEM, tot zij beriep:

HENDRIK WILLIAM QUINT VAN DER SLOOT, ber. van Zevenhuizen en Bleiswijk. Intr. 6 April 1872. In den winter van 1872 werd hij door ongesteldheid genoodzaakt een jaar rust te nemen, terwijl de gemeente intusschen door de predn. van Nieuwkoop, Boskoop en Waddingsveen bediend werd. Toen haar leeraar voor goed zijn ontslag moest vragen, verkreeg Oudewetering weder een eigen leeraar in:

WILLEM ALBERT TERWOGT, theol. doct. en tot hiertoe pred[n]. bij de Herv. gemeente te Simonshaven. Intr. 17 Jan 1875. Ber. naar Hoorn. Afscheid 2 Maart 1879.

JOHANNES GERHARDUS HAGEN, ber. uit de Herv. gemeente te Mijdrecht. Intr. 25 Jan. 1880. Overl. 3 Febr. 1885.

In 1884 werd een legaat van den heer J. VAN DER BREGGEN, groot ƒ 3000, op het Grootboek ingeschreven.

De pred. BEIJERMAN van Leiden nam als consulent de zorg voor de gemeente op zich o. a. door om de veertien dagen godsdienstonderwijs te geven. Men besloot het tweede halfjaar rijkstractament, der weduwe toekomende, af te koopen, waartoe acht leden ƒ 180 en de Broed. het overige verleende, die ook machtigde om het te verwachten tekort op de rekening te voldoen.

JAN HERMAN DE RIDDER JR, theol. doct. en prop. Intr. 11 Oct. 1885, bevestigd door zijn vader. Op Pinksteren 1886 werd de Vervolgbundel van de Evangel. gezangen hier ingevoerd; men ontving daartoe de in Amersfoort afgeschafte exemplaren. Ber. te Boskooop 1888.

In 1887 voerde men vruchteloos een proces tegen het stichten van eene kerk door de Doleerenden in de nabijheid van de kerk der gemeente.

AUGUST ANTON HUMME, prop. Intr. 27 Jan. 1889. Op zijn verzoek eervol ontslagen in 1892, na in het vorig jaar te hebben bedankt voor het ber. naar Gouda.

LEONARD NICOLAAS DE JONG, prop. Intr. 21 Oct. 1894. De prop. Iz. HOOYKAAS JR. en de Herv. pred. van Oudorp, H. L. KNIPHUIZEN, hadden achtereenvolgens bedankt. Hij legde zijn ambt neder in 1900.

ARIE CORNELIS DE REGT, prop. Intr. 27 Jan. 1901. Ber. naar Alkmaar 1902.

WILLEM JOHAN LENTE, theol. doct. en prop. Intr. 19 Oct. 1902. Ber. naar Leiden in 1903.

GERRIT JAN HEERING, prop. Intr. 24 Juli 1904.

ZEVENHUIZEN.

Het was in deze plaats, waar MATHEUS ADRIAANZ. BURGIUS, een der onderteekenaars van de Remonstrantie, predikant was, dat de afzondering der Contra-Rem. in 1616 aanleiding gaf tot de beruchte keuren van Schieland van 21 tot 26 Juni, bij welke de afgezonderde vergaderingen op zware boeten werden verboden. Deze keuren zijn de voorname oorzaak geweest van veler haat tegen HUGO DE GROOT, door wien ze, ofschoon tegen zijn zin, ontworpen waren, gelijk ze ook in zijn afwezen zijn gearresteerd.

Op den 14[en] April 1619 werd de eerste Contra-Rem. pred. door den baljuw van Schieland alhier op den predikstoel gebracht. Bij die gelegenheid had er door ongegronden schrik groote stoornis plaats en dien-ten-gevolge moest de afgezette pred. BURGIUS, na het overleveren van het kerkeboek, binnen tweemaal vier-en-twintig uren het het dorp en de klassis verlaten. In de Vergadering van de Staten van Holland werden den 21[en] Juni 1619 ook een request van de Remonstr. van Zevenhuizen gelezen, waarbij zij verzochten, „dat de exercitie hunner godsdienst hun mocht worden toegestaan". In de tweede helft van 1620 werd deze gemeente met die van Zoetermeer en Bleiswijk in commissie bediend door PASCHIER DE FIJNE, die er van schrijft: „daar werden wij dapper, dan van landdrost Spruyt, dan van den baljuw Duyn gejaegt en geplaegt. alhoewel wij onse vergaderingen meestal bij nachte hielden en wij noyt in de predikatie overvallen werden".

Door de Verg. in de schuilplaats werd hare bediening van den 1[en] Juni voor vier maanden met die van Gouda, Woerden, Schoonhoven, Moordrecht en Waddingsveen, opgedragen aan TH. BOOM en WALENBURG. In 1628

behoorde Zevenhuizen tot de tien kerken, die bij de Staten opkwamen tegen de klachten der Contra-Rem. en die naar het beweeren van de laatsten reeds hare vaste vergaderplaatsen hadden (Stichting II, blz. 183, 186). Dat de Remonstr. hier een jaar later nog allesbehalve ongestoord konden samenkomen, blijkt o. a. uit een brief van Burgius aan Episcopius (Rott. Hss., N°. 821). In 1630 werd de gemeente met die van Moordrecht en Waddingsveen door Dirk Jansz. Baks bediend, welke bediening ook het volgend jaar schijnt voortgeduurd te hebben. Nog in 1652 spreekt Stolker van eene verwoesting der kerk (Ald. N°. 12). Misschien stond hiermede haar finantieelen achteruitgang in verband.

In 1621 werd de opbrengst der gemeente, evenals die van Nieuwpoort en Woerden, begroot op *f* 50 in elk kwartaal. Zij moest evenwel in 1652 verzoeken nog voor een tijd verschoond te worden, hetgeen voor een jaar werd ingewilligd. Terwijl zij tot hiertoe hare eigene lasten gedragen had, vroeg zij in 1667 om eene jaarlijksche subsidie van *f* 100, welke aanvraag zij reeds in 1669 tot *f* 200 bracht. Van 1675 tot 1704 consenteerde en collecteerde zij van tijd tot tijd voor het gemeen nog iets meer dan Hazerswoude, Brielle en Bleiswijk, en in 1744 verklaarde zij voor het verleden en loopend jaar het pred.-traktement geheel te zullen betalen. In 1760 leende zij aan de ambachtsbewaarders *f* 2200 à 3 pCt. waarvan de restitutie nog in 1829 vruchteloos werd verzocht, ofschoon de rente betaald werd. Bovendien consenteerde zij in 1762, 1777, 1782, 1784, 1792, en 1794 nog iets met de meer aanzienlijke kerken. In 1792 bedroeg tevens de collecte voor de Soc. te Zevenhuizen *f* 168, en dus meer dan te Utrecht, Alkmaar, Oudewetering, Nieuwkoop, enz. en in het volgend jaar consenteerde deze gemeente, even als Utrecht en Alkmaar, *f* 100. In 1800 verlangde zij, onder verband harer effecten, voor reparatie een voorschot van *f* 1000 van de Broed. maar werd zij tot de leden der Gr. Verg. en hun goeden invloed verwezen. In 1810

en 1811 verkeerden hare financiën in zeer ongunstigen toestand.

De gemeente telde in dien tijd 76 zielen, 40 leden; in 1826, 68 zielen, 28 leden; in 1843, 33 zielen, 24 leden. Naar de volkstelling van 1859 bestond zij uit 19 zielen, naar de kerkel. opgave van 1864 uit 26. In 1904 bedroeg het ledental 14, het zielental 22.

De kerk schijnt omtrent het jaar 1644 gesticht te zijn.

In 1631 en 1632 kon deze gemeente nog niet van een vast leeraar voorzien worden. Zij werd waarschijnlijk in afwisselende combinatie met andere gemeenten bediend. Als hare eigene leeraars komen de volgende voor:

JOANNES LOEDINGIUS. Hij werd prop. in 1640 en bediende de gemeente tot in de helft van 1650, toen Amst. hem als haar alumnus voor hare gemeente verlangde, nadat hij eerst in April te Rott. beroepen was (Bibl. Rem. Geschr., blz. 68).

CORNELIS ELBARCH, med. dr., 1651. Hij schijnt alhier in de bediening der gemeente overl. te zijn in 1659.

JOHANNES BLOKKERUS, prop. 1659. Hij werd den 5en Juni 1703 op verzoek, wegens zwakte en ongeschiktheid voor den dienst, door de Broed. emer. verklaard en schijnt in hetzelfde jaar overl. te zijn.

GIJSBERTUS KAMERIK (CAMERIK), prop. 1704. Overl. in de bediening dezer gemeente in 1711.

PETRUS VERWER, prop. 1711. Ber. te Utrecht 26 Nov. 1713.

JACOBUS LOMANNUS, prop. 1714. Ber. te Zoetermeer 1722.

PETRUS VAN EDE, ber. van Den Briel 1722. Ber. naar Leiden 1727. Afscheid 9 Oct.

CORNELIS MAAS, prop. 1728. Ber. naar Nieuwkoop 1731.

JACOBUS KRIGHOUT, ber. van Boskoop 1732. In Dec. 1738 ber. te Utrecht.

IZAAKUS SPAAN, ber. van Noordwijk 1738. Hij legde zijn dienst neder in Juli 1753. Overl. 1757.

CHRISTOFFEL WALOP (of WALLOP), prop. 1753. Nadat de Gr. Verg. in 1773 bericht had ontvangen van misnoegen tusschen eenige opzieners en den leeraar, meende de kerkeraad in

het najaar van 1782 de kerken van Amst. en Rott. te moeten vragen om raad en hulp tot voorziening in de gewichtige belangen der gemeente. Het gevolg daarvan was, dat de kerkeraad, ten overstaan van gecommitteerden der beide kerken, onder approbatie der Gr. Verg., eene overeenkomst aanging met haren pred., volgens welke de bediening der gemeente provisioneel door den Cur. der noodlijdende kerken zou bezorgd worden. Daarop verzochten de kerkeraad en WALOP bij punt van beschrijving in 1783, dat de Broed. het opheffen van de wederzijdsche verbindtenis tusschen leeraar en gemeente zou goedkeuren. Terwijl daarover in de Verg. werd beraadslaagd, gaf de afgevaardigde van Zevenhoven kennis, dat de kerkeraad dier gemeente WALOP tot haren leeraar ber. had. Hij nam dit beroep aan, die van Zevenhuizen verlangden daarop, dat hun verzoek buiten verdere deliberatie zou blijven, en de Verg. keurde dit als ook het beroep van Zevenhoven goed.

BOUDEWIJN VAN REES, ber. van Zwammerdam 12 Oct. 1783. Intr. 7 Dec. In 1788 verplaatst naar Moordrecht, ten gevolge der politieke beroeringen, nadat hij reeds eenige maanden te voren veiligheidshalve zijne gemeente had moeten verlaten (Bibl. Rem. Geschr., blz. 226).

JACOB BRUIN. Bij verplaatsing van Amersfoort om dezelfde reden alhier ber. 1788. Overl. Juni 1804.

MATTHIJS VAN DER RIJK, prop. 1806. Hij overl. Sept. 1814. Na zijn dood werd de kerk eerst voor rekening der Broed. bediend, daarna, op voorstel van de Soc. Comm., door haar in 1815 gecombineerd met die van Zegwaard, en dit door de Gr. Verg. in 1816 goedgekeurd. In die combinatie werd de prediking op de feest- en biddagen, alsmede de avondsmaalsviering voor de beide gemeenten, nader door de Broed. geregeld in 1817. Zij werd toen bediend door:

GERARD LINDENBERG (zie Zegwaart). In 1826 wenschte de Broed. deze gemeente weder van een eigen leeraar te voorzien, en droeg aan hare Comm. op, daartoe het noodige bij het Gouvernement te verrichten, doch zonder bepaling van

tijd. Hiervan kwam niet. In 1846 werd de combinatie met Zegwaart, bij de aanstaande vacature te Bleiswijk, veranderd in eene combinatie met deze laatste gemeente. Toen werd voor beide beroepen:

MARTINUS COHEN STUART, prop. 23 Nov. 1846. Intr. te Zevenhuizen 28 Febr., te Bleiswijk 7 Maart 1847. Ber. naar Alkmaar. Afscheid 10 Dec. 1848.

JAN HENDRIK MARONIER, prop. Intr. 9 Nov. 1851. Ber. te Leiden. Afscheid Juli 1853.

HENDRIK LAMBERTUS KRUSEMAN, prop. Intr. 20 Nov. 1853. Ber. naar Nieuwkoop. Afscheid 4 Maart 1855.

WILLEM ANNE HATTINGA RAVEN, prop. Intr. Aug. 1855. Ber. naar Waddingsveen. Afscheid 29 Nov. 1857.

HENDRIK WILLIAM QUINT VAN DER SLOOT, prop. Intr. 14 Nov. 1858. Ber. naar Oudewetering. Afscheid 23 Maart 1862.

WILLEM FRANS KAREL HUSSEM, prop. Intr. 9 Nov. 1862. Ber. naar Boskoop. Afscheid Maart 1864.

WILHELMUS JOHANNES JACOBUS FRIES DE VRIES, pred. te Hazerswoude. Bij de combinatie van die gemeente met Zevenhuizen, vestigde de pred. zich alhier en deed hij er zijne intr. in April 1873. Ber. naar Frederikstad. Afscheid 30 April 1882.

De Soc. Comm. droeg de zorg voor de gemeente voorloopig op aan den pred. van Gouda SCHIM VAN DER LOEFF, die hier om de veertien dagen optrad. Zij stelde aan de Alg. Verg. voor de gemeente te laten bestaan en haar te machtigen daartoe in onderhandeling te treden met den pred. en den kerkeraad van Gouda. De geldmiddelen der gemeente — zij bezat een kapitaal van *f* 15,300 benevens eene pastorie en nog een huis — zouden te haren behoeve gesteld worden onder het beheer van de Broed. Dit werd aangenomen (Handel. 1882, blz. 31 vv. 117). Met 1 Febr. 1883 ving nu de volgende regeling aan. De pred. V. D. LOEFF nam 13 predikbeurten voor zijne rekening, benevens het onderwijs der aannemelingen, die daarvoor naar Gouda kwamen. Hiervoor en voor de verdere verzorging der gemeente werd hem *f* 300 toegelegd, terwijl de prop. DE RIDDER

zou voorzien in de overige 13 predikbeurten en het verdere catechetisch onderwijs, waarvoor hij *f* 200 genieten zou (Handel. 1883, blz. 28 v.). Toen de prop. met 1 Jan. 1884 naar Doesburg verplaatst werd, bleef hij op zich nemen om de veertien dagen te catechiseeren en eenmaal 's maands te prediken. Intusschen werd de commissie gemachtigd met de pastorie, die te veel geld voor onderhoud vorderde, naar bevind van zaken te handelen. Zij kon in 1885 berichten, dat deze voor *f* 100 verhuurd was (Handel. 1884 en '85).

Sedert Aug. 1884 nam de prop. H. J. VAN LOENEN den halven dienst hier waar, terwijl de andere helft aan den pred. van Gouda bleef opgedragen. Doch kerkeraad en prop. verlangden in het volgend jaar deze betrekking te doen eindigen. De Soc. Comm. bepaalde nu, dat er te Zevenhuizen om de drie weken zou worden gepreekt door predn., uitgenoodigd door den kerkeraad, en dat de pred. der Herv. gemeente onderricht zou geven aan catechisanten, die zich niet naar Gouda konden begeven. De pred. van Gouda zou voortaan als pastor loci en catecheet *f* 100 blijven genieten. In 1886 werd, wegens de vacature bij de Hervormden, de prediking om de veertien dagen gesteld (Handel. 1886 en '87).

In 1888 nam de te Boskoop ber. pred. DE RIDDER de bediening van Zevenhuizen op zich met verhoogde vergoeding. Na het vertrek van DE RIDDER werd hier om de veertien dagen door predn. ook buiten de Broed. gepreekt, onder leiding van den pred. SCHIM VAN DER LOEFF, die ook na zijn emer. te Leiden hiermede voortging. De gemeente werd in 1892 eene filiaal-gemeente der Broed., terwijl het godsdienstonderwijs werd opgedragen aan de predn. van Gouda of Boskoop.

In 1867 was de bouwvallige kerk door een kleinere vervangen, ingewijd door den pred. LABBERTON.

NOORDWIJK.

WILHELMUS LOMANNUS, predikant alhier, was een der onderteekenaars van de Remonstrantie. Ter verantwoording geroepen naar Den Haag, wegens zijne tegenwoordigheid op de Rotterdamsche Vergadering van 5 Maart, werd hij den 20en Juli deswegen veroordeeld en met zes andere predikanten naar Waalwijk vervoerd. De kerk werd 28 Juli door de Contra-Rem. ingenomen. Hij zond een troostbrief aan zijne voormalige gemeente en tachtig arme visschers; zij die dezen lazen of hoorden lezen, werden hierom bij gerechtelijk vonnis elk met *f* 25 boete gestraft. Hij nam deel aan de Vergadering te Antwerpen en bleef een der wakkere helpers in den stichtingstijd. In April 1621 ging hij met NIELLIUS naar Frederikstad tot het bespreken van zaken met den hertog (Stichting I, blz. 191 v.) Na de samenzwering stond hij VAN DEN BORRE ter zijde (Ald. blz. 133) en werd hij te Noordwijk te vergeefs gezocht. De Buiten-directeuren prezen hem om zijn trouw en voorzichtigheid (Ald. blz. 272). In 1627 bediende hij Rott. en in 1630 Hazerswoude.

In 1621 werd de bediening van Noordwijk door de Directeuren met die van Warmond vereenigd en, voor de drie laatste maanden van dat jaar, opgedragen aan PASCHIER DE FIJNE en WOUTER CORNELISZ. VAN WAERDER. De Vergadering in de schuilplaats vereenigde Noordwijk met Leiden en Warmond, en droeg de bediening, benevens die der Overrijnsche dorpen, voor een halfjaar op aan VAN DEN BORRE, HUTTENUS, LOEDINGIUS en SCHOTENUS. Met Leiden en Zoetermeer werd Noordwijk in 1627 en 1628 door VAN DEN BORRE en PASCHIER DE FIJNE, en met Warmond alleen door den laatsten van 1629 tot 1631 bediend. In 1633 wilde deze naar Noordwijk terug

ter wille van zijn zoon, omdat er eene Latijnsche school was (J. van Vloten, Leven van Paschier de Fijne, blz. 270). WTENBOGAERT predikte hier bij wijle, en in 1628 werd de geweldige van Den Haag gezonden om hem te vatten (Wtenbogaerts Leven, blz. 163).

In 1621 bracht Noordwijk evenveel op als Gorinchem en Arnhem, *f* 100 in ieder kwartaal. Als subsisteerende kerk achtte zij zich in 1660 ongehouden tot opening van haren staat, maar verklaarde tevens hare contributie niet te kunnen verhoogen. In 1675 stond hare collecte voor de Broed. gelijk met die van Zevenhoven en Den Briel (*f* 50), meer nog dan die van Nieuwpoort, Schoonhoven en Dokkum; in 1695 was zij er verre boven (*f* 101). Bij het verlangde ontslag van een pred. zeide zij in 1707 jaarlijks *f* 100 gedurende diens leven aan de Broed. toe. Hiervan werd zij echter in 1711 op haar verzoek ontslagen, nadat gebleken was, dat de kerk in de laatste vier jaren *f* 1200 was ten achteren geraakt. Van tijd tot tijd contribueerde zij nog iets meer dan de minste kerken, als in 1715. In 1718 verklaarde de kerk, dat zij de Soc.-lasten niet kon helpen dragen, uit hoofde van den zwaren last harer armen, en de hoogloopende reparatiën aan kerkgebouw en pastorie. Hare kerke-orde bracht nog in 1669 mede, dat bij het beroepen van een leeraar de opzieners handelden in communicatie met de meeste of principale leden der gemeente. In 1779 waren er geene leden der gemeente tot het aanvaarden van het opzienersambt te brengen, ofschoon de geschikte niet ontbraken, en moest de Gr. Verg. eene commissie benoemen, die hen daartoe bewoog.

In 1816 werd Noordwijk met Leiden gecombineerd en in 1853 droeg zij hare fondsen alsmede in het volgend jaar het kerkgebouw en de meubelen over aan de Broed. (Overzicht van 1856 blz. 14). Kort daarop verkocht zij hare pastorie. In 1830 had zij uit eene nalatenschap te Rott. nog een legaat van *f* 2000 gekregen.

Terwijl de gemeente in 1810 nog 47 zielen, waaronder

27 leden, telde, was dat getal in 1843 tot op 13 leden, 14 zielen verminderd.

In 1844 was er reeds niemand meer voor het opzienersambt te vinden en waren er ook geen catechistanten (Overzicht van 1845 bl. 24). De Gr. Verg. voor 1845 droeg daarom aan de Soc.-Comm. op te onderzoeken, of opheffing voor de gemeente niet wenschelijk was. Deze rapporteerde het volgend jaar, dat de opheffing had plaats gehad, waarop zij gemachtigd werd de kerkelijke eigendommen te verkoopen. Het kerkgebouw kwam in het bezit van de gemeente der Afgescheidenen.

De eerste vaste pred. der gemeente is geweest:

WILHELMUS ISFORDING, voormaals pred. te Elst, afgezet Aug. 1619. Hij teekende de Akte van stilstand, maar bood in 1631 zijn dienst den Remonstr. aan op studenten-gage, ofschoon gehuwd en kinderen hebbende. De Direct. ontboden hem in Febr. 1632 te Rott., waar hij op Dinsdagavond 24 Febr. predikte, om uit zijne gaven te vernemen of hij te Nijmegen mocht gebruikt worden. Hij wenschte echter te Noordwijk te blijven, berichtte dat de opbrengst onder zijne bediening vermeerderde (Stichting II, blz. 265, '80, '82), verzocht en verkreeg als leeraar het traktement der gehuwden *f* 300, liet zijn zoon te Noordwijk studeeren onder den Rott. rector Zwaardekroon, die zich daar ophield, en werd tot Mei 1633 aldaar gelaten. Hij is waarschijnlijk naar Nijmegen verplaatst in 1634, nadat ALB. HUTTENUS van daar te Rott. gekomen was.

ASSUERUS POLLIO (VAN DE POL), voormaals pred. te Sluipwijk. In zijn dienst geschorst in Jan. 1619, afgezet in Aug., weigerde hij de Akte van stilstand te onderteekenen, waarop hij door de Staten 12 Sept. naar Waalwijk werd gevoerd. In het land teruggekeerd, bediende hij in 1621 met AEG. ZEIJSTIUS, Schieland, Vlaardingen, Maasland en Schipluiden. Na de ontdekking der conspiratie week hij uit het land (1623), onderteekende het derde Vertoog hiertegen, en na zijn terugkeer in 1626 het „Gemeene request" der Rem. CORVINUS noemde hem in een brief „de vrome ziele".

In 1624 werd hij met HOLLINGERUS gesteld tot de bediening van Alkmaar, Wormer, en Schoorl, maar in 1627 achtte hij „zich door zijne assignatie op Bleiswijk en Zoeterwoude gesuspendeerd". Doch men herinnerde hem, dat hij op de beste plaatsen gebruikt was (Stichting II, blz. 88). In 1629 en 1630 bediende hij Vlaardingen en Maasland. Hij was de zwager van den advocaat Van Andel, bij wien WTENBOGAERT in 1630 zijne goede diensten in herinnering bracht (Brieven v. Wtenb. III, afd. 3, blz. 175). In 1631 tot de bediening van Haarlem gesteld, vielen daarover moeielijkheden, zoodat hij in het begin van Maart 1632 daar nog niet was en de kerkeraad hem alleen voor een tijd wilde aannemen. Toch was hij eerst door hen verzocht en werd door de Direct. van hem gezegd, „dat hy in de heetste tyden getrouwelyk hadde gediend". Den 17^{en} Aug., na visitatie en bericht van NIELLIUS, besloten zij hem van Haarlem te verplaatsen, en te Rhenen en Veenendaal te gebruiken. Doch hij werd in 1634 pred. te Noordwijk. In de Verg. der Direct. van 11 Nov. 1637 rapporteerden de visitatoren, dat de gemeente te Noordwijk zeer afnam en POLLIO daar niet langer moest blijven. In 1641 verliet hij de Broed. voor de Gereformeerde kerk en gaf een geschrift uit om beide kerken tot elkander te brengen (Bibl. Rem. Geschr., blz. 142. Vgl. Handel. v. d. Z.-Holl. Synode van 1641. Rott. Hss. N°. 11 Amst. Hss. N°. 154).

ALBERTUS HUTTENUS, ber. van Rott. 1639. Ber. naar Amst. voor de institutie der studenten en den predikdienst 1643.

ALBERTUS HOLTHENUS, HENR. fil., ber. als prop. 1644. Ber. te Nieuwpoort 1648.

GIDEON CURCELLAEUS, zoon van den hoogl., prop. 1648. Ber. te 's-Gravenhage Aug. 1666.

ADAM VAN ROJESTEIN, ber. van Buren en Beusichem Nov. 1666. Reeds vóór Sept. 1668 ber. te Leiden, werd hij door de Gr. Verg. gedispenseerd van den bepaalden tijd (3 jaren), dien hij te Noordwijk had moeten staan.

MATTHIAS ZWYPERUS, prop. Hier gekomen en overl. 1668.

HENRICUS BIJSTERUS, WILH. fil. ber. van Buren en Beusichem. Zijn beroep geschiedde 9 April en werd 22 Mei 1669 in de Gr. Verg. goedgekeurd na vele debatten en overlevering van een credentie-brief, onderteekend door 29 voorname leden der gemeente. Daartegen opponeerden zich 22 andere. Hij werd in 1673 naar Amsterdam beroepen.

IZAAKUS DE RIEMER, prop. 1673. Sedert 1696 was er gedurig ongenoegen tusschen hem en zijn kerkeraad, waarom hij door de Gr. Verg. werd ontslagen van den dienst te Noordwijk 18 Mei 1707 en op een traktement van *f* 500 den Cur. ten dienst gesteld. De kerk, door de Soc. van hem ontslagen, zou gedurende zijn leven *f* 100 aan deze uitkeeren (Hand. Amst. kerkeraad 29 Aug. 1710). In 1713 moest men hem ook hiervan ontslaan en werd zijn traktement op *f* 250 gebracht. Hij deed in 1717 van dit laatste afstand en overl. te Tiel 1730.

JOHANNES LAGENDAAL, ber. van Den Briel 1708. Ber. te Utrecht 1710. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 205).

JACOBUS VOEGEN, prop. 1710. Ber. te Woerden 1711.

JOANNES DRIEBERGE, prop. 1712. Ber. te Utrecht 1718.

CORNELIUS WESTERBAEN Wz., prop. 1719. Ber. naar Den Briel 1722. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 206).

CLEMENS 'T LAM, prop. 1723. Ber. te Hoorn 1726.

IZAAKUS SPAAN, prop. 1726. Ber., nadat de bij loting eerst verkorene W. DU CLOU had bedankt. Ber. te Zevenhuizen 1738.

WILHELMUS VAN MUIDEN, ber. van Zevenhoven 1738; ber. te Leiden 1747.

ABRAHAM AMIJS,, prop., ber. 5 Maart 1747. Intr. 21 Mei. Sedert 1748 vervulde hij, en zijne opvolgers tot 1796, met de pred^{n}. van Leiden den dienst te Warmond. Ber. te Gouda 1753.

WILLEM WESTERBAEN Cz., ber. van Amersfoort 1753. Emer. verklaard wegens verzwakking van het gezicht, eindigde hij zijne bediening 16 Oct. 1786. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 231).

CORNELIUS ROGGE, prop. 1787, ber. te Berkel 1790. Na zijn vertrek werd de gemeente door de pred^{n}. van Leiden bediend (Bibl. Rem. Geschr., blz. 226).

PIETER ADRIAAN VAN KOOTEN. Sedert 1775 pred. bij de Gereformeerden te Nieuw-Hellevoet, werd hij, op zijn verzoek, 30 Sept. 1787, salvo honore, uit de bediening bij dat kerkgenootschap ontslagen en 25 Mei 1791 als beroepbaar pred. bij de Broed. aangenomen. Vooraf hield hij in de Gr. Verg. eene leerrede over Joh. VII: 17. De toekenning van een honorarium, zoo lang hij geene vaste standplaats had, werd overgelaten aan de kerken van Amst. en Rott., die hem hadden voorgedragen. Hij werd hier ber. in 1791, daarna te Nieuwkoop in 1794, doch kwam van daar weder Noordwijk ?te Nieuwkoop? in 1796, nadat de dienst in dien tusschentijd grootendeels door een prop. was vervuld. Hij werd emer. Aug. 1815 en overl. te Utrecht 1 Febr. 1823.

Na zijn afstand werd de gemeente gecombineerd met Leiden en achtereenvolgens bediend door de pred[n]. ROEMER, VAN DER POT en MARONIER. Deze laatste deed alhier zijne intr. op 21 Aug. 1853.

ZEVENHOVEN.

De predikant van deze gemeente Nikolaas Jacobi had sedert eenigen tijd zich bij de Remonstranten aangesloten. In de Leidsche Synode van 1619 verschenen om zich te verklaren over de Dordsche canones, leverde hij eene attestatie van zijn kerkeraad over, die hem voor gezond in de leer verklaarde. Maar toen de Synode hiermede niet tevreden was, deelde hij zijne bezwaren tegen eenige artikelen der canones mede. Twee ouderlingen van Zevenhoven verklaarden daarop: dat zij hem hielden voor een Contra-Rem. dat hij echter naburige kerken had geraden, Arminiaansche pred^{n}. te nemen, en dat, zoo hij hun ontnomen werd, in de nu rustige gemeente scheuring zou ontstaan. Toen Jacobi nog betuigde, zich leerzaam te willen gedragen, heeft de Synode, „om te toonen hoe ongaarne dat zij komt tot deportement van de geciteerden", hem voor zes maanden gesuspendeerd. Hij erkende, dat hij stricto jure had moeten gedeporteerd worden en dankte de Synode. Van de zijde der gemeente werden nog pogingen aangewend om de suspensie opgeheven te krijgen, maar het mocht niet baten. Intusschen werd de kerkeraad afgezet, terwijl de kerkeboeken aan Gecommitteerde Raden werden afgegeven (G. Brandt a.w. III, blz. 736). In de Synode van 4—19 Aug. 1620 te Gouda gehouden werd medegedeeld, „dat N. Jacobi aan Deputaten had verklaard, dat, niettegenstaande hij nooit de procedure der Remonstr. had kunnen toestaan, hij niettemin nopens de vijf Artikelen geheel stond in hun gevoelen; ja zoo ver, dat, als men zijn hart opende, men daarin een Remonstrant vinden zou". Hij werd dus afgezet, doch hij teekende de Akte van stilstand (Hand. der Z.-Holl. Synode, blz. 32—34, 100, 101.

Voor de drie laatste maanden van 1621 werd de bediening dezer gemeente, in combinatie met Nieuwveen, Rijnzaterswoude en Leimuiden, opgedragen aan N. Loe-

DINGIUS. Door de Verg. in de schuilplaats werd zij niet vervuld. In April 1630 hebben die van Zevenhoven en Nieuwkoop te zamen jaarlijks *f* 250 toegezegd voor de Societeit, met beding, dat zij alle Zondagen zouden mogen bediend worden. Beide gemeenten schijnen reeds in 1627 bijeengevoegd te zijn. In Mei 1630 werd aan beiden voor het half jaar, beginnende met Juni, bij continuatie de bediening van WALIG MAERTENSZ geschonken, die bij de bezorging der gemeenten met eigene leeraars in 1632 te Zwammerdam werd geplaatst. Toen werd aan Zevenhoven toegevoegd de voormalige leeraar der gemeente:

NIKOLAAS JACOBI (NIKOLAES JACOBSZ.), doch met last, dat de beide leeraars van Nieuwkoop en Zevenhoven wederkeerig de beide gemeenten zouden bedienen. In de Verg. van 1652 echter verzochten die van Zevenhoven: „dat CLAES JACOBSZ. haar als haar eigen leeraar alle Zondagen voor den middag mocht bedienen". Men sprak met die van Nieuwkoop, en verzocht Zevenhoven en haren pred., zich te willen beschouwen als gecombineerd met Nieuwkoop, gelijk vroeger. De Verg. van 1659 werd reeds door zijn opvolger als pred. te Zevenhoven, en die van 1660 en 1661 door hem als emer. pred. der gemeente bijgewoond, en in de Verg. van 1662 werd besloten, „zijne weduw voortaan als andere weduwen te tracteren".

THEODORUS GEESTERANUS, prop. 1659; ber. te Gouda 1667 (Rott. Hss. N⁰. 1162 tot 1174).

GOSUINUS VAN NIJENDAAL, ber. van Dokkum 1667. Met 1ⁿ Juli ging zijn traktement te Zevenhoven in. Hem werd in de Verg. van 1670 toegelegd twee rijksd. van iedere contribuërende kerk, voor de vertaling der brieven van Hales en Balcanqual (Bibl. Rem. Geschr., blz. 218). Ber. te 's Hage, waar hij in Juni 1678 zijn intr. deed.

In 1669 bood de gemeente aan *f* 50 meer op te brengen, zoo de Broed. bleef bij hare resolutie, om die gemeenten, welke niet meer dan *f* 250 trokken, een vrij beroep te gunnen, hetwelk werd aangenomen. In 1675 kwam van Zevenhoven als opbrengst in de bijzondere collecte *f* 50

in; zij stond tusschen de opbrengst van Brielle (*f* 60) en Schoonhoven (*f* 43), gelijk met Noordwijk. In 1678 was de opbrengst van de collecte op den Dankdag veel minder dan die van Noordwijk, en vooral van Schoonhoven, maar gelijk aan die van Zevenhuizen, Maasland en Oudewetering.

EVERHARDUS VERBIE, prop. 1678, overl. 1709. In 1680 werd een prop., die voor den winter de Oudewetering zou bedienen, onder den Cur. gesteld, om desnoods met andere gemeenten ook die van Zevenhoven te helpen. Tevens werd aan Zevenhoven met tien andere gemeenten opgelegd, ten behoeve van de vacante plaatsen om de elfde week hare predikatie te missen. In 1686 werd de opbrengst van Zevenhoven voor de Soc., evenals die van Schoonhoven, Zevenhuizen, Maasland, Dokkum, Warmond, Moordrecht en Woerden, op $^1/_4$ pCt. van het te kort gesteld. In 1706 consenteerde de gemeente evenveel als die van Zwammerdam, Woerden, Nieuwpoort en Oudewetering.

ARNOLDUS PATMOY, prop. Zijn beroep werd goedgekeurd in de Gr. Verg. van Mei 1710.

In de Verg. van 9 Juni 1716 bracht de kerkeraad schriftelijk zeer scherpe klachten in tegen den leeraar, „wegens slecht gedrag, verzuim van dienst en te laat huwelijk". Na schriftelijke verdediging van den leeraar, werd de zaak in handen eener commissie gesteld. Deze deed hem begrijpen, van hoe weinig nut zijn dienst verder in de gemeente wezen zou; hij liet daarop, met betuiging van berouw en belofte van beterschap, aan de Broed. over hem te verplaatsen. Zij plaatste hem 10 Juni 1716 te Amersfoort en beriep op hetzelfde oogenblik voor Zevenhoven:

NICOLAUS BOEKENES, prop., overl. 1722 in de bediening der gemeente. In 1720 bracht deze kerk, even als die van Waddingsveen, Schoonhoven en Boskoop, *f* 10 op voor de Societeit.

In de Gr. Verg. van Juni 1723 werd beroepen:

SEBASTIAAN CENTEN, prop. Hij vertrok naar Hoorn 1726.

BERNARDUS VROOMBROEK, prop., 1726; ber. naar Den Briel 1729, doch vóór het aanvangen van zijn dienst overleden.

WILHELMUS SCHUIT, prop. 1730; ber. te Nieuwpoort 1735.

WILHELMUS SUDERMAN, ber. van Tiel 1732. Ber. in 1735 te Delft, waar hij in April 1736 zijn intr. deed.

WILHELMUS VAN MUIDEN, prop. 1736; ber. te Noordwijk 1738.

PETRUS BLIEK, uit Frederikstad weergekeerd 1739. Ber. te Utrecht in 1740.

NIKOLAAS VAN SCHOONE, prop. Intr. 30 Oct. 1740. Ber. te Hoorn 1766.

In 1749 werd Zevenhoven tot de opbrengst voor het gemeen, even als Zwammerdam, Hazerswoude, Schoonhoven, Nieuwpoort, enz., op *f* 50 geschat.

In Nov. 1756 werd NIKOLAAS SWART als prop. beroepen. Hij kwam alhier, maar terwijl hij den 16en Jan. 1667 zijne intr. doen zou, stierf hij den 11en van die maand.

JAN BEVERWIJK, prop. (1757—1760). In de Verg. van 1757 gaf de gecommitteerde kennis van het verval van kerk en pastorie, en de onmacht der gemeente om die te herstellen, zonder vermindering van haar kapitaal. Hij verzocht eene commissie tot inspectie, ook van hare effecten. In diezelfde Verg. werd besloten, dat alle kerken, die eenige subsidie trokken van de Broed., behoorden te leveren eene lijst van hare effecten, die aan den Boekhouder der Soc. moest worden gezonden. In het volgend jaar had Zevenhoven met andere gemeenten daaraan nog niet voldaan.

ADRIAAN KOENERDING, ber. van Amersfoort 1760. Intr. 13 Juni. Ber. te Schoonhoven 1761.

IZAAC HAZEVELD, ber. van Nieuwpoort 1761. Overl. 8 Aug. 1780.

In de Verg. van 1781 verzocht en verkreeg de kerk weder hulp voor reparatie en restitutie van de reiskosten der predn. en propn., die kwamen prediken. Zij verklaarde toen, door vertrek van voorname leden en bijkomende lasten, niet meer in staat te zijn de *f* 250 voor het traktement te betalen. Desniettemin werd haar voor ditmaal nog een vrij beroep toegestaan. In 1782 werd zij opnieuw aangemaand hare quote op te brengen, terwijl

aan reparatie voor haar was uitgegeven *f* 1264.18. Zij verklaarde haar best te willen doen, maar thans, door vermindering van collecten (gedurende de vacature), onvermogend te zijn.

In 1782 werden de kerken in zes klassen verdeeld, en in 1783 Zevenhoven in die van Utrecht gebracht. Zevenhoven beriep toen in de Gr. Verg. van 17 Juni 1783:

CHRISTOFFEL WALOP van Zevenhuizen. Intr. 31 Aug. Hij nam de weekdienst niet waar. Overl. 1789.

In 1787 bezat de kerk nog twee huizen, die zij verhuurde en de Soc. wilde behouden hebben. Het kerkehuis verkeerde toen in zeer goeden staat. De uitgave voor hare toenmalige bedeelden werden in de Verg. medegedeeld. Tevens werd aan de Broed. bericht, dat zekere Beurs voor behoeftige ledematen in de Noordsche Buurt was opgericht, die een kapitaal van *f* 2000 bezat (Zie hierachter).

In 1789 kreeg de gemeente nog eens een vrij beroep, in overleg met Amst. en Rott., en het volgend jaar op haar verzoek vrijstelling van de vacature-kosten, benevens geld tot onderhoud van het kerkgebouw. Aan den pred. van Oudewetering werd voor de diensten aan de gemeente bewezen een douceur van *f* 150 geschonken. Deze vervulde den dienst weder in 1791 en erlangde gelijk douceur, maar tevens werd besloten, de kerk op te wekken tot het doen van een beroep. Zij beriep in 1791:

BARTHOLOMEUS VAN LING, prop. Overl. 1804. Hij verzocht de Soc. in de Verg. van 1793 om door eene vriendelijke schikking met zijn kerkeraad te zorgen, dat hij, even als al zijne voorgangers, boven zijn traktement *f* 50 's jaars genieten zou voor de Donderdag-avondbeurten des winters. Eene commissie tot onderzoek werd aangesteld. Deze rapporteerde in 1794, dat de *f* 50 hem toekwam, en adviseerde tevens om het verzoek der gemeente, nam. ontslagen te worden van de *f* 100, die zij gewoon was haren pred. te geven, van de hand te wijzen, wegens de baten die de kerk uit het Weezenfonds en de Beurs der Noordsche Buurt thans had. Conform dit advies werd besloten, en

de *f* 50 uit de Soc.-kas toegestaan. VAN SCHOONE, toen gelast onderzoek te doen naar de bewaring der effecten te Zevenhoven, deed dienaangaande in 1795 gunstig rapport.

De pred. berichtte in 1797, dat het Prov. Bestuur van Holland besloten had den Nieuwkoopschen plas en den Zevenhovenschen polder droog te maken, en dat de kerk ter voltooiing dier droogmaking waarschijnlijk zou moeten uit den weg geruimd worden. Aan de Soc.-Comm. werd de behartiging dezer zaak aanbevolen; zij berichtte in 1799, op grond van eene mededeeling van den Inspecteur-Generaal, „dat er onder Zevenhoven nog niets was afgebakend, en dat, voor zooveel van hem afhing, de Remonstr. kerk aldaar niet ingedijkt zou worden".

In 1804 rapporteerde de Soc.-Boekhouder, dat nu ook deze kerk hare effecten en eigendommen voor de Soc. had gesecureerd, bij versterf der gemeente.

Na het overlijden van VAN LING, werd aan de kerk vrijdom van de kosten der vacature toegestaan, mits zij hare gewone quote tot het pred.-traktement bleef bijdragen. Het verzoek der weduwe om de pastorie nog te blijven bewonen, werd in handen van Amst. en Rott. gesteld en daarna geaccordeerd. De pred^{n}. van Nieuwkoop namen den dienst te Zevenhoven waar, en in de Gr. Verg. van 1805 werd besloten, dat zij daarmede provisioneel zouden voortgaan.

In 1807 werd omtrent eene belangrijke verzakking aan de pastorie rapport gedaan, maar tevens medegedeeld, dat men de herstelling had opgehouden, omdat de gemeente reeds kon beschouwd worden als gecombineerd met Nieuwkoop, bij welke combinatie de pastorie te Zevenhoven zou kunnen gemist worden. De kerk verklaarde zich nadrukkelijk tegen dit laatste. De Soc.-Comm. maakte, in overeenstemming met de kerken van Amst. en Rott. en de kerkeraden van Nieuwkoop en Zevenhoven, de schikking, dat de laatstgenoemde gemeente hare pastorie behouden en mede een eigen leeraar ber. zou, onder beding, dat hij het geheele jaar door des namiddags te Nieuwkoop

zou prediken. Hij zou genieten het gewone traktement van *f* 500 en *f* 50 voor de winter-avondbeurt, benevens vrij brand en *f* 300 voor den Nieuwkoopschen dienst. De gemeente van Nieuwkoop zou dan slechts één leeraar behouden. De hoogst belangrijke reparatie aan de pastorie te Zevenhoven, geschat op *f* 1200 (zij liep tot *f* 1800), zou dan geschieden. Zevenhoven beriep toen:

GERBRAND BRUINING van Nieuwkoop 1808. In 1811 (15 Nov.) liet hij zich uitkoopen van den dienst der Broed., waardoor de gemeente weder het bezit van een eigen leeraar verloor. [In Mei [illegible] werd hij [illegible] [illegible] en overleed 1833 ([illegible] Rem. [illegible] [illegible].231)]

Toen werd zij met die van Nieuwkoop vereenigd. De kerk en pastorie te Zevenhoven werden in het begin der 1815 verkocht voor *f* 1000 en het provenu besteed tot afdoening van hetgeen Zevenhoven te betalen had, en voor het overige in de kas der gecombineerde gemeente gestort. Een der leden der Zevenh. kerkeraad werd medelid van den kerkeraad van Nieuwkoop en Zevenhoven en met de bedeeling der behoeftigen te Zevenhoven belast, terwijl de losse goederen en het zilver- en koperwerk, aan de gemeente van Zevenhoven behoord hebbende, werden overgegeven aan die van Nieuwkoop.

Ten slotte moeten wij nog een en ander mededeelen over het bovenvermelde:

Weezenfonds en de Beurs van de Noordsche Buurt.

Oudtijds was te Zevenhoven eene armenkas, waaruit die armen gealimenteerd werden, welke bij de Gereformeerden, Roomschen en Remonstranten te Zevenhoven gedoopt en geene lidmaten van eene der genoemde gemeenten waren. Deze kas werd in 1676 tusschen de drie kerken verdeeld, zoodat voortaan iedere hare gedoopten zou bedeelen. Toen brachten sommige Remonstr. te Zevenhoven uit eigene middelen een fonds bijeen, waardoor de last der alimentatie van gedoopten, die geene lidmaten waren, gemakkelijker door hunne kerk zou te dragen zijn. Dit fonds werd gesteund door eene bus in de kerk, door

een deel der dorpsboeten, die de baljuw afstond, en een derde van de opbrengst der bussen op de secretarie en in de herbergen. Te zelfder tijd schijnt een afzonderlijk fonds gevormd te zijn voor gedoopten, die geen lidmaten waren, in de Noordsche Buurt. Omstreeks 1758 werd dit tweede fonds tusschen Nieuwkoop en Zevenhoven verdeeld, omdat de bedoelde bewoners der N. Buurt ten deele op de eerste, ten deele op de tweede plaats gedoopt waren. Het deel van Zevenh. bleef echter in de Noordsche Buurt als een afzonderlijk fonds beheerd worden, en de kerkeraad van Zevenh. schijnt in 1719 uitdrukkelijk afstand gedaan te hebben van alle recht op het eerste fonds, als buiten hen geformeerd en altijd gedirigeerd.

Dit Zevenhovensche fonds kwam in de Soc.-Verg. het eerst ter sprake in 1768, naar aanleiding van zekere Memorie van twee broederen te Zevenh., die zich qualificeerden als „Directeuren der Weezenbeurs van de Remonstranten" aldaar, waartegen de pred. Hazeveld bedenkingen maakte. Aan de kerk te Rott. benevens den pred. Frets werd opgedragen, de stukken en papieren na te zien tot conciliatie. De directeuren verlangden, dat de administratie voortaan geschieden mocht door den Boekhouder der Soc.; de Commissie zag de origineele stukken, rakende de oprichting en het beheer van de Beurs, waaruit hun bleek, dat de pred. geen recht had op de mede-administratie, en men meende eene minnelijke schikking getroffen te hebben. Doch toen reeds de effecten, maar het geld nog niet, bij den Soc.-Boekhouder waren overgebracht, kwamen twee andere broeders op om het fonds te administreeren, als daartoe gequalificeerd door eenige leden der gemeente. Voor het gerecht kwam men overeen, dat deze twee hunne pretensie zouden opschorten en hunne committenten trachten te disponeeren om die in te trekken, terwijl de aanstaande Gr. Verg. twee directeuren der Beurs uit Zevenh. zou aanstellen. De pred. werkte dit tegen, en zoo kwam de zaak weder in de Gr. Verg. van 1769. Deze keurde de bewaring der effecten door den Soc.-Boekhouder goed en

droeg aan eene Commissie op, den Remonstr. van Zevenh. aan te toonen, dat hunne rechten en belangen en die hunner weezen door de schikking niet verkort, maar het best verzekerd waren. In het volgende jaar waren ook de contanten ad *f* 440 aan den Soc.-Boekhouder overhandigd en in 1787 gaf C. Nozeman Jr. uit de nagelaten papieren van zijn vader aan denzelfden Boekhouder over „brieven en papieren, betreffende het geschil over eene Weezenbeurs te Zevenhoven".

Het „Fonds van de Noordsche Buurt" werd in de Soc.-Verg. het eerst genoemd in 1787. Toen maakte het een kapitaal uit van *f* 2000 en werd beheerd door een der twee Remonstr., die nog in de Buurt woonden. Dit gaf aanleiding, dat men er de aandacht der Verg. op vestigde, welke eene commissie benoemde om naar het fonds te onderzoeken, en alle mogelijke instantiën aan te wenden, ten einde het voor de Soc. te secureeren. Het heette toen en later eene „Beurs voor behoeftige ledematen of buitenarmen". Twee jaar later eerst kon de commissie berichten, dat de administrateur der Beurs wel genegen was „haar over te brengen in de kerkekist te Zevenhoven, mits dat de vruchten van het Weezenfonds te Zevenhoven — thans onder het bestuur van den Soc.-Boekhouder, en volgens de making enkel voor weeskinderen bestemd — voor zooverre er geene weezen zijn die ze noodig hebben, gebruikt zou worden ten behoeve van de kerk van Zevenh., opdat deze in het vervolg geene achterstallen van de Soc. zou behoeven te vragen".

Op dit voorstel werd door de commissie, in welker handen het was gesteld, in 1790 gerapporteerd met een juridiek advies van haar medelid, Mr. G. van der Meersch, in de Handel. dier Verg. epgenomen. Daarin werd de oorsprong der beide fondsen medegedeeld, alles aangevoerd wat de bestemming van het Zevenhovensche fonds uitsluitend voor weezen twijfelachtig en het recht van den kerkeraad op deszelfs administratie aannemelijk zou kunnen maken, en ten slotte aanbevolen, dat de beide fondsen onder

Soc.-beheer gelaten of gebracht, en de revenuën jaarlijks aan Zevenh. zouden uitgekeerd worden tot behoorlijk onderhoud van hare weezen, en ten behoeve van hare kerk en verdere armen. De Verg. benoemde eene commissie om de zaak af te doen, zooals deze zou oordeelen te behooren. Deze rapporteerde in 1792, geene andere schikking te hebben kunnen treffen dan die den 20[en] Sept. aangegaan was, nam. „dat het fonds der Noordsche Buurt aan de kerk van Zevenh. zou overgaan, onder voorwaarde, dat deze kerk jaarlijks, zoo lang zij dit noodig heeft en langer niet, uit de Zevenh. weezenbeurs zal genieten *f* 200, en als het getal van arme weezen in der tijd zoo groot mocht wezen, dat deze die penningen noodig hebben, dat de Broed. in zulk een geval de alsdan noodige bijlage zal verschaffen". De Verg. nam deze schikking aan, en de overdracht van het fonds der N. Buurt geschiedde.

In 1796 vroeg de kerk van Zevenh. om het geheele revenu der weezenbeurs, zoo lang zij dit hoog noodig heeft en de weezen dit kunnen missen; maar dit werd afgeslagen. In 1802 stemde de kerkeraad toe, dat de opgeloopen renten van het Weezenfonds zouden besteed worden tot reparatie aan kerk en pastorie, mits de Soc. hulp bood, zoo er geld voor weezen noodig ware. In 1809 consenteerde de Broed. aan de kerk van Zevenh. ten zelfden einde uit diezelfde renten *f* 600, onder beding, dat de kerkeraad die som zou vergoeden als er vele weezen kwamen. In 1815 droeg de pred. Zanting voor, dat aan de toen gecombineerde gemeenten van Nieuwkoop en Zevenhoven rekening mocht gedaan worden van het Weezenfonds. Daarop berichtte de Soc.-Comm. in het volgend jaar, dat het getierceerde en op het Grootboek ingeschreven kapitaal bedroeg *f* 6000 Werk. en *f* 12000 Uitgest. Schuld en 12 Kansbiljetten, ieder van *f* 1000, terwijl de Boekhouder van 1800 af, bij gebrek van weezen, de jaarlijksche som van *f* 200 aan de kerk van Zevenh. had uitgekeerd tot 1811, na welken tijd de inkomsten, onder de gewone verantwoording van den gewonen Soc.-Boekhouder begre-

pen, van tijd tot tijd geheel of gedeeltelijk ten behoeve der voormalige kerk van Zevenh. waren besteed. De Verg. besloot het fonds op den ouden voet te blijven administreeren, met volmacht aan den Boekhouder om daaruit een voorschot van *f* 103 aan broeder Verlaan te Zevenh. te voldoen.

Uit vroegere aanteekeningen blijkt, dat het fonds in 1728 een kapit. van *f* 4100 bezat, welk bedrag bij de overgift aan de Soc. in 1768 gestegen was tot *f* 7695.

Toen de kerk van Nieuwkoop in 1831 verzocht uit de opgelegde renten van het Zevenh. Weezenfonds eene som van *f* 938 te mogen lichten, deed de Soc.-Comm. nog eens onderzoek naar deszelfs oorsprong, bestemming en gebruik, waarbij haar medelid STOLKER haar goede diensten bewees, en zij adviseerde om de gevraagde en reeds geleende som aan Nieuwkoop te laten, zoolang hare financiën niet verbeterd waren, en ook de renten van het fonds jaarlijks aan deze kerk uit te keeren, zoolang uit hare rekeningen hare behoefte bleek, en onder verplichting, om behoorlijk voor de weezen te zorgen, voor welke het fonds oorspronkelijk bestemd was. In 1832 deed Nieuwkoop de onbepaalde aanvraag om in het vervolg de rente van het fonds te mogen genieten, maar de Gr. Verg. besloot overeenkomstig het advies der Soc.-Comm. van 1831.

Nog kreeg de kerk van Nieuwkoop in 1842 *f* 394 uit het fonds ter leen, om die som in acht termijnen te restitueëren, waarvan zij echter ten volgenden jare ontslagen werd, op grond vooral, dat al de renten van het fonds, volgens besluit van 1832, aan de vereenigde kerken van Nieuwkoop en Zevenhoven werden uitgekeerd, zonder eenige reserve omtrent derzelver gebruik. In 1846 besloot de Gr. Verg. het fonds, toen groot *f* 9500 $2^1/_2$ pCts., te doen inschrijven op het Grootboek der $2^1/_2$ pCts. Nat. Schuld, ten name van de Remonstrantsche Soc., en ten aanzien van het gebruik der rente, ten behoeve van Nieuwkoop en Zevenhoven, te persisteren bij het besluit

van 1832. Tevens besloot de Verg., dat zoo er van de rente overschoot, dit ten allen tijde zou moeten blijven ten voordeele van beide kerken en het bedrag bij het kapitaal worden gevoegd (Zie Handel. 1873). In 1884 werd besloten, terwijl de diakonie geen behoefte had, uit de revenuen van het fonds de *f* 100 subsidie voor het traktement te voldoen, benevens hetgeen er volgens de kerkkerekening meer noodig zou zijn, en de rest bij het kapitaal te beleggen (Handel., blz. 45, 79). In 1885 werd aan Nieuwkoop weder het volle bedrag der renten toegestaan.

WOERDEN.

Hier hadden zich eenige weinige Contra-Remonstranten in het begin van 1617 van de openbare kerk afgezonderd, en ook twee uit de hunnen naar de Vergadering tot bevordering der scheiding te Amsterdam gezonden. Daarna leverden zij 8 Mei 1617, vier in getal, een vertoog in aan den magistraat, met de klacht, dat de twee stadspredikanten, PETRUS CUPUS en PETRUS BRICQUINGNY, van de ware Geref. religie waren afgeweken, en met verzoek om een anderen pred. Terwijl de Staten van Holland, bij welke het vertoog was ingediend, verlangden, dat men elkander in vrede zou verstaan, totdat zij nader op de kerkelijke misverstanden zouden gelet hebben, deden de afgezonderden door een pred. uit het land van Heusden in hunne schuur prediken. Sedert hielden zij hunne vergaderingen genoegzaam openlijk in de Haverstraat tot in Sept. 1618. Toen kwam er, na het veranderen van den magistraat, bevel, dat men de afgezonderden voortaan bij beurten nevens de Remonstranten in de kerk zou laten prediken, en den 30en Nov. werd CUPUS, die toen uit de stad was, in zijn dienst geschorst. BRICQUINGNY liet men nog nevens de afgezonderden prediken.

Op den eersten dag van het jaar 1619 kwamen de gedeputeerden der Delftsche Synode benevens de Politieke Commissarissen te Woerden. Op beschuldigingen van de klassis en den kerkeraad, werd de hoog bejaarde BRICQUINGNY bewogen om van zijn dienst afstand te doen, onder belofte van behoorlijk onderhoud. In April werd hij weder naar Den Haag ontboden, en hem, even als CUPUS, verboden binnen Woerden of de Woerdensche klassis weder te keeren, op verbeurte van zijne gagie en meerdere straf. In Aug. verklaarde de Z.-Holl. Synode, dat zij hem hield voor afgezet. In de volgende maand heeft hij voor Gecommitteerde Raden de Akte van stilstand geteekend.

PETRUS CUPUS heeft, na zijne schorsing, de geciteerden te Dordrecht met zijne goede diensten ter hulp gestaan. In het begin van Jan. 1619 werd hij, toen wedergekeerd te Woerden, even als zijn ambtgenoot bij de gedeputeerden der Delftsche Synode aangeklaagd en lang verhoord. Vooraf hield hij op den Nieuwjaarsdag, nadat BRICQUINGNY gepredikt had, onder den predikstoel eene narede tot het volk. Na zijne verantwoording voor gedeputeerden, verzochten de ouderlingen en diakenen, uit naam van verre de meeste leden der gemeente, aan de Politieke Commissarissen, dat zijne schorsing te niet gedaan en hij en zijn ambtgenoot hun niet mochten onttrokken worden. Maar den 8en Jan. reeds werd hij afgezet en dat vonnis hem den 9en Febr. bekend gemaakt.

In April bediende hij de Remonstr. te Woerden in verscheidene huizen met vermaningen en predikatiën, waarover hij naar Den Haag ontboden en hem op eene boete van *f* 600 verboden werd binnen Woerden of de klassis weder te keeren. Van Mei tot Juli werd hij in Den Haag opgehouden, gedagvaard wegens de Verg. van 5 Maart te Rott. Hij weigerde volstandig iemand te bezwaren en werd den 20en dier maand, benevens zes andere predn. naar Waalwijk gevoerd, waarop later de Z.-Holl. Synode besloot tot geheele afsnijding van de kerk tegen hem en de overige, benevens JAC. JOH. BATELIER, te procederen, tenzij ze zich beterden.

Niet gering was te Woerden in den beginne het getal van Remonstr., ofschoon er reeds eene aanzienlijke Luthersche gemeente bestond. De akte die zij aan CUPUS gaven, dat hij na zijne schorsing „op hun verzoek" had gepredikt, was door meer dan 200 mannen en over de 168 vrouwen geteekend. Ook van Woerden, even als van Leiden, Rott., Brielle en Zevenhuizen, kwam in 1619 een request om vrijheid van godsdienst bij de Staten van Holland. Men ging aldaar nog tot het einde van Juli met prediken voort, zoodat de aandacht der Staten en van den Prins bijzonder op hen was gevestigd, en aan de wet-

houders order werd gegeven, om desnoods het garnizoen tegen hen te gebruiken. In 1627 deed de stoutheid der Arminianen de Staten van Holland besluiten om twee leden van het Hof naar Woerden te zenden en vier der meest schuldigen in te dagen, niettegenstaande hun beroep op het „jus de non evocando". Zij werden echter alleen in boeten geslagen, doch niet verder terecht gesteld (Vgl. Stichting II, blz. 356 en een brief van den stadssecretaris aan de Staten van Utrecht in de Kroniek v. h. Hist. Gen. Jrg. 22, blz. 525 vv.). Woerden behoorde in 1627 en '28 tot de zestien plaatsen, die tegen de bezwaren der Contra-Rem. bij de Staten requestreerden (Stichting II, blz. 185). Op het gerucht, dat Frederik Hendrik in 1627 bij secrete brieven executie van de placcaten te Woerden beval, schreef HOLLINGERUS aan EPISCOPIUS: „Och arme prins! moet gij uw zoo veelvoudige goede woorden, beloften, animeringen, verklaringen, den onzen zoo dikmaals gedaen, nu gaan violeren?" enz. (Rott. Hss., N°. 1312).

In 1621 werd de gemeente, even als die van Nieuwpoort en Zevenhuizen, op eene jaarlijksche opbrengst van *f* 200 voor het gemeen gequotiseerd en ook in 1632 op ten minste dezelfde vaste opbrengst gesteld. Zij had dus slechts ééne klasse van nog minder vermogende gemeenten onder zich, zelfs bleef zij in 1672 en 1673 achterlijk in het betalen van het traktement, en werd hare toelage tot hetzelve in 1684 op slechts *f* 150 gebracht, die zij in 1711 tot *f* 175 verhoogde. Hare collecte voor de Broed. stond in 1695 gelijk met die van Gorinchem, Tiel, Oudewetering, Dokkum en Kampen.

Veel had Woerden in 1672 van de Franschen geleden, zoodat voor de gemeente aldaar in de gansche Broed. gelden werden ingezameld, waaruit zij bij de *f* 500 ontving. Nadat het garnizoen in Nov. 1673 de stad had verlaten, werd de Remonstr. kerk, op verzoek van den pred. der Gereformeerden, ook aan die gemeente ten gebruik gegeven.

In 1674 werd bij herhaling gedacht aan eene combinatie

met Zwammerdam, maar deze toen, wegens bezwaren, door de gecommitteerden van Woerden hiertegen aangevoerd, ongelegen geoordeeld. In 1696 werd Woerden in zooverre met die gemeente in betrekking gebracht, dat aan de gemeente een leeraar gegeven werd, op voorwaarde dat, zoo Zwammerdam hulp behoefde of vaceerde, de pred. van Woerden met die van Boskoop ook Zwammerdam zou waarnemen. Tevens werd hem opgelegd de gemeente van Utrecht bij te staan, als deze hulp behoefde. Nog in 1711 werd aan Woerden op dezelfde voorwaarden een vrij beroep vergund, en deze voorwaarden bleven tot 1716 van kracht. Daar in 1699 door de Broed. bij het beroep van den pred. bepaald werd, dat hij iederen Zondag tweemaal zou optreden, is hier uit op te maken, dat de gemeente toen nog tamelijk aanzienlijk was. In 1769 en 1770 werd de gemeente geheel uit Zwammerdam bediend, en in 1810 voor goed gecombineerd.

De Broed. schonk aan de kerk in 1730 eene som van *f* 1500 tot reparatie van het kerkehuis, onder bepaling van die, bij versterf der gemeente, met een interest van 2½ pCt. te kunnen terugvorderen. De kerk kreeg in 1758 een legaat van *f* 4000, dat bij versterf der gemeente aan de kas der Soc. moest komen, en in 1795 een legaat van *f* 3000. In Maart 1767 leed de kerk door brand aanmerkelijke schade, tot herstel waarvan de Broed. nagenoeg *f* 1000 verstrekte. De Gr. Verg. van 1788 noodigde de kerk uit, om hare effecten onder bewaring van den Soc.-Boekhouder te stellen; maar zij sloeg dit af, als zijnde die bij haar zelve genoeg verzekerd.

In 1772 werd bericht, dat er destijds Bedestonden te Woerden gehouden werden, en bij gebrek van kerkkroonen verzocht en toegestaan, dat de kroon uit de Warmondsche kerk bij leening haar geschonken zou worden.

Sedert werd de gemeente door den pred. van Zwammerdam bediend, welke schikking de Gr. Verg. eerst telkens voor een jaar toestond, maar in 1796 voor zoo lang als de Comm. der Broed. geen andere schikking in

het belang der Soc. zou noodig keuren, en in 1811 in vaste combinatie deed overgaan. Bij de regeling dezer combinatie werd bepaald, dat de pred. te Zwammerdam wonen en iederen Zondag eenmaal, zooveel mogelijk om de veertien dagen in iedere gemeente, prediken zou. Toen bestond de gemeente uit 18 leden en 40 zielen, in 1820 uit 21 zielen, waarvan 14 leden, en bedroeg de collecte in het gansche jaar *f* 19. In 1843 telde zij 13 leden en 28 zielen.

De Comm. tot de zaken der Broed. wenschte in 1822, wegens het klein getal leden der gemeente, eene schikking te maken met de Gereformeerde of Luthersche gemeente der stad, om de openb. godsdienst in een van hare kerkgebouwen te doen plaats hebben, waardoor de Broed. van het onderhoud van kerk en pastorie zou ontheven worden, maar zij vond daarop geen uitzicht. Nu besloot de Broed. den kerkeraad te machtigen, om de pastorie voor afbraak en den tuin achter de kerk te verkoopen, hetgeen eerst in 1825 geschiedde, nadat er nog vruchteloos onderhandeld was met de stedelijke regeering, om de kerk met de stadsschool te ruilen. Doch in 1854, toen het kerkgebouw schier onbruikbaar was geworden, werd er eene overeenkomst getroffen met den kerkeraad der Evang. Luthersche gemeente tot gebruik van hare kerk en kerkekamer (Handel. 1855, bijl. 2). In 1858 werd de kosterswoning voor *f* 960 verkocht en in 1863 het kerkgebouw aan de gemeente der Afgescheidenen verhuurd. Naar de volkstelling van 1859 bedroeg het getal Remonstr. hier 17, naar de opgave der kerk in 1864 nog 22. In 1874 was dit cijfer gedaald tot 6, schier alle bejaarden en bedeelden, en een kind, reden waarom de Soc.-Comm. door de Gr. Verg. van dat jaar gemachtigd werd, tot opheffing over te gaan (Handel. blz. 28, 36, 49). Het kerkgebouw werd in Nov. voor *f* 6995 aan het R. Kath. kerkbestuur verkocht. Bij den verkoop gingen al de bezittingen der gemeente aan de Broed. over, terwijl de pastorale zorg en zoo noodig het catechetisch onderwijs

aan den pred. van Zwammerdam bleef opgedragen. De Broed. nam de kosten der armverzorging voor hare rekening (Handel. 1875). De avondmaalbekers werden aan het Nederl. Zendeling-Genootschap voor de Javaansche gemeente te Swaroe geschonken.

Sedert hare afscheiding werd de Remonstr. gemeente alhier eerst bediend door REIJN. WALENBURG, voor de drie laatste maanden van 1621. Ook in 1624 werd aan hem en TH. BOOM door de Verg. in de schuilplaats de bediening dezer gemeente met die van Gouda, Schoonhoven, Moordrecht, Waddingsveen en Zevenhuizen opgedragen. In 1630 werd tot de bediening dezer gemeente voor een half jaar gesteld:

JOANNES LEURIUS, voormaals pred. te St. Andries. Hij bediende in 1621 Leiderdorp en Hazerswoude in commissie. Na de conspiratie werd hij, die zich als genees- en heelmeester te Abcoude had neergezet, uit zijn huis gehaald (Stichting I, blz. 265). Hij was ook tegenwoordig in de provisioneele vergadering in Oct. van dit jaar. In 1621, '27 en '30 vinden wij hem steeds hier of in den omtrek in commissie. WTENBOGAERT schreef 3 Nov. 1634 over hem aan CUPUS (Brieven III, afd. 4, blz. 233). In Maart 1632 schijnt hij aan de gemeente van Woerden verbonden te zijn; want in het laatst van April rapporteerde S. LANSBERGEN uit zijne visitatie alhier van eenig misnoegen tegen hem.

HENRICUS WELSING, ber. van Rhenen en Veenendaal 1635. Overl. 1651.

WILHELMUS BIJSTERUS, de Oude, had Frederikstad bediend tot 1651. Ber. te Brielle 1654.

JACOBUS EVICIUS (VAN EWIJK), ber. van Delft en hier gekomen in het begin van 1654. Hij was den 16^en^ en 17^en^ Nov. 1666 nog als pred. van Woerden in de Verg. te Amst.

CORNELIUS ACKERSDIJK, prop. 1667; ber. te 's Hage 1673. Van 12 Nov. 1673 tot 18 Febr. 1674 werd de gemeente door onderscheidene pred^n^. bediend, en dit door de zorg van den Cur. voortgezet, totdat zij weder beriep:

EDUARDUS HOLTHENUS, prop., wiens beroep 17 Juli 1674 door de

Gr. Verg. werd goedgekeurd. Ber. in Den Briel. Afscheid 21 Mei 1679.

PETRUS DE ROEVER (REUVER). Op verzoek der Gr. Verg. van de Broed. 25 Mei 1679 van Zwammerdam hier gekomen. Ber. te Alkmaar 1683.

ARNOLDUS VAN EDE, prop. April 1684. Ber. te Alkmaar 1688.

AUGUSTINUS VAN WAERDT, prop., ber. 11 Mei 1689. Overl. in de bediening der gemeente 1696.

GIJSBERTUS ZWARTENDIJK, prop. Door de Gr. Verg. der Broed. aan de gemeente toegestaan 24 Mei 1696. Ber. te Hoorn. 1699.

ADRIANUS BORREMANS, uit de Frederikstad wedergekeerd, werd hij aan deze gemeente toegevoegd 1699. Overl. in hare bediening 1710.

JACOBUS VOEGEN, ber. van Noordwijk tusschen Juni en Sept. 1711. Ber. te Zoetermeer, waar hij zijne intr. deed 26 April 1716.

WILHELMUS DU CLOU, door de Broed. van Warmond herwaarts ber. 10 Juni 1716. Hij werd in 1726 door haar aangezocht om voor drie jaren naar Frederikstad te gaan, en nam dit op voordeelige conditiën met toestemming van zijn kerkeraad aan. Hij vervulde daar den dienst van Sept. 1726 tot Sept. 1729 en keerde toen te Woerden terug. Deze gemeente werd in dien tusschentijd door de Broed. verzorgd. Eerst genoot zij den dienst van KILIANUS VAN DER BURG, die uit de Frederikstad was wedergekeerd, maar in 1727 te Waddingsveen ber. werd, toen van de Utrechtsche predn. tot op de wederkomst van DU CLOU. Deze werd in 1732 te Waddingsveen ber.

ABRAHAM ZWARTENDIJK, prop. 1733. Ber. te Leiden 19 Juni. Afscheid 20 Aug. 1741.

MATTHEUS UITENBOSCH, prop. 1742. In 1752 werd over zijn dienst geklaagd, eene comm. tot onderzoek door de Gr. Verg. aangesteld en hem op belofte van meer ijver en bezuiniging in zijne verteringen, door den kerkeraad weder de hand gereikt. Doch na herhaalde klacht in de Verg. van 1754, werd hij om ergerlijk gedrag, schulden en nalatigheid in dienst den 15en Juli 1754 gesuspendeerd tot de aanst. Gr. Verg. Gedurende dien tijd legden de kerken

van Amst. en Rott. samen hem tot aan de Gr. Verg. een weekgeld van *f* 5 toe (Handel. Kerk. v. Amst. 1754 1 Aug.). Deze heeft in Juni 1755, om aanvankelijke proeven van beterschap, de suspensie in ontslag van den dienst te Woerden veranderd en hem met een jaargeld van *f* 400 (weldra jaarlijks met *f* 100 vermeerderd) ten dienste van de Curateele gesteld. Hij overl. in 1772.

GERRIT VAN DER WALLEN, prop., ber. 10 Aug. 1755, intr. 19 Oct. Ber. te Boskoop 24 Juli, afscheid 9 Oct. 1763. Hierna is de kerk bediend door de klassis van Utrecht, totdat zij beriep:

JOANNES PETERS, prop. (1767), geb. te Frederikstad. Aan de gemeente aldaar werd hij in 1769 voor een jaar bij leening, beginnende 8 Nov., en in 1770 voor goed afgestaan.

In het eerstgenoemde jaar werd de bediening van Woerden door de Broed. opgelegd aan den te ber. pred. van Zwammerdam. Deze vervulde den dienst, totdat zij beriep:

GIJSBERT VAN LEEUWEN van Amersfoort 1771. Intr. 24 Nov. Ber. te Waddingsveen. Afscheid 8 Maart 1778. Hierna werd de gemeente weder door de klassis en prop^{n}. bediend tot komst van:

PIETER WEILAND, prop. Intr. 29 Juli 1781. Ber. te Utrecht 8 Maart. Afscheid 13 Juli 1783.

JAN BLIEK STADE, prop. ber. 1783. Intr. 1784. Na de omwenteling van Sept. 1787 moest hij veiligheidshalve zijne gemeente verlaten; in het volgende jaar legde hij zijn dienst neder, bleef lid en pred. der Broed. en behield voor dat jaar zijne emolumenten. Hij verliet het land en predikte te Duinkerken. Toen werd door de Broed. te Woerden geplaatst:

LAURENS MAAS, ber. van Hazerswoude 1788, die wel aldaar gebleven, maar belet was zijn dienst te vervullen. Ook de stedelijke regeering van Woerden verbood hem in 1788 zijn dienst te aanvaarden. Op zijn request stonden de Staten, na advies van het Hof, hem dit in 1789 toe, door hem in de amnestie te begrijpen, waarop de magistraat 22 Dec. zijn interdict introk. Den 26^{en} Dec. deed hij zijn intrede (Handel. Amst. Kerk. 5 Jan. 1790). In 1793 werd hij naar Moordrecht beroepen.

MOORDRECHT.

De predikant dezer plaats, DIRK JANSZ. BAKS, had zich bij de Remonstranten aangesloten. Terwijl hij in Den Haag voor het Hof gedaagd en aldaar in arrest gehouden werd, is de kerk (Juli 1619) door de Contra-Remonstranten ingenomen.

In 1621 was er van Moordrecht geen sprake, ook niet bij de verzorging der gemeenten, in 1624 werd deze gemeente echter met Waddingsveen, Zevenhuizen, Gouda, Schoonhoven en Woerden voor vier maanden ter bediening aanbevolen aan TH. BOOM en WALENBURG; in 1630 voor een half jaar, met Waddingsveen en Zevenhuizen, aan haren voormaligen leeraar BAKS.

De gemeente beloofde in 1654 voor het traktement van een pred. jaarlijks *f* 200 te zullen opbrengen, en zag daarom haar beroep toestaan, maar onder beding, dat „zij dit niet in consequentie mocht trekken van altijd een vast pred. te moeten hebben". In 1661 werd haar ook niet de pred. dien zij beroepen had, maar een ander toegevoegd; dit stond waarschijnlijk mede in verband met verschillen in de gemeente ten opzichte van het beroep. In 1674 werd haar een vast pred. geweigerd. De pred^{n}. dezer gemeente werden dikwijls tot dienst elders, vooral te Gouda, geroepen.

Eerst na 1663 schijnt de gemeente eene pastorie bezeten te hebben. De opbrengst harer collecte voor de Broed. in 1675 en 1695 stond gelijk met die der minvermogende gemeenten, en zoo ook haar consent voor de lasten der Societeit in 1698 en 1705. Nog in 1739 en 1751 consenteerde zij evenveel als Bleiswijk (*f* 25), in 1780 *f* 50, met belofte om dit jaarlijks te doen, zoo de gemeente in gelijken bloei bleef als toen, totdat de som ware gerestitueerd, die de Soc. voor twee jaren tot reparatie had

geconsenteerd; waarover zij nog in 1792 lof ontving, met opwekking aan andere kerken om dit voorbeeld te volgen. Zij was evenwel eene gesubsidieerde gemeente, maar bracht *f* 100 op tot haar pred.-traktement. In 1785 gaven eenige leden der gemeente *f* 100 voor het tekort der Soc. Tot 1772 werd er tweemaal iederen Zondag in de gemeente gepredikt, en in 1779 bezat zij in het dorp nog een huis, dat belangrijke revenuën opleverde, en daarom toen met vele kosten werd gerepareerd door de Broed.

In 1792 besloot zij hare opbrengst tot het traktement op *f* 250 te brengen, waardoor zij uit den rang der minvermogende kerken uittrad. Zij moest evenwel in 1797 dit besluit weder intrekken en dus tot haren vorigen staat afdalen. Dit duurde echter niet lang, en zij bleef onder de subsisteerende kerken behooren tot in 1846, toen zij, op haar verzoek onder de gesubsidieerde opgenomen, hare effecten aan de Broed. overdroeg.

In 1839 werd de kerk vernieuwd, waartoe de gemeente met loffelijken ijver en de kerk door spaarzaamheid het hare bijdroeg. Toen zij in 1842 weder een eigen leeraar beriep, schonk de Soc. eene jaarlijksche toelage tot het traktement van *f* 100, en deed zij de pastorie herstellen.

Eertijds bestond hier een fonds tot traktementsverbetering, waaruit van tijd tot tijd een voorschot werd gedaan aan de kerkekas; maar eene bijdrage van *f* 2442 voor reparatie aan de pastorie schijnt in 1808 dit fonds te hebben uitgeput.

In 1810 telde de gemeente 27 leden, 58 zielen; in 1843 22 leden, 41 zielen. Het zielental bedroeg in 1859 naar de volkstelling 32, in 1864 volgens de opgave van de kerk 36. Het rijkstractement was toen *f* 550 met *f* 300 voor de bediening van Nieuwpoort en Schoonhoven, welke sedert 1853 aan de predikanten van Moordrecht werd opgedragen. Aan dat tractement voegde de kerk alleen eene pastorie en de Broed. *f* 150 toe. Aan de verbetering dier pastorie werd in 1867 *f* 1500 ten koste gelegd.

DIRK JANSZOON BAKS, voormaals pred. alhier. Hij werd te Oudewater, waar hij gezonden was om in de plaats van POPPIUS te prediken, in 1617 door particulieren van den stoel gehouden. Na in 's Gravenhage voor het Hof gedaagd en daar in arrest gehouden te zijn, omdat hij zich niet genoeg met getuigen zuiveren kon van de beschuldiging, dat hij in eene predikatie de Synode gelasterd had, werd hij door de Leidsche Synode in Aug. 1619 afgezet, nadat hij geweigerd had de canons te teekenen. Toen wilde hij ook de Akte van stilstand niet teekenen, maar deed dit 10 Sept. voor Gecomm. Raden. In 1621 heeft hij echter in commissie Alkmaar, in 1624 Monnickendam en Medemblik bediend. Ook hij onderteekende in 1623 het derde vertoog tegen de conspiratie en was toen in de provisioneele Verg. in Oct. aanwezig (Stichting I, blz. 292, II, 373). In 1628 zal hij onder het publieke klokgelui te Waddingsveen gepredikt hebben (Ald. II, blz. 185), welke gemeente hij toen met die van Gouda, Moordrecht en Zevenhuizen nevens BURGIUS en MONACHIUS voor een half jaar in commissie bediende (Ald. II, blz. 404). In 1630 voor een half jaar, beginnende met Juni, tot de bediening van Moordrecht met Waddingsveen en Zevenhuizen gesteld, werd hij, in Oct. 1631 eerst voorloopig, en daarna in Febr. 1632 voor goed als eigen leeraar aan deze gemeente toegezonden.

NICOLAAS LACHTEROP. In Aug. 1633 werd hem te Haarlem de stad ontzegd. Geruimen tijd vóór 1652 moet hij in de bediening te Amersfoort geweest zijn. Den tusschentijd bracht hij geheel of ten deele in de bediening van Moordrecht door.

CHRISTIAAN HARTZOEKER, uit Frederikstad teruggekeerd, werd hij op het beroep van deze gemeente haar toegestaan 11 Sept. 1654. Hij woonde te Gouda. Ber. te Alkmaar 1661. Terwijl hij hier stond gaf PH. v. LIMBORCH met hem de „Praestantium et erudit. virorum epistolae eccles. et theol." Amst. 1660 uit, en trad hij in den echt (Zie voor brieven van hem aan G. Brandt e. a. de Rott. Hss.)

PETRUS WALSCHAERT, uit Frederikstad teruggekeerd, werd hij

15 Juli 1661 hier geplaatst. Die van Moordrecht wenschten in 1662 van hem ontslagen te worden, en zijn opvolger, dien zij reeds na HARTZOEKER ber. maar van de Broed. niet verkregen hadden, in zijne plaats te ontvangen; doch dit werd afgeslagen. Ber. te Amersfoort 1663.

THEODORUS JOANNES FRANCONIUS, prop., 1663. Hij werd aan de gemeente toegestaan 23 Mei, op conditie, dat de Broed. nimmer meer dan *f* 250 voor zijn traktement betalen, hij zelf *f* 50 voor haar opbrengen, en de gemeente het huis, door WALSCHAERT bewoond, te haren laste nemen zou. In 1668 bediende hij eenige weken Nijmegen. In 1669 werd hij met pred^n van andere kleine gemeenten der Curateele ten dienste gesteld en in 1673 verzocht, de Pred^n te Gouda in hun zwaren dienst om de twee weken met eene predikatie te verlichten. Hij overl. 1674.

GERARDUS PASMOY, prop., 1674. Zijn beroep werd toegestaan op conditie, dat hij zich persoonlijk verbond voor de *f* 250, welke die van Moordrecht beloofden op te brengen, en hij, daartoe verzocht, zich tot den dienst van Gouda zou laten gebruiken. Hij overl. 1711.

SAMUEL HOLLINGERUS VAN LANSBERGEN, prop., 1711. In de Verg. van 1719 verzocht een diaken der gemeente, dat eene comm. onderzoek zou doen naar de kwade geruchten omtrent haren pred. Dit geschiedde en eene maand later werd een buitengewone Verg. voor deze zaak belegd. Toen las echter een deurwaarder van den Hove van Holland in de Verg. voor een mandement van purge, door het Hof op verzoek van den pred. gegeven. Dit stuitte voor het oogenblik de handelingen der Verg., en zij droeg aan vier kerken de verdere behandeling der zaak op, met volmacht tot provisioneele suspensie, zoo het noodig ware. Hiertoe moesten zij, om het ergerlijk en jegens de Soc. irreverent gedrag van den pred., reeds komen op den 10^en Aug. 1719. Eenige leden van den Moordrechtschen kerkeraad verzetten zich met den pred. zelven tegen die suspensie, en verklaarden geen ander op den predikstoel te zullen dulden. De prop^n., door den Cur. den

20^{en} Aug. en 3$^{en.}$ Sept. in commissie gezonden, werden dan ook belet hun dienst te vervullen. Hierop werd van de suspensie des leeraars kennis gegeven aan al de kerken, met verbod aan de pred^{n}., hem op hunne predikstoelen toe te laten of op den zijnen op te treden. De kerkeraad werd beschreven om voltallig in de Gr. Verg. van 1720 te verschijnen, maar zond gecommitteerden met een lastbrief, die hun verbood op eenigerlei wijze in de suspensie toe te stemmen, waarom de Verg. meende met de gecomm. niet te kunnen handelen, maar voortprocedeerde tot deportatie van den leeraar (4 Juni), met machtiging aan eenige kerken om desnoods tegen hem middelen van justitie te gebruiken. Tevens werd aan den kerkeraad eene waarschuwing gezonden, ten einde hunne afzetting te voorkomen. De voorn. kerken moesten de hulp der justitie inroepen, omdat de leeraar, gehandhaafd door den kerkeraad, voortging zijn dienst te vervullen en over de kerkegelden te beschikken. Tevens gaf de Gr. Verg. eene „Zedige Verantwoording der Remonstr. Societeit ten opzigte van den gew. Leeraar der Remonstr. Soc., S. H. v. L. en den Moordr. Kerkeraad", in het licht, tegen de „Verantwoording van den Moordr. Remonstr. Kerkeraad, tegen de onregtmatige proceduren, door de Remonstr. Soc. van tijd tot tijd met hen en hunnen Leeraar S. H. v. L." enz., in 1720 in druk gegeven (Over deze zaak zijn ook breede aanteekeningen te vinden in de Handel. van den kerkeraad te Amsterdam, eene der door de Soc. gecommitteerde kerken, van 1719 en 1720). Terwijl de zaak verder voor het Hof werd bepleit, verzochten eenige leden van de Moordrechtsche gemeente in de Verg. van 1722, dat zij door een vast pred. zou bediend worden. Hun werd toegezegd, dat de kerk zooveel mogelijk, bij mindere schaarschheid, door een prop. voor eenigen tijd zou verzorgd worden. Eerst in April 1732 kwamen de voormalige kerkeraadsleden tot submissie aan de Broed., en werden zij daarop in hare Gr. Verg. weder als broeders erkend, in hun rang en waardigheid hersteld, en aan de gemeente

een beroep vergund. De pred. deed daarop voor het Gerecht van Moordrecht een eisch van twaalf jaren traktement of voor het minst van *f* 3000 tegen den kerkeraad, waarin de Broed. tegen hem procedeerde. In 1728 werd de gemeente om de veertien dagen bediend door JAC. LOMANNUS, pred. te Gouda, en in 1730, op bedenkingen daartegen ingebracht, door den kerkeraad van Gouda besloten, dat LOMANNUS daarmede nog een jaar voortgaan, maar inmiddels eene comm. met den kerkeraad van Gouda handelen zoude over de verdere verzorging.

In 1731 werd de bediening om de veertien dagen aangenomen door:

MATTHIAS VAN GOGH, prop., die daarop hier ber. werd 1732. Hij bewoonde het kerkehuis niet en trok *f* 60, en sedert 1746 *f* 70 huishuur van de Broed. Hij overl. 16 Juni 1758.

BERNARDUS VROOMBROEK, ber. van Schoonhoven door de Gr. Verg. 13 Juni 1759. Intr. 26 Aug. In 1772 werd hij, wegens zwakte van ziels- en lichaamsvermogens, ontslagen van het tweemaal prediken, alsmede van de namiddagbeurten op Avondmaals-, Feest- en Biddagen. Hij overl. 20 Sept. 1774.

De gemeente werd hierop door prop^n., zooveel mogelijk in vaste commissie, bediend. Zij verkreeg in 1776 een vrij beroep, maar bracht dit te vergeefs op meer dan een leeraar uit, en maakte daarop eene overeenkomst met C. NOZEMAN van Rott. en C. VAN SCHOONE te Gouda, volgens welke deze de geheele bediening der gemeente op zich namen, totdat zij een vast pred. kon erlangen, hetwelk de Broed. in 1777 goedkeurde, met dankzegging aan beide pred^n. Zij gingen hiermede voort tot op de komst van:

CORNELIUS NOZEMAN Cz., prop., ber. Oct. 1781. Intr. 6 Jan. 1782. Ber. te Leiden. Afscheid 16 Juli 1786.

JACOB DU FERRANG, prop., 1786. Bij zijn beroep verzocht de gemeente ontslag van de *f* 100 aan de Broed. toegestaan, ten einde den pred. van meubelen te voorzien. Ber. te Hazerswoude 1788.

BOUDEWIJN VAN REES, ber. van Zevenhuizen 1788. Ber. te Leiden 1793.

LAURENS MAAS, ber. van Woerden, kwam hij hier in 1794. Als hij

zijne woonplaats te Rott. genomen had, en daarover door de Soc.-Comm. was onderhouden, moest zij de zaak in de Verg. brengen, en deze besloot in 1807, dat hij zijn doorgaand verblijf in zijne gemeente houden zou. Dewijl hij daaraan niet voldeed, herhaalde zij dit besluit in 1808 met bedreiging van traktements-verlies. Hij werd emer. 1830 en overl. in 1832.

De gemeente bleef vacant, maar genoot, bij gunstige dispositie van het Gouvernement tot voorziening in den dienst, de landstoelage tot het traktement. De kerkeraad droeg de geheele dienstvervulling in 1830 provisioneel voor een jaar aan de pred^n^. van Gouda op. Daarna werd hun door den Cur. in overleg met de Soc.-Comm. daartoe van drie tot drie maanden commissie gegeven, terwijl de pred. Van Hinlopen Labberton haar alleen vervulde. Dit duurde tot het einde van 1841. Toen wenschte de Broed., dat de kerk een eigen leeraar zou ber., en zij beriep:

Gerrit Weeraat, prop. Intr. 30 Oct. 1842. Geb. in 1816, overl. hij reeds den 10^en^ Jan. 1851 op 35-jarigen leeftijd.

Cornelis Petrus Tiele, prop. Intr. 5 Nov. 1853. Ber. naar Rott. Afscheid Aug. 1856.

Hendrik Cornelius Rogge, prop. Intr. 7 Dec. 1856. Ber. naar Delft. Afscheid 7 Oct. 1860.

Johan Willem Gerbrand van Maanen, prop. Intr. 7 Apr. 1861. Hij legde op 12 Febr. 1882 zijn dienst neder, om als leeraar in de Geschiedenis en Aardrijkskunde aan het Gymnasium te Sneek op te treden.

De kerkeraad verzocht nu om veertiendaagsche prediking en schikking met den pred. van Gouda voor het godsdienstonderwijs. De Soc.-Comm. droeg de zorg voor den predikdienst op aan den pred. Maronier te Rott. en verleende machtiging tot het laatste. De Comm. stelde aan de Alg. Verg. voor Moordrecht op te heffen, met machtiging om in overleg met den kerkeraad de bezittingen te liquideeren ten bate van de kas der Broed., met gunstige bepalingen voor de armen der gemeente. Hiertoe werd besloten (Handel. 1882, blz. 31 vv., 111).

In 1883 berichtte de Soc.-Comm. (Handel. blz. 40 vv.), dat aan de elf leden elk eene attestatie van lidmaatschap was uitgereikt, om zich te kunnen aansluiten waar zij verlangden. Eenige oude bijbels en gezangboeken werden hun afgestaan. Kerk en pastorie werden verkocht voor *f* 4610 aan het Gemeentebestuur, die de eerste verbouwde tot post- en telegraafkantoor. Het koper en avondmaalszilver bracht te Amst. *f* 285 op. Het kapitaal der kerk ad *f* 5200 2½ % werd op naam der Broed. ingeschreven in het Grootboek. De effecten der Diakonie leverden *f* 637.40 op en de stoelen *f* 22. Het batig saldo der kerkerekening was *f* 120.57⁵, der diakonie *f* 75.75. Na aftrek der kosten bedroeg alles te zamen *f* 9009.05 tegenover de schuld der kerk aan de Broed. ad *f* 7633.06. Aan de armen werd een jaarlijksche som van *f* 50 toegekend. Het rijkstraktement ad *f* 550 werd op Meppel overgebracht. In 1887 kwam de vraag ter sprake, of de overgeblevene leden niet met Gouda vereenigd konden worden, doch dit werd niet raadzaam geacht, vanwege de broederlijke betrekking tot de Hervormde Gemeente.

NIEUWPOORT.

In 1618 stond hier Jeremias Tijkmaker, die zich bij de Remonstranten had aangesloten. Hij werd daarom staande de Dordsche synode in zijn dienst geschorst.

Den 21^{en} Juli 1619 kwamen de Schoonhovensche Remonstranten hier bijeen, om een der afgezette pred^{n} te hooren, hetgeen hun evenwel niet te beurt viel, maar waarover zij in moeielijkheden geraakten (Zie Schoonhoven).

In 1628 beklaagden de Contra-Rem. zich bij de Staten, dat de Arminianen hier bij dag predikten in een huis, dat voor dit doel was ingericht. De predikant liep bij dag over de straat, beschermd door eenige gewapende mannen. Onder zijne toehoorders bevonden zich een burgemeester, een schepen en meer leden der regeering, benevens een aantal burgers van Schoonhoven en huislieden van Langerak (Stichting II, blz. 185).

In 1621 was de quote van Nieuwpoort gelijk aan die van Woerden en Zevenhuizen, *f* 200; maar in 1632 zou zij *f* 150 zien op te brengen. De collecte voor de Broed. stond in 1675 en 1695 gelijk met die der minste gemeenten.

In 1664 leed Nieuwpoort veel door den watervloed, en werd daarom ten deele van eene kleine schuld ontslagen. Nog erger was het in 1761; toen stond het water in de kerk tot boven den rand van den predikstoel. Zij bleef daardoor vochtig, ook was zij donker, tot op het maken van twee vensters in de achtermuur (1776). In 1787 trof de gemeente eene andere ramp, kerk en pastorie werden namelijk door de doortrekkende Pruisische huzaren schandelijk gehavend en geplunderd (Handel. v. d. Amst. Kerkeraad 10 Oct.). Nieuwpoort was de eenige oude Remonstr. gemeente in het vaderland, wier kerk aan den openbaren weg gebouwd was. Zij had dit hieraan te danken, dat zij op grond stond, die aan Frederik Hendrik behoorde,

want de straat behoorde onder Liesveld, waarvan hij heer was. Kerk en pastorie werden in 1860 als geheel vervallen verkocht. Van de kerk, zooals zij zich toen uit- en inwendig vertoonde, zijn teekeningen gemaakt, die in het Archief van de Rott. gemeente berusten. Sedert werd de dienst in de Hervormde kerk aldaar gehouden, totdat voor deze gemeente met die van Schoonhoven in laatstgenoemde stad eene vergaderplaats was ingericht (Zie: Rogge „Eene plattelandsgemeente voor vijftig jaren" in Uit de Remonstr. Broed., 14de jaarg. ~~1893~~). 1903

De gemeente telde eertijds circa 100 leden en was toen talrijker dan die van Schoonhoven. Dit cijfer was in 1777 gedaald tot 25. Volgens opgave van 1787 waren er 20 leden en 6 aankomelingen (Hand. v. d. Amst. Kerkeraad, 2 Dec.). De volkstelling van 1859 vermeld in Nieuwpoort 5 Remonstr. In 1787 werd nog eene waarde van *f* 5200 door hen bij de Soc. gedeponeerd.

Reeds in 1621 werd de gemeente weder door haar voormaligen leeraar bediend. Wederom in 1630, tot hij aan haar als eigen predikant werd toegevoegd. Zij behoorde ook onder de kleine gemeenten, die in 1680 voor de vacante plaatsen om de elfde week hare prediking moesten missen (Zie Maasland). Door ligging in nauwe gemeenschap met de kerk van Schoonhoven, was hare bediening sedert de helft der 18de eeuw op velerlei wijze met die van deze gemeente verbonden, tot zij in 1775 met haar werd gecombineerd, hetwelk duurde tot 1787 en vernieuwd werd in 1804.

De gemeente is achtereenvolgens bediend door:

JEREMIAS TIJKMAKER. Reeds in 1617 verklaarde hij zijne adhaesie aan de ontworpen Remonstr. Acte van unie (Stichting I, blz. 16). Door de Leidsche Synode in Aug. 1619 afgezet, teekende hij de Akte van stilstand en verzocht voorspraak van de Synode tot bekoming van eenigen onderstand. Maar in de Goudsche Synode van het volgende jaar berichtten de deputaten, „dat hij uit den lande bij de uitgeleide Remonstr. was weggegaan en dus voor hem

niets te doen was geweest". Toch blijkt van zijne tegenwoordigheid in de Waalwijksche of Antwerpsche vergaderingen niet. Na de samenzwering tegen Maurits week hij uit naar Frederikstad, eerst de Soc.-Verg. in het land van 1630 woonde hij weder bij (Ald. I, blz. 269, II, 441). Reeds in den tijd der commissoriale bediening genoot zijne voormalige gemeente meest zijn dienst, die hem dan ook haren leeraar noemde, toen zij 16 Febr. 1632 bij Direct. klaagde over zijne absentie voor de bediening der nieuw aangekomene gemeente te Oudewater. Hem werd toen met anderen de bediening dier gemeente aanbevolen. Den 20^{en} April werd hij in vaste bediening aan Nieuwpoort geschonken.

.LBERTUS HOLTHENUS, ber. van Noordwijk 1648. Ber. te Rott. 22 Juni 1650 (Bibl. Rem. geschr. blz. 196).

ETRUS DE FIJNE, laatst pred. te Nieuwkoop 1650. Verliet de gemeente reeds eenigen tijd vóór 28 Mei 1652 (Ald. blz. 235).

[ENRICUS VREEBURG, prop. Op beroep hier geplaatst 28 Mei 1652. Ber. te Zoetermeer 16 Nov. 1653.

'AMUEL TIJKMAKER, prop. 1654. In 1657 kwam hij in geschil met een deel der Schoonhovensche broeders, en de Broed. stelde in 1659 zijne verplaatsing te hunnen gevalle nauwelijks uit. Ber. te Waddingsveen 1661.

JOHANNES COENRAADSZ. BREMER de Oude. Ber. van Hazerswoude 1661, waar men zijn vertrek verlangde, hier geplaatst 15 Juli. Men wenschte hem ook hier spoedig kwijt te zijn. De Broed. wilde in 1662 zorgen, dat zijne plaatsing gevolgd wierd door een beroep der gemeente, maar in 1663 brachten die van Nieuwpoort, terwijl hij hen nog bediende, een beroep uit op zijn opvolger (23 Mei). Aan BREMER werd toen de gemeente van Bommel aangeboden, „als de gemakkelijkste voor zijne jaren en zwakheid". Hij nam die aan op conditie, dat het beroep op FABRITIUS uitgesteld en Nieuwpoort bezorgd werd, totdat Bommel, na hem gehoord te hebben, hem vrijwillig beriep.

)HANNES FABRITIUS, ber. van Buren en Beusichem 1663. In de Verg. van 1690 klaagde de gemeente over zijne zwakheid

en ouderdom, en vroeg een nieuwen leeraar in zijne plaats. Men besloot tot een overleg met den kerkeraad over de beste verzorging der gemeente. In het volgende jaar werd hij emer. 16 Mei 1691. Aan de gemeente werd een vrij beroep toegestaan, onder voorwaarde, dat de beroepene, gedurende het leven van FABRITIUS, slechts prop.-traktement genieten en de kerk *f* 250 tot zijn onderhoud opbrengen zou, hetgeen aangenomen werd. FABRITIUS overl. 1713.

JOANNES DE GOEDE, prop. 1691, die, volgens rapport in de Verg. van 1692, het beroep op bovenstaande voorwaarde had aangenomen. Ber. te Hoorn 1695.

JOANNES BREEKHOUT, prop. 1695. Ber. te Utrecht 27 Mei 1698.

JOANNES MOLINAEUS JR., prop. 1698. Ber. te Bleiswijk 1700. Na zijn vertrek verzocht de gemeente, dat de pred., dien zij volgens haar recht van vrij beroep — als contribueerende *f* 250 tot onderhoud van haren pred. — zou ber., getrakteerd mocht worden als andere pred[n]., zelfs van gemeenten die geen vrij beroep hadden, en *f* 500 traktement benevens vrije huishuur hebben mocht. Als Amst. en Rott. zich met elkander daarover verstaan hadden, werd het vergund. Zij beriep:

CORNELIUS VAN GOGH van Tiel, 1700. Ber. te Boskoop 1732.

Sedert 1706 verzocht de kerk jaarlijks eene subsidie van *f* 50, in 1722 verhoogd, sedert 1727 verlaagd, maar waaraan zij in 1729 toevoegde het verzoek van niet meer dan *f* 100 tot haar pred.-traktement te betalen, hetgeen haar werd toegestaan. Zij verloor dus haar vrij beroep.

WILHELMUS SCHUIT, ber. van Zevenhoven 1732. Ber. te Berkel 1734.

CORNELIUS VAN DEN BERG, prop. 1735. Ber. te Nieuwkoop 1737. Aan de gemeente werd weder een vrij beroep geschonken.

PHILIPPUS VAN HOVEN, ber. van Tiel, 1737. Ber. te Berkel 1739. Na hem werd de gemeente tijdelijk met die van Schoonhoven in commissie bediend.

PETRUS VAN AKEN, phil. dr., van Tiel, op vrij beroep, aan de gemeente in 1740 toegestaan. In de Verg. van 1746 werd door die van Nieuwpoort geklaagd, dat hij wegens zwakheid van stem niet verstaan werd door zijne gemeente,

en daardoor de kerkgang en de collecte verminderden, tot jammerlijk verval der kerk. Zij verzochten, dat de Broed. door een bekwaam middel in hare stichting zou voorzien. Deze kwam met den pred. overeen, dat de gemeente, van Aug. 1746 tot Febr. 1747, van drie tot drie maanden te zijnen koste zou bediend worden, terwijl voor het geval, dat hij nog niet in staat mocht zijn om zijn predikdienst weder te aanvaarden, de continuatie van dezen maatregel aan de kerken van Rott. en Gouda werd aanbevolen. Dit geval deed zich voor; in 1747 verzocht hij ontslag van den dienst zijner gemeente en verkreeg dit op eene jaarwedde van *f* 300, terwijl hij de Curateele ten dienste zou staan en beroepbaar blijven. In 1758 verlangde hij in aanmerking te komen voor Den Briel. In 1764 verzocht hij om eene vaste plaats of vermeerdering van traktement, en werd hem dit laatste toegestaan. Hij werd emer. 1786.

Het verzoek van Nieuwpoort in 1746 werd door die van Schoonhoven ondersteund, gelijk ook in de Gr. Verg. in 1747 met deze laatste gemeente geraadpleegd werd over het te nemen besluit. Hieruit schijnt te blijken, dat de beide gemeenten toen reeds voor de bediening in eenig verband stonden.

ADRIAAN KOENERDING, prop. 1748. Intr. 7 Jan. Ber. te Amersfoort 1757. In 1758 werd het verzochte vrije beroep niet toegestaan, maar aan de tegenwoordig zijnde pred^{n}. gevraagd, of ook iemand van hen naar de kerk van Nieuwpoort wenschte verplaatst te zijn? Als niemand zich opdeed en VAN AKEN verzocht voor dit beroep niet in aanmerking te komen, werd door de Gr. Verg. uit een drietal van prop^{n}. beroepen:

JAN KORNELIS VALK, prop. 1758. Intr. 13 Aug. Ber. naar Hazerswoude. Afscheid 16 Sept. 1759 (Bibl. Rem. geschr. blz. 224).

ISAAC HAZEVELD, ber. van Gorinchem 1760. Intr. 10 Aug.

In 1761 werden door de Broed. vruchtelooze pogingen aangewend, om de bediening van Nieuwpoort en Schoonhoven te vereenigen. De betaling van *f* 100 voor den

dienst stond HAZEVELD niet aan; hij was van een hooger eisch niet af te brengen, en de dienst werd voor den tijd, dien hij nog in Nieuwpoort zou doorbrengen, buiten hem geschikt. Hij werd ber. naar Zevenhoven 1761. Ook na hem werd de gemeente, zoo voor de prediking als pastorale zorg, uit Schoonhoven bediend. Maar in het vaststellen eener mutuële bediening der beide kerken slaagde men ook in 1763 niet; alleen voor den tijd van vacature nam men aan, dat de eene kerk door de andere, althans vooreerst, zou bediend worden. Nieuwpoort kreeg 8 Juni 1763 weder een vrij beroep.

CORNELIS VAN DER WADDING werd van Boskoop ber. op de gewone voorwaarde van gedurende zes maanden des Zondags tweemaal en de andere zes maanden des Zondags eenmaal en eens in de week te preeken (Hand. v. d. Amst. Kerker. 7 Juli 1763). In 1766 werd hem met den pred. van Schoonh. de bediening van Gorinchem opgedragen. Hij werd ber. te Waddingsveen Aug. 1767. Na zijn vertrek werd de gemeente eerst weder door KOENERDING van Schoonhoven en daarna door prop^n^. bediend.

THEODORUS ZONNEBLOM, prop. 1769. Ook hij bediende met den pred. van Schoonhoven de gemeente van Gorinchem, in 1773 met deze ook die van Tiel, daarna bij deeling die van Gorinchem alleen. Toen hij in den herfst van 1772 te Amersfoort werd ber., kwamen de kerkeraden van Schoonhoven en Nieuwpoort overeen, hunne pred^n^. te ontslaan van de verplichting om, behalve op de hoogtijden, te wisselen, of vrijheid te geven om voortaan des zomers zoowel als des winters slechts eenmaal te prediken, hetgeen de Gr. Verg. goedkeurde. Men was dus tot eene mutueele bediening gekomen, maar die nu weder werd geëindigd. Toen de pred. van Schoonhoven in 1774 de bediening der gemeenten Tiel en Gorinchem aanvaardde, nam die van Nieuwpoort weder de vervulling van Schoonhoven op zich, zóó, dat hij op iederen Zon- en feestdag in elke gemeente eenmaal prediken zou. Hij werd in datzelfde jaar naar Nieuwkoop ber. Toen is, met goedvinden

der beide kerkeraden, „voor ditmaal en om de schaarschheid van leeraars", eene combinatie der beide kerken tot stand gebracht, en na vruchtelooze opdracht van het beroep aan onderscheidene pred^n^., dat aangenomen 8 Aug. 1775 door:

ADRIAAN STOLKER, prop. (Zie over hem en de gecombineerde bediening: Schoonhoven). In 1787 werd de combinatie weder ontbonden; de pred. bleef Schoonhoven bedienen en Nieuwpoort werd met Gorinchem gecombineerd, onder bepaling, dat de pred. te Nieuwpoort wonen en STOLKER de 20 beurten vervullen zou, die door de bediening van Gorinchem hier onvervuld bleven. Daarop werd tot pred. van de gemeenten Nieuwpoort en Gorinchem benoemd:

ADRIAAN KOENERDING. Hij berichtte in de Gr. Verg. van 1788, dat in de maand Sept. 1787 bij de komst der Pruisische troepen waren verloren geraakt: drie koperen kerkkronen, één zilveren beker, het aanwezige geld ten bedrage van ƒ 170, alsmede het doopboek, de kerkeboeken en verdere papieren. Hij ontving voor Nieuwpoort uit de overgeblevene goederen der Tielsche kerk twee kronen. De kerk verklaarde zich te gelijker tijd bereid, om hare effecten en eigendommen aan de Soc. ter administratie over te geven. In 1791 werd een zilveren beker, eertijds aan de kerk van Nieuwpoort toebehoord hebbende, door den pred. NOZEMAN ter dispositie der Gr. Verg. gesteld, die hem op verzoek van den pred. MART. STUART aan Dokkum toestond. Ten volgenden jare verklaarde KOENERDING zich bereid ook Schoonhoven te bedienen, waartegen zich echter bezwaren opdeden.

In 1796 werd de combinatie met Gorinchem opgeheven en deze laatste gemeente verlaten. Eene der kronen van deze kerk werd naar die van Nieuwpoort overgebracht. Daarna werd in 1799 aan het beroep van Schoonhoven de voorwaarde verbonden, dat de pred. dier gemeente, bij vacature van Nieuwpoort, ook deze gemeente zou bedienen ingeval de Broed. die combinatie wilde.

In 1802 werd de armverzorging te Nieuwpoort op

minder kostbaren voet geregeld, en nadat de effecten der kerk door de Soc. in eigendom waren overgenomen, haar Boekhouder geautoriseerd, om van tijd tot tijd aan de kerk een voorschot te doen tot *f* 300 toe. Te gelijker tijd bood zij KOENERDING, die reeds tachtig jaar oud was, het emer. aan, hetwelk hij echter afsloeg, als nog geene rust behoevende. Men bewoog hem evenwel in 1803, schoon met moeite, om eenige hulp aan te nemen, waartoe met den pred. van Schoonhoven die zich daartoe bereid had verklaard, de overeenkomst werd getroffen, dat deze den grijsaard al de hulp zou bieden die hij mocht verlangen. In het volgende jaar werd hij emer. Hij overl. 9 Nov. 1820 en de pred. BRANDT MAAS hield in Dec. in de gemeente te zijner gedachtenis eene lijkrede naar Ps. XXXVII : 37. De gemeente werd bij zijn emeritaat volgens het contract van 1799 met Schoonhoven gecombineerd. Zij telde in 1810 23 leden, 40 zielen; met Schoonhoven 37 leden, 70 zielen. Nadat Schoonhoven door verkoop van de kerk in 1815 door de Broed. als predikantsplaats opgeheven en voor altijd met Nieuwpoort vereenigd was, werd in 1817 ook hier de predikantsplaats bij Kon. Besluit verklaard voor gemortificeerd en *f* 150 voor de dienstvervulling toegestaan.

Sedert 12 Juli 1818 werd de gemeente door de klassis bediend en wel op dien voet, dat er dertienmaal in het jaar gepredikt en tweemaal bij eene dier beurten het Avondmaal bediend zou worden. De Cur. berichtte in 1819, dat het getal hoorders gemiddeld 25 à 30 bedroeg. In Jan. 1820 leed de kerk veel door den watersnood, bij welke de 98-jarige KOENERDING, die bij zijn kleinzoon inwoonde, in een leuningstoel uit de overstrooming op den dijk moest gered worden. De dienst stond dien ten gevolge in de drie eerste maanden van dat jaar stil, maar werd in de drie volgende dubbel vervuld.

De gemeente verzocht bij herhaling weder een eigen pred., ook in 1821, maar op grond van het Kon. Besluit werd dit afgeslagen. In 1825 deed een der klassis-pred^{n}.

dat verzoek, die daarbij berichtte: „dat de gemeente nog bestond uit 60 zielen, en daaronder 30 lidmaten, 10 aankomelingen en 20 kinderen; dat vele van deze laatste zeer naar godsdienstig onderwijs verlangden en het nog meer behoefden, en de gemeente allersterkst gehecht was aan eigen afzonderlijk bestaan." Toen werd de zaak en die der combinatiën en mortificatiën in het algemeen aan de Soc.-Comm. tot eigen overleg en onderzoek bij het Gouvernement aanbevolen. Zij adviseerde in het volgende jaar de opheffing der vacature en de benoeming van een eigen leeraar bij het Gouvernement te beproeven, en werd daartoe geautoriseerd. De gemeente bleef echter door pred^n. van de klassis en prop^n. bediend worden, terwijl de Cur. in 1827 aan de jongelieden een onderwijsboekje uitdeelde en de broeders die den dienst kwamen vervullen uitnoodigde een uur voor godsdienstonderwijs af te zonderen. In ditzelfde jaar werd de pastorie verhuurd.

In 1833 nam Simon Bonga, pred. te Rott., op verzoek van de Soc.-Com. de geregelde bediening der gemeente aanvankelijk voor een jaar op zich. Twaalfmaal in het jaar zou hij daar prediken en voorts in het godsdienstig onderwijs der jeugd en de pastorale zorg voorzien. Hij ving zijne taak aan in Mei en berichtte in de Verg. van 1834, dat hij des Zaterdags te Schoonhoven de catechisatiën hield, omdat aldaar de meeste leden woonden; dat dertien leerlingen daarvan hadden gebruik gemaakt, dat vier van hen, menschen van gevorderden leeftijd, tot leden der gemeente stonden aangenomen te worden en dat hij kosteloos door hulp van het Zendeling-Genootschap de Evang. gezangen had ingevoerd. De gemeente bestond toen uit 38 zielen, waarvan 10 te Nieuwpoort, 9 aan het Veer, 16 te Schoonhoven en 3 onder Bergambacht en elders woonden. Daarvan waren 14 lidmaten, 7 broeders en 7 zuster. Er waren 13 personen, die het catechetisch onderwijs behoefden. Hem werd voor de dienstvervulling *f* 380 toegelegd en deze op denzelfden voet hem weder voor een jaar opgedragen. Hij ging hier-

mede voort, terwijl die van Nieuwpoort in 1839 verzochten, dat hij jaarlijks vier- of tweemaal meer zou prediken, waaraan hij bereid was zooveel mogelijk te voldoen. In 1843 werden de behoeftige Remonstr. te Schoonhoven aldaar in bedeeling genomen bij het Stedelijk Bestuur, waaraan de gemeente in den winter en bij bijzonderen nood eenige subsidie toevoegde. In dit jaar telde de gemeente 37 zielen, waarvan 21 leden.

Bonga zette de bediening der gemeente, op verlangen der Broed., ook voort na zijn emeritaat tot 28 Oct. 1853. Sedert werd zij opgedragen aan den pred^{n}. van Moordrecht. Tiele ving haar aan 27 Nov. 1853, Rogge 26 Dec. 1856 en Van Maanen in 1861 te Schoonhoven (Zie verder ald.).

BLEISWIJK.

In 1610 werd Simon Episcopius alhier beroepen, met goedvinden der wethouders van Rotterdam, ambachtsheeren van dit dorp, welk beroep de tegenstanders der Remonstranten vruchteloos zochten te stuiten. Hij bediende de gemeente, totdat hij in 1612 het hoogleersambt in de theologie te Leiden aanvaardde. Na hem werd de gemeente door den onstuimigen Henricus Statius bediend. In zijn tijd zonderden de Contra-Remonstranten zich af; het is bekend hoe hij op den 30[en] Sept. 1617 aan de schuur, waar zij zouden vergaderen, den pred. Joh. Kloppenburg tot een dispuut uitdaagde. Hij werd, waartoe zelfs H. de Groot reeds vroeger geraden had, in 1618 door de Delftsche synode afgezet. In 1619 werden, bij de verandering der regeering in Mei, ook eenige der bescheidenste Remonstranten op het kussen gebracht.

In de tweede helft van 1620 werd de gemeente drie maanden met Zoetermeer en Zevenhuizen in commissie bediend door Paschier de Fijne. Door de Vergadering in de schuilplaats werd de bediening dezer gemeente, gecombineerd met die van Rott., opgedragen aan Liesselius, Paschier de Fijne en Langerak; in 1630, met Zoetermeer en Zegwaart, aan Nic. Hartzoeker. In 1628 noemden de Contra-Rem. ook Bleiswijk onder de plaatsen, waar de Arminianen naar hunne stoutigheid reeds vaste vergaderplaatsen hadden. (Stichting II. blz. 186. Vgl. Wtenb. Brieven III, afd. 4, blz. 115 vv.). Reeds in 1632 is de kerk gesticht en in 1670 de pastorie. Oudtijds werd er acht maanden van het jaar des Zondags tweemaal, en tot 1748 in de vier wintermaanden nog op Woensdag des avonds gepredikt.

Bij de bezorging der gemeenten met vaste leeraars in 1631, werd die van Bleiswijk nog slechts bij provisie

voorzien, en in 1621 was hare opbrengst bijna even weinig als die der minste gemeenten, *f* 25 in ieder vierendeel jaars. Dewijl zij in 1671 geen vrij beroep had, moet zij toen onder de kerken behoord hebben, die minder dan *f* 100 voor het traktement opbrachten. In 1675 evenwel moeten hare financiën verbeterd zijn geweest, dewijl toen twee leden der Gr. Verg. werden gecommitteerd, om haar even als de gemeente van Zoetermeer tot eene liberale gift voor de Broed. te disponeeren; hare kerk-collecte voor de Broed. was dan ook, op die van Zoetermeer na, verreweg de grootste van alle landgemeenten. Ook in 1695 was hare kerk-collecte voor de Broed., op die van Noordwijk en Nieuwkoop na, grooter dan eenige landgemeente. Zij behoorde in 1680 onder de elf kleinere gemeenten, die om de elf weken hare predikatie moesten missen ten behoeve der vacante kerken. Tot 1744 genoot de kerk nog van de Broed. *f* 230, als subsidie voor het traktement, waarom zij dan ook *f* 25 aan de Broed. consenteerde; toen werd die subsidie, met intrekking van het consent, op *f* 100 gebracht. In 1771 gaf zij een gelijk consent als Leiden en Haarlem van *f* 50. In 1758 ontsloeg zij zich van de verplichting om eene lijst harer effecten aan den Boekhouder der Soc. over te leveren, door de belofte, dat zij nooit zonder hare goedkeuring eenig effect zou verkoopen. Doch in 1789 stelde zij, even als andere, hare effenten bij de Soc. in bewaring, van welke zij in 1793 voor eene som van *f* 200, in 1797 van *f* 500, terugnam. De Broed. hield in 1792 op de *f* 100 te suppediteeren. In 1799 droeg de kerk al hare bezittingen aan de Soc. over, dewijl hare mannelijke ledematen toen, behalve de pred., slechts uit twee bestonden. Zij bepaalde daarbij, dat het beheer der renten aan de kerk zou blijven en, bij meerdere vermindering van leden, de Broed. in hare bediening op den ouden voet zou voorzien, en als zij tot op drie leden of minder was afgenomen, men haar om de veertien dagen de prediking en een- of tweemaal jaarlijks het Avondmaal zou doen genieten; waarbij zij, bij geheele uitsterving

der gemeente, gunstige beschikkingen voor den toenmaligen pred. en voorlezer voegde, zoo deze haar dan nog bedienden. Bij deze gelegenheid stelde de Gr. Verg. als algemeenen maatregel vast, geene subsidiën aan de kerken meer te verleenen dan in voorschot en onder verband der kerkegoederen. Toen bezat de gemeente, behalve hare kerk met pastorie en nog een huis met erve en schuur, aan losrenten een kapitaal van *f* 7186 en aan obligatiën van *f* 26,868.

In 1810 telde gemeente 18 zielen, waaronder 13 leden. Zij werd in 1815 met die van Berkel gecombineerd, terwijl de pred. sedert in deze laatste gemeente woonde. In 1843 bestond zij uit 7 leden, 8 zielen. In 1846 werd tegen de vervulling der aanstaande vacature hare combinatie met Berkel opgeheven en veranderd in combinatie met Zevenhuizen, die in het begin van 1847 aanving. Volgens de volkstelling van 1859 en de kerkelijke opgave van 1864 bestond de gemeente uit 10 zielen. In 1865 is zij dan ook op haar eigen verlangen opgeheven. De kerkelijke gebouwen werden voor *f* 3525 ten bate der Broed. verkocht, die zich belastte met aan den blinden organist gedurende 10 jaren een pensioen van *f* 20 te betalen. Het orgel werd door Nieuwkoop overgenomen, de psalm- en gezangboeken werden aan Oudewetering, de kussens aan Boskoop geschonken. In 1875 is het pensioen aan den organist nog voor 10 jaren verlengd.

De gemeente is bediend door:

ERTUS A STEDUM. Hij was voormaals pred. te Abcoude, werd den 19en Aug. 1619 door de Utrechtsche Synode afgezet en den 27en dier maand door de Staten van Utrecht gebannen. Hij nam deel aan de Antwerpsche Verg. van 1619 en in 1623 aan die na de samenzwering. In 1626 onderteekende hij het eerste algemeene request en in 1627 en '28 komt hij voor onder de predn., die het traktement van ongehuwden genoten. Van Oct. 1627 tot 1628 bediende hij met WOUTER CORNELISZ. Alkmaar (Stichting, Register). In 1630 bediende hij somtijds de

gemeente van Rott. In Febr. 1632 werd hem Vlaardingen aangeboden en nam hij die plaats aan, alsmede de voorwaarde van daar tweemaal des Zondags te prediken, doch op den 28en April werd hij voor een halfjaar gesteld tot de bediening van Bleiswijk en Zoetermeer, en op den 18en Aug. daarin gecontinueerd. Sedert 1635 bediende hij Bleiswijk alleen. In 1652 ontsloeg hij zich van deze bediening, maar bleef lid der Broed. en bereid om in gemeenten nabij Rott., waar hij sedert eenigen tijd woonde, naar vermogen dienst te doen. Bij zijn ontslag vroeg hij in de Verg. van 28 Mei een jaargeld, ten beste van eenige weduwen, weezen en armen, en werd hem *f* 200 toegelegd.

OLIVARIUS VAN VLIERDEN, prop., 1652. De gemeente had C. DOELEMAN van Berkel ber., maar de Gr. Verg. keurde dit beroep niet goed, niettegenstaande D. zich bereid had verklaard ook Berkel op zekere voorwaarde te bedienen. Hij moet in 1670 overleden zijn, dewijl de Gr. Verg. van 15 Juni 1671 besloot, „dat de gemeente van Bleiswijk het predikantstraktement van 1° Oct. des verleden jaars tot 1° Juli dezes jaars aan de Broed. zou betalen". Zijne weduwe schonk haar in 1730 een legaat van *f* 10,000.

EGBERTUS AERSSEN. prop. 1671. Hij was door den kerkeraad ber. maar werd door de Broed. hier geplaatst den 15en Juli, met recht van verplaatsing. Hij bleef echter deze gemeente bedienen tot zijn dood in 1688.

PETRUS PELT, ber. van Gorinchem 1688. In 1694 te Leiden ber., vertrok hij derwaarts.

GEORGIUS VAN ZONHOVEN, prop. 1695. Ber. te Leiden 1700. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 224).

JOANNES MOLINAEUS Jr., zoon van den Rott. leeraar. Ber. van Nieuwpoort 1700. Overl. 1703.

FRANÇOIS VOEGEN, ber. van Vlaardingen 1703. Overl. alhier 1713.

PETRUS FENIX (PHOENIX), prop. 1714. Door een ongemak verhinderd zijn dienst waar te nemen, legde hij die neder in 1732 en overl. in 1738.

PETRUS REES, in Dec. 1732 van Schoonhoven ber., deed hij alhier zijne intr. 3 Mei 1733. Overl. 28 Aug. 1756.

JUSTUS BUITEWEG, uit Den Briel ber. in Febr. 1757, deed hij zijne intr. 8 Mei. In 1782 verzocht en verkreeg hij den 11^{en} Juni, wegens zware hersenziekte, zijn emer., terwijl hij zich met een gedeelte van het emer.-traktement vergenoegde. Hij overl. in datzelfde jaar te Delft.

JAN VAN VOLLENHOVEN Jz., prop. Ber. 20 Maart, Intr. 1 Juni 1783. Ber. naar Rott., nam hij zijn afscheid 7 Aug. 1785.

BARTHOLOMEUS ALBERTUS IJZENDOORN, ber. van Oudewetering 26 Juni 1785. Intr. 4 Sept. Ten gevolge van de omwenteling van Sept. 1787 moest hij veiligheidshalve zijne gemeente verlaten, en werd, op aanbeveling van de Gr. Verg. van Juni 1788, ber. naar Amersfoort. De gemeente werd sedert zooveel mogelijk door naburige pred^{n}. bediend, tot op de komst van:

JACOB HAZEVELD, prop. 1790. Reeds in het volgende jaar te Oudewetering overl.

GERBRAND BRUINING, prop. 1792. In 1795 gaf hij zonder zijn naam in het licht: „De minachting der Hervormden jegens de Overleveringen, welke de Roomsche Kerk aan het N. T. gelijk stelt, beteugeld door een Leeraar der Remonstranten". In de Gr. Verg. van 1796 deed STOLKER, naar aanleiding van dit boek, een voorstel tot beteugeling der licentie. BRUINING maakte zich als den schrijver bekend, en nam op verlangen der Verg. aan, voor het publiek de verklaring af te leggen, dat hij den inhoud voor zijne rekening nam (Gedenkschrift v. h. 250 jar. bestaan der Rem. Broed., blz. 103. Vgl. Bibl. Rem. Geschr., blz. 232 vv.). Ber. te Berkel 1796.

WILLEM HENDRIK VAN MAZIJK, prop. Bevestigd 28 Mei 1797. Sedert de combinatie met Berkel (1815) woonde hij aldaar. Emer. geworden, nam hij zijn afscheid 26 Dec. 1846 te Bleiswijk, 27 Dec. te Berkel. Hij overl. te Leiden in ~~1854~~. /15 April 18[illegible] (Zie Handel. Ned. Lett. XVI, blz. 111.)

Over de verdere bediening der gemeente, in combinatie met Zevenhuizen, zie: Zevenhuizen.

———

ZEGWAART EN ZOETERMEER.

In 1619 werd de predikant dezer gemeente, HENR. GREG. BLIJVENBURGH, afgezet, als zijnde van het gevoelen der Remonstranten. Hij teekende de Akte van stilstand. Sedert werd de gemeente door de Directeuren der Remonstr. Societeit voor de bediening steeds met andere gemeenten gecombineerd. Zoo is zij in het tweede halfjaar van 1620 met Bleiswijk en Zevenhuizen in commissie door PASCHIER DE FIJNE bediend, in 1624 met Delft door BARTH. PRAEVOST, in 1627 en 1628 met Leiden eerst door SCHOTENUS en HUTTENUS, daarna door VAN DEN BORRE en PASCHIER, sedert tot in het laatst van 1629 waarschijnlijk met Bleiswijk door KUIJLEMAN, in 1630 met Bleiswijk door NIC. HARTZOEKER, die ook in 1631 werd gecontinueerd in deze bediening, daarna waarschijnlijk door SOPINGIUS tot in April 1632. Bekend is het lasterlijk gerucht van een wraakgebed, dat een Remonstr. pred. hier in 1627 zou hebben gedaan en waarover WTENBOGAERT aan EPISCOPIUS schreef (Brieven III, afd. 1, blz. 233). Ook deze plaats werd in 1628 genoemd onder die waar de Remonstr. reeds vaste vergaderplaatsen hadden (Stichting II, blz. 186).

In 1667 verlangde een deel van den ouden en nieuwen kerkeraad na het vertrek van VREEBURG, dat het beroep van den predikant rechtstreeks door de gemeente zou geschieden. De kerkeraad besloot dat het door de opzieners en oud-opzieners zou gedaan worden en verzocht door de Gr. Verg. daarin gehandhaafd te worden: 1°. omdat het zoo in alle welgestelde gemeenten geschiedde; 2°. omdat het anders een slecht voorbeeld zou zijn voor opzieners, die vreezen de minderheid te zullen hebben; 3°. omdat de kerkeraad den drift zou moeten volgen van vele soms opgewonden hoofden; 4°. omdat pas aangekomen leden niet zooveel te zeggen moeten hebben als zij, die door langen dienst de gemeente beter kennen;

5°. omdat men wilde wat nog nooit was geschied; 6°. omdat de verdeeldheid zou vermeerderen. De andere partij voerde aan: 1°. dat het recht van beroep bij de gemeente berustte; 2°. dat VREEBURG aldus beroepen was; 3°. dat men voor eenige jaren op deze wijze een voorlezer gekozen had; 4°. dat de gemeenteleden jaarlijks uit een dubbeltal de diakenen kozen; 5°. dat de pred^{n}. uit de gemeene kas bezoldigd werden; 6°. dat op het platte land de opzieners in bekwaamheid weinig van de leden verschilden. Zij wezen daarbij nog op het voorbeeld van naburige gemeenten. Naar het schijnt werd ten gunste van deze partij beslist en werden de leeraars hier doorgaans door de mannelijke leden beroepen. Bij gelegenheid van het beroep in 1669 blijkt, dat destijds in deze gemeente des winters ook op Woensdag gepredikt werd.

De kerk komt op de begrooting van 1621 niet voor. In 1654 werden haar, als die hare eigene lasten droeg, de rechten der subsisteerende kerken toegekend; maar in 1660 werd zij als eene behoeftige kerk verplicht opening van haren staat te doen. In 1663 werd zij op eene quote van *f* 150 gesteld en in het volgende jaar aangespoord tot meerdere opbrengst. Dit werd in 1665 herhaald, met herinnering van de zware lasten weleer door de Broed. voor haar gedragen. Zij betaalde toen haar eigen pred.-traktement en had vermogende leden; een van deze had aan de gemeente eene gift van *f* 600 geschonken. In 1669 beloofde de kerkeraad eene jaarlijksche contributie van *f* 100 en in het volgende jaar werd zij opgewekt om zooveel op te brengen, dat zij onder de contribueerende kerken mocht gerekend worden. Zoo ver bracht zij het toen niet doch contribueerde weder *f* 150. Men besloot in 1673 haar onder de contribueerende kerken te beschrijven, maar zij verklaarde in het volgende jaar hare onmacht. Hare collecte was in 1675 de grootste van alle landgemeenten; in 1695 echter veel minder en in 1698 gaf zij slechts *f* 20 aan de Soc.

In 1756 werd het diep verval dezer kerk in de Gr. Verg. voorgedragen en eene Commissie tot inspectie benoemd, die den pred. bewoog het emeritaat te vragen. In 1771 en 1772 contribueerde zij weder iets met de meervermogende kerken, maar in 1785 moest zij de helft van haar pred.-traktement ten laste der Broed. brengen en werd toen verplicht eene lijst van hare effecten over te leggen en geene derzelve te vervreemden. Hare eigene collecten, die in 1654 bedroegen *ƒ* 1428 en *ƒ* 1180 in 1659, beliepen in 1715 *ƒ* 841, in 1787 slechts *ƒ* 168 en in 1827 niet meer dan *ƒ* 91. In 1788 gaf zij hare effecten aan de Broed. in bewaring, waarvan zij in het volgende jaar voor *ƒ* 800 deed verkoopen en in 1807 voor *ƒ* 1100, om in eene kostbare armbedeeling te voorzien. Zij kreeg in 1793 eenige kerkboeken en stoelen uit de opgeheven kerk van Den Briel. De kerk-collecten voor de Broed. bleven bij haar voortduren en gaven soms zooals in 1793 nog eene ruime opbrengst. In 1800 verzocht zij vrijdom van vacature-kosten. Zij contribueerde nog in 1809 *ƒ* 25 evenals Boskoop en Oudewetering. In 1816 kreeg zij een voorschot van *ƒ* 300 à 2½ pCt. uit een voormalig Soc.-Weezenfonds en in 1846 werd zij provisioneel van de betaling dier renten vrijgesteld.

Haar eerste kerkgebouw was in 1634 gesticht. Het werd in 1652 vertimmerd omdat het moeielijk te bespreken was. In 1836 was het zoo bouwvallig geworden, dat de reparatie te kostbaar werd geacht. Toen nam de Broed. in overweging om, òf den pred. met zijne toestemming naar Zevenhuizen te verplaatsen, de kerk te sloopen en de pastorie voor de vergaderingen der gemeente (toen 49 zielen groot) in te richten, òf eene nieuwe kerk te bouwen. Zij besloot tot het laatste, zoo maar eenigszins mogelijk, geheel buiten kosten der Broed. Aan deze bepaling kon voldaan worden. Uit onderscheidene gemeenten werd over de *ƒ* 3000 hiervoor bijeengebracht en deze som met eene subsidie uit de Provinciale kas vermeerderd. In 1840 werd met het bouwen een aanvang gemaakt en

de kerk den 10en Oct. 1841 ingewijd. Zij stond op den grond der oude kerk, maar was veel kleiner. Gedurende den bouw werd het gebruik van de kerk der Gereformeerden op alle Zon- en feestdagen kosteloos aan de gemeente toegestaan, die onder het klokgelui derwaarts ging en haar gezang door het orgel hoorde begeleiden.

De gemeente telde in 1810 40 zielen waarvan 27 leden. Zij werd in 1815 met Zevenhuizen, in 1846 voor de aanstaande vacature te Berkel met deze gemeente gecombineerd. Toen telde zij 37 zielen waarvan 26 leden. In 1825 sloot de kerk voor het onderhoud harer armen eene voordeelige overeenkomst met het Burgerlijk Armbestuur der plaats. Naar de volkstelling van 1857 en de kerkel. opgave van 1864 waren er 21 Remonstr., in 1866 nog 7 lidmaten. De gemeente werd toen na het ontslag van haren laatsten leeraar met ulto Dec. opgeheven. De verkoop der gebouwen enz. bracht *f* 6000 op, terwijl het Avondmaalszilver voor de metaalswaarde aan Gouda overging (Handel. 1867). „De particuliere geschiedenis der kerk van Zoetermeer meen ik dat vrij nauwkeurig op schrift gesteld is en daar nog bewaard wordt", schreef D. v. d. Hoeven in 1776 aan V. d. Meersch (Rott. Hss., No. 681). Dit handschrift schijnt echter te zijn verloren gegaan.

Bij de verzorging der kerken met vaste leeraars 1632 werd Zoetermeer nog slechts door bediening bij commissie en wel in combinatie met Bleiswijk verzorgd. Maar hij die de commissie vervulde werd daarin zoo lang gecontinueerd, dat hij als de eerste vaste pred. der gemeente kan beschouwd worden. Hij was:

Egbertus a Stedum. Op 28 April 1632 werd hem de dubbele bediening van Bleiswijk en Zoetermeer door Directeuren opgedragen. In den eersten tijd genoot hij daarbij de hulp van J. J. Batelier totdat deze in 1633 te 's Gravenhage werd ber. Sedert 1635 bediende hij Bleiswijk alleen.

Valig Maertensz, ber. van Zwammerdam 1635. Overl. 25 Juni 1641. Begraven in de groote kerk te Zoetermeer, waar zijn grafsteen het opschrift gedragen heeft:

Hier rust de schrale romp
Van hem, die als een Licht,
Met leven en met leer,
Een' ieder heeft gesticht.

BENJAMIN SAPMA, zoon van DOMINICUS, ber. van Dokkum 1642 of 1643. In het begin van 1644 vertrok hij naar Rott.

DANIEL GOULART, waarschijnlijk zoon van SIMON GOULART, den bekenden pred. der Waalsche gemeente te Amst., die met NIELLIUS in 1619 afgezet en uit het land gebannen werd. Hij zal wel in Aug. 1644 als prop. beroepen zijn, want in het Communicanten-boek te Amst. staat hij in 1638 als aangenomen lidmaat vermeld. Overl. 20 April 1645.

In de nu ontstane vacature is de gemeente bediend door de Rotterdamsche pred^{n}. MATTHISIUS en LANSBERGEN Senior, tot de komst van:

GERARDUS SOPINGIUS (zoon van CHRISTIAAN?), prop. 1647. Overl. 12 Aug. 1648.

GERARDUS HEEMSKERK, prop., ber. 6 Dec. 1648. Ber. te Alkmaar 1653.

HENRICUS VREEBURG, ber. van Nieuwpoort 16 Nov. 1653. Ber. te Hoorn 1667.

JOANNES MOLINAEUS de Oude, prop. Hij was in de bediening van Buren, welke gemeente sedert het beroep van VAN ROJESTEIN naar Noordwijk (Nov. 1666) vacant was. In Juli 1667 komt hij reeds in de Gr. Verg. als pred. van Zoetermeer voor. Ber. te Alkmaar 1669 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 200).

Na zijn vertrek werd de gemeente door onderscheidene pred^{n}. en prop^{n}. bediend tot op de komst van:

HENRICUS PAAUW (DE PAAUW), ber. van Gorinchem 1670. Reeds in Nov. 1669 was op hem het beroep uitgebracht, maar toen werd dit om de gemeente van Gorinchem niet toegestaan. In Juni 1670 werd een nieuw beroep goedgekeurd, op voorwaarde, dat hij nog twaalf weken te Gorinchem blijven zou, tenzij deze gemeente eerder van een leeraar ware voorzien. Ber. te Hoorn in het laatst van 1679, vertrok hij derwaarts in Jan. 1680.

SALOMON BORREMANS van Tiel, 14 Mei 1680 in de Gr. Verg. ber. aanvaardde den dienst 4 Aug. In 1714 verzocht hij wegens

zijne langdurige kwaal en zwakheid van geheugen zijn emeritaat. REINEMAN, in 1712 uit Frederikstad weergekeerd, bood toen der gemeente zijn hulp aan voor den halven predikdienst en het huisbezoek op de buitenwegen, en wel zonder traktement voor een jaar. Dit werd aangenomen en BORREMANS eerst in het volgende jaar emer. Hij overl. te Leiden en werd begraven te Zoetermeer 20 April 1716.

JACOBUS VOEGEN, ber. van Woerden. Intr. 26 April 1716. Ber. naar 's Gravenhage. Afscheid 23 Nov. 1721.

JACOBUS LOMANNUS, ber. van Zevenhuizen 1722. Ber. te Gouda in 1726. Afscheid 16 Maart 1727.

CLEMENS 'T LAM, ber. van Hoorn 1727. Intr. 23 Nov. Overl. 5 Mrt. 1729.

JOANNES VAN DE WERKEN, ber. van Den Briel 1729. Intr. 14 Aug. Ber. te Gouda 1731. Afscheid 1 Maart.

MATTHIAS VAN STOLK, prop. 1731. Intr. 26 Aug. In 1749 verzochten die van Zoetermeer benevens hun pred. in de Gr. Verg., tot opbouwing der gemeente, door prop^{n}., die elkander van drie tot die maanden afwisselden, bediend te worden ten koste der gemeente; dit werd voor dat jaar en verder telken jare op herhaald verzoek toegestaan. In 1755 maakte de Broed. daarbij tot uitdrukkelijke voorwaarde, dat de gemeente voor kost en verblijf der prop^{n}. zou zorgen. Daar de kerkeraad hierin niet kon treden, zoo heeft VAN STOLK van dien tijd af weder alleen de gemeente bediend, tot hij in Juni 1757 emer. werd. Hij overl. 14 Nov. van hetzelfde jaar.

PIETER VAN DEN BOSCH, prop. 1757. Intr. 29 Oct. Ber. te Oudewetering. Afscheid 17 Aug. 1760.

ABRAHAM MAAS, ber. van Waddingsveen 1760. Intr. 12 Oct. Ber. te Delft. Afscheid Juni 1770.

THEODORUS FRETS Jz., prop. 1771. Ber. naar Rott. 23 Maart 1774.

CORNELIS VAN SCHOONE, ber. van Nieuwkoop 1774. Ber. te Gouda 1776.

ABRAHAM MAAS, van Delft weder alhier ber. 1777, deed hij zijne intr. 11 Mei. Hij had in 1781 eene ontmoeting met keizer Jozef II, die onder zijn gehoor was geweest, en hem vroeg wat het karakteristieke was van zijn kerkgenootschap. Algemeene verdraagzaamheid, was zijn antwoord; waarop

de keizer zijne bevreemding te kennen gaf, dat er in zijne kerk zoovele plaatsen onbezet waren. De pred. kon hiervan geen verklaring geven. (Grabner, Brieven over de Vereen. Nederlanden II, blz. 489. Vgl. De Gids, Maart 1873). Uit hoofde van de politieke gebeurtenissen, legde hij in 1787 zijn dienst neder. In 1788 verklaarde hij zich in de Gr. Verg. alleszins genegen om tot zijne gemeente weder te keeren, en deze om hem weder te ontvangen, doch de Broed. maakte om de tijdsomstandigheden daarin bezwaar. Daar het bleek dat hij niet gevoegelijk kon wederkeeren, werd de gemeente in Juni 1789 door de Gr. Verg. van hare verbindtenis met hem ontslagen. Hij werd op een traktement van *f* 500 voor het loopende jaar ten dienste van den Cur. gesteld. Overl. in 1804.

LAURENS KUIPER, ber. van Gouda 9 Sept. 1789. Overl. 1800.

PLEUN LABBERTON, ber. van Schoonhoven 1800. Ber. naar Gouda 1804.

JAN ZANTING, ber. van Schoonhoven 1805. Ber. naar Nieuwkoop 1809. Afscheid 2 April.

GERARD LINDENBERG, prop. 1809. Hij bediende ook de gemeente van Zevenhuizen, sedert hare combinatie met die van Zoetermeer en Zegwaart in 1815. In 1845 door ziekte buiten staat gesteld om den dubbelen dienst te vervullen, werd de gemeente van Zevenhuizen door de pred^{n}. van Waddingsveen en Moordrecht bediend. Hij werd emer. Juli 1846 nam zijn afscheid te Zevenhuizen 21 Juni, te Zegwaart 28 Juni, en stierf te Overschie 8 April 1849. Sedert werd de gemeente door de klassis en prop^{n}. bediend, totdat zij gecombineerd met Berkel, als leeraar kreeg:

JAN VAN LEEUWEN, prop. Ber. 29 Nov. 1846, ving hij de bediening aan 14 Maart 1847. In 1865 werd hij benoemd tot Algem. Secretaris van het Nederl. Bijbelgenootschap. In Juli begaf hij zich naar Amst., maar bleef met de bediening zijner gemeente belast tot zijn eervol ontslag in Oct. inging. Van toen af nam hij den predikdienst nog om de vier weken waar tot ult^{o}. Dec. 1866, toen de gemeente werd opgeheven. Hem werd door de Broed. een pensioen van *f* 400 toegelegd. Hij overl. te Amst. 4 Dec. 1892.

/

BERKEL.

De predikant van Berkel, THEODORUS SWAEN, was een der onderteekenaars van de Remonstrantie, geen wonder dat hij in 1619 voor de Leidsche Synode ontboden, en nadat hij verklaard had de Dordsche canons niet te kunnen onderteekenen, van zijn ambt ontzet werd. Hij teekende hierop de Akte van stilstand, „verstaande, dat men daardoor in zijne conscientie niet werd gedrongen". Er schijnen hier echter weinig Remonstranten geweest te zijn, want in 1621 werd Berkel bij de verzorging der kerken te zamen met Zoetermeer genoemd, en ook in 1624 en 1630 werd in de bediening dezer gemeente niet voorzien. Op de begrooting van 1621 komt zij mede niet voor, en in 1641 werd van haar geschreven: „Eenige goede luyden tot Berckel, daer zedert de veranderinge noyt en is gepredickt, hebben ettelicke mael aengehouden om te mogen bedient worden, gelyck sij ook van de kerckedienaers tot Rotterdam vijff off ses weecken bedient zijn geweest, niet sonder groote hoope, dat mettertijt aldaer een treffelicke gemeynte soude gesticht worden, also de toehoorders nu alrede tusschen de seventich ende tachentich in getal zijn". (Schrijven van den Rott. Kerkeraad, ter zake van het geschil met Amsterdam over EPISCOPIUS (Rott. Hss., N°. 155).

Men schijnt hier reeds in 1641 eene kerk gehad te hebben, althans de Z.-Holl. Synode verzocht in dat jaar aan de Staten, den kerkbouw der Remonstranten te niet te doen. Toen was de gemeente sedert eenigen tijd in commissie bediend. In 1652 verschenen vier broeders van hier in de Gr. Verg. (29 Mei), verzoekende „dat te Berkel een vast pred. mocht gesteld worden", waarop hun toegezegd werd, dat de Directeuren hun bij provisie voor dat jaar een zouden zenden. Zij is dus met Boskoop eene der jongste gemeenten. Eerst tegen 1660 schijnt zij eene

pastorie verkregen te hebben, die, in 1780 bouwvallig geworden, met de tegenwoordige werd verwisseld.

Langen tijd was Berkel eene subsisteerende kerk, ofschoon zij zich nimmer buiten lasten der Broed. kon brengen en geen vrij beroep had. In 1793 meende de Gr. Verg., dat zij minder onderstand zou behoeven en gebood eene inspectie; maar deze deed blijken, dat zij geene meerdere lasten dragen kon. Tot 1803 consenteerde en collecteerde zij van tijd tot tijd voor de Broed. in gelijke mate als de kleinere maar niet onvermogende gemeenten. Eens zelfs in 1744 deed zij met drie groote kerken eene extra-gift van *f* 200. Zij had nam. in 1731 een belangrijk legaat gekregen (Zie hieronder op C. DE WIT). In 1758 ontsloeg zij zich van de verplichting om eene lijst harer effecten aan de Soc. over te geven door de belofte, van nimmer zonder hare goedkeuring een effect te verkoopen. In 1771 moest zij hiertoe overgaan, nadat zij hare effecten onder de administratie der Soc. had gebracht en in 1789, andermaal in 1807, van haar een voorschot van *f* 200 vragen. In 1809 kwam zij onder de gesubsidieerde kerken. Toen bleek het dat, ofschoon zij slechts één behoeftig huisgezin te bedeelen had, hare inkomsten slechts *f* 440 waren en die door hare uitgaven met *f* 190 jaarlijks werden overtroffen. De Broed. nam toen het traktement van den pred. geheel voor hare rekening.

In 1810 bestond zij nog uit 67 zielen, waaronder 38 lidmaten. Toen werd een harer leden in het bestuur van het H. G. Armen-fonds opgenomen en kreeg zij daaruit jaarlijks *f* 50, die zij tot *f* 100 wenschte verhoogd te zien. Tot behoud van leeraar en gemeente maakte de kerkeraad in 1811 met den eersten de overeenkomst, dat hij met Nov. de pastorie verlaten, zich naar eene naburige plaats (Rott.) met der woon begeven en de kerkeraad de pastorie ten profijte der kerk verhuren of verkoopen of afbreken zou. De pred. zou dan alleen des winters als het niet te koud was na kerktijd catechiseeren en

eenmaal 's jaars huisbezoek doen, terwijl bij zijne afwezendheid een lid van den kerkeraad het voorzitterschap bekleeden zou. De Soc.-Comm. berustte hierin om de tijdsomstandigheden, alleen met bijvoeging o. a., dat de pred. van zes tot zes maanden eenige dagen in zijne gemeente doorbrengen zou. De Gr. Verg. keurde zulks goed. In 1815 wilde de kerkeraad werkelijk tot verkoop der pastorie overgaan, maar de Soc.-Comm. behield haar, door beroep op de welwillendheid van de leden der gemeente. In ditzelfde jaar werd de gemeente met Bleiswijk gecombineerd en Berkel als woonplaats van den leeraar aangewezen, die hier in April 1816 de pastorie betrok. Deze combinatie werd in 1846 voor de aanstaande vacature opgeheven en Berkel met Zegwaart en Zoetermeer gecombineerd. In 1838 werd door het Gouvernement eene subsidie van *f* 600 tot herstelling van kerk en pastorie verleend en in 1862 aan de kerk nog een som van *f* 300 te koste gelegd. Drie jaren later werd besloten Berkel in de gemeente van Delft op te nemen. De kerkelijke gebouwen brachten bij verkoop *f* 2325 op en Delft ontving de bijbels en gezangboeken (Hand. d. Gr. Verg. 1866 blz. 39).

Het getal zielen en leden der gemeente was in 1843 slechts 15 en 12, volgens kerkel. opgave van 1864 nog 21 zielen.

De eerste leeraar door de Directeuren in 1652 bij provisie voor een jaar te Berkel geplaatst was:

..... Foreest, prop. 1652. Hij schijnt hier niet gewoond te hebben en zoo hij vóór 1656 door anderen is opgevolgd ook deze niet; want in de Gr. Verg. van 26 Juli van dit jaar verzocht de gemeente „een bijwonend" leeraar. Zij verkreeg dien eerst in:

Cornelis Doeleman, prop. 1660, wiens dienst zij „bij provisie als haer ordinaris leeraar en in qualiteit als pred. doch op prop.-traktement (met hetgeen de gemeente daerbij als supplement mocht opbrengen) sou genieten." Maar in 1662 werd besloten hem als andere pred^{n}. te trakteeren. In 1668 werd hij door de Broed. voor eene poos tot de

bediening van Nijmegen gebezigd; in 1669 met den pred. van drie andere kleine gemeenten gesteld onder den Curator, met verplichting om ter hulp van vacante gemeenten te gaan, waar deze hem zenden zou. In 1679 heeft hij op haar verzoek voor acht of tien weken (van 9 April) Dokkum bediend; in den dienst van Berkel werd dan door de naburen vooral die van Rott. voorzien. In 1680 behoorde ook Berkel tot de elf kleine gemeenten (Zie Maasland), die zich ten behoeve der vacature om de elfde week het gemis der prediking moesten getroosten. DOELEMAN werd emer. 1702 en toen besloot de Broed. voor dat jaar de gemeente door prop. te laten bedienen.

CORNELIS DE WIT, prop. 1703. Overl. 1731 in de bediening dezer gemeente, aan welke hij een legaat van *f* 6000 schonk onder beheer der Soc. Hij gaf predikatiën van J. PONTANUS en een catechisatieboekje in het licht (Bibl.-Rem. geschr. blz. 239. Vgl. J. Tideman's Overzicht blz. 48 vv.).

JOHANNES HOGEVEEN, ber. van Gorinchem 1731. Overl. in 1733. De kerkeraad beriep toen den prop. VAN HOVEN, maar dit beroep werd in 1734, om onbehoorlijke handelingen daarbij voorgevallen, door de Broed. niet goedgekeurd.

WILHELMUS SCHUIT, ber. van Nieuwpoort 1734. Naar Nieuwkoop ber. 1739.

PHILIPPUS VAN HOVEN, ber. van Nieuwpoort 1739. Naar Waddingsveen ber. Afscheid 9 Nov. 1760.

JAN BEVERWIJK, ber. van Schoonhoven 1761. Intr. 26 April. Den 16en Oct. 1778 werd hij door eene krankheid overvallen, zoodat hij geheel buiten staat was zijn dienstwerk te verrichten, of zelfs zijn emer. te vragen. Dien ten gevolge is de gemeente sedert Juni 1779 door propn. in vaste commissie bediend. Hij overl. 8 Sept. van dat jaar.

JACOBUS DE ROY, prop. 1780. Intr. 27 Aug. Ber. te Gouda. Afscheid 9 Juni 1782.

JAN BESSAN, prop. Ber. in Nov. 1782. Intr. 13 Jan. 1783. Ber. naar Gouda 1786.

ADRIAAN PIJNAKER, prop. 1786. Ber. te Gouda 1789.

CORNELIUS NOZEMAN, ber. van Leiden 1789. Ber. te Rott. 26 Juli 1790.

Cornelius Rogge, ber. van Noordwijk 1790. Ber. te Leiden.

Volkert Swart, ber. van Nieuwkoop 1794. Ber. te Hazerswoude.

Gerbrand Bruining, ber. van Bleiswijk 1796. Naar Nieuwkoop ber. 1803.

Dirk Cockuit, prop. 1803. Ber. te Amersfoort 1808.

Gerrit Gijsbert van Paddenburg, prop. 1809, woonde sedert 1811 te Rott. Ontsloeg zich van den dienst en vertrok naar Curaçao 1815, waar hij door het Gouvernement als instituteur was aangesteld. Hij overl. aldaar 1 Dec. 1822.

Na zijn vertrek werd de gemeente gecombineerd met Bleiswijk en later in 1846 met Zegwaart en Zoetermeer.

HAZERSWOUDE.

De predikant van Hazerswoude. JOHANNES SCHOTENUS (VAN of VERSCHOTEN), bekend als Remonstrant, werd in 1619 eerst geschorst en daarna afgezet en ingedaagd (Handel. Z.-Holl. Syn. 1619, Art. 58). Hij bleef in het land en bediende in 1624 Leiden en de Overrijnsche dorpen Warmond en Noordwijk met VAN DEN BORRE, HUTTENUS en LOEDINGIUS; in 1630 Zwammerdam, Aarlanderveen en Oudewetering. In 1632 werd hij niet als vaste leeraar aan eene gemeente toegevoegd, maar met POLLIO in reserve gehouden. De gemeente van Hazerswoude werd in 1621 met Leiderdorp in commissie bediend door LEURIUS. In 1624 werd zij niet verzorgd, maar in de Handel. der Z.-Holl. Synode te 's Gravenhage van dat jaar staat, Art. 31, aangeteekend: „Petrus Stieremond, bedienaar des Godd. woords, en Michiel. Jacobsz., ouderling te Hazerswoude, hebben schriftelijk en bij monde vertoond, hoe dat uit andere plaatsen de Remonstranten met groote menigte kwamen, onder den schijn van Mennisten, en aldaar vergadering bij honderden waren houdende, daar nochtans voor weinige jaren nooit Menniste-vergadering in het dorp geweest is, alzoo daar boven de vijf of zes Mennisten niet woonachtig zijn, en dezelve nog in twee secten gedeeld zijn. Zeiden ook de voorn. Br., dat in den beginne de voorgem. vergaderingen waren belet geweest door de interdictie des Hofs Provintiaal, maar dat zijluiden nu wederom zeer sterk vergaderden, verzochten derhalve de Broederen voorn., dat deze Vergadering henlieden de goede hand wilde bieden, en met hen verzoeken daar het behoort, ten einde zulke vergaderingen uit hunne plaetse mogten worden geweerd"; waartoe besloten en op onverwijld nader onderzoek overgegaan is, terwijl des anderen daags „de commissaris Persijn verklaarde, met eenige Heeren

van den Hove voorn. over deze zaak gesproken te hebben, welke hadden gezegd, dat nu alrede zoodanige ordre was gesteld, waarmede de zaak zoude geholpen zyn".

Wederom in 1627 werd door die van Leiden de hulp der Z.-Holl. Synode ingeroepen tegen het vergaderen der Remonstr. onder den naam van Mennonisten. Hazerswoude werd ook vermeld onder de plaatsen, waar zij een vaste vergaderplaats hadden. In 1630 werd Hazerswoude bediend door Wilh. Lomannus, voormaals pred. te Noordwijk, en somtijds door Paschier de Fijne.

De gemeente bracht in 1621, te zamen met Warmond, Nieuwkoop, Rijnsaterswoude en Leimuiden, *f* 100 in elk kwartaal voor het gemeen op. Terwijl zij in 1650 slechts *f* 100 tot haar traktement bijdroeg, betaalde zij dat sedert 1656 geheel, contribueerde nog in dat jaar *f* 100 aan de Soc., en nam in 1662 aan eene goede gift te doen. Maar in 1673 was hare financieele staat gansch niet gunstig. In het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw waren hare consenten gelijk aan die van Brielle en Bleiswijk (*f* 25, op ééne klasse van kerken na de minste). In 1739 moest de kerk verzoeken met *f* 250 voor haar traktement ondersteund te worden. Haar werd dit ook in het volgende jaar en sedert 1744 voor goed toegestaan, onder voorwaarde, dat zij geene van hare effecten verkocht, terwijl eene lijst van die effecten (groot *f* 4300 kapitaal nominaal) in de Handel. der Broed. werd opgenomen. Sedert 1742 werd de kerk ook bij herhaling voor reparatie door de Broed. geholpen, vooral met belangrijke sommen in 1781, 1799 en 1801 aan de kerk en pastorie te koste gelegd. In 1704 was er een bijzonder fonds opgericht tot verbering van de financiën der kerk, waartoe jaarlijks door de leden der gemeente werd bijgedragen tot in 1786, toen het werd opgeheven. In 1788 droeg de kerk hare effecten en eigendommen over aan de administratie der Soc., maar kreeg ze in 1799 terug. Sedert 1784 tot in 1791 onderhield de Broed. ook vijf weeskinderen, over welke de gemeente met het Plaatselijk Bestuur in geschil was. Bij

herhaling waren er oneenigheden in den kerkeraad en de gemeente, waarvan de Handel. der Gr. Verg. van 1656, 1660, 1661, 1671, 1673, 1681, 1732, 1751, 1784, enz. de blijken geven. Ook baarde de financieele administratie der kerk in 1784, 1791 en 1824 aan de Broed. veel zorg en moeite. In 1793 had de kerk nog eenige huizen, die de Broed. besloot aan te houden (een werd in 1799 verkocht). Toen werd de kerk van hare contributie tot het pred.-traktement ontslagen en zij onder de gesubsidieerde gebracht.

Sedert Jan. 1807 kwam hier tot stand eene algemeene armverzorging, waarin iedere kerk voor al hare armen deelen kon, onder beding van overgifte van hare armenfondsen. Een hoofdelijke omslag over al de inwoners der plaats en de voordeelen van de haardasch in het ambacht zouden voor het overige de fondsen dezer armverzorging schragen. De kerk trad op zeer redelijke voorwaarden tot deze inrichting toe in Juli 1824. Zij moest hare wekelijksche collecten, die onbeduidend waren, daarvoor afstaan. In 1817 scheen de kerkeraad, door financieele maatregelen bij het nieuwe beroep, de Broed. voor het vervolg van alle lasten te zullen ontslaan, hetgeen men bij het ontvangen van een achterstal in 1818 stellig aannam. Doch reeds in 1823 vroeg de kerk weder om hulp. Sedert werd deze als achterstal telken jare verstrekt en ontving de pred. in 1838 tot traktements-verhooging een jaarlijksche subsidie van *f* 50. In 1866 werd het rijkstractement op *f* 600 gebracht. In 1870 is een huisje van de kerk voor *f* 970 verkocht. Nog in 1870 werden gedeeltelijk uit eigen middelen der kerk belangrijke sommen aan de pastorie ten koste gelegd, niettemin besloot men drie jaren later ook deze te gelde te maken en Hazerswoude met Zevenhuizen te vereenigen.

De gemeente moet oudtijds vrij talrijk zijn geweest, want nog in 1717 bedroegen de kerke-collecten nagenoeg *f* 600 in het jaar. Van tijd tot tijd werd er gedurende de wintermaanden ook in de week gepredikt, gelijk dit

nog van 1817 tot 1824 geschiedde. Maar reeds in 1737 was zij, na een vroegeren tijd van zwakke bediening, door verhuizing van leden en andere oorzaken zeer verminderd. Ook in het begin van het laatste vierde deel dier eeuw nam de gemeente door verandering van woonplaats en gezindte zeer af, waartoe het eindigen der uitgebreide veenderijen en politieke beroeringen van 1787 tot 1796 het hunne toebrachten. Nog in 1824 verloor zij door het vertrek van een aantal huisgezinnen een derde van degenen, die tot haar behoorden. Zij telde in 1810 44 leden, 123 zielen, in 1843 88 zielen, 45 leden. De volkstelling voor 1889 stelt het aantal Remonstr. op 33, de kerkel. opgave van 1864 op 41.

Bij de verzorging der gemeente met vaste leeraars in 1632 werd:

REINIER ANDRIESZ. WALENBURG den 18en Aug. in de bediening van Hazerswoude en Oudewetering gecontinueerd. Te voren was hij pred. te Sassenheim, en werd in Aug. 1619 door de Leidsche Synode afgezet. In 1621 bediende hij Woerden. Ook na de conspiratie bleef hij in het land. In 1624 werd hem met BOOM de bediening van Gouda, Schoonhoven, Woerden, Moordrecht, Waddingsveen en Zevenhuizen opgedragen. In 1630 bediende hij Schoonhoven. In 1652 werd in de Verg. van 28 Mei aan zijne weduwe eene gratificatie verleend. Zijn opvolger:

JOHANNES COENRAADSZ. BREMER, bediende de gemeente reeds in Juni 1650. Nadat herhaaldelijk uit Hazerswoude in de Gr. Verg. op zijn vertrek van daar was aangedrongen, onder andere in 1655 door den baljuw, met klachten waarover hij zich ten genoegen der Vergadering verantwoordde, werd eindelijk 22 Juli 1660 met zijne toestemming tot zijne verplaatsing besloten, te volvoeren binnen een jaar. Op den 15en Juli 1661 werd hij door de Broed. tot pred. van Nieuwpoort aangesteld, met loffelijke getuigenis, zoo te Hazerswoude als te Nieuwpoort van den predikstoel af te lezen.

COENRADUS VORSTIUS, zoon van GUERNERUS, prop. 1663. Hij gaf het

koperen doopbekken ten geschenke, dat tot het laatst in de gemeente gebruikt werd. Na zijn overlijden in 1671 wenschte de gemeente den prop. B. HARTZOEKER tot haren leeraar te erlangen, maar door de Gr. Verg. werd dit afgeslagen. Men was van oordeel dat Hazerswoude, „eene considerabele gemeente", een pred. moest ber. De contribueerende kerken besloten daarom, dat de kerkeraad, onder het beleid van eenige gecommitteerden der Soc., uit eene nominatie van vier pred^{n}. en twee prop^{n}. een door het lot gekozen drietal zou voorstellen aan de gemeente. Zoo men den beroepene niet konde krijgen, zou men uit het overgebleven tweetal kiezen. Zij beriep nu:

JOHANNES VERRIJN, prop. 1672. Hij nam evenwel de bediening eerst slechts tot Paschen aan, en dewijl hij nooit van meening geweest was, eenige plaats als vast te bedienen, besloot hij in 1681 zijn dienst alhier tegen Aug. neder te leggen (Bibl. Rem. Geschr., blz. 181).

JOHANNES BATELIER, zoon van JACOBUS, ber. van Hoorn 1681. Emer. 16 Juli 1699. Overl. te Leiden.

ALBERTUS VIRULY, prop., Hij had in 1698 een beroep gekregen naar Amst., maar dit werd 14 Jan. 1699 in de Verg. van Direct. en subsidieerende kerken te niet gedaan, en hem, tot vergoeding en uit genoegen in zijne vredelievendheid, opgedragen, „om gedurende het leven van EMILIUS, zoo lang hij geen ander beroep aannam, den halven dienst van de gemeente te Delft waar te nemen op een trakt. van *f* 500, te betalen voor de helft door Amst., voor de helft door de Soc." Ber. te Hazerswoude 1699. Van hier werd in 1720 aan de Gr. Verg. bericht, dat de gemeente onder zijne zwakke bediening merkelijk verminderde. Zij was echter bereid dit nog eenigen tijd in te zien, en hij werd vermaand tot omzichtigheid, opdat hij zijn dienst weder met vrucht mocht waarnemen. Hij overl. 30 April 1730.

CASPAR VAN SCHOONE, broeder van NICOLAAS, ber. van Den Briel 1731. Naar Nieuwkoop ber. 1735.

GERARDUS SCHOT, prop. 1735. Overl. in de bediening van Hazerswoude 1739. Sedert bleef de gemeente vacant, totdat:

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH, prop. zijne intr. deed 10 Jan. 1742. Ber. te Delft 26 April. Afscheid 25 Oct. 1750.

MICHIEL VAN DER MEERSCH, prop., broeder van ABR. AR. Ber. in 1751. Terwijl hij 18 Sept. zijne intr. deed, werd dit beroep, na vele debatten, in de Gr. Verg. eerst goedgekeurd 7 Juni 1752, met de bepaling, dat zijne bediening te Hazerswoude zou gerekend worden met 1 Juli 1752 te zijn ingegaan. Ber. te Leiden 24 Juni 1759.

JAN KORNELIS VALK, ber. van Nieuwpoort. Intr. 2 Dec. 1759. Ber. naar Leiden 16 Sept. Afscheid 11 Nov. 1764.

CORNELIS VAN ROSSEN, prop. 1765; bevestigd 22 Sept. Ber. naar Hoorn 1776.

Na eenige vruchtelooze beroepingen, is de gemeente door de pred^{n}. der klassis en prop^{n}. bediend, totdat:

JAN KONIJNENBURG, prop. den 16^{en} Jan. 1780 zijne intr. deed. Hij werd 7 Juli naar Leiden ber. en nam zijn afscheid 5 Oct. 1783.

LAURENS MAAS, prop., ber. 7 Dec. 1783. Intr. 21 Maart 1784. Hazerswoude behoorde in 1787 tot de gemeenten, waar de pred. als patriot genoodzaakt was zich tijdelijk terug te trekken. Niettegenstaande MAAS openlijk van den predikstoel verklaarde een afkeer te hebben van de verguizing van het huis van Oranje, werd hij door eenigen onder aanvoering van zekere Lena Voes van den kansel gevoerd. Door tusschenkomst van de kerken van Amst. en Rott. werd hij in 1788 ber. naar Woerden.

JACOB DU FERRANG, bij verplaatsing van Moordrecht ber. om de politieke omstandigheden. Intr. 3 Aug. 1788. In 1790 was hij voor geruimen tijd wegens schulden naar Frederikstad gegaan, zoodat de Gr. Verg. op zijne terugkomst aandrong. Hij teekende op 13 Oct. voor den kerkeraad en gecommitteerden van Amst. en Rott. de volgende verklaring: „Ik verklaar oprecht gezind te zijn en beloof heilig mij voortaan te zullen onthouden van alle handelwijzen, waardoor de stichting der gemeente eenigzins zou kunnen verminderen, mij bij dezen verbindende om mij te zullen laten welgevallen van terstond uit den dienst der Broed. ontzet te worden, zoodra door mijn kerkeraad eenig beklag,

zoo omtrent het waarnemen van mijn dienst als omtrent mijn gedrag, bij de kerken van Amst. en Rott. zal worden ingebracht (Handel. Amst. kerk 21 Oct.). In 1796 werden bij gen. kerken ergerlijke klachten tegen hem ingebracht; o. a. zou hij het zilver der kerk verpand en zich aan ontucht hebben schuldig gemaakt. Eene commissie van onderzoek bevond de beschuldigingen maar al te gegrond, weshalve hij van zijn dienst ontzet werd (Handel. Amst. Kerk 5 Febr. — 28 Juni). Hij weigerde eerst den prop. toe te laten, die den dienst kwam vervullen, doch Amst. bewoog hem, onder aanbod van een gift van *f* 800, om zelf zijn ontslag te vragen. In 1797 bood hij aan weder als pred. der Broed. te dienen, maar dit werd afgeslagen.

VOLKERT SWART, ber. van Berkel 1796. Intr. 16 Oct. Naar Boskoop ber., nam hij zijn afscheid 22 Oct. 1797. Van daar te Hazerswoude wedergekeerd, deed hij zijne intr. 25 Nov. 1798. Naar Alkmaar ber., hield hij zijne afscheidspredikatie 21 Oct. 1804.

JOAN JAKOB VAN OORDE, prop. Intr. 15 Dec. 1805. Overl. in de bediening dezer gemeente. 18 Juli 1815.

Van 1 Nov. 1815 werd door den pred. van Boskoop de dienst vervuld, totdat:

FRANS LORIÉ Pz., ber. van Schoonhoven en Nieuwpoort, zijne intr. deed Nov. 1817. Hij werd emer. Oct. 1857 met *f* 200 toelage van de Broed. tot zijn rijkspensioen, en overl. te Leiden 10 Febr. 1858.

De kerkeraad beriep reeds in Juli 1857 DE JONG van Oudewetering, en toen deze bedankte:

JOANNES WILLEM BOK, theol. doct. en prop. Intr. 22 Nov. 1857. Ber. naar Oudewetering. Afscheid 8 Mei 1859.

HENDRIK ANTONIUS VAN OORDE, prop. Intr. 6 Nov. 1859. Naar Zwammerdam ber. in 1866. Na zijn vertrek werd de gemeente door de pred^{n}. van Boskoop en Waddingsveen bediend, tot zij in 1870 beriep:

WILHELMUS JOHANNES JOCOBUS FRIES DE VRIES, prop. Intr. 6 Nov. Zijne standplaats werd in 1873 overgebracht naar Zevenhuizen, met welke gemeente die van Hazerswoude ge-

combineerd en op welke het rijkstraktement overgebracht werd. Ber. naar Frederikstad; afscheid 30 April 1882.

Door de Soc.-Comm. werd aan den pred. HUSSEM van Boskoop de behartiging der gemeentebelangen met veertiendaagsche prediking opgedragen. Tevens stelde zij aan de Alg. Verg. de opheffing der gemeente voor, waartoe besloten werd, met machtiging tot liquidatie en gunstige bepalingen voor de armen. Toen de Soc.-Comm. hiertoe wilde overgaan, verzochten eenige leden der Herv. Kerk voor zich en hunne geestverwanten de kerk nog te laten bestaan, met veertiendaagsche prediking; zij waren tot eenige geldelijke bijdragen en overschrijving bij de Broed. bereid. De Soc.-Comm. kon hierin niet treden, maar raadde hen zich te vormen tot eene afdeeling van den Protestantenbond, en door deze de kerk te doen koopen. Kerk en pastorie werden echter door de Christ. Afgescheidenen voor *f* 4111 gekocht. Het koperwerk bracht *f* 250 op. Van het avondmaalzilver werd een schotel voor Boskoop geschonken aan een lid, dat met anderen zich bij de Remonstr. gemeente aldaar aansloot. Het overige bracht *f* 430 op. Het kerkel. kapitaal bedroeg *f* 6630, dat der diaconie *f* 1170. Na aftrek van onkosten was het totaal bedrag *f* 12488, tegenover eene schuld aan de Broed. van *f* 11749.97⁵. Voor de armen, aan de zorg van Boskoop opgedragen, werd *f* 130 's jaars bestemd. Het rijkstraktement ad *f* 600 werd voor de helft op Lochem, voor de wederhelft op Groningen overgebracht.

MAASLAND.

Ook de predikant dezer gemeente, ABRAHAM VLIEDT, had de Remonstrantie onderteekend, mitsdien werd hij in Juli 1619 voor de Leidsche Synode geroepen en afgezet. Hij weigerde toen stilstand te teekenen maar deed dit kort daarna 10 Sept. In 1621 predikte hier PASCHIER DE FIJNE, gelijk uit zijn visch-maal met de afgezette pred^n^. van Maasland en Schipluiden bij den schout bekend is (Van Vloten a. w., blz. 102 vv.). Voor de drie laatste maanden van dat jaar werd de bediening van Schieland, Vlaardingen, Maasland en Schipluiden opgedragen aan AEG. ZEIJST en ASS. POLLIO. Er werd toen niet op eenige opbrengst van de gemeente Maasland gerekend. In 1624 werd N. HARTZOEKER tot de bediening van Brielle, Vlaardingen en Maasland gesteld. In 1629 en 1630 werden Maasland en Vlaardingen door POLLIO bediend, zoodat hij den eenen Zondag in de eene den anderen in de andere gemeente predikte. Gedurende deze bediening schijnt hij een poos te Rott. gewoond te hebben. Den 21^en^ Oct. 1631 verschenen drie huislieden van Maasland in de verg. der zeven gecommitteerden tot verzorging der kerken en verzochten met grooten ernst alle acht dagen te mogen hebben eene predikatie, belovende daartoe op te brengen jaarlijks *f* 200. Men nam dit laatste met dank aan en beloofde op het eerste te doen wat mogelijk was.

Den 28^en^ April 1632 werd door:

ABRAHAM LA FAILLE de bediening van Maasland met Vlaardingen in combinatie aangenomen voor een half jaar. Hij werd emer. 1652. In de Verg. van subsisteerende kerken en Direct. werd den 28^en^ Mei 1652 aan die van Maasland een afzonderlijk leeraar toegestaan, op conditie dat zij zouden opbrengen voor het eerste jaar *f* 300, voor het

tweede *f* 400, en zoo zij dit niet nakwamen weder met Vlaardingen gecombineerd worden. Zij namen het aan met belofte van hun best te doen om bij de *f* 300 nog *f* 50 te voegen. Daarop werd hun als leeraar geschonken:

NICOLAUS BORREMANS, dien zij met voorkennis van Direct. ber. hadden. Hij kreeg de belofte dat, zoo Maasland weder met Vlaardingen gecombineerd werd, hij als lid der Broed. zou behandeld worden tot hij eene plaats had om te wonen. Hij was ber. van Nieuwkoop. In Aug. 1652 was hij nog voor deze laatste gemeente en LA FAILLE voor Vlaardingen en Maasland in de Gr. Verg. Den 7en Maart 1679 maakten twee gecommitteerden van Maasland aan het Collegie van Directie in naam van BORREMANS bekend, dat hij door zijne kwaal (den steen) onbekwaam was tot zijn dienst (Vgl. Bibl. Rem. geschr. blz. 240). Zij verzochten een ander ber. te mogen doen en beloofden eene jaarlijksche contributie van *f* 250. Zij werden met goede beloften verwezen naar de aanstaande Gr. Verg. Intusschen werd de bediening der gemeente gesteld ten laste van Delft, Leiden en 's Hage. De Gr. Verg. stond haar 24 Mei een vrij beroep toe, mits zij *f* 350 opbracht, „haar leeraar om de veertien dagen óf Vlaardingen met eene predikatie dienen, óf ten dienste van den Curator staan zou, en zij zich alsdan met eene predikatie (waarschijnlijk het voorlezen van eene predikatie) vergenoegden". Zij beriepen daarop SAL. BORREMANS van Tiel, wiens beroep door hem aangenomen werd geapprobeerd, zoo die van Tiel niet binnen veertien dagen daartegen eenig bezwaar indienden bij de kerken van Amst. en Rott. Dit geschiedde echter. In Juni zonden die van Tiel bij Rott., met schriftelijke toestemming van BORREMANS, een verzoek in dat zijne bediening aldaar mocht gecontinueerd worden. Die van Maasland deden daarop een nieuw beroep en wel op:

VINCENTIUS KLINKHAMER, prop. welk ber. den 20en Juli 1679 door den Rott. kerkeraad werd goedgekeurd, onder dezelfde conditie en belofte waarop het beroep van BORREMANS

was toegestaan. Deze nam de conditie omtrent Vlaardingen aan, want in Maart 1680 was hij reeds niet meer ten dienste van den Curator.

In de Verg. van Nov. 1680 besloot de Gr. Verg., dat Maasland met tien andere gemeenten om de elfde week hare predikatie zou missen, ten einde de verlegene kerken bij te staan, en zich op dien dag met het lezen van Gods woord en eene gedrukte predikatie behelpen. De tien andere waren: Warmond, Vlaardingen, Zevenhoven, Berkel, Schoonhoven, Nieuwpoort, Bleiswijk, Woerden, Moordrecht en Amersfoort. KLINKHAMER werd ber. te Warmond 1683.

JACOBUS VAN EIJK, prop. Zijn beroep werd den 18en Mei 1683 door de Gr. Verg. goedgekeurd, op betuiging van die van Maasland, dat zij in hunne gewone contributie zouden continueeren. KLINKHAMER was toen reeds als pred. van Warmond in de Verg.

In 1695 verzocht de gemeente met *f* 350 in plaats van *f* 250 voor hun pred.-traktement van *f* 500 gesubsidieerd te worden, maar werd dit afgeslagen. In 1696 herhaalde zij haar verzoek en werd eene commissie benoemd, om in de Verg. nader kennis te nemen van haren nood. Er werd toen besloten, dat zij, wegens slordig boekhouden, hare effecten ter waarde van *f* 2200 aan de Broed. in eigendom zou afstaan, die aan haar de revenuën en eene extraordinaire subsidie van *f* 100 zou uitkeeren, „zoo lang als die gemeente van een pred. bediend werd, en haar nood voortduurde"; maar dat zij, in beteren staat gekomen, de *f* 100 restitueeren en men dan hare effecten teruggeven zou, voorts een rentebrief van *f* 300 bezigen tot het afdoen van schulden der gemeente. In het volgende jaar keurde de gemeente dit goed, mits zij hooger subsidie ontving. Zij verkreeg *f* 425 in plaats van *f* 250, en zou jaarlijks rekening doen. In 1703 verzocht zij, dat het traktement van haren pred. in het vervolg geheel door de Broed. betaald zou worden, doch dit werd afgeslagen.

In 1704 werd, bij verzoek om een achterstal, aan den

pred. voorgeslagen, zich om de twee of drie weken ten dienste der Broed. te doen gebruiken, maar dit vond geen ingang. In 1706 moest de kerk van Rott. op nieuw met hem daarover handelen, alsmede over transport van zijn huis en kerk aan de Broed. In 1708 werd het traktement, ten bedrage van *f* 300, over vier jaren door de Broed. betaald en in 1711 over drie jaren, doch het verzoek, dat dit voortdurend zou geschieden, met aanbod om de kerk en het kerkehuis aan de Broed. over te dragen, werd afgeslagen. Op gelijke wijze werd in 1714 en 1718 gehandeld.

VAN EIJK overl. in 1719, waarvan de Verg. in Juni reeds kennis droeg. Toen werd besloten, dat de Cur. de gemeente op de geschikste wijze door prop^{n}. zou doen bedienen, des winters voor vijf à zes weken door denzelfden prop., en in 1720 werd de kerk van Rott. gemachtigd, omtrent de kerk en den kerkeraad van Maasland te doen, zooals zij ten meesten nutte van de Broed. zou dienstig oordeelen, zelfs om het kerkehuis te verkoopen. Tevens nam de pred. van Vlaardingen aan, de gemeente van Maasland om de veertien met eene predikatie te dienen, totdat de student BAST. CENTE zou gepromoveerd zijn, wordende die van Maasland verzocht te Vlaardingen ten Avondmaal en zooveel mogelijk ten gehoore te komen. In 1721 werd de dienstvervulling op dien voet door een besluit vastgesteld. Om de gemeente zooveel men kon te behouden, zou de pred., die te Vlaardingen stond ber. te worden, om de veertien dagen Maasland bedienen, en daarvoor van de Broed. genieten *f* 100 jaarlijks. De reiskosten zouden voor de eene helft door Maasland, voor de andere door de Broed. gedragen worden, en de teerkosten voor rekening van den pred. zijn. Dit zou aldus plaats hebben, totdat men, door meer ruimte van prop^{n}., de gemeente weder van een eigen leeraar kon voorzien. De pred. van Vlaardingen, die haar sedert 1721 bediende, was FREDRICUS FROET. In 1726 kreeg de kerk, als eene van de vijftien plattelands-gemeenten, nog haar 15de aan-

deel aan een legaat van *f* 1000 en in 1730 een dito van *f* 500. In datzelfde jaar rapporteerde de Soc.-boekhouder, dat het kerkehuis verkocht was. In 1735 werd aan de Gr. Verg. de verkoop der kerk in overweging gegeven, maar berichtte de pred., dat er nog eenige leden te Maasland waren, die hem verzocht hadden, aldaar viermaal 's jaars het Avondmaal te bedienen, waarop men besloot die kerk nog dit jaar in wezen te laten. In 1740 verzocht en verkreeg een behoeftig en gebrekkig lidmaat onderstand van de Broed. In 1743 deed de pred. vrijwillig afstand van de *f* 100, door hem voor de bediening van Maasland genoten, nemende hij echter aan, eenige reizen aldaar het Avondmaal te bedienen. En alzoo het getal der leden zeer gering was, werd de verkoop der kerk in het volgende jaar op nieuw voor-, maar nog weder uitgesteld. Doch nadat de storm van 26 Maart 1752 groote schade aan den gevel had te weeg gebracht, werd aan eene commissie opgedragen, met de weinige nog overig zijnde leden over den verkoop te spreken en naar bevind van zaken te handelen. Zij rapporteerde in het volgende jaar, dat zij de kerk bevonden had in onherstelbaren staat, van buiten geheel en al vervallen en voor een gedeelte ingestort, van binnen grootendeels verstikt en verrot en bedreigende het belendende huis; dat de nog overige leden, zijnde drie zusters (twee te Maasland en eene te Maassluis), goedvonden, de kerk aan de Broed. ten eigendom over te geven, op voorwaarde 1°., dat de kerk niet verkocht, en zij daardoor blootgesteld zouden worden aan de dagelijksche spotternij harer medeburgeren; 2°., dat zij met eene afgehuurde schuit, driemaal 's jaars, voor rekening der Broed., naar Vlaardingen ten Avondmaal mochten varen. Daarop besloot de Gr. Verg. de kerk ter hoogte van de nog bekwame muren af te breken en het tweede verzoek der Maaslandsche leden toe te staan. De bewoner van het belendend huis verzocht toen voor zijne kosten de kerk te mogen afbreken en de muren met een dak te overdekken, alle kosten van schutting en gemeene straat

als onderhoud voor zijne rekening nemende, waarin bewilligd werd. Het transport geschiedde 31 Mei 1755, waarbij drie zusters en een broeder als leden der gemeente compareerden. Bij deze overdracht werden de koopbrieven der kerk mede overgeleverd aan de Broed., zijnde de jongste daarvan, „ten behoeve van de ouderlingen en diaconen door voorn. Remonstranten", van 29 Juni 1636. In 1758 werd wekelijksche onderstand aan den broeder der gemeente van Societeitswege verleend, evenzoo in 1762. Van deze gemeente wordt verder geen gewag meer gemaakt.

BRIELLE.

Deze stad behoorde tot de acht steden (Zie Schoonhoven), die in de Staten van Holland het meest voor de Remonstranten waren. De pred^n. THEOPH. RYCKEWAERT die de Remonstrantie had onderteekend, CORNELIUS BURGVLIET en NANNING GEESTERANUS, een broeder van JAN EVERTSZ. GEESTERANUS, behoorden tot de Remonstranten. De magistraat zette in 1617 den pred. Willem Krijnsze af, die eerst de eenigheid onderhouden doch naderhand scheuring aangericht had [1]. De partijen stonden hier dreigend tegenover elkander, maar daarna kwam de Prins in Den Briel en bracht er, tegen het verzoek van den magistraat, twee compagniën in. Sedert nam de hevigheid zoo toe, dat de Staten van Holland den 26^en Jan. 1618 noodig vonden den kapiteinen te bevelen, dat zij den magistraat handhaven, alle dadelijkheden weren en beletten zouden, dat men publieke kerken of andere plaatsen innam. In Febr. verzochten de Contra-Rem. aan de Staten om eene van de ledig staande kerken. De Maaslandsche kerk werd hun vergund, doch eer het zoo ver kwam deden de wethouders hun aanbieden twee Contra-Rem. pred^n. nevens de twee stads-pred^n. in de publieke kerk te doen prediken, mits zij broederschap en eenigheid hielden. Tevens deden zij de leer der kerk van Den Briel in den geest der Remonstr. voor de gemeente afkondigen en door den druk gemeen maken. Maar de aanbieding werd afgeslagen en de Remonstr. klaagden over openbare lastering en bespotting op de straten.

In de Verg. der Staten-Generaal van Aug. 1618, waar de adviesen op het stuk der Nat. Synode werden inge-

[1] Vgl. *Archief v. Ned. Kerkgesch.* III, blz. 337, IV, 196. *Bijdr. en Med. v. h. Hist. Gen.* XVII, blz. 107 vv. *Elzeviers Maandschr.* 1899, I, blz. 298 vv.

bracht, was de last van die van Den Briel: „dat men in de Synode gaan moest bij accommodatie, en hare besluiten niet gelden zouden zonder voorgaand consent der Staten van de provinciën, en dat niemand ter oorzake van zijne religie in den lande van Holland of West-Friesland zou worden gemolesteerd." Maar den 10^{en} Sept. verscheen de Prins in de vroedschap en veranderde de regeering. Brielle was de tweede stad waar dat plaats had, Schoonhoven de eerste. Sedert kregen de Contra-Rem. zoo zeer het gezag in handen, dat aan hun kerkeraad in Jan 1619 door de Staten van Holl. vergoeding werd gegeven van drie jaren dienst en huishuur van een kerkedienaar, en van de kosten door hen gedragen om door goede pred^{n}. van elders bediend te worden (G. Brandt a. w. III en IV, Reg.).

De Remonstr. van Den Briel zonden in Juni een request aan de Staten met verzoek om vrije oefening van hun godsdienst. Met het plakkaat van 3 Juli tegen de Remonstr. vond zich de magistraat bezwaard, dewijl de Remonstr. tot hier toe vrije godsdienstoefening in eene kerk gehad hadden. Gecommitt. Raden rieden den magistraat den Remonstr. den sleutel af te vorderen en de kerk gesloten te houden. In 1620 sloot men hier de poorten voor hen die buiten ter preke gingen, zoodat eens sommigen in vier dagen niet konden binnenkomen. Ook heeft men verscheidene malen het goed uit de huizen gehaald voor de boeten. Om spotternij met de Synode werd een burger uit de stad verwezen.

In 1621 werd deze gemeente geschat op eene opbrengst van *ƒ* 150 ieder kwartaal, en dus stond zij tusschen Kampen, Haarlem, Nijmegen en Amersfoort, die *ƒ* 200, en Noordwijk, Arnhem en Gorinchem, die *ƒ* 100 opbrachten. Toen werd haar voor de drie laatste maanden den dienst van haren voormaligen leeraar Rijckewaert geschonken. In den winter van 1623 op '24 schijnt La Faille hier „geen klein perikel" gehad te hebben, doch sedert had er tot 1626 geen vervolging plaats. In dat jaar werd er op Hemelvaartsdag weder eene vergadering verstoord

waarover de Prins zijn ongenoegen. betuigde. Gedeputeerden der Hollandsche Synode noemden in eene remonstrantie Den Briel eene der plaatsen, waar met Rott., Gouda en in de Veenen de Remonstr. het stoutst waren (Stichting II, blz. 30). Die van Den Briel dienden den 12[en] Maart van dit jaar een afzonderlijk adres bij de Staten in (Ald., blz. 50). Toen de Remonstr. in 1627 naar hunne respective magistraten verwezen werden, verklaarden die van Den Briel, 36 in getal, dat zij zich niet naar de gemaakte bepalingen regelen konden; daar zij gelijke lasten als de anderen droegen, moesten zij ook dezelfde vrijheid genieten. Zij vergaderden weder op hunne gewone plaats, maar ofschoon de baljuw zich vertoonde, deed hij niets (Wtenb. Brieven III, afd. 1, blz. 349, Stichting II, blz. 186). Die gewone plaats was een zolder van een huis, tegenover dat waarin de pred. Kloppenburg woonde, te klein echter voor het aantal hoorders. Sedert 1624 had HARTZOEKER deze gemeente met Vlaardingen en Maasland bediend. In 1639 kwam er PASCHIER DE FIJNE. Hij gevoelde zich er zoo te huis, dat hij aan EPISCOPIUS schreef: „Ik hoop met lust den geheelen winter uit te blijven; had ik mijne Machteld Jansz (zijne vrouw) hier met haar jong gezelschap, ik zou geen zwarigheid maken mijn leven hier te eindigen" (Rott. Hss., N°. 1610, V. Vloten, a. w. blz. 248, Stichting II, blz. 287).

In 1649 had Den Briel nog geen eigenlijke kerk. In Juni van dat jaar werd besloten op het Maasland in de stad op een erf van Jan de Koning een houten loge te timmeren op steenen voet. Dit kerkje, dat maar 100 menschen bevatten kon, werd in 1700 herbouwd, met eene gaanderij tegenover den predikstoel. Daar stond het nog in 1777 op de haven achter het pastoriehuis. De gemeente telde toen nog maar 8 of 9 leden (Vgl. V. d. Schelling, Beschrijv. v. Den Briel). Haar eerste vaste leeraar werd:

THEOPHILUS RIJCKEWAERT, een der ijverigste Remonstr. Zijn naam komt ook voor onder de onderteekenaars van de Akte van Unie in 1617 (Stichting I, blz. 13). In Oct. 1618

stelden de Remonstr. door zijne pen in de Delftsche Synode een Lat. geschrift, tot verklaring van hunne gevoelens. Hij werd den 16[en] Nov. van dat jaar voor de Nat. Synode te Dordrecht geciteerd en richtte van daar een brief aan zijn kerkeraad (7 Mei 1619), waarin hij de afkondiging van de canons mededeelde [1]). Op 6 Juli werd hij met de andere gebannenen naar Waalwijk gevoerd. Dáár en te Antwerpen was hij tegenwoordig in de Verg[n]. der gebannen pred[n]. Tegen 16 Maart 1621 werd hij te Rott. beschreven tot tot het lezen der Confessie. In 1627 werd hem mede opgedragen een deel der gemeenten tot geldelijke bijdragen op te wekken. Eerlang werd hij naar Den Briel in commissie gezonden (Stichting I, blz. 145, II, 402). Hij nam deel aan de vergadering van 1629 (Ald., blz. 439). Nog eer hij bij de gemeente van Den Briel voor de tweede maal commissie kreeg, kwam reeds een afgevaardigde van daar in de Verg. van Direct., 23 April 1630, hem voor de gemeente als vasten leeraar verzoeken, waartoe Direct. genegen waren, „hem vermanende RIJCKEWAERT zelven aan te spreken, om hem tot gewilligheid te bewegen". Hij was toen naar Arnhem verreisd. Hij werd echter in Febr. 1632 voor EPISCOPIUS en daarna voor HUTTENUS aan Rott. als derde leeraar aangeboden. Den 26[en] April wilde men hem aan Gouda voorstellen, maar eerst hem zelven de keuze geven tusschen deze gemeente of die van Den Briel. Hij koos de laatste 27 April, maar 30 Sept. verzocht hij aan de Direct., Den Briel ten eersten van een anderen leeraar te voorzien, dewijl hij niet gezind was daar langer te blijven, maar wat anders wilde bij de hand nemen. Dit werd echter niet toegestaan, en hij bleef er als vast leeraar. Den 6[en] Mei 1643 woonde hij de verg. te Rott. over het Seminarium, na het afsterven van EPISCOPIUS, bij. In de verg. van 20 Juli 1650 werd hij

---

[1]) A. de Jager, *Het Brielsche Archief. Gesch. en Letterk. naoogst*, 1[ste] st. 1876, waarin deze verschillende bijzonderheden omtrent RIJCKEWAERT's vroegere geschiedenis mededeelt.

verzocht het N. Testament in het Nederduitsch over te zetten, hetwelk hij na veel bedenkingen aannam maar niet volbracht.

Om zijn leeftijd en zijne toenemende zwakte werd in 1650 WALESIUS voor zes maanden naar Den Briel gezonden; in 1651 op verzoek van den kerkeraad de prop. VREEBURG. Op 7 Maart 1652 nam de Brielsche kerkeraad de resolutie, „dat ieder voor het hoofd (der gemeente) zou erkennen den godvruchtigen onzen ouden leeraar TH. RIJCKEWAERT, zoo lang hij leeft, en in zijne absentie de andere pred^{n}. bij beurten om de twee maanden (Rott. Hss., N°. 681). Hij stierf 4 Febr. 1658, oud 80 jaar (Brandt, a. w. III, blz. 845. Wtenb. Brieven II, afd. 1 blz. 111, Barlaeus, Epist. IV, p. 6, 7). G. Brandt schreef een gedicht onder zijn portret.

JOANNES WALESIUS. Beide bedienden Den Briel reeds toen RIJCKEWAERT in het begin van 1652 zijn ambt had neergelegd; de Gr. Verg. besloot echter, dat noch hij noch VREEBURG daar langer den dienst zou vervullen en Den Briel door de pred^{n}. der omliggende plaatsen bediend worden, totdat de Broed. weder van bekwame personen zou voorzien zijn. Maar in Aug. 1652 schonk men WALESIUS aan de gemeente, totdat hij van eene andere plaats (Vlaardingen in 1654) was voorzien, nevens den dienst van:

ISAACUS PONTANUS, om wien zij toen schriftelijk verzocht. Tegelijk verlangde zij nog een ander tot medehelper, gedurende de middenweeksche- en biddagspredikatiën. Daarvoor moest zij WALESIUS bezigen op een traktement van *f* 250 en huishuur. PONTANUS, van Frederikstad gekomen, was eerst weinig gezind tot het Brielsche beroep, maar nam het daarna aan. Te Amst. ber., vertrok hij derwaarts in het begin van 1654 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 155 en 51).

WILHELMUS BIJSTERUS Sr., ber. van Woerden 1654. Ber. te Zwammerdam 18 Maart 1659 in de Gr. Verg.

CONRADUS BREMER, JOANN. CONR. zoon, prop. 1659. Ber. te Schoonhoven 1660.

EVERHARDUS HOLLINGERUS, ber. van Bommel. Dewijl hij in Den Briel de lucht niet wel verdragen kon, werd hij op zijne

begeerte en op hoop van herstel in Mei 1669 door de Gr. Verg. voor eene à twee maanden te Buren en Beusichem geplaatst, en daar voor goed gecontinueerd in Juni 1670. In 1669 verklaarden die van Den Briel hun onvermogen om verder de lasten der kerk alleen te dragen; zij verzochten eene subsidie van *f* 250 en kregen *f* 200. Zij werden na het vertrek van HOLLINGERUS door de zorg van den Cur. bediend, totdat zij beriepen:

BARTHOLOMEUS HARTZOEKER, prop. 1671. Hij werd te gelijker tijd alhier en te Hazerswoude ber., en het eerste beroep door de Broed. toegestaan, op voorwaarde, dat de kerk van Brielle weder alleen hare lasten zou dragen, en HARTZOEKER geen pred.-traktement zou trekken vóór het eindigen van zijn prop.-jaar. Ber. te Hoorn 1673. Onder zijn dienst bekwam de gemeente weder, zoodat zij voor de bediening gedurende de laatste vacature in 1672 aan de Soc. uitkeerde *f* 100.

SAMUEL TIJKMAKER, ber. van Waddingsveen 1673. Overl. in de bediening van Brielle in 1674.

HENRICUS VREEBURG, ber. van Hoorn 1674. Overl. 11 Dec. 1678. In 1675 bracht deze gemeente nog in de buitengewone collecte *f* 60, en dus *f* 10 meer dan Zevenhoven en Noordwijk op. Maar in 1678 verschoonde zij zich van zulk eene opbrengst wegens onvermogen. Omtrent de bediening bepaalde de Gr. Verg. in Maart 1679, dat deze zou geschieden door pred^{n}., tijdelijk door Brielle daartoe te verzoeken.

EDUARDUS HOLTHENUS, zoon van ARN., werd reeds spoedig van Woerden als vast leeraar hier ber. Hij nam dit beroep aan 29 April 1679 en predikte zijn afscheid te Woerden 21 Mei. Ber. te Schoonhoven 1680.

In 1680 aangemaand om het halfjaar gratie aan de wed. VREEBURG te voldoen, verklaarde de volle kerkeraad het onvermogen der gemeente. Evenwel werd zij, na herhaalde onderhandelingen, in 1682 gelast dit te betalen.

PETRUS KRAPOEL, prop. 1680. Overl. 1691.

In 1683 verzocht Brielle twee jaar lang met *f* 100

jaarlijks gesubsidieerd te mogen worden. In 1690 deed zij aanvrage om een jaarlijkschen onderstand van *f* 150, en werd, na inzage van hare boeken, voor één jaar *f* 100 toegestaan; doch in 1692 was men genoodzaakt hetzelfde verzoek ten volle te vervullen.

HENRICUS HOLLINGERUS, ber. van Oudewetering 1691; naar Gouda ber. 1695.

CORNELIUS VAN ARCKEL, prop. 1696. Hij had in het volgend jaar een geschil met prof. VAN LIMBORCH, die vermoedde dat hij de uitstrooier was van zekere geschillen; zij gaven elkander echter in de Gr. Verg. de broederhand. Ber. te Delft 1700.

JAZON VAN ENGELEN, zoon van ENGELBERTUS, ber. van Warmond 1701. Hij overl. in 1706 in de bediening dezer gemeente.

In 1704 gaf Brielle, bij eene collecte voor de Broed., *f* 100, even als Gouda.

JOHANNES LAGENDAAL, prop. 1707. Ber. naar Noordwijk 1708.

JOANNES DE ROEVER, prop. 1708. Ber. te Hoorn 1713.

JACOBUS LAMBRECHTS, med. dr., prop. 1713. Overl. in de bediening dezer gemeente in 1721.

PETRUS VAN EDE, zoon van ARNOLDUS, prop. 1721. Ber. te Zevenhuizen 1722.

CORNELIUS WESTERBAEN Wz., ber. van Noordwijk 1722. Ber. te Utrecht 5 Maart 1725.

JOANNES VAN DE WERKEN, prop. 1725. Ber. te Zoetermeer 1729.

Daarop werd BERNARDUS VROOMBROEK van Zevenhoven alhier ber., maar hij overl. vóór het aanvangen van zijn dienst.

CASPAR VAN SCHOONE, ber. van Tiel 1730. Ber. te Hazerswoude 1731.

MICHAEL ZWARTENDIJK, ber. van Amersfoort 1732. In de Gr. Verg. van Juni gaf de kerkeraad van Amersfoort te kennen, dat er verschil bestond met den pred., die, naar hun voorgeven, eerst het beroep aangenomen en daarna geweigerd had. Men verzocht beslissing, en de Verg. besloot, dat ZWARTENDIJK het beroep moest volgen. Ber. te Utrecht 12 Nov. 1738.

In 1735 verzocht Brielle in het vervolg met *f* 250 voor het pred.-traktement te mogen volstaan.

TIAAN DE ROY, prop. 1738. Ber. te Nieuwkoop 1740.

S BUITEWEG, prop. 1741. Aan de gemeente was op haar verzoek een vrij beroep toegestaan en weder subsidie als achterstal geschonken, welk laatste sedert bij herhaling gebeurde. In 1753 betaalde de Broed. zelfs een half jaar traktement voor de kerk, die onmachtig was. BUITEWEG werd 1757 ber. naar Bleiswijk en nam zijn afscheid 28 April. De kerkeraad verzocht toen, dat de prop. JOANNES MUIZER der gemeente mocht worden toegevoegd. De Gr. Verg. beriep hem, maar zijn vader bedankte in zijn naam en Brielle werd voor een jaar door prop[n]. bediend.

De gemeente werd toen reeds onder de kerken gerangschikt, welke om het klein getal van lidmaten op het punt stonden van uit te sterven, waarom men bedacht moest zijn hare effecten bij de Soc. in verzekerde bewaring te nemen. In 1758 berustte de lijst dier effecten onder den Boekhouder, maar de kerk had verzocht de effecten zelve nog te behouden. Nu wenschte zij tevens van een bekwaam leeraar voorzien te worden. In de Gr. Verg. werd in omvraag gebracht of iemand der pred[n]. genegen zou zijn aan die kerk toegevoegd te worden, waarop behalve de pred. van Tiel, die reeds in het vorige jaar zich had aangemeld, die van Gorinchem en Oudewetering zich aangaven. Ook had de gewezen pred. van Nieuwpoort VAN AKEN verzocht in aanmerking te komen. Er werd eene commissie benoemd om met HAZEVELD en V. D. BREGGEN (pred. van Gorinchem en Oudewetering), die tegenwoordig waren, te spreken. Deze deelden de redenen mede, die beiden bewogen tot hunne aangift (de eerste, om in eene grootere gemeente werkzaam te zijn, de laatste, om particuliere redenen). De Gr. Verg. beriep toen:

S VAN DER BREGGEN van Oudewetering (1758). Op herhaald verzoek om ontslag wegens lichaamszwakte en ongesteldheid met behoud van traktement en facultas docendi, werd hij emer. op den gewonen voet in 1772. Hij overl. in 1790.

De vacature in deze gemeente gaf in de Verg. van 1772 aanleiding tot het aanstellen van eene commissie, die een plan van combinatie van gemeenten voor de Broed. zou ontwerpen. Deze rapporteerde in 1773 en sloeg o. a. de combinatie van Vlaardingen en Brielle op een traktement van *f* 800 van de Broed., *f* 150 van Den Briel en *f* 50 van Amst. en Rott. voor. De Verg. besloot hiertoe met bepaling, dat pred^n^. die genegen mochten zijn verplaatst te worden, zich van 10 Juli af zouden aangeven; de kerk van Rott. werd gequalificeerd uit deze eene nominatie te maken en een beroep te doen. Dit had geen gevolg, waarom door de Gr. Verg. in 1774 werd beroepen:

WOUTER VAN ROSSEN, prop. 1775 (Vgl. over dit beroep Vlaardingen). Ber. te Delft in 1780.

PIETER LORIÉ. Hij was pred. te Oudewetering. Toen in de Gr. Verg. van 13 Juni 1781 omtrent hem bericht was, dat hij niet ongenegen was eens van standplaats te veranderen, werd hij naar Den Briel verplaatst. In 1784 verzocht de kerk van de *f* 150, die zij aan het pred.-traktement betaalde, ontslagen te worden, ten einde hare armen te kunnen onderhouden. Haar werd dit geweigerd, doch wegens het verval der gemeente in onderhandeling getreden over het overdragen der effecten aan de Soc., en voorgesteld de gemeente op eene min kostbare wijze dan door een eigen pred. te doen bedienen. Toen de pred. zich bereid verklaarde om de Broed. elders te dienen, werd de kerk van Rott. gemachtigd dienaangaande schikkingen te maken. Deze rapporteerde in 1785, dat geene verplaatsing doenlijk was geweest dan naar Dokkum, waartoe de pred. niet inclineerde, en dat eene combinatie met Vlaardingen, die ter sprake was gekomen, onraadzaam scheen om het diep verval der gemeente aldaar. Voorts werd bericht, dat de boekhouder der kerk de effecten wilde overgeven, zoodra de gemeente niet meer een eigen leeraar zou bezitten. In 1787 bleek, dat de gemeente niet meer dan twee leden telde, die nog maar zeer zelden ter kerk kwamen.

De pred. stelde zich toen ten dienste der Curateele op zekere conditie, en werd 1788 te Waddingsveen geplaatst. De effecten der kerk waren in 1789 aan de kerk van Rott. ter bewaring voor de Broed. overgegeven. Zij vertegenwoordigden een kapitaal van *f* 9620. In 1791 werd deze kerk geautoriseerd, de bijbels en verdere goederen der Brielsche kerk over te nemen en uit te reiken aan die kerken, welke ze behoefden. Twee zilveren Avondmaalsbekers werden aan de Dokkumsche gemeente afgestaan. In 1793 werden de pastorie en de kerk voor *f* 2437 verkocht. Men had gehoopt dat de kerk voor de Lutherschen zou aangekocht zijn, daar de 90 leden van dit kerkgenootschap slechts tweemaal 's jaars door een pred. werden bediend, maar zij hadden zich niet tot eene gemeente geformeerd. Toch waren twee der drie kerkkroonen en de bankblakers door hen overgenomen, voor het geval dat de kerk nog tot het bedoelden einde gebezigd mocht worden.

WARMOND.

Christianus Sopingius, de predikant dezer gemeente, stond bekend als Remonstrant; hij had reeds in 1617 voor de afgescheidene Remonstranten te Amsterdam gepredikt. Met Van dén Borre diende hij aan de Staten-Generaal het verzoekschrift in (28 Nov. 1618) om Grevinckhoven en Goulart met de andere geciteerden te Dordrecht te doen beschrijven. Den 5en Febr. 1619 werd hij door Festus Hommius voor de gedeputeerden der Z.-Holl. Synode te Leiden aangeklaagd en den 12en in zijn dienst geschorst, eerst tot 1°. Mei, daarna tot 1°. Juni; tot dezen tijd zou de gemeente te zijnen behoeve door al de kerkedienaren, zoo der Remonstr. als Contra-Rem., worden bediend. Verzoende hij zich in dien tusschentijd met de kerk, de klassis en met de Z.-Holl. Synode of hare gedeputeerden, dan zou hij elders op wettig beroep den dienst weder mogen vervullen, terwijl de klassis zorg zou dragen, dat de gemeente te Warmond eerst met een goeden kerkeraad en daarna met een vroom en getrouw dienaar naar de kerkordening van 1586 kon voorzien worden, zonder nadeel van iemands recht. Hij werd in Aug. afgezet en verscheen niet op de indaging, om de Akte van stilstand te teekenen. Sedert hielden de Remonstr. te Warmond vergadering in een boomgaard, waar ook die van Leiden ter preek kwamen; doch de verstoring daarop gevolgd verkoelde den ijver. Ook kon men niet iederen Zondag een leeraar bekomen. Hierom werd de voorslag gedaan, om somwijlen ook zonder pred. tot stichting zamen te komen, dus doende zou men de gemeente toch bijeenhouden en de predn. voor veel gevaars behoeden. Dit werd door velen goedgevonden, en vooral door de gebroeders Van der Kodde doorgezet, van welke de een, Gijsbert, ouderling der Remonstr. gemeente te Warmond was en zeer wèl ter tale. Aldus ontstonden in 1619 te War-

mond de Collegianten (Zie J. C. van Slee, De Rijnsburger Collegianten Haarl. 1895).

SOPINGIUS teekende in April 1623 de veranderde Akte van stilstand. In 1621 werd voor de drie laatste maanden de bediening der gemeente met die van Noordwijk opgedragen aan PASCHIER DE FIJNE en WOUTER CORNELISZ. VAN WAERDER; in 1624 met die van Leiden en Noordwijk aan VAN DEN BORRE, N. LOEDINGIUS, HUTTENUS en J. SCHOTENUS. In 1627 en 1728 hebben V. D. BORRE en PASCHIER haar met de gemeenten van Zoetermeer en Leiden bediend. Zij predikten dan 's morgens in de beide landgemeenten en 's avonds elk nog eens in de stad. PASCHIER roemt zeer den ijver van den ouden VAN DEN BORRE in die moeielijke bediening. In 1628 noemden de Contra-Rem. bij hunne klachten over de stoutigheid der Arminianen ook deze plaats onder die, waar de Remonstr. reeds vaste vergaderplaatsen hadden (Stichting II, blz. 186). Op 13 Juli 1629 werd in de Staten van Holland een brief gelezen van het Gerecht van Leiden, waarin zij zich beklaagden, dat hunne burgers verontrust werden door die Arminiaansche conventikelen te Warmond. De heer van Warmond, hierop gehoord, trad als verdediger der verdraagzaamheid op (Ald. II, blz. 11 v.). In 1629, 1630 en 1631 genoot Warmond met Noordwijk ook verder den dienst van PASCHIER, die alle Zondagen op beide de dorpen predikte, en van Warmond met een pols door Voorhout recht toe naar Noordwijk zijn weg maakte. In de week hield hij zich echter meest te Leiden op (V. Vloten, a. w.).

Na hem werd Warmond door ISFORDING van Noordwijk bediend. Dit duurde tot in 1633, toen Warmond bij onderling contract met Leiden gecombineerd werd, en de Leidsche Remonstr. sedert hier ter preek kwamen. Blijkens zijn brief aan Wtenbogaert (Brieven IV, blz. 254) bediende in 1628 MATTHISIUS, die toen te Leiden woonde, deze gemeente. Eerst in 1667 kon Leiden zich van Warmond losmaken en eene eigene vergaderplaats bouwen. Van dien tijd begint de bediening van Warmond met eigene leeraren.

In 1637 werden de diakenen van Warmond van wege Direct. aangeschreven van hunne administratie telkens rekening te doen ten overstaan van den leeraar die bij hen zou zijn. In de Gr. Verg. te Rott. 29 Juli 1648 is verklaard: „dat die van Leyden en Warmond te samen een alumnum sullen houden ende beginnen toecomende 1 Oct. het eerste jaar te betalen, soo dat die van Leyden tweehondert en die van Warmond vyfftich gl. sullen contribueeren; mits dat die te Warmond, in gevalle de gemeenten van Leyden en Warmond quamen gesepareert te worden, evenwel door denselven pred. off pred^{n}. van Leyden eens 's sonndaegs bedient sullen worden".

De eigene leeraars der gemeente zijn geweest:

JACOBUS TAURINUS (zoon van PETRUS), prop. In de Gr. Verg. van 12 Juli 1667 verschenen twee gecommitteerden van Warmond, verzoekende approbatie van haar beroep op hem gedaan 12 Juni. Tevens gaven zij over een afschrift van het contract hunner combinatie met die van Leiden, hetwelk gelezen werd. De Verg. bepaalde, „dat de gemeente precys ordinaris sou bedient worden door eenige pred^{n}. van andere kerken tot de eerstkomende Verg. der Soc.". Dit presenteerden toen de leeraren van Amst. te bezorgen, „zoodat zij met hun vieren, zijnde in hare gemeente alle Zondagen iemand ledigh, een zullen uitmaken voor Warmond, 't zij zelfs of bij verwisselinge". De genoemde Verg. werd gehouden 11—13 Oct. Die van Warmond bleven op hun beroep aandringen, terwijl ook een brief gelezen werd van den Heer van Warmond, dezelfde zaak recommandeerende. Daarop is 18 Oct. het beroep toegestaan en hebben die van Warmond gepresenteerd *f* 300 jaarlijks op te brengen tot het pred.-traktement, en den kerkeraad te recommandeeren daar nog *f* 50 bij te doen, terwijl de Broed. die som tot het volle traktement zou brengen. In de Verg. van 25 Mei 1679 nam TAURINUS aan, na de terugkomst van DOELEMAN, voor zes weken naar Dokkum te gaan, waar hij gebleven is (Bibl. Rem. Geschr., blz. 115).

CASPARUS BRANDT, ber. van Hoorn. In Oct. 1679 namen de pred^{n}.

van Leiden op zich te zamen met C. BRANDT Warmond iederen Zondag en Zwammerdam om de veertien dagen te bedienen, onder conditie dat geen beroep van Warmond zou geapprobeerd worden dan met combinatie van Zwammerdam. BRANDT was in Maart 1679 om aanhoudende ziekte van Hoorn vertrokken. In Maart 1680 verbonden de Leidsche pred^{n}. VAN BRAKEL en VAN ROJESTEIN zich weder met BRANDT om Leiden, Warmond en Zwammerdam op gelijken voet te bedienen. In de Gr. Verg. van 14 Mei 1680 was BRANDT reeds als pred. van Warmond tegenwoordig en nam hij met de broeders van Leiden en Utrecht voor den zomertijd de bediening van Zwammerdam aan. In 1682 werd hij ber. naar Alkmaar (Bibl. Rem. Geschr., blz. 178).

NCENTIUS KLINKHAMER, ber. van Maasland. Daar was in Mei 1683 reeds een prop. in zijne plaats ber. en hij toen als pred. van Warmond in de Verg. Ber. naar 's Gravenhage 1698.

ZON VAN ENGELEN, prop. 1698. Ber. in Den Briel, welk beroep in de Verg. van 7 Juni 1701 werd geapprobeerd, toen hij nog als pred. van Warmond tegenwoordig was.

ILHELMUS BIJSTERUS, prop. 1701. Ber. te Delft 1 Sept. 1703.

ILHELMUS DU CLOU, prop. 1704. Zijn beroep werd goedgekeurd 21 Mei. Door de Gr. Verg. werd hij 10 Juni 1716 naar Woerden beroepen.

COLAUS REINEMAN van Amersfoort door de Gr. Verg. 10 Juni 1716 ber. naar Warmond. Hij nam dit aan onder beding, dat hier voortaan het geheele jaar door slechts eenmaal des Zondags zou gepredikt worden. De Gr. Verg. van 1725 droeg aan een commissie op te vernemen, „off leeraar en gemeente elk haar pligt betraghte, en so niet, de nalaetende daertoe ernstig te vermaenen". Zij berichtte ten volgenden jare, dat zij niets gevonden hadden, hetwelk tot nadeel van leeraar of gemeente strekte. Maar in Juni 1732 werden de kerken van Rott. en Leiden gecommitteerd om aan REINEMAN het emer. aan te bieden. Hij weigerde dit, doch in de Verg. van 1733 verzocht hij het zelf. Hij had toen althans in het

laatste jaar geen dienst gedaan, waarschijnlijk wegens ziekte. Toch ontving hij het douceur aan dienstdoende pred^{n}. voor dat jaar gegeven en het emer., omdat hij nooit weder in staat zou wezen de Broed. te dienen en zich reeds van den dienst ontslagen had. Doch in de plaats van het traktement der emeriti werd hem voor dàt jaar *f* 300 toegelegd, onder administratie van den pred. VAN EDE en den heer Nic. Borremans. Op voorstel van den Cur. werd hij in 1738 wegens slecht gedrag geconfineerd en voor rekening van Amst. en Rott. besteed in het Caecilia-gasthuis te Leiden (Handel. v. d. Amst. kerk 2 Maart); de kerk van Amst. wilde zich echter in het confinement niet mengen. Hij stierf omstreeks 1740.

Na reeds in 1674 vruchteloos om vermeerderde toelage van de Broed. verzocht te hebben, werd aan de gemeente in 1694 *f* 50 boven de gewone *f* 200 toegestaan, en daarmede jaarlijks gecontinueerd tot 1708. Toen werd die toelage op *f* 100, in 1709 op *f* 150 en in 1714 op *f* 200 gebracht. In 1717 verzocht de kerk, als onmachtig om iets tot onderhoud van haren leeraar bij te dragen, dat de Broed. haar van dien last zou ontslaan, met aanbieding om al hare effecten aan haar over te leveren. Dit werd toen afgeslagen. Sedert 1718 werd haar daarop weder subsidie verleend als achterstal, en dit in 1725 nogmaals toegestaan, op voorwaarde, dat REINEMAN van week tot week specifiek zijne collecten zou aanteekenen en dan zijne rekening opmaken. Dit geschiedde, ofschoon in 1730 bleek, dat er niet wekelijks gepredikt was. Toen REINEMAN in 1734 weder het douceur van *f* 300 vroeg, werd dit toegestaan, echter met de bepaling, dat de administrateurs hem zouden doen verhuizen van Warmond. In het volgende jaar was de opstal van het kerkehuis verkocht voor *f* 42, doch het Gerecht had gesustineerd, dat het huis niet afgebroken mocht worden, tenzij de Soc. zekerheid gave voor de voortdurende betaling der verponding. De administrateurs werden gemachtigd daarvoor borg te staan. Bij deze maakte VAN EDE bekend, dat, „dewijl er maar

eenige weinige leden te Warmond overig waren, het zijns bedunkens niet noodig was, dat alle Zondagen een schuitje die lieden naar Leiden overvoerde". De Verg. was van hetzelfde gevoelen, mits dat er een schuitje gebruikt werd om ze viermaal 's jaars tot het Avondmaal naar Leiden te brengen. Zij nam tevens een arm lidmaat ten laste der Soc. In 1736 verkeerde de kerk in zeer bouwvalligen staat, en men besloot haar te repareeren. VAN EDE bood toen aan, de gemeente, die aldaar nog was, tweemaal 's jaars met het Avondmaal en eene predikatie te bedienen. Sedert 1743 werd er iedere maand eens door propⁿ. gepredikt, ook nadat in 1746 gebleken was, dat de gemeente zeer gering in getal en de collecte verre beneden de kosten van het onderhoud waren. Doch in 1748 gaf de Cur. te kennen, dat de verzorging door propⁿ. te groote onkosten vorderde, en namen de kerken van Leiden en Noordwijk aan nu en dan Warmond te bedienen. Dit geschiedde tot in 1753. Sedert werd er door onderscheidene predⁿ. ieder jaarlijks eenmaal gepredikt. Op deze wijze werd de gemeente op jaarlijksche uitnoodiging van de Gr. Verg. bediend tot 1796. Daarbij werd de directie en administratie der zaken te Warmond van 1757 tot 1777 gevoerd door Jan de Paauw te Leiden en toen opgedragen aan iemand, door de kerk van Leiden daartoe te benoemen, die hiertoe denzelfden verkoos. Deze berichtte in 1780, dat het den Heer van Warmond volgens diens verklaring zeer aangenaam zou zijn, zoo er nu en dan in de kerk aldaar godsdienstoefening gehouden werd. In 1772 werden de kronen aan de kerk van Woerden geleend. In 1793 had er gedurende twee jaar geene prediking plaats gehad, en werd eene boete van een dukaat gesteld op het niet waarnemen der aangenomene beurt. In 1796 had de kerk van Leiden nu en dan aanzoek gekregen van Roomschgezinden, om de kerk te Warmond te koopen. Men begreep deze zaak geheel aan de genoemde kerk te moeten overlaten, met qualificatie tot verkoop. Zij rapporteerde in het volgend jaar, dat de kerk voor *f* 700 verkocht was.

GORINCHEM.

De gemeente schijnt hier van den beginne af klein geweest te zijn. In 1621 werd hare opbrengst voor het gemeen gelijk aan die van Arnhem en Noordwijk op *f* 100 ieder vierendeeljaars geschat. Toen werd B. PRAEVOSTIUS alhier in de bediening gecontinueerd. In 1624 bleef zij onverzorgd. In 1630 werd voor het halfjaar, beginnende met 1 Juni, aan ABR. LA FAILLE opgedragen, Gorinchem en somtijds Bommel te bedienen. De Contra-Rem. noemden in 1628 ook Gorcum onder de steden, waar de Remonstr. eene vaste vergaderplaats hadden. Hoe het hier in 1630 was, weten wij uit een brief van LA FAILLE aan WTENBOGAERT (Brieven III, afd. 3, blz. 293, Stichting II, blz. 186). In 1631 gaven de zeven gecommitteerden den 21en Oct. aan J. CORN. KUIJLEMAN voor het aanstaande halfjaar commissie op deze gemeente (Stichting II, blz. 472), en den 1en Maart 1632 werd C. RIJCKEWAERT door hen afgevaardigd om, behalve de kerken van het Sticht en Gelderland, ook Gorinchem te bezoeken, „ten einde met dezelve kerken te spreken belangende hare bediening en 't nodige tot onderhoud van de kerkedienst in het gemeen". Den 21en April deed RIJCKEWAERT van deze bezoekreize rapport en berichtte van Gorinchem, „dat hij den opzieners aldaar had aangezegd, dat JOH. OUWENS hun bij provisie was toegevoegd, waarover eenige dispute was gevallen, alzoo eenigen LINDENIUS gaarna hadden gehad, doch vielen de meeste stemmen op den voorn. OUWENS, en beloofden tot het gemeen jaarlijks op te brengen *f* 200". Deze contributie werd op den laatsten Sept. 1632 door Direct. met *f* 25 verhoogd.

JOHANNES HENRICI OUWENS van Tiel, de broeder van CHRISTIANUS, den pred. van Arnhem. Hij werd te Gouda ber. 1650.

ARNOLDUS HOLTHENUS, zoon van HENRICUS, broeder van ALBERTUS,

prop. 1650. Overl. (oud 38 jaar) in 1653. (Zie over zijne herhaalde prediking te Kampen den brief van G. KOENERDING in Vaderl. letteroef. Mei 1873).

ENGELBERTUS VAN ENGELEN, JR., prop. 1653. Hij kwam in aanmerking voor het professoraat in 1666 en ontwierp het Reglement op de Curateele van het Seminarium, Mei 1669. In Juni van dit jaar werd hij te Utrecht ber.; hij nam dit aan op voorwaarde, dat zijne plaats hier vervuld zou worden. Hij had de gemeente, die nu 50 lidmaten telde, zestien jaar bijeengehouden en beklaagde zich in een zijner brieven aan G. BRANDT (Rott. Hss., N°. 956 vv.), dat hij meermalen bij beroepingen, o. a. te Rotterdam, was voorbij gegaan (Bibl. Rem. Geschr., blz. 241).

HENRICUS PAAUW (DE PAAUW), prop. 1669. Hij werd ber. naar Zoetermeer (Zie aldaar hetgene hieromtrent voorviel). Bij die gelegenheid werd aan Gorinchem een vrij beroep buiten hare kosten toegestaan. In de Verg. van de subsidieerende kerken van 9 Sept. 1670 bracht zij een beroep uit op C. DOELEMAN van Berkel. De Verg. oordeelde dat deze dit beroep moest aannemen, doch hij sloeg het af. Zoo lang deze zaak hing, zou de gemeente door prop^{n}. bediend worden.

ANTONIUS BORREMANS, prop. 1671. Den 14^{en} Juli verzochten die van Gorinchem approbatie van hun beroep op hem. De vroeger beroepene DOELEMAN verklaarde toen, dat hij het beroep afsloeg „wegens zijne zwakheid om doorgaans tweemaal per week te prediken". En de Gr. Verg. approbeerde het beroep van BORREMANS onder beding, dat zijn traktement eerst zou ingaan met het eindigen van zijn prop.-jaar (Bibl. Rem. Geschr., blz. 194).

PETRUS PELT, prop. 1682. In 1686 wenschten die van Gorinchem jaarlijks *f* 75 minder te contribueeren. Hun werd eene vermindering van *f* 50 toegestaan. PELT werd naar Bleiswijk ber. en dit beroep geapprobeerd 18 Mei 1688.

ADRIANUS PELTENBURG, prop. 1688. Ber. te Hoorn 1699. Reeds in 1688 had de kerk, doch te vergeefs, een vrij beroep verzocht. Na het beroep van PELTENBURG beweerde zij daarop

recht te hebben, maar de Gr. Verg. weêrlegde dit met vroegere resolutiën en zond der gemeente op haar verzoek 9 Juni 1700 als leeraar toe:

CORNELIUS VAN DEN HEUVEL, prop. Hij nam 9 Juni 1706 voor drie jaren de bediening van Frederikstad aan.

In 1704 bracht Gorinchem bij collecte voor de Broed. evenals Nieuwkoop en Hazerswoude *f* 75 op. In 1706 verkreeg de gemeente een vrij beroep, maar op beding, dat zij al de prop^{n}. zou hooren en ook den pred. VAN ACKERSDIJK, die van Frederikstad kwam, en niet meer dan eenmaal iedere week, behalve op buitengewone dagen, zou doen prediken, tenzij met bewilliging der Broed. Zij beriep toen:

SEBASTIAAN VAN DER LANEN, prop. 1707. Ber. te Vlaardingen 1709 (Bibl. Rem. geschr. blz. 205). Ook nu en verder tot 1733 werd telkens aan de gemeente het vrij beroep toegestaan, dat zij achtereenvolgens uitbracht op:

ADRIANUS VAN ALLER, prop. 1709. Ber. te Alkmaar 1713.

PETRUS VAN DER SCHELLING, prop. 1713. Ber. te Gouda 1714.

CONRADUS BREMER, prop. 1715. Ber. te Nieuwkoop 1723.

JOHANNES HOGEVEEN, prop. 1724. Ber. te Berkel 1731.

WILHELMUS TURVER, prop. 1733. Overl. in de bediening dezer gemeente in 1752.

In 1741 verzocht de kerk ontslagen te worden van de *f* 245, die zij jaarlijks voor het pred.-traktement en huishuur moest opbrengen, als daartoe onmachtig zijnde. Te gelijker tijd bleek het, dat er geen kerkeraad was. Toen stelde de Soc. eene commissie aan, om naar den toestand van de gemeente te onderzoeken, te zorgen, dat er een kerkeraad werd aangesteld, en de effecten te brandmerken, met volmacht om het verzoek naar bevind van zaken toe te staan. In het volgende jaar rapporteerde deze commissie, dat de zaken daar in rust gebracht en een ouderling en diaken aangesteld waren. Ook voor dat jaar werd de gemeente van de opbrengst ontslagen, evenzoo voor het volgende jaar, onder beding, dat zij specifieke opgave van de collecten aan den Boekhouder zou doen.

:AAK HAZEVELD, prop. 1753. Hij werd door de Gr. Verg. aan deze gemeente als leeraar toegevoegd, met recht van verplaatsing. Ber. naar Nieuwpoort 1760.

In 1759 verzochten die van Gorinchem een achterstal en ontslag van *f* 100 subsidie tot het pred.-traktement; in 1761, dat de Broed. de kosten der vacature dragen en haar van een leeraar voorzien zou. Ten aanzien van dit laatste werd besloten, door den Cur. zooveel mogelijk hare bediening te doen verzorgen. In de Gr. Verg. van 1765 werden de pred^{n}. van Schoonhoven en Nieuwpoort bedankt voor den dienst, aan deze kerk bewezen. Aan hen werd in 1766 opgedragen de gemeente om de veertien dagen met prediking en verdere kerkelijke diensten te verzorgen, waarvoor boven de reiskosten aan elk (zij waren A. KOENERDING en C. V. D. WADDING) *f* 50 jaarlijks is toegelegd. Dit duurde tot 1773. Toen is men, bij het aannemen van een algemeen plan van combinatie voor de gemeenten der Broed., overeengekomen, dat de pred. van Nieuwpoort, ZONNEBLOM, dertien beurten te Gorinchem zou waarnemen, gelijk KOENERDING van Schoonhoven te Tiel. Zij zouden daarvoor elk *f* 100 genieten boven de reiskosten, die naar Gorinchem op *f* 91, naar Tiel op *f* 250 werden bepaald. Maar reeds in het volgende jaar besloot de Gr. Verg. voor de gemeenten Gorinchem en Tiel een pred. te zoeken, die ze te zamen om de andere week zou bedienen. In dezelfde Verg. nam:

DRIAAN KOENERDING van Schoonhoven dit aan op de volgende voorwaarden, dat hij: 1°. naar verkiezing te Tiel of te Gorinchem mocht wonen, in het laatste geval zonder huishuur in rekening te brengen (er was dus waarschijnlijk nog eene pastorie); 2°. op de feest- en bededagen in de gemeente zijner woning zou prediken; 3°. in beide gemeenten de geheele kerkelijke bediening getrouw vervullen, en 4°. een traktement van *f* 1050 zou genieten. Deze combinatie werd in 1787 vervangen door vereeniging van Gorinchem met Nieuwpoort en bepaald, dat KOENERDING, die tot pred. van deze gemeenten werd benoemd, te

Nieuwpoort wonen en twintig beurten in het jaar te Gorinchem vervullen zou, terwijl de pred. van Schoonhoven, A. Stolker, die twintig beurten te Nieuwpoort zou waarnemen.

Koenerding bood in 1792 aan, op het traktement dat hij genoot, bij zijne twee gemeenten ook Schoonhoven te bedienen; maar de Broed. besloot dat voor alsnog niet van hem te vergen. In 1795 werd er geruimen tijd om de inkwartiering en andere redenen noch te Nieuwpoort, noch te Gorinchem gepredikt, en in het volgende jaar tot verkoop van de kerk in deze laatste plaats besloten. Men verzocht toen van de Municipaliteit het vrij gebruik der verlatene Fransche kerk, en dewijl er niet meer dan drie schier afgeleefde leden der gemeente overig waren, werd de combinatie met Nieuwpoort opgeheven, doch bepaald, dat de pred. des zomers twee of meer beurten te Gorinchem zou waarnemen. De kerk werd in den nazomer van 1797 verkocht en de dienst in de genoemde stads-kerk verricht. Eene der kronen werd aan de kerk van Nieuwpoort, de andere in 1802 aan de Luthersche gemeente te Gorinchem geleend. Van de kerkeboeken was, na de plundering van 1787, alleen het rekeningboek overgebleven, en dit werd den Soc.-boekhouder ter hand gesteld. Deze bracht nog in de Gr. Verg. van 1798 ter tafel een afschrift van een contract, in 1720 voor Burgemeesters en Regeerders der stad Gorinchem aangegaan tusschen twee overgeblevene leden der Doopsgezinde en de opzieners der Remonstrantsche gemeente aldaar, waarbij al de eigendommen der eerste aan de laatste in administratie werden overgegeven, om de renten te doen strekken ten bate van Doopsgezinden te Gorinchem, die uitdeeling begeeren zouden, en zoo deze geheel waren uitgestorven, dan van Burgemeesteren te vernemen, welk gebruik verder van het kapitaal en de interessen zou gemaakt worden. De zaak werd gesteld in handen van de Comm. der Broed., die eenige jaren achtereen rapporteerde, dat er niemand was opgekomen met eenige pretensie.

VLAARDINGEN.

De predikant dezer gemeente, IZAAK NAERANUS, broeder van den geciteerden SAMUEL, stond als aanhanger der Remonstranten bekend. Men leest zijn naam onder de Acte van Unie van 1617. In 1618 werd, op verlangen van een deel der gemeente, in het bevel der Staten nevens NAERANUS den Contra-Rem. G. v. d. Broeck beroepen, de dienst tusschen beiden verdeeld en een dubbele kerkeraad aangesteld (Sprenger v. Eyk, Vlaardingen I, blz. 44). Doch in 1619 werd NAERANUS door de Leidsche Synode afgezet (Aug.). Hij weigerde de Akte van stilstand te teekenen, en was op de Waalwijksche Vergadering en de eerste te Antwerpen in Sept. 1619 (Stichting I, blz. 13, 67), maar overleed reeds 14 Jan. 1621 te Rott., waar hij in eene slaapbank begraven werd, omdat men geene doodkist durfde te laten maken.

In het eerste jaar vervulde PASCHIER DE FIJNE alhier, op last van Direct., zijne eerste commissie (V. Vloten a.w., blz. 35). In 1621 was Vlaardingen getaxeerd op eene opbrengst van *f* 60 ieder vierendeeljaars, en dus nog meer dan Nieuwpoort, Zevenhuizen en Woerden. Toen werd de bediening dezer gemeente, met Schieland, Maasland en Schipluiden, voor de drie laatste maanden opgedragen aan AEG. ZEIJST en ASS. POLLIO, en in 1624 met Den Briel en Maasland aan N. HARTZOEKER. In 1629 en 1630 werd zij met Maasland door POLLIO bediend. In 1632 is EGB. A STEDUM den 28en Febr. hier in commissie geplaatst, op verzoek van die van Vlaardingen, en met de bepaling, dat hij, naar hun verlangen, tweemaal iederen Zondag zou prediken. Hij werd echter den 28en April voor het zomer-halfjaar verplaatst naar Zoetermeer.

De gemeente bezat in 1653 een kapitaal van *f* 5195. Den 22en Febr. 1656 besloot de kerkeraad de kerk door

eene nieuwe predikplaats te vervangen. Het gebouw werd 24 April 1658 voor *f* 1428 aanbesteed en wel om gebouwd te worden van de steenen van de oude kerk, welke de aannemer op zijne kosten zou afbreken. Op 14 Juli werd het laatst in de oude kerk gepreekt, den 20[en] de eerste steen voor de nieuwe gelegd en op 24 Oct. hier voor het eerst gepreekt. In 1660 weigerde de gemeente opening van haren staat aan de Soc. te doen, tenzij alle kerken het deden. In 1665 bracht zij nog *f* 300 op voor het gemeen, doch het viel haar zwaar. Uit gebrek aan personeel werd toen het boekhouderschap aan eene vrouw opgedragen. Tien jaren later moest zij vragen op een mindere opbrengst gesteld te worden, tenzij de Soc. het tractement van den pred. wilde betalen (Rott. Hss., N°. 188).

De bediening van Vlaardingen en Maasland werd in 1632 in commissie opgedragen aan:

ABRAHAM LA FAILLE, zoon van BERNARDUS, voormaals pred. te 's Hage. Deze was eerst pred. te Nieuwe-Tonge, en door de Leidsche Synode in Aug. 1619 afgezet. Hij weigerde stilstand te teekenen en werd op den 10[en] Sept. door Gecommit. Raden gebannen naar Waalwijk. Hij kwam nog in de laatste Verg. aldaar op 12 Sept. en was tegenwoordig in de Verg. van 1619 te Antwerpen. Tegen 16 Maart 1621 werd hij te Rott. beschreven tot het lezen der Confessie. In de drie laatste maanden van 1621 bediende hij met anderen Rott. Hij week uit na de samenzwering van 1623; intusschen onderteekende hij het eerste vertoog daartegen en het derde van 1 Dec. 1623 (Stichting I, blz. 98, 269 en 292). In 1624 werd aan hem de bediening van 's Hage opgedragen. Hij werd mede gecommitteerd tot de zaak van WELSING te Hoorn en woonde de Vergadering van 1629 gedeeltelijk bij (Ald. II, Reg.). Voor het halfjaar van 1630, beginnende met Juni, werd hij bij continuatie tot de bediening van Gorinchem en somtijds van Bommel gesteld.

Den 3[en] Maart 1632 maakte hij bedenking tegen de bediening van Maasland, omdat hij in Den Briel woonde

en zijne huisvrouw daar nering deed. Hem werd voorgesteld, òf commissie te hebben te Gorinchem, òf te Maasland, met verlof om in Den Briel te wonen. Hij of N. LOEDINGIUS werd te Delft verlangd, waarop de laatste aan die gemeente is toegevoegd. Den 27en April werd hem aangediend, dat men Vlaardingen en Maasland moest combineeren, en verlangd, dat hij de combinatie aannam, hetwelk hij na eenig bedenken voor een half jaar deed en 9 Mei aanving, na den 2en nog te Delft gepredikt te hebben. Hij werd emer. in 1652 en stierf op 1 Jan. van het volgend jaar.

RANCISCUS CUPERUS (KUIPER), prop. 1652. Door de gemeente ber. zonder voorkennis der Direct., werd dit beroep toch 23 Mei toegestaan, wanneer de gemeente voor het eerste jaar *f* 350 en voorts *f* 400 zou opbrengen. Hij verklaarde zich tegen den kinderdoop en weigerde dien te bedienen (Zie den brief van POELENBURG aan HARTSOEKER Oct. 1653 in Rott. Hss., N°. 1642). Hij nam daarom zijn ontslag en werd boekverkooper, eerst te Vlaardingen, daarna te Rott. Hij voegde zich aldaar bij de Collegianten en kwam om door den slag van een der wieken van een watermolen (Ald., N°. 188).

ANNES WALESIUS, werd van Den Briel herwaarts verplaatst. Hij was reeds in Sept. 1654 als pred. van Vlaardingen op de Gr. Verg. Overl. in de bediening dezer gemeente 16 Dec. 1697.

In 1657 werd ook deze kerk nog, evenals zeventien andere onder de best vermogende behoorende, opgeroepen tot eene buitengewone Verg. te Gouda op het stuk der financiën, doch reeds in 1660 als eene behoeftige gemeente beschouwd en verplicht den staat harer financiën open te leggen. In 1669 onder de onvermogende kerken aangesproken om iets op te brengen tot verlichting der lasten, verklaarde zij zich daartoe buiten staat. In 1677 werden dan ook twee leden der Gr. Verg. gecommitteerd om te onderzoeken naar den staat der gemeente en de reden, dat zij van jaar tot jaar hare contributie trachtte te verminderen, en in 1679 zocht men den pred. en kerke-

raad van Vlaardingen te disponeeren, dat de eerste der Broed. ten dienste zou zijn voor de hulpbehoevende gemeenten. In 1680 besloot de Gr. Verg., dat Vlaardingen met tien andere gemeenten om de elfde week hare predikatie missen zou ten behoeve der vacante kerken (Zie Maasland). Toen WALESIUS in 1690 om de betaling van een achterstal verzocht, bleek in eene volgende Verg., dat de kerk nog twee jaren rente van eene obligatie van *f* 1000 op de stad Vlaardingen te ontvangen had en werd WALESIUS voor zijn achterstal ter helfte hierop verwezen. De rente werd niet ontvangen en WALESIUS moest jaarlijks om betaling van een achterstal vragen, terwijl de Gr. Verg. bezwaarlijk in meer subsidie dan de gewone (in 1695 reeds van *f* 300) toestemde, omdat Vlaardingen nog effecten had en men een gunstigen uitslag van het proces tegen den magistraat over de obligatie hoopte. In 1697 werd aan twee rechtsgeleerde leden der Verg. volmacht gegeven om deze quaestie met een accoord te termineeren.

Na WALESIUS' dood verzochten die van Vlaardingen een vrij beroep. De Gr. Verg. wilde hun een pred. geven of vergunnen bij punt van beschrijving ten volgenden jare een vrij beroep te vragen. Zij verlangden dit laatste, maar tevens den pred., dien men hun geven wilde, te hooren, om hem, zoo hij hun genoegen gaf, ten eerste van de Broed. te ontvangen. Zij werden daartoe naar den Cur. verwezen, met bepaling dat men in dit geval hun beroep voor geapprobeerd zou houden. De Verg. verklaarde tevens, dat de bedoelde pred. was ADR. BORREMANS, die in het vorige jaar uit Frederikstad was teruggekomen. Deze schijnt geen genoegen gegeven te hebben, want in 1698 vernieuwden zij hun verzoek om een vrij beroep en werd hun dit op belofte van *f* 250 tot het pred.-traktement te zullen opbrengen toegestaan. Zij beriepen daarop:

FRANÇOIS VOEGEN, prop., die hunne gemeente des Zondags met twee predikatiën zou dienen, en dit beroep werd toege-

staan 3 Juni. In diezelfde Verg. werd gerapporteerd, dat de zaak met de regeering van Vlaardingen weldra zou afgedaan zijn. Thans consenteerde de gemeente eene extra-contributie van *f* 10 (evenals Berkel, Nieuwpoort, Woerden, Zevenhoven, Zwammerdam, Gorinchem, Boskoop, Warmond en Waddingsveen). In 1699 was er een accoord met de regeering getroffen. Eene aanvraag van *f* 247 voor weduwen-traktement enz. werd afgeslagen. VOEGEN werd in 1703 naar Bleiswijk beroepen.

JDOLPHUS NIJPOORT (of NIEUWPOORT of VAN NIEUWPOORT), prop. 1704. In het laatst van 1703 ber. maar tot April 1704 afgestaan om onder de Doopsgezinden in Friesland te prediken. Ber. te Hoorn 1708.

:BASTIAAN VAN DER LANEN, ber. van Gorinchem 1709. Ber. te Alkmaar 1710.

In 1711 werd een beroep van Vlaardingen op den prop. PETRUS FENIX door de Gr. Verg. afgekeurd, als geschied in strijd met de wetten der Broed. Wegens de ergernissen hierdoor gegeven, werd zij voor ditmaal vervallen verklaard van de macht om een leeraar te beroepen. Zij beriep daarop CORN. VAN DEN HEUVEL, maar deze bedankte, zoo ook WILH. DU CLOU. Eindelijk:

ENRICUS ZWAARTS (ZWAERS), prop. 1711, die het beroep met genoegen van die van Vlaardingen aannam, terwijl hij destijds in commissie te Nijmegen was. Hij werd in 1716 vóór Nov. ber. te Hoorn.

ETRUS WESTBERG, prop. 1717. Ber. te Leiden 12 Dec. 1719.

)ANNES DE GOEDE, Wz., prop. 1720. Overl. in de bediening der gemeente 1721.

In 1721 besloot de Gr. Verg., de gemeente van Maasland om de veertien dagen te doen bedienen door den pred., die te Vlaardingen stond ber. te worden. Deze was:

:EDERICUS FROET, prop. 1721. Deze combinatie duurde tot 1752. In 1756 wegens zwakheid van geheugen niet langer in staat den dienst waar te nemen, verzocht en verkreeg hij het emeritaat. Hij overl. 3 Oct. 1762.

3RAHAM MAAS, prop. deed zijne intr. 31 Oct. 1756. In 1757

verzocht en verkreeg de kerk ontslag van haar pred.-traktement ad ƒ 250 als daartoe onvermogend. MAAS werd in 1759 ber. naar Waddingsveen (Bibl. Rem. Geschr., blz. 238).

De gemeente verzocht daarop in 1760 van een bekwaam leeraar voorzien te worden. De Broed. vond beter de gemeente nog voor een tijd onvervuld te laten en hare verzorging aan den Cur. op te dragen. Zij verzocht in 1764 vrij te zijn van logements- en teerkosten voor de pred^{n}., die kwamen prediken, hetwelk werd toegestaan. In 1768 ontving de kerk voor hare armen nog een legaat van ƒ 300 en in 1769 een van ƒ 100.

In 1773 werd besloten, dat Vlaardingen met Den Briel door een pred. op een traktement van ƒ 1000 bediend zou worden. Tot vervulling dezer combinatie werden pred^{n}., die genegen mochten zijn van standplaats te veranderen, verzocht zich vóór 10 Juli aan te melden bij de kerk van Rott., aan welke de verzorging der combinatie werd opgedragen. Alleen Iz. HAZEVELD bood zich aan, maar nam dat aanbod kort daarop weder terug. De gecommitteerde kerk maakte daarop een zestal, om hieruit een beroep te doen; maar nadat zij gepredikt hadden, bedankten sommige pred^{n}. reeds eer zij beroepen waren, de overige terstond na het beroep. De Gr. Verg. beriep daarop, 8 Juni 1774, met recht van verplaatsing:

WOUTER VAN ROSSEN, prop. Deze bedankte per missive; maar de Verg. achtte zijne redenen niet voldoende, en stelde hem bij verdere weigering voor een jaar te Brielle. Hij voldeed echter aan die aanstelling niet; intusschen werd eene beroeping op hem naar Oudewetering eerst gestuit, en daarna door de Verg. van 1775 afgeslagen. Zij bleef bij haar besluit van het voorgaande jaar, en de prop. kwam tot submissie. Hij moest om zijne vroegere onwilligheid een gedeelte van zijn prop.-traktement missen. In 1776 werd het kerkehuis ter bewoning afgestaan aan zekeren Nijkerk, met wien men overeenkwam, dat hij de pred^{n}. die aldaar kwamen prediken ontvangen zou. In 1780

vertrok VAN ROSSEN naar Delft, en 13 Juni 1781 werd in Den Briel, door verplaatsing van Oudewetering, gesteld P. LORIÉ. Daarbij blijkt echter niets van de verplichting om Vlaardingen te bedienen. Zelfs werden in het volgende jaar, bij eene nieuwe klassikale verdeeling der kerken, Vlaardingen en Brielle in twee verschillende klassen gebracht. Ook bij de deliberatiën over het verdere lot van Den Briel in 1784, werd van Vlaardingen met geen woord gewaagd. In 1785 blijkt, dat sedert lang geene combinatie van Den Briel met Vlaardingen meer bestond. Toen rapporteerde eene commissie, dat zij aan zulk eene combinatie gedacht had; „maar mocht hierover ook in vroeger tijd gedelibereerd zijn, thans was het getal der leden te Vlaardingen zoo klein geworden, en stond er nog eene zeer waarschijnlijke vermindering te vreezen, dat zij hiertoe niet konden adviseeren." In ditzelfde jaar werd nog tot eene reparatie aan kerk en pastorie te Vlaardingen ad ƒ400 besloten, en liepen deze kosten veel hooger, omdat de kerk en het kerkehuis zeer vervallen waren. Zij werden in 1789 aan de Broed. overgedragen. Op hare kosten werd de gemeente sedert door onderscheidene pred^{n}. en prop^{n}. bediend tot 1805. Maar in 1806 was er slechts één lidmaat overgebleven, en diens verblijf aldaar nog zeer onzeker, terwijl ook de leden te Schiedam, die voorheen tot deze gemeente behoorden, alle gestorven waren. De Cur. stelde hierom den verkoop van kerk en pastorie voor, terwijl hij de mobilaire kerkegoederen reeds onder zijn beheer genomen had. De Verg. besloot hiertoe, en droeg de uitvoering aan de kerk van Rott. op; de boeken van Vlaardingen zouden bewaard worden bij de charters der Broed. In 1810 waren de kerk en het pastoriehuis verkocht voor ƒ1150.

DE NOORD-HOLLANDSCHE GEMEENTEN.

AMSTERDAM [1]).

In de hoofdstad, waar ARMINIUS 1588—1603 als predikant werkzaam was en spoedig onder verdenking van ketterij raakte, werd in 1610 een krankbezoeker als Arminiaan afgezet. In 1613 werd SIMON EPISCOPIUS voor Burgemeesters geroepen en door het volk kwalijk bejegend, omdat hij bij den doop van het kind zijns broeders had geprotesteerd tegen wijziging der doopvragen door den predikant.

Amsterdam „spande de kroon in harde proceduren". De Resolutie tot den vrede der kerk werd daar niet aangenomen. De kerkelijke procedure begon bij de Waalsche Gemeente te Amsterdam, waar GOULART werd afgezet. Dit had ten gevolge, dat de Amsterdamsche Remonstranten zich met hunne Waalsche geestverwanten vereenigden onder de prediking van den vijf-en-twintig jarigen student JOHANNES JACOBUS BATELIER, die weldra een van de sieraden der Broederschap zou worden. Men kwam drie Zondagen achtereen onder zijn gehoor samen. Wekte dit samenzijn de Hollandsche Remonstranten op zich toen te doen gelden, nog lang daarna werd er telkens in Remonstrantsch-gezinden kring gevraagd om prediking in het Fransch. De eerste vaste predikant der gemeente was CHARLES DE NIELLES. In 1618 behoorden nog 13 familiën onder de Remonstranten tot de Fransch sprekenden. In 1623 was dit getal reeds zoo verminderd, dat GOULART voor dezen

---

[1]) Rogge, *Wtenbogaert* II, blz. 319 vv. Moll en De Hoop Scheffer, *Studiën en Bijdragen* 1876, blz. 592 vv. *Uit de Rem. Broederschap*, 9de jaarg. 1898, blz. 73 vv. *Stichting* I, blz. 276 vv., II, 441 vv.

alleen zich niet wagen wilde in het vaderland. Toen JEAN LE CLERC hoogleeraar werd, heeft deze eenige malen in het Fransch gepredikt. Aan het verzoek dat ook de hoogleeraar ET. DE COURCELLES eene Fransche prediking zoude houden, werd op verzoek der overheid niet voldaan.

Het waren 17 Hollandsch sprekende Remonstr., die in Jan. 1618 een Remonstr. gezind pred. uit Leiden aanvroegen. In eene schuur op Dwarsboomsloot kwam men bijeen, en daar werd eene bijeenkomst, geleid door SOPINGIUS van Warmond, met geweld verstoord (14 Febr.). Van daar begaf men zich naar het huis van Rem. Egbertsz. Bisschop op den Singel, waar volgens gerucht SAPMA zoude optreden. Het huis werd geplunderd, de bewoners bergden ter nauwernood het lijf en de schade werd begroot op *ƒ* 5000. Nu werden de Amsterdamsche Remonstranten van het Avondmaal bij de Hervormden geweerd en zochten zij hunne stichting te Abcoude bij MONTANUS of te Vreeland bij JOH. GEISTERANUS.

Amst. was in 1617 al, en nog te meer toen in 1618 de regeering door Maurits verzet was, het middenpunt van de „Vergaderingen van Correspondentie", waarin de Calvinisten de afscheiding van de Remonstr. doorzetten. Het baatte niet veel of de Staten al de stedelijke overheden aanschreven, „den klagers gelegenheid te geven hun gemoed te believen". Rem. Bisschop moest in 1620, na eene huiszoeking op zijn kantoor, een jaar lang in vrijwillige ballingschap gaan. In 1621 werd SAPMA te Amst. gevangen genomen. En waren er nog in de vroedschap eenige „rekkelijke" personen: in 1623, het jaar der samenzweering, werd op 31 Dec. 1623 in de Nieuwe kerk openlijk de ban uitgesproken over een tiental notabele burgers. Voetius was met dit „welgesteld formulier als voorbeeld van kerkelijke politie" bijzonder ingenomen. CUPUS, VEZEKIUS en ARN. GEISTERANUS raakten in 1624 te Amst. in de gevangenis. De scherpe artikelen, door Gecommitt. Raden voorgesteld om het land voortaan te waarborgen tegen alle samenzwering, werden door de

Staten nooit uitgevoerd. Met de vroedschapverkiezing in 1624 begon de Amst. overheid het drijven der Calvinisten tegen te gaan. In 1624 vervulde JOH. VAN GALEN hier de bediening. Toen 30 Jan. 1626 de overheid eene heftige prediking van den Calvinist Doncker had afgekeurd, durfden de Remonstr. op den 2^{en} Paaschdag in een huis op de Oude Schans vergaderen. Dit huis werd door het volk geplunderd en afgebroken. Er moest met scherp geschoten worden en er vielen dooden. De aanzienlijke burgers kwamen nu op voor de orde, 40 á 50 kooplieden dreigden naar Rott. te zullen verhuizen. De verstoring van eene vergadering op het Lastaadje werd in Maart 1628 voorkomen. Het bekende schuttersoproer van 1628, waarbij men gehoorzaamheid weigerde aan den Remonstr.-gezinden kapitein Vlooswijck, liep uit op de verbanning van calvinistische pred^{n}., die het volk opzetten.

In 1628 traden de Remonstr. te Amst. voor het eerst bij de overheid als gemeente op. Met een verzoek van 255 personen om vrije uitoefening van religie meldden zij zich bij de regeering aan. Hunne namen wijzen allen naar de aanzienlijkste Amsterdamsche geslachten. Wel waren er nog „onrustige" menschen, die de prediking van EPISCOPIUS op 30 Dec. 1629 verstoorden, maar reeds 19 Febr. 1630 kon men berichten, dat eene hoedenmakerij op de Keizersgracht bij de Prinsenstraat (de tegenwoordige kerk) was gekocht, ingericht naar het model van de kerk der protestanten te Charenton, ons bekend uit de ballingschap van EPISCOPIUS en WTENBOGAERT. Den 8^{en} Sept. 1630 werd die kerk door EPISCOPIUS ingewijd. Vondel, die veel voor de Remonstr. gevoelde, verheerlijkte die inwijding met een schoon gedicht (Vondel uitgave v. Lennep III, blz. 86, 91 v.). In 1631 kon men de gemeente gevestigd rekenen met 304 leden. Van toen af beginnen de lijsten van opzieners en leden en de Handelingen van den kerkeraad. In 1880 werd het 250 jarig bestaan der kerk herdacht met eene leerrede naar denzelfden tekst (1 Cor. VI, 19, 20), door EPISCOPIUS gebruikt.

In de eerste jaren vóór de invoering der vaste bediening werden hier de pred^n^. in commissie gezonden: CAR. RIJCKEWAERT, B. PRAEVOSTIUS, NIELLIUS en VAN ZIJL. Men had Amst. een derden leeraar toegedacht bij de invoering der vaste bediening, doch de hoogl. vervulde enkele beurten en een ziekentrooster bood hulp. Eerst in 1643 kreeg Amst. een derden pred. „om de visite bequamelijck te doen en bij sieckte van d' een of andere pred. niet verlegen te blijven". Tot 1826 had Amst. drie pred^n. Tusschentijds 1650—1652 en van 1749—1761 had men er vier, en van 1667—1669 vijf. De hoogl^n. vervulden verschillende beurten. De hoogl^n. VAN DER HOEVEN en TIDEMAN hadden er 16. Aan prof. TIELE werden er in 1873 vijf opgedragen, die hij vervulde tot aan zijne benoeming als rijkshoogl. in 1877.

Het pred.-tractement was in 1695 *f* 1400 en steeg gestadig tot *f* 2250 in 1795. Na de invoering van de rijkssubsidie van *f* 1100 en het wegvallen der derde pred.-plaats was het *f* 2850. In 1867 werd het op *f* 3000 gebracht, in 1892 door de verplaatsing van den hoogl. naar Leiden op *f* 3300. Voor het pred.-pensioen werd geene vaste bepaling gemaakt. Aan de pred.-weduwen werd oudtijds *f* 400, na 1808 *f* 500 toegelegd. Kindergeld werd (*f* 25 per kind) verleend, tot dat het rijks-kindergeld werd ingesteld. In 1808 werd het bij den dood der echtgenoote van MART. STUART verhoogd.

Wat betreft de godsdienstoefeningen, die oudtijds op Zondag-voormiddag, namiddag, 's avonds en op Woensdag gehouden werden, en sinds in den tegenwoordigen vorm werden gebracht, verdient vermelding, dat men van 1806—1872 aan den avond van Nieuwjaarsdag godsdienstoefening hield. Die op Oudejaarsavond werd in 1842 ingevoerd. De huwlijkswijding in de kerk dagteekent van 1819. Het kerkgezang werd eerst in 1719 door een orgel begeleid, waarvoor de gemeenteleden ruim *f* 1000 opbrachten. Het orgel werd in 1886 belangrijk vernieuwd. Het kerkgezang van 1631—1771, bestaande uit de psalmberijming van

Datheen, heeft zich voortdurend gewijzigd. Thans worden de Liederen, uitgegeven door den Ned. Protestantenbond, gezongen. In 1876 werd een koor opgericht onder de leiding van D. de Lange, dat de invoering der nieuwe Liederen gemakkelijk maakte, alsmede in 1881 en 1882 uitvoeringen gaf van geestelijke muziek. Niet zonder verlof van den kerkeraad mochten oudtijds de pred^{n}. BREMER en SCHOONEGEVEL de preek, anders uit het hoofd voorgedragen, voor zich leggen, wegens zwakte van geheugen.

Het beroepen van predikanten, vroeger het uitsluitend werk van een zich zelven kiezenden kerkeraad, geschiedde in 1867, 1875, 1889 en 1901 met medewerking van de leden der gemeente allengs op breeder schaal. Eerst voegde men aan den kerkeraad een gelijk getal mansleden toe tot het opmaken der nominatie, waaruit de mannelijke stemgerechtigde leden dan het tweetal vormden en de keuze deden. Later werden alle stemgerechtigde leden, zoowel mannen als vrouwen, opgeroepen, om uit eene voordracht van het bestuur het tweetal te vormen en de keuze te doen.

Gemeente-vergaderingen hadden een enkele maal plaats. In 1808 moest de Broed. in elke gemeente zich uitspreken over de vraag of zij, bij de regeling van hare geldelijke verhouding tot den Staat, haar recht zou doen gelden bij de verdeeling van kerk- en pastoriegoederen. Er verschenen 13 leden, die besloten afstand te doen van alle aanspraken. In 1868 werden de gemeenteleden bekend gemaakt met een uittreksel uit de wetten, en toen in 1878 op eene uitnoodiging des Bestuurs 2/3 der leden zich bereid had verklaard tot vrijwillige bijdragen, werd wel geene rekening en verantwoording gedaan aan de gemeente, maar vooraf had er in 1867 eene vergadering plaats, waarop, tot regeling van de wijze van beroep van de 188 stemgerechtigde mansleden, er 92 verschenen. In 1883 deed het bestuur, bij een beredeneerd verslag over den toestand, weder de uitnoodiging tot eene andere ledenvergadering.

Het godsdienstonderwijs werd eerst in 1709 door de predn. aanvaard. In de kerkorde van WTENBOGAERT was daarover gezwegen. In 1687 werd het onderwijs der kinderen en het krankenbezoek aan den koster opgedragen. In 1709 werd bepaald, dat kinderen van 10—13 of 14 jaar onder de leiding voor den pred. zullen antwoorden op vragen uit PRAEVOSTIUS „Onderwijs in de Christelycke Religie". Die van het 14—15 jaar moesten antwoorden uit MOLINAEUS „Het geestelijke Wapenhuys" (Tideman „Catechet. Litteratuur, blz. 27, 39). Volwassen personen mochten het onderwijs aanhooren, maar alleen de leerlingen mochten hunne bedenkingen inbrengen over de behandelde zaken. Van ieder leerstuk moest worden aangetoond, „wat kracht het heeft tot de godzaligheid". In 1724 ging het godsdienstonderwijs weder over aan den ziekentrooster. In 1739 was deze iemand, die tweemalen geëxamineerd was, en die in deftig zwart gewaad des Zondags van 4—5 uur zijn onderwijs gaf in de collegekamer der studenten onder toezicht van predn. Men voegde er eene prijsuitdeeling aan toe. De godsdienstonderwijzer mocht voor zich zelven loon vragen van meer en minder vermogenden. Onvermogenden moest hij voor niet bij zich of in hunne woningen onderwijs geven. In 1757 kwam het onderwijs weder aan predn. De godsdienstonderwijzer bleef behouden op verschillenden voet, het laatst in de Zondags-catechisatie bepaaldelijk voor de Bijbelsche Geschiedenis. In 1858 werden die leerlingen ten dienste gesteld van den hoogl. om de studenten in catechiseeren te oefenen. Nog steeds wordt des Zondags een tweetal uren voorbereidend godsdienstonderwijs gegeven aan ongeveer 100 kinderen.

Weezen- en Armenzorg. Eerst van 1684 af is er van tijd tot tijd sprake van zorg voor weezen. Sedert 1699 werd dit regel, in 1742 met beperkende bepalingen. Eerst met 1779 werd zij meer vrijgeving toegepast, en maakte men eenigen tijd gebruik van het Weeshuis „de Oranje-appel". Van 1801—1810 had men eene eigene weesinrich-

ting in een der huizen bij de kerk onder leiding van den voorzanger en zijne echtgenoote. In den laatsten tijd worden de weezen uitbesteed in gezinnen. Sinds 1801 traden ook vrouwelijke leden als regentessen op, die in 1854 diakonessen werden genoemd.

In 1896 werd door de goede zorgen van Mevr. de wed. De Lanoy—Van Manen in de Marnixstraat over de Raambarrière een gebouw gesticht met 36 burger- en arbeiderswoningen, genaamd „de Remonstrantsche Stichting".

Voor het Seminarium heeft de Amsterdamsche kerk veel gedaan van 1631 – 1873 (Vgl. Tideman's „Afscheidsrede"). Hier zij alleen vermeld, dat van 1769—1825 de kerk van Amst. beheerde een fonds van .Willempje van Maarloo, groot *f* 30,000, tot ondersteuning van studenten. Dit fonds was in 1825 versmolten tot 18 kansbiljetten uitgestelde Werkelijke Schuld.

Die kerk zorgde ook voor de Bibliotheek, die in 1636 werd aangelegd, met een jaarlijksche subsidie van *f* 100 van de Broed., welke nog steeds verleend wordt. Nog in 1681 werd er op aangedrongen de boeken aan kettingen te sluiten. In 1717 schonk Mr. Frans van Limborch de hem door den raadsheer Vossius geschonken geschriften aan de Bibliotheek, als grondslag der belangrijke handschriften-verzameling. In 1737 kreeg zij door Cornets de Groot en prof. VAN CATTENBURGH hare Grotiana, en in 1754 ontving zij al de boeken en handschriften van WETSTEIN. Prof. KRIGHOUT schonk in 1770 zijne verzameling pamfletten, met *f* 2000 tot onderhoud der Bibliotheek. De oud-opziener Paul van Geleijn schonk in 1808, in vier portefeuilles, een Historische Atlas van portretten en platen betreffende de Geschiedenis der Remonstr. In 1863 kreeg de Bibliotheek één der drie exemplaren van den Codex Sinaiticus, door den Russischen keizer aan Nederland geschonken. Enkele Oostersche Handschriften zijn in 1872 door prof. De Goeije beschreven. De catalogus der Bibliotheek werd in 1849 vervaardigd door dr. P. Scheltema. Prof. TIDEMAN gaf in 1863 een vervolg,

en in 1877 een geheel nieuwen catalogus. Sinds ging de Bibliotheek, waarvan de pamfletten-verzameling door dr. ROGGE werd gecatalogiseerd, in bruikleen over aan de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

Belangrijke schenkingen ontving de kerk van tijd tot tijd. Vermelding verdient hier de bizondere schenking van den oud-onderwijzer H. W. Bloem, die *f* 3000 aan de kerk vermaakte en aan de Broed. *f* 20,000 om vlottende gemeenten te helpen aan een pred.-tractement, onder voorwaarde dat de Amsterdamsche kerk het kapitaal ontvangt als deze een tweede kerkgebouw in gebruik stelt (B. van Stolk a. w. blz. 74 vv.).

Vaste jaarlijksche bijdragen werden in 1878 voor het eerst aan de leden gevraagd en toen door ²/₃ van hen gegeven.

De gemeente bestond bij hare vestiging uit 304 lidmaten. Sinds klom het gestadig, met kleine schommelingen van 1883—1886, en bedraagt thans meer dan 2382 leden, geschat op ruim 3191 zielen.

De gemeente is gelijktijdig bediend door:

Van 1632—1643: NIELLIUS en PRAEVOSTIUS.
„ 1643—1649: NIELLIUS, PRAEVOSTIUS en HUTTENUS.
„ 1649—1650: NIELLIUS, PRAEVOSTIUS en WALSCHAERT.
„ 1650—1652: NIELLIUS, PRAEVOSTIUS, WALSCHAERT en LOEDING.
„ 1652—1654: PRAEVOSTIUS, WALSCHAERT en LOEDING.
„ 1654—1659: PRAEVOSTIUS, WALSCHAERT en PONTANUS.
„ 1659—1666: PRAEVOSTIUS, WALSCHAERT en PONTANUS met prof. POELENBURG.
„ 1667—1668: PRAEVOSTIUS, WALSCHAERT, PONTANUS, VAN LIMBORCH en G. BRANDT.
„ 1669—1672: WALSCHAERT, PONTANUS en G. BRANDT.
„ 1673—1685: PONTANUS, G. BRANDT en BIJSTERUS.
„ 1686—1688: PONTANUS, BIJSTERUS en C. BRANDT.
„ 1688—1696: PONTANUS, C. BRANDT en VERRIJN.
„ 1696—1698: PONTANUS, VERRIJN en J. BRANDT.
„ 1698—1699: PONTANUS, J. BRANDT en EMILIUS.
„ 1699—1708: J. BRANDT, EMILIUS en DE GOEDE.
„ 1708—1719: EMILIUS, DE GOEDE en OSTENS.
„ 1719—1731: DE GOEDE, OSTENS en VERWER.
„ 1732—1738: DE GOEDE, OSTENS en BREMER.

Van 1738—1741: OSTENS, BREMER en DE ROEVER.
„ 1742—1749: BREMER, DE ROEVER en BLIEK.
„ 1749—1752: BREMER, DE ROEVER, BLIEK, v. GELEIN en SCHOONEGEVEL.
„ 1752—1761: DE ROEVER, BLIEK, VAN GELEIN en SCHOONEGEVEL.
„ 1761—1781: BLIEK, VAN GELEIN, SCHOONEGEVEL met prof. VAN DER MEERSCH.
„ 1782—1785: VAN GELEIN, SCHOONEGEVEL, VAN SCHOONE met prof. VAN DER MEERSCH.
„ 1786—1790: VAN GELEIN, VAN SCHOONE, LORIÉ, met prof. VAN DER MEERSCH.
„ 1790—1792: VAN GELEIN, VAN SCHOONE en LORIÉ.
„ 1793—1804: VAN SCHOONE, VAN DER BREGGEN PAAUW en M. STUART.
„ 1804—1808: VAN SCHOONE, M. STUART en WESTERBAEN.
„ 1808—1826: M. STUART, WESTERBAEN en SWART.
„ 1826—1830: WESTERBAEN en SWART.
„ 1830—1832: WESTERBAEN, SWART, met prof. VAN DER HOEVEN.
„ 1832—1846: SWART, A. A. STUART, met prof. VAN DER HOEVEN.
„ 1847—1855: STUART, HEEMSKERK, met prof. VAN DER HOEVEN.
„ 1856—1867: STUART, HEEMSKERK, met prof. TIDEMAN.
„ 1868—1872: HEEMSKERK, BOK, met prof. TIDEMAN.
„ 1873—1875: HEEMSKERK en BOK.
„ 1875—1889: BOK en VAN GORKOM.
„ 1889—1897: VAN GORKOM en DE VRIES.
„ 1897—1900: DE VRIES en BEIJERMAN.
„ 1900—: BEIJERMAN en REIJNDERS.

CAROLUS NIELLIUS (CHARLES DE NIELLES of VAN NIEL). Als kweekeling der Waalsche Synode was hij werkzaam te Keulen. Als pred. te Utrecht voegde hij zich bij de partij van ARMINIUS, die hij getrouw bleef ook in ballingschap en in den kerker. Hij werd uit de Waalsche kerken voor de Synode gedaagd, met de andere Remonstr. afgezet en naar Waalwijk gebracht. Daar had hij vaak de leiding der zaken en hij ging ook naar Holstein, om er naar de gelegenheid tot vestiging onderzoek te doen. In 1623 werd hij te Haarlem gevangen genomen en naar Loevestein gebracht, vanwaar hij ontkwam op 19 Juli 1631. Den 1en Maart 1632 aanvaardde hij met PRAEVOSTIUS de vaste bediening te Amst. Na den dood van EPISCOPIUS belastte hij zich voor een deel met het onderwijs der studenten. In 1649 werd hij rustend pred. Toch leidde hij in Aug. 1652 de

Alg. Verg. der Broed. Hij stierf 28 Oct. 1652, 76 jaren oud. Aan zijne weduwe werd in 1659 het Loevesteinsche traktement van *f* 200 als pensioen geschonken. Deze was zijne tweede echtgenoote, met wie hij te Utrecht in Febr. 1632 was gehuwd; zijne eerste vrouw verdronk in 1627 bij het overvaren van Loevestein met een dochtertje. (Zie C. D. Sax, Car. Niellius, Amst. 1896).

BARTHOLOMEUS PRAEVOSTIUS (PRAEVOST), geb. 11 Feb. 1587, vroeger pred. te Vreeswijk, trad hij voor Niellius, toen deze op de Dordsche Synode was, bij de Utrechtsche Walen op. Den 9 Febr. 1619 werd hem dit door de Utrechtsche vroedschap verboden. Den 9 Juli ontzegden Gedep. Staten van Utrecht hem het recht van kerkelijke diensten. De Synode van Utrecht zette hem 12 Aug. af en dreef hem 27 Aug. in ballingschap. Bij de Verg. der uitgebannenen in Sept. en Oct. te Antwerpen was hij tegenwoordig. Verder deed hij overal in het land dienst sedert 1630 te Amst. en ook te Arnhem, waar hij door zijn hooge gestalte, zijn kaal hoofd en slecht gezicht, de aandacht zoo trok, dat hij veiligheidshalve die plaats in Febr. 1630 verlaten moest (Rott. Hss. N°. 1035, Wtenb. Brieven L III 3 st., blz. 68 vv.). Den 1 Maart 1632 trad hij naast NIELLIUS als vast pred. te Amst. op. Met dezen gaf hij na EPISCOPIUS dood onderricht aan de studenten. Toen in 1623 in Gelderland en Utrecht enkele Remonstrantsche pred^{n}. zich voegden bij de Staatskerk, gaf hij zijn „Nijmeegsch accoort" en had de voldoening dat twee dier afvalligen ASSUERUS JOANNES van Baarn en RIDDERSBACH van Tuil en 't Waal tot de Broed. terugkeerden. Veel invloed had hij door zijn onderwijs in de christelijke religie (1666), dat negen malen herdrukt, tot in het begin der 19de eeuw nog in enkele landgemeenten gebruikt, geruimen tijd het godsdienstonderwijs in de Broed. heeft beheerscht. De laatste jaren nam hij de bediening waar in volslagen blindheid. Hij overl. 1 Aug. 1669 op 82-jarigen leeftijd, zijn lijk werd 6 Aug. begraven. Adriaan Backer schilderde zijn beeld, waarnaar Bary eene gravure

vervaardigde, nadat de kunstlievende Amsterdamsche advocaat en teekenaar Jan Bisschop eene verbeterde teekening had vervaardigd (Tideman, Stichting, Reg. Catech. litter., blz. 28. Bibl. Rem. Geschr., blz. 165).

ALBERTUS HUTTENUS. Hij werd uit Noordwijk ber. tot onderwijs der studenten en tevens als derde leeraar 6 Mei 1643. Ber. naar Nijmegen Juli 1649 (Rott. Hss., N°. 1351 vv.).

ANDREAS WALSCHAERT werd als prop. door de gemeente van Amst., wier alumnus hij was, aan Rott. geleend van Sept. 1647—Sept. 1649. Tijdens de ziekte van CURCELLAEUS onderzocht hij de studenten in 1659. Van 1661—1663 was hij ontvanger van het Algemeen Comptoir. Overl. in 1672.

JOANNES LOEDINGIUS (JAN LUIDING), geb. 1623, werd van Zevenhuizen 13 April 1650 te Rott. ber., maar door Amst., waarvan hij de alumnus was, zich toegeeigend. Hij leverde in 1652 (6 Aug.) met PRAEVOSTIUS het „Verkort Kerkelijk Formulier" in. Hij onderwees eenigen tijd de studenten in de letterkundige en wijsgeerige vakken. Hij was iemand van groote gaven, in wien men den opvolger van CURCELLAEUS zag. Hij overl., even 30 jaren oud, te Delft Sept. of Oct. 1653 (Rott. Hss., N°. 1394–1399. Bibl. Rem. Geschr., blz. 170).

ISAACUS PONTANUS, ber. uit Den Briel 7 Nov. 1653. Emer. in Mei 1699. Overl. Oct. 1710 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 51. Handel. Amst. Kerkeraad 12 Oct. 1710. Rott. Hss., N°. 1648—1653).

ARNOLDUS POELENBURG, heeft hier waarschijnlijk van 1659—1666 ook een gedeelte van den predikdienst vervuld.

GERARDT BRANDT (de Oude), van Hoorn ber. 1667. Overl. 12 Juli 1685. Beroemd geschiedschrijver, sterk anti-stadhouderlijk gezind (Loeff, Gerardt Brandt, 1864. Bibl. Rem. Geschr., blz. 177 vv.).

PHILIPPUS VAN LIMBORCH, van Gouda ber. 17 April 1667. Met de aanvaarding van het professoraat in 1668 legde hij de bediening neder.

HENRICUS BIJSTERUS, van Noordwijk ber. 19 Mei 1673. Overl. vóór Juni 1688.

ɛ Brandt. Na eerst in 1685 het beroep te hebben afgeslagen, kwam hij op eene tweede beroeping in Juli 1686 hier van Rott. 1 Sept. 1686. Overl. 5 Oct. 1696 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 178 vv. Rott. Hss., N°. 790, 791).

:s Verrijn, van Utrecht ber. 20 Juni 1688. Overl. 1698 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 181).

:s Brandt, van 's Hage ber. driemalen 13 Mei, 5 Juni en 11 Nov. 1697, aan welke laatste roepstem hij gehoor gaf, omdat in den kerkeraad te 's Hage de stemmen staakten over de vraag of men hem tot blijven zou dringen. Overl. 13 Jan. 1708 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 182 vv. Rott. Hss., N°. 802—804. B. Tideman, Ber. en Meded. van „die Haghe" 1903, blz. 38 v.).

s Emilius, van Utrecht ber., kwam Juli 1698. Bij de benoeming van Van Cattenburch kwam hij zeer in aanmerking voor het professoraat in 1712. Overl. Maart 1719.

:s de Goede, van Hoorn ber. 4 Febr. 1699. Overl. 20 Juni 1738. Op uitnoodiging des kerkeraads hield zijn ambtgenoot Bremer op hem de lijkrede (Bibl. Rem. Geschr., blz. 184).

:tus Ostens, med. dr. van Hoorn ber. 8 April 1708, nadat men te vergeefs Adr. van Cattenburch had ber. Hij nam het beroep aan onder de bepaling, dat hij de medische praktijk niet zoude uitoefenen. De Roever hield eene lijkrede op hem, maar weigerde de uitgave. Overl. 24 Juni 1741.

Verwer, van Leiden ber. 1719. Overl. 1731.

›us Bremer Jzn., van Waddingsveen ber. 24 Febr. 1732 onder voorwaarde, dat hij de Woensdagavondbeurten van zijn oudsten ambtgenoot zou waarnemen. Daar de Alg. Verg. der Broed. tegen die voorwaarde bezwaar had, werd deze opgeheven. In 1749 deelde hij den kerkeraad mede, dat hij, om zwakheid van geheugen, zijne preeken van tijd tot tijd voor zich zou leggen. De kerkeraad keurde dit zeer af. In 1752 nam hij zijn ontslag zonder pensioen, na een jaar te voren het te hebben aangekondigd. Hij vestigde zich te Utrecht en overl. aldaar 23 Jan. 1766 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 184).

JOANNES DE ROEVER, van Haarlem ber. 27 Sept. 1738. Emer. 1761. Overl. 9 Jan. 1763.

PETRUS BLIEK, van Utrecht ber. 29 Oct. 1741. Intr. 14 Jan. 1742. Na 54 jaren dienst in de Broed., werd hij op 75-jarigen leeftijd emer. Juli 1781. Hij bleef lid van den kerkeraad, met het recht om nu en dan te prediken. Hij overl. Sept. 1797. Een portret van hem en zijne tweede vrouw is op de kerkekamer.

ISAACUS VAN GELEIN, prop., kwam als pred., gelijk ber. met den volgende, 27 April 1749 bevestigd. Intr. 4 Mei. Van 1749—1752 was er een vijftal pred^{n}. Van 1752—1761 waren er vier. GELEIN vroeg 1784 ontslag zonder pensioen. Eerst 12 Juni 1792 legde hij zijn dienst neder, terwijl de kerkeraad hem verzocht van tijd tot tijd te prediken en Doop en Avondmaal te bedienen. Hij overl. 1800.

HENRIJK SCHOONEGEVEL, prop. Intr. 11 Mei 1749. Hij had eenig fortuin, want in 1772 stond hij de kerk door leening bij. Hij nam 31 Dec. 1785 afscheid om zwakte, vooral van zijn geheugen, ofschoon de kerkeraad goedkeurde, dat hij zijne preeken voor zich legde.

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH. Nadat hij in 1759 reeds 12 beurten van DE ROEVER vervuld had, nam hij na diens emer. de helft van den predikdienst op zich. In 1763 werd dit verminderd op een achtste tot 8 Juli 1790, toen hij, reeds als prof. ontslagen, ook van den predikdienst werd ontheven.

CORNELIS VAN SCHOONE, van Gouda ber. 28 Dec. 1781. Intr. 14 April 1782. Overl. 21 Maart 1808.

NICOLAAS LORIÉ, van Alkmaar ber. 2 Juni 1786, toen STOLKER, die het beroep tegen Mei had aangenomen, 18 April verzocht hem zijn woord terug te geven wegens hardnekkige ongesteldheid van lichaam en geest. Intr. 8 Oct. 1786. Overl. 1793.

PIETER VAN DER BREGGE PAUW, ber. van Leiden 22 Oct. 1792. Intr. 13 Jan. 1793. Ber. naar 's Hage; afscheid 18 Maart 1804 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 219. Rott. Hss., N°. 681, 1786).

MARTINUS STUART, ber. van Utrecht 18 Juli 1793. Intr. 20 Oct. Toen hij in 1795 voor een beroep naar Rott. had bedankt, werd zijn traktement met dat der anderen verhoogd. In 1807 Ridder der Orde van verdienste. In 1808 werd, bij den dood zijner echtgenoote, het kindergeld voor een deel zijner kinderen op *f* 50, voor een ander deel op *f* 75, voor een ander deel op *f* 100 gebracht. In 1811 was hij lid der Keizerlijke commissie tot regeling van den eeredienst der protestanten in Holland. Overl. 22 Nov. 1826. In 1830 kwam de kerk in het bezit van zijn portret, geschilderd, door Pieneman. Op verzoek van den kerkeraad, hield WESTERBAEN op hem de lijkrede (Bibl. Rem. Geschr., blz. 185 vv. Rott. Hss., N°. 681, 1786).

CORNELIS WILLEM WESTERBAEN, uit Utrecht ber. 6 April 1804. Intr. 15 Juli. Overl. 22 Febr. 1832. N. SWART hield op hem de lijkrede (Bibl. Rem. Geschr., blz. 189 vv. Rott. Hss., N°. 681).

NICOLAAS SWART, van Leiden ber. 1 Juni 1808. Intr. 24 Juli. Overl. 26 Sept. 1846 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 190 v. Rott. Hss., N°. 681).

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN verbond zich tot het vervullen van zestien predikbeurten in het jaar.

ARNOLDUS ABRAHAM STUART, van 's Hage ber. 20 Juni 1832. Intr. 30 Sept. Emer. 30 Juni 1867. Overl. 27 April 1871. (J. Tideman, A. A. Stuart herdacht).

HERMANUS HEEMSKERK, theol. doct., van Haarlem ber. 12 Jan. 1847. Intr. Mei. Emer. wegens ziekte 1 April 1875. Overl. 12 Mei 1889.

JOANNES TIDEMAN verbond zich bij de aanvaarding van het professoraat tot hetzelfde als zijn voorganger. Van 6 April 1856 tot 29 Dec. 1872 voldeed hij daaraan.

JOANNES WILLEM BOK, theol. doct., van Utrecht ber. Intr. 8 Nov. 1868. Bedankt in 1873 voor het beroep van Rott. Tengevolge van gedurig lichaamslijden vroeg hij in Oct. '87 zijn ontslag. Het bestuur verleende hem een jaar verlof. Hij overl. 12 Febr. 1889 (Uit de Rem. Broed. 1e jaargang blz. 23 vv.).

GERRIT VAN GORKOM, theol. doct. Pred. bij de Ned. Herv. gemeente te Amst. Intr. 3 Oct. 1875. Emer. Mei 1897. Overl. 19 Jan. 1905 te 's Gravenhage (Ald. 8e jaarg., blz. 200 vv. 16e jaarg. blz. 162).

WILLEM MARIE DE VRIES, ber. van Meppel. Intr. 28 Juli 1889. Overl. 16 Juli 1900 (Ald. 12e jaarg. blz. 33 vv.).

JACOB ARIE BEIJERMAN, theol. doct., ber. van Groningen. Intr. 27 Maart 1898.

ANTON MARIE ADRIAAN REIJNDERS, ber. van Alkmaar. Intr. 7 Juli 1901.

HAARLEM.[1]

Vóór de verzetting der regeering door Prins Maurits en de opening der Synode in 1618, was de overheid te Haarlem in den strijd over invoering van de kerkordening van 1591 geheel aan de zijde der staatkunde van Oldenbarnevelt (1615), en nog in 1618 protesteerde de Haarlemsche vroedschap bij de Staten van Holland sterk tegen iederen geloofsdwang.

Na den val van Oldenbarnevelt, kon de Calvinistische inquisitie te Haarlem dan ook Remonstrantschgezinden vinden. Op Vrijdag 19 Nov. 1621 werd de vergadering verstoord, waarbij Daniel de Breen zich zoo moedig verantwoordde. Bij een dergelijken aanval op 24 Juli 1622 ontkwam de voorganger ter nauwernood. In 1621 kon de gemeente te Haarlem reeds *f* 800 geven voor het algemeen belang der vervolgde Broederschap.

In Jan. 1623 werden Poppius en Niellius hier gevat. De bekende Herman Montanus, daarna Joh. Aeg., Rodinger de Jonge, Joh. Polyander, Ass. Pollio en Dwinglo bedienden de gemeente in de dagen der vervolging.

In 1633 werd Joh. Lachterop hier als vaste predikant aangesteld (Rott. Hss., N°. 219, 1869 – 1873.). Reeds 27 April werd hij gevangen genomen en, met vrijstelling van de boete, uit de stad verbannen. De overheid verbood den Remonstranten huizen in te richten voor vergaderplaatsen. In 1633 kwam de bekende Paschier de Fijne hier als vast pred. Onder diens leiding vestigde zich de gemeente in haar eerste kerkgebouw, nadat uit eene vroegere vergaderplaats de kerkmeubelen op de Groote Markt te Haarlem waren verbrand. Den 9 Nov. 1640 werd dit gebouw, achter huizen tusschen de Gravinne- en

---

[1] B. Tideman Jzn. De Remonstranten te Haarlem. 1887.

Helmerbrekersteeg, aangekocht en 23 Dec. 1640 hield Paschier er de eerste preek. Tot Mei 1887 heeft dit kerkgebouw dienst gedaan. Wel werd 13 Febr. 1641 het kerkgebouw van de kerkmeubelen ontdaan en de deur toegespijkerd, maar daarna liet men de bijeenkomsten toe. In 1645 traden zelfs eenige overheidspersonen tot de gemeente toe. Onder de leden vinden wij ook Gillis en Joris de Koker, namen die later met goeden klank van weldadigheid in onze Rott. Gemeente wederkeeren. Toch was en bleef de gemeente tot in de 19de eeuw klein. Bij de intrede van den pred. Van der Pot op 17 Jan. 1837 waren er maar 35 leden. Toen na 1878 de bevolking van Haarlem sterk toenam, breidde ook de gemeente zich uit. In het tijdvak 1878—1904 steeg het ledental van 90 tot 568. In het laatst der 18de en begin der 19de eeuw was de gemeente met 30 leden der verdwijning nabij. De godsdienstoefeningen werden in 1824 en 25 somtijds afgezegd bij ongustig weder, omdat de eenige toehoorderessen waren de bewoonsters van het hofje én één opziener. Toch heeft de gemeente hare zelfstandigheid gehandhaafd.

In de oude kerk werd in 1772 een orgel geplaatst, vervaardigd door Gebr. Muller van Amst. Dit had, door verkeerde plaatsing der pijpen, in 1806 veel aan herstel gekost, en werd in 1879 vervangen door een orgelharmonium met 2 klavieren, dat in 1887 naar de nieuwe kerk werd overgebracht, totdat daar een nieuw pijporgel zou worden geplaatst.

In 1887 werd op een geheel vrij terrein aan den hoek van Oranjekade en Wilhelminastraat de nieuwe kerk gebouwd en 29 Mei 1887 ingewijd. Voor bijzonderheden verwijzen wij naar de monografie, die op dien dag door den pred. werd uitgegeven. In 1900 werd de kerk van eene nieuwe zoldering voorzien, geschilderd, en toen ook het orgel geplaatst uit de fabriek van Bätz & Co. te Utrecht voor *f* 6088.34. Het werd in Mei 1901 ingewijd met een woord van den pred. J. van Loenen Martinet. Had vroeger

een koor de liederen van den Protestanten Bond bij de gemeente ingeleid op Paschen 1883: het heeft tot 17 Mei 1894 het gemeentegezang geleid. In 1903 herleefde het weder om op bijzondere dagen bij te dragen tot stichting der gemeente.

In de stichting van Justus en Isabella van Leeuwarden bezit de gemeente sinds 1773 een hofje en een fondsje tot voorkoming van armoede. Van 1883—1903 bezat de kerk een vijftal burgerwoningen, wier verhuring echter niet aan de verwachting voldeed. Zij werden verkocht.

'ICOLAAS LACHTEROP, ook wel genaamd VAN KAMPERVEEN, naar de plaats, waar hij Aug. 1619 werd afgezet. Hij bediende de Broed. in 1621 te Genemuiden en Rouveen, Noorden, Nieuwkoop, Aarlanderveen en Zwammerdam. In 1630 stond hij de Hoornsche pred[n]. ter zijde. Het jaar 1631 bracht hij door in dienst der Dokkumsche gemeente. Sinds 17 Aug. 1632 trad hij te Haarlem op, waar hij 27 April 1633 werd gevangen genomen en verbannen.

'ASCHIER DE FIJNE, de overbekende luimige, stoutmoedige, geestige prediker, heeft de Haarlemsche gemeente gediend van 1633—1667. Zijn opvolger was hem reeds in 1660 toegevoegd. Hij overl. in Oct. 1667. Op 27 Oct. werd zijn lijk te Haarlem nedergelegd in de noordertrans der Groote Kerk, N°. 29 (Van Vloten. a. w. B. Tideman, De Remonstranten te Haarlem, blz. 26 vv.).

COBUS KUYLEMAN, van Waddingsveen gekomen Mei 1660. Overl. 1694. Zijn tractement was *ƒ* 780, waaronder begrepen huishuur en turfgeld.

BBERTON DROST, prop., bediende de gemeente van 1694—1723. Hij had een grooten roep als pred. Van 1695—1703 trad hij, blijkens zijn nagelaten preeken, veel in andere gemeenten op. In dien tijd maakte zich de gemeente onafhankelijk van den stoffelijken steun der Broed. Bij zijn dood werd de Broed. erfgenaam van zijn vermogen (*ƒ* 20,140). Na 1700 genoot deze pred., behalve het tractement zijns voorgangers, ook *ƒ* 25 kindergeld.

'ANNES DE ROEVER, pred. te Waddingsveen, kwam in 1729 en

vertrok naar Amst. Jan. 1739. Zijn tractement was *f* 1000. Daaronder was begrepen *f* 50, die door de kerken van Amst. en Rott. toen aan alle pred[n]. uitgekeerd, maar door Haarlem zelve gedragen werden. Bovendien genoot hij ook het kindergeld.

WILHELMUS SUDERMAN, ber. van Delft, was hier van 1 Maart 1739 tot 8 Sept. 1748, toen hij naar Rott. vertrok. Hij genoot dezelfde bezoldiging als zijn voorganger. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 208 v.).

CORNELIS NOZEMAN, kwam van Alkmaar 16 Maart 1749, vertrok naar Rott. 8 Sept. 1759. Een veelzijdig man. Medestichter der Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, ontwerper van eene bestrijding der runderpest door inenting, deelgenoot in eene lettergieterij, krachtig verdediger van den goeden naam der Broed., leverde hij ook op het gebied der dierkunde gewaardeerde bijdragen. Onder zijne leiding gingen de Beverwijksche Doopsgezinden en de Haarlemsche Remonstr. in 1758 wederzijds bij elkander ter Avondmaal. Hij genoot dezelfde bezoldiging als zijn voorganger. (Archief v. Ned. Kerkgesch. VI, blz. 302 v. Bibl. Rem. Geschr. blz. 209 v. Rott. Hss., N°. 1564).

JAN VERBEEK, ber. van Boskoop, kwam hier 29 Juni 1760 en overl. 28 Aug. 1788. Hij genoot, behalve zijne bezoldiging van *f* 1000, na het bedanken voor Rott. (1769) *f* 253 en toen hij voor Amst. bedankt had *f* 150. Voor de *f* 100, die de kerkeraad hem in plaats van het kindergeld toedacht, bedankte hij.

WOUTER VAN ROSSEN, ber. van Delft Jan. 1789, overl. 15 Sept. 1826, nadat hij reeds het emer. gevraagd had. Hij genoot *f* 1300 's jaars, bestaande uit *f* 900 landstraktement en *f* 400 uit de kas der gemeente. Van 1794—1806 en van 1813—1826 ontbreken de handelingen van den kerkeraad. De kinderen uit gemengde huwelijken gingen voor de gemeente verloren en de dienst stond vaak stil. In 1813 was de kerk met schuld bezwaard.

ARNOLDUS ABRAHAM STUART, prop., kwam hier 1827, vertrok naar 's Gravenhage 1829. Zijn traktement was *f* 1300. Toen

hij in 1828 een beroep van Rott. afwees, kreeg hij nog *f* 300. In de langdurige vacature van 1829 tot 1836 deden niet alleen de pred^n^. der Broed., maar ook die der Lutherschen en Doopsgezinden te Haarlem dienst. De collecten stegen in 1832 tot *f* 780.

COMBERTUS WILLEM VAN DER POT, prop., 29 Jan. 1836, vertr. naar Leiden Sept. 1838. Hij genoot terstond de toelage van *f* 300, zoodat zijne bezoldiging was *f* 1600.

HERMANUS HEEMSKERK, theol. doct. kwam als prop. 20 Jan. 1839, vertrok 18 April 1847 naar Amst. Eene gratificatie van *f* 400 boven zijn tractement van *f* 1600 bewees hoezeer men zijne hulp tijdens de vacature op prijs stelde.

WILLEM VAN OORDE, ber. van Alkmaar, kwam 14 Mei 1848 op eene bezoldiging van *f* 1600. In 1859 kreeg de kerk eene pastorie, waarvoor de pred. *f* 325 en later *f* 375 huur moest betalen. In 1867 werd het rijkstractement verhoogd tot *f* 1000. In 1870 werd het kerkelijk tractement met *f* 200 verhoogd. In 1872 werd VAN OORDE directeur van Teyler's stichting. Nadat hij onder veler waardeering zijn 25-jarige dienst in Haarlem herdacht had, werd hij in 1877 emer. Afscheid 7 Oct. 1877. Overl. te Haarlem 2 Dec. 1888.

BRUNO TIDEMAN JZN., theol. doct. ber. van Hoorn 22 Sept. 1878 op een bezoldiging van *f* 1700 en vrije woning in de pastorie. Toen deze in 1884 verkocht was, werd zijn traktement met *f* 600 verhoogd en ontving hij bovendien 50 pCt. van de bijdragen, die voor het godsdienstonderwijs werden gegeven. In 1889 werd hem eene verhooging toegekend van *f* 250. Emer. wegens gezondheidstoestand. Afscheid 14 April 1901. De gemeente kende hem een pensioen toe van *f* 300 (Uit de Rem. Broed. 1901, blz. 4).

ANTON HENDRIK HAENTJENS, theol. doct., ber. van Meppel. Intr. 15 Sept. 1901.

ALKMAAR.

Van hetgeen aangaande deze gemeente elders geschreven werd vermelden wij hier het voornaamste (Uit de Rem. Broed. 10e Jaarg. 1899, blz. 50 vv.).

Onder den invloed der evangelische prediking van JAN ARENDSE, die zich slechts noode schikte onder der Calvinisten belijdenis, koos Alkmaar in 1572 de staatsche zijde.

Toen in 1597 ADOLF DE JAGER, meer bekend als VENATOR, te Alkmaar als pred. kwam, begon daar eene beweging tegen het Calvinisme, in welke zeer radikale gevoelens werden uitgesproken. Het Calvinisme moest zich als scheurkerk inrichten (1614). Ook namen Remonstranten ergernis aan sommige beweringen van VENATOR, zoodat deze naar Frankrijk moest wijken. Van 1614—1619 hadden de Remonstr. in de Herv. kerk te Alkmaar de overhand. Daar was toen JAN EVERTSZ. GEISTERANUS, die reeds te Vreeland de Amst. Remonstr. tot zich trok (Rott. Hss., N°. 1175, 1176. Bibl. Rem. Geschr., blz. 156 v. J. van Slee, de Rijnsburger Collegianten, blz. 62 vv.). Hij neigde tot het weerlooze Christendom en de vrije profetie der Poolsche Unitariërs. Hij werd 19 Maart 1619 afgezet, zwierf rond en stierf in 1622 te Norden aan de pest, toen hij met CAMPHUYSEN daar de kranken bijstond. Zijn ambtgenoot PHILIPPUS PYNACKER werd voor de Synode gedaagd, waar hij met MATTHISIUS en CORVINUS te vergeefs pleitte voor vrijgeleide aan de Remonstrantsche afgevaarden. Van Dordrecht uit vermaande hij de Alkmaarsche Remonstr. tot standvastigheid. Hij was te Waalwijk, week naar Glückstad en stierf aldaar in 1626. De derde pred. NICOLAAS BODECHERUS teekende de Akte van stilstand. De Staten gaven hem in 1620 één jaar tractement. Hij bestreed de Remonstr. en ging tot de tegenpartij over.

In de jaren der vervolging werd de gemeente bediend

door J. JANZ. BAKS en JOH. AR. RODINGENUS en WOUTER CORNELISZ bijg. VAN WAERDER. Wel 120 personen sloten zich bij de gemeente aan, die op verschillende plaatsen vergaderden. Het tegenwoordige kerkgebouw in De „Fnidsen" dagteekent waarschijnlijk eerst van 1659. Het heet dat toen eene „vertimmering" plaats had. Het is waarschijnlijk de oude gorterij van 1632. Van 1632—1749 is de gemeente door twee pred^{n}. bediend, sedert door een:

Van 1632—1633: KUYLEMAN en POLYANDER.
„ 1633—1643: POLYANDER en BURGIUS.
„ 1643—1653: POLYANDER en ZYLIUS.
„ 1653—1655: ZYLIUS en HEEMSKERK.
„ 1656—1661: HEEMSKERK en ZWAARDEKROON.
„ 1661—1662: HARTZOEKER en VAN ASSENDELFT.
„ 1662—1669: HARTZOEKER en GEISTERANUS.
„ 1669—1671: GEISTERANUS en MOLINAEUS.
„ 1671—1682: MOLINAEUS en PESSER.
„ 1682—1683: MOLINAEUS en BRANDT.
„ 1683: BRANDT en DE ROEVER.
„ 1684—1688: DE ROEVER en HOLTHENUS.
„ 1688—1692: DE ROEVER en VAN EDE.
„ 1693—1700: VAN EDE en BERGMAN.
„ 1700—1710: BERGMAN en STOUT.
„ 1710—1712: BERGMAN en VAN DER LANEN.
„ 1713—1728: BERGMAN en VAN ALLER.
„ 1728—1730: VAN ALLER en DE WIJS.
„ 1731—1744: DE WIJS en VAN DEN BURG.
„ 1744—1749: VAN DEN BURG en NOZEMAN.

Het getal leden der gemeente was in 1843 50, in 1898 91, in 1904 171, ongeveer 250 zielen.

JAN CORNELISZ KUYLEMAN. Hoewel ondertoekenaar der Remonstrantie, werd hij eerst in 1634 lid der Broed. In 1621 predikte hij te Gothenburg voor de daar vertoevende Hollanders. In 1628 predikte hij vlak over de deur der Herv. kerk te Zevenhuizen, bediende van 1629—1632 Gouda en trok in 1633 naar Alkmaar. In 1632 was hij te Leiden, waar de Lutherschen hem onderhielden; daar verzocht hij het lidmaatschap der Broed. 16 Juni 1633 en was hij te Alkmaar al vervangen door BURGIUS (Stichting I, blz. 109, 231, II 48, 185, 292 en bijlagen. Wtenb. Brieven III, afd. 4, blz. 239).

JOHANNES POLYANDER. Als bursaal van het Statencollege te Leiden weigerde hij de onderteekening der Dordtsche regelen en werd afgezet. Hij vervoegde zich terstond bij de Remonstr. te Waalwijk, die hij als prop. met een toelage van ƒ 100 diende. Na in 1626 en 1627 verschillende gemeenten gediend te hebben, woonde hij de Gr. Verg. van 16 April 1630 te Rott. als prop. bij. In 1630 kwam hij, na Haarlem bediend te hebben, als vast pred. te Alkmaar. In 1632 was hij te Nieuwkoop, maar is naar Alkmaar teruggekeerd. In 1639 vervaardigde hij een lofdicht op Wtenbogaerts laatste predicatiën. Onder den schuilnaam Lieven van Vreeland, schreef hij een traktaat over de meening der Doopsgezinden: „dat Jesus Christus vleesch is van het Woordt en niet van Maria". Hij overleed op het laatst van 1652. (Stichting II, blz. 212, 330, 404. Bibl. Rem. Geschr., blz. 193. Wtenb. Brieven II. Afd. 2, blz. 427).

MATTHEUS ADRIANI BURGIUS (MATTHIJS ADRIAANZ. VERBURG), voormalig pred. te Zevenhuizen, als onderteekenaar der Remonstrantie uit die plaats gebannen. Hij vertoefde te Antwerpen, Utrecht en Rott. en trad in 1632 als vast leeraar op te Leiden. Hij verzocht van den zwaren werkkring verplaatsing en kwam 16 Juni 1633 te Alkmaar. Hij overl. 1643 en schonk aan de gemeente een legaat. (Bibl. Rem. Geschr. blz. 140)).

Met 1647 hoort men van eene Beurs van BURGIUS. Deze was, na uitkeering aan zijne zuster, bestemd om aan een student ten dienste van de gemeente te Alkmaar een jaargeld te verzekeren. Uit dit fonds zijn indertijd ook andere jongelieden ondersteund, terwijl in 1782 en 1804 uit dit fonds ook de Broed. werd gesteund. Toen later studenten niet meer voor eene bepaalde gemeente konden studeeren, en de tierceering het fonds had doen lijden, begreep men de bedoeling des erflaters: „de gemeynte tot Alckmaar te bate comen", uit te voeren door het predikantstractement op ƒ 1200 te brengen. Uit de beurs werden somtijds alumniaten verleend tot in 1809.

ANTONIUS ZYLIUS, zoon van den te Utrecht afgezetten pred.

Rudolf Zylius, studeerde op last van Direct. tot 1630 te Leiden, verdedigde onder Barlaeus stellingen in 1632 en werd 26 Aug. 1642 prop. In 1643 was hij te Alkmaar. Zijne prediking gaf, waardoor is niet duidelijk, veel aanstoot in de gemeente. Hij overl. in 1655. (Stichting II, blz. 336, 443. Rott. Hss., N°. 1645).

Gerardus Heemskerk, ber. van Zoetermeer, kwam te Alkmaar 1653, legde om zwakte zijn dienst neer, vestigde zich te Nieuwkoop, waar hij in 1662 pred. werd.

Daniël Zwaardekroon, misschien zoon van den Rott. rector Hendrik Zwaardekroon, kwam hier als prop. in 1656 en overl. 1662. Onder zijn bestuur is de tegenwoordige kerk in de Fnidsen betrokken, tengevolge, zooals het heet, van eene „vertimmering". Waarschijnlijk is dit gebouw de gorterij, over welks verbouwen reeds sprake was in 1632.

Christiaan Hartzoeker, ber. van Moordrecht in 1661 en vertrokken naar Rott. in 1669. Tijdens zijn verblijf hier schreef hij „Aanteekeningen" op het Ev. van Mattheus. (Bibl. Rem. Geschr. blz. 197 v.).

Georgius van Assendelft, ber. van Nieuwkoop in 1662. Hij overl. reeds op 7 April van dat jaar. Tegen zijn beroep had men bezwaar. Hij was een zeer begaafd jongman.

Justus Geisteranus, zich ook wel noemende „Van Loevestein", werd ber. van Amersfoort in 1662 en overl. 1671.

Johannes Molinaeus, ber. te Alkmaar 1669, ber. naar Rott. 1683.

Onder zijn bestuur en later was te Alkmaar ouderling Daniel Niellius. Bij zijn dood in 1698 liet deze een kapitaal na, waarvan de rente moest dienen om iemand te Alkmaar of van elders te laten studeeren voor de Broed. In 1721 meende de Gr. Verg. dat Alkmaar daartoe verplicht was (Bibl. Rem. Geschr., blz. 200 vv.).

Okkerus Pesser, ber. van Nieuwkoop 16 Sept. 1671, ber. naar Rott. 1682.

Casparus Brandt, ber. van Warmond 1682, ber. 1683 naar Rott. (Ald., blz. 178 vv.).

Petrus de Roever (Reuver), ber. van Woerden in 1683, overl. te Alkmaar 1692.

Eduard Holthenus, ber. van Schoonhoven 1684, ber. naar Utrecht 1688.

Arnoldus van Ede, ber. van Woerden in 1688, ber. naar Leiden 1699.

Joannes Bergman kwam in 1693 als prop. Overl. te Alkmaar Dec. 1726.

Jacobus Stout, ber. van Oudewetering in 1700 en overl. te Alkmaar 1710.

Sebastiaan van der Lanen, ber. van Vlaardingen 1718, ber. naar Rott. 1712 (Ald., blz. 205).

Adrianus van Aller, ber. van Gorinchem 1712, overl. te Alkmaar 1730.

Gerardus de Wijs, ber. van Schoonhoven 29 April 1727, overl. te Alkmaar 20 Mei 1744.

Kilianus van der Burg, ber. van Waddingsveen 20 Febr. 1731. Emer. 1776. Overl. 8 Nov. 1779.

Cornelis Nozeman kwam als prop. in 1747, ber. naar Haarlem 1749. Van nu af werd de dienst door één pred. verricht.

Nicolaas Lorié, ber. van Gouda 10 Nov. 1776, vertrok naar Amst. 21 Oct. 1786.

Jacobus de Roy, ber. van Gouda 22 Oct. 1786. Hij moest in 1804 gesteld worden onder toezicht van de Commissie tot de zaken der Broed., legde zijn dienst neder, en stierf te Rott. in hetzelfde jaar.

Volkert Swart, ber. van Hazerswoude 4 Nov. 1804, stierf te Alkmaar 1835.

Willem van Oorde, ber. van Boskoop. Intr. 16 April 1837, Ber. 30 April 1848 naar Haarlem.

Martinus Cohen Stuart, ber. van Zevenhuizen 16 Dec. 1848, vertrok naar Utrecht 31 Januari 1858.

Bernardus Gertrudis de Vries van Heyst, ber. van Boskoop 3 Oct. 1858. Emer. Oct. 1891. Overl. te Nijmegen 23 Maart 1894 (Uit de Rem. Broed., 6e jaarg., blz. 1 vv.).

Hendrik Wouter Kalff, ber. Amersfoort. Intr. 4 Sept. 1892. Overl. te Alkmaar 7 Nov. 1895 (Ald. 7e jaarg., blz. 141 vv.).

Anton Marie Adriaan Reijnders, vroeger pred. bij de Ned. Herv. gemeente te Wognum, kwam hier 27 Mei 1897. Ber. naar Amst. 5 Mei 1902.

Arie Cornelis de Regt, ber. van Oudewetering. Intr. 6 Juli 1903.

HOORN.

De Hoornsche magistraat kenmerkte zich in de 16[de] eeuw al door zekere gematigdheid. In 1535, toen er Doopsgezinden werden omgebracht, beschermde de overheid die gemeenschap. In 1567 en 1568 trad zij op met verdraagzaamheid tegenover de Gereformeerden. In zekeren zin kan men CORNELIS WIGGERTS, zooal niet om zijne godgeleerde zienswijze, als om zijn geestesstrekking in de jaren 1590—1596 een voorlooper noemen der Remonstr. Hij stierf in 1624, zonder zich officieel bij de Remonstr. te hebben aangesloten (Rogge, Coolhaes II, blz. 197 vv. Bibl. Rem. Geschr., blz. 18).

In 1614 ontstond er scheuring, doordat de overheid een aanklacht tegen de pred[n]. WALESIUS en RODINGENUS bracht voor de rechtbank van de klassis en eenige pred[n]. van elders. De Calvinisten vergaderden toen afzonderlijk. Te Grosthuizen en Avenhorn werd WELSING van den preekstoel geweerd en SAPMA er met soldaten opgebracht in 1616. In 1618 waren er te Hoorn over duizend Romonstr.-gezinden. Na het verzetten der regeering in Oct. van dat jaar, werd WELSING geschorst, SAPMA voor de Synode gedaagd en werden WALESIUS en RODINGENUS afgezet. De Remonstr. vergaderden nu in sommige huizen, onder anderen ook bij zekere Maria Boelens, wed. Molenaar, dochter van een der schouten, die later twee avondmaalbekers aan de gemeente schonk. Op 21 Juli 1619 vergaderden de Remonstr. op de Balkweide tusschen Blokker en Zwaag, op dezelfde plek waar de Gereformeerden in 1528 hun eerste preek hadden gehouden.

De gemeente kon in 1620 voor de algemeene zaak *f* 400 ieder kwartaal afzonderen. In 1622 traden er 98 nieuwe leden toe en werd er voor 150 à 200 hoorders acht malen Zondags gepredikt. In 1624 en 1630 werden er drie pred[n].

telkens aan Hoorn afgestaan. Den 19en Oct. 1631 werd de kerk in de Ramen ingewijd. Het was een huis, „de Roohand" genaamd, met eene mouterij er achter. De commissarissen van het Hof deden de banken er uitdragen en de kerk sluiten. Bij de *f* 10,000 werden door 80 leden tot den bouw bijeengebracht. Men gebruikte die kerk tot 1815. Toen werd zij verwisseld met de kerk en pastorie op het Groote Oost, het oude Foreestenhuis, waar de Lutherschen hadden vergaderd.

In 1622 begon de verdeeldheid in de gemeente over de treurige zaak van WELSING [1]). De gemeente, die in 1632 zelfs *f* 1800 's jaars bijdroeg voor de Broed., moest in 1666 al tengevolge van den achteruitgang der scheepvaart van iedere bijdrage afzien.

In 1682 (18 Juli) werd door Martinus Blokker, zoon van een Hoornschen burgemeester, de eerste steen gelegd van een vrouwenhofje, ingericht op kosten van Dirk Stapel, notaris, remonstrant, den doopsgezinden Jan Janz. Koekebakker en den gereformeerden Pieter Bos, en bestemd voor bedaagde vrouwen uit die drie gemeenten (Van Slee, a. w., blz. 89).

Het pred.-traktement werd van Rijkswege in 1866 van *f* 700 op *f* 975 gebracht. De gemeente gaf daar toen bij *f* 400 en *f* 25 voor winteravondbeurten, benevens vergoeding voor belasting en vrije woning in de ruime pastorie.

In 1874 moest zij voor eene belangrijke herstelling aan de pastorie haar eigen kapitaal tot een bedrag van *f* 2000 aanspreken. In 1880 bracht de onvermogende gemeente een jaarlijksche bijdrage van *f* 150 voor het pred.-traktement bijeen en verzocht en verkreeg van de Broed. ook *f* 150. In 1887 kon die bijdrage van de gemeente maar *f* 100 zijn en sinds geeft de Broed. jaarlijks *f* 200 voor het pred.-traktement der Hoornsche gemeente.

---

[1]) J. Tideman, *Stichting* I, 242, II 112. Bijlage 14. In het Hoornsche Gemeente Archief berusten de stukken N°. 21, N°. 69, N°. 107, die min of meer belangrijke bijzonderheden bevatten.

Den 17 Dec. 1865 kreeg de kerk een doelmatig pijp-orgel, waarvoor de heer L. Zeegers Veeckens te Delft *f* 400 schonk.

Het ledental was in de 19de eeuw gemiddeld 70 of 80, meerendeels behoorende tot den kleinen burgerstand. In 1904 bestond de gemeente uit 93 leden, 146 zielen en 45 catechisanten. De gemeente had drie pred[n]. tot 1724, twee tot 1792, sedert één.

Gelijktijdig dienden hier:

Van 1632–1635: Sapma, Liesselius, en Lindenius.
„ 1635–1648: Liesselius, Lindenius en Vorstius.
„ 1649–1653: Liesselius, Vorstius en Emilius.
„ 1653–1654: Emilius, M. Liesselius en Poelenburg.
„ 1655–1658: Liesselius, Poelenburg en Batelier.
„ 1658–1660: Liesselius, Batelier en Van den Heuvel.
„ 1660–1667: Liesselius, Batelier en G. Brandt.
„ 1667–1673: Liesselius, Batelier en Vreeburg.
„ 1673–1674: Batelier, Vreeburg en Hartzoeker.
„ 1675–1678: Batelier, Hartzoeker en Klinkhamer.
„ 1678–1679: Batelier, Klinkhamer en C. Brandt.
„ 1679–1681: Batelier, Klinkhamer en Paauw.
„ 1681–1682: Klinkhamer, Paauw en Borremans.
„ 1682–1683: Klinkhamer, Brandt en Borremans.
„ 1683–1684: Klinkhamer, Brandt en Van Leeuwen.
„ 1685–1689: Klinkhamer, Van Leeuwen en Hillers.
„ 1689–1693: Klinkhamer, Hillers en Emilius.
„ 1694–1695: Klinkhamer, Hillers en Bremer.
„ 1696–1699: Bremer, De Goede en Ostens.
„ 1699–1708: Ostens, Zwartendijk en Peltenburg.
„ 1708–1713: Zwartendijk, Peltenburg en Nieuwpoort.
„ 1713–1716: Zwartendijk, Peltenburg en De Roever.
„ 1716–1724: Zwartendijk, De Roever en Zwaart.
„ 1724–1725: De Roever en Zwaart.
„ 1726–1727: Zwaart en 't Lam.
„ 1727–1756: Zwaart en Centen.
„ 1756–1767: Zwaart en Van Schoone.
„ 1767–1770: Van Schoone en Van der Meersch.
„ 1770–1771: Kuiper en A. Zwaart.
„ 1771–1775: Zwaart en N. Lorie.
„ 1776–1780: Zwaart en Van Rossen.
„ 1780–1792: Zwaart en Van der Wadding.

Dominicus Sapma geb. te Amst. 1586. Student te Leiden 1607. Pred. te Ter Aa 9 Nov. 1610–20 Dec. 1614, kwam in

1615 te Hoorn. Geciteerde voor de Synode te Dordrecht en door haar afgezet. Te Waalwijk en Antwerpen bij de Remonstr. Gevangen genomen te Amst. 28 Aug. 1621, werd hij verlost door zijn vrouw Grietje Ulbes 29 Sept., die voor hem bleef zitten tot 29 Sept. GREVIUS en PRINCE hielp hij uit het tuchthuis verlossen. In 1624 werd hij met WOUTER CORNELISZ voor Friesland werkzaam gesteld. In 1630 was hij voorloopig, in 1632 voor goed te Hoorn gevestigd. Hij was niet een gemakkelijk man en had niet alleen met WELSING maar ook met vele gemeenteleden ernstige verschillen. Hij overl. 15 of 16 Jan. 1635 (Uit de Rem. Broed, 8e jaarg., blz. 10 vv.).

Van de met hem geschorschte of afgezette ambtgenooten, teekende WALESIUS 21 Sept. 1619 de Acte van stilstand. Hetzelfde deed ARNOLDUS RODINGENUS, maar herriep in Aug. 1620, en werd 18 Mei 1630 als lid der Broed. opgenomen. Te Alkmaar was hij in 1621 en te Hoorn in 1629. II. WELSING herriep ook zijne onderteekening der Acte van stilstand. Hij werd gevangen genomen in 1621 te Gouda, en 2 Juli door DWINGLO uit de Gevangenpoort verlost. Zijn proces over de verdenking van overspel is nooit voldingend door hem gewonnen of verloren. Hij stierf te Hoorn vóór 24 Maart 1629 (Stichting, Reg. Rott. Hss., N°. 707, 2141). In 1635 (Mei) vestigde zich te Hoorn ook DANIEL JOHANNES SNECANUS.

REINERUS LIESSELIUS (of LYSSELIUS). Als pred. te Hoevelaken door de Geldersche Synode afgezet, teekende hij de Acte van stilstand, maar herriep 20 Nov. Hij voegde zich in 1621 bij de Remonstr. te Antwerpen, en bediende Rott., Bleiswijk en Hoorn. De laatste gemeente verkreeg hem, die een bijzonder aangenamen omgang had, den 12 Febr. 1632 als vasten leeraar. Hij overl. in 1653.

PAULUS LINDENIUS (PAULUS JANSZ), als pred. te Soest door de Utrechtsche Synode afgezet, verbannen 27 Aug. 1619, kwam te Antwerpen bij de Remonstr., was te Hoorn de laatste drie maanden van 1621. Den 20 April 1623 werd hij te Kampen gevangen genomen, hard behandeld en den

27 Juni naar Loevestein gebracht, van waar hij 19 Juli 1631 ontkwam. Den 3 Aug. 1631 trad hij als vast leeraar te Hoorn op. Overl. 1648. (Van Vloten a. w. blz. 99. Stichting II, blz. 287).

GUERNERUS VORSTIUS, ber. van Dokkum 1641, ber. naar Leiden. 1653. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 197).

JOANNES EMILIUS kwam als prop. in 1649, ber. naar Delft 29 Maart 1654.

MATTHIAS LIESSELIUS, zoon van Reinerus, ber. van Dokkum 1654. Overl. 1673.

ARNOLDUS POELENBURG, kwam 1654 als prop., ber. 7 Mei 1658 naar Rott.

JOHANNES BATELIER, zoon van Jacobus, kwam hier 1655 als prop., ber. 1681 naar Hazerswoude.

HUBERTUS VAN DEN HEUVEL, kwam hier 1658 als prop. Hij was in Maart 1660 te Leiden.

GERARD BRANDT ber. van Nieuwkoop 1660. Ber. te Amsterdam 24 April 1667.

HENRICUS VREEBURG, ber. van Zoetermeer in 1660 te gelijk met Brandt, maar de Gr. Verg. keurde zijn beroep niet goed. In 1667 was dit wel het geval. In 1874 ging hij naar Brielle.

BARTHOLOMEUS HARTSOEKER, ber. van Den Briel 1673. Overl. 1678.

MICHAEL KLINKHAMER, ber. van Schoonhoven 1675. Overl. April 1695.

CASPARUS BRANDT, ber. van Schoonhoven 1678, vertrok om aanhoudende ziekte naar Warmond 1679.

HENRICUS PAUW (of DE PAUW), ber. van Zoetermeer Jan. 1680. Overl. 1682.

JOANNES BRANDT. Voor zijn beroep als prop. in 1682 werd eene afzonderlijke vergadering van contribueerende kerken en Direct. gehouden. Ber. naar 's Hage 1684.

ANTONIUS BORREMANS, ber. van Gorinchem 1682. Overl. 1683. (Bibl. Rem. Geschr., blz. 194).

JACOBUS VAN LEEUWEN, ber. van Zwammerdam 1684. Overl. 1689.

HERMAN HILLERS, med. dr. Ber. van Tiel 1685. Overl. 1695. (Ald., blz. 195).

ISAACUS EMILIUS, ber. van Tiel 1689. Ber. naar Utrecht 1695.

JOANNES BREMER (CONR. fil), ber. van Amersfoort 1694. Ber. naar Rott. 1699 (Ald. blz. 204).

JOANNES DE GOEDE, ber. van Nieuwpoort 1695. Ber. naar Amst. 1699. (Ald. blz. 184).

GIJSBERTUS OSTENS, med. dr. prop., Juni 1696. Ber. naar Amst. 1708. (Ald., blz. 184.)

ADRIANUS PELTENBURG, ber. van Gorinchem 1699. Legde zijn dienst neder 1716. In 1721 nam hij aan bij nood met eenige predikatieën te dienen. Overl. 1749.

RUDOLPHUS VAN NIEUWPOORT (of NYPOORT), ber. van Vlaardingen 1708. Overl. 1713.

JOANNES DE ROEVER (REUVER), ber. van Den Briel 1713. Ber. naar Waddingsveen 1726.

HENRICUS ZWAARS (ZWAERS), ber. van Vlaardingen 1716. Emer. Juni 1767. Overl. Maart 1770.

CLEMENS 'T LAM. Ber. van Noordwijk 1726. Ber. naar Zoetermeer 1727.

SEBASTIAAN CENTEN, ber. van Zevenhoven 1726. Overl. 1756. (Ald. blz. 195 v.).

NICOLAAS VAN SCHOONE, ber. van Zevenhoven 7 Nov. 1756. Ber. naar Rott. 1770.

PIETER VAN DER MEERSCH, jongste broeder van den hoogl., ber. van Amersfoort 8 Nov. 1767. Ten gevolge van zware melancholie, die hem ook te Amersfoort overvallen was, verliet hij zijne gemeente 5 Jan. 1770. Den 22en Febr. 1776 werd hij door den kerkeraad te Batavia als prop. aangenomen, maar de ergernis die dit in het vaderland gaf, was oorzaak dat men hem afzette. Overl. te 's Hertogenbosch in het begin der 19de eeuw (Troostenburg de Bruin: Gesch. der Geref. Kerk in O.-Indië, blz. 560).

LAURENS KUIPER, sedert 1759 rustend leeraar van Waddingsveen, op verzoek weder beroepbaar verklaard Juni 1770. Vertrokken naar Gouda 1771.

ABRAHAM ZWAARS (ZWAERS), ber. van Nieuwkoop 14 Mei 1770. Overl. 18 Juli 1792.

NICOLAAS LORIÉ, ber. van Oudewetering 20 Oct. 1771. Ber. naar Gouda 23 April 1775.

Gijsbertus Zwartendijk, ber. v. Woerden 1699, overl. 1724.

CORNELIS VAN ROSSEN, ber. van Hazerswoude 22 Sept. 1776. Ber. naar Rott. 6 Aug. 1780 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 211).

CORNELIS VAN DER WADDING, ber. van Delft 1 Oct. 1780. Overl. 1812.

DIRK COCKUYT, ber. van Amersfoort 2 Aug. 1812. Emer. 1835. Overl. te Zoeterwoude 5 Mei 1850.

PIETER VAN OORDE, ber. van Zwammerdam 10 April 1836. Overl. 22 Dec. 1861.

BRUNO TIDEMAN JZN., prop. 28 Sept. 1862. Bevorderd tot theol. doct. 3 Juli 1868. Ber. naar Haarlem. Afscheid 8 Sept. 1878.

WILLEM ALBERT TERWOGT, theol. doct. Ber. van Oudewetering 9 Maart 1879.

---

§ 4.

De Utrechtsche Gemeenten.

UTRECHT.

Met Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, was Utrecht voormaals eene der vier voornaamste gemeenten en een der vier Comptoiren van de Broederschap.

In de geheele provincie had het Remonstrantisme veel ingang gevonden, na Holland hier het meest. Was het wonder? Hoezeer had de geest, die van de St. Jakobskerk was uitgegaan, daartoe voorbereid! Bekend is de kerkordening van de stad, steden en lande van Utrecht, ten overstaan van de Staten, door de Utrechtsche Synode aangenomen den 28en Aug. 1612, die, waarschijnlijk door Wtenbogaert gesteld, geheel in den geest der Remonstranten is (Brandt a. w. II, blz. 172 vv.; Rogge, J. Wtenbogaert II, blz. 193 vv.). Dezelfde Synode bezorgde ook een bundel kerkliederen, die nooit zijn ingevoerd. In 1618 was het geheele getal van Contra-Rem. predn. in het Sticht slechts vijf, die, gelijk men weet, zwarigheid maakten om met de Remonstr. in de Provinciale Synode te vergaderen, en, met verlof der Staten, afzonderlijk samenkwamen, terwijl na de deportatie in 1619 de provincie zoo ontbloot was van bekwame leeraars, dat de Nationale Synode eenige uit den haren moest deputeeren om de Provinciale Synode te Utrecht met raad en daad te dienen. Meer dan dertig predn. waren hier afgezet. Den 16 Nov. 1619 vergaderden eenige Remonstr. in eene herberg op het Maria-kerkhof. In 1620 werden 120 personen met naam en woonplaats aangeteekend als ver-

dacht van „Armianerye" (Kronyk Hist. Gen. Utrecht 1870, blz. 327 vv.). In 1621 hadden de Remonstr. in het Sticht, evenals in het Gelderland, vijf gemeenten: in de stad Utrecht, te Amersfoort, Wijk bij Duurstede, Bunschoten en Woudenberg, waarbij later nog die van Veenendaal en Rhenen kwamen, maar de meeste waren zeer klein. Na de conspiratie tegen het leven van Prins Maurits, hebben hier in 1623, op het voetspoor van het Nijmeegsche accoord, vijf der afgezette pred^n^. zich met de Contra-Rem. verzoend, met name: P. BORSCHIUS, ANT. HORNHOVIUS, ASSUERUS JOHANNIS, WILHELM. RIDDERSBACH en JOH. BORNIUS, voormaals pred^n^. te Wijk, Werkhoven, Eemnes en Baarn, Tull en 't Waal en Overlangbroek. Doch RIDDERSBACH en ASSUERUS traden weldra weder uit het gemaakt accoord.

Terwijl in de stad Utrecht de regeering den Remonstr. genegen was, begonnen de Contra-Rem. in 1617 zich af te zonderen en „naar buiten ter preeke te gaan", waartegen de magistraat den 10^en^ April een verbod uitvaardigde. Maar als op den 4^en^ en 5^en^ Aug. 1618 door den Prins de regeering veranderd was, werd den volgenden dag reeds aan de Contra-Rem. de Buurkerk ingeruimd, en deze den 16^en^ Sept. met den Dom verwisseld. Reeds na het inruimen der Buurkerk was een der Remonstr. pred^n^., JAC. TAURINUS, hier niet veilig. Wegens de uitgave van de „Weegschaal" liep hij gevaar, hij moest eerst naar Gouda en spoedig daarop naar Antwerpen wijken. Intusschen werd hij scherp gezocht en ingedaagd, maar reeds den 22^en^ Sept. overleed hij te Antwerpen (Vgl. Rogge „J. Taurinus" enz." in Archief v. Ned. Kerk Gesch. III, blz. 105 vv.).

Een der Remonstr. pred^n^. uit de stad, ISAACUS FREDERICI [1]), was onder de Utrechtsche gedeputeerden in de Nationale Synode, alsmede de pred. der Waalsche gemeente, CAROLUS

[1]) Op de naamlijst in de Kerkekamer te Utrecht heet hij: IS. FRED. LUIJT. Dit laatste is eene verkorting van zijn bedekten naam LUTIUS, LUIJTJENS, JAN LUIJTJENS, die hem bijbleef (Stichting I en II. Reg.).

Niellius, die in hetzelfde gevoelen stond. Zij werden den 18^{en} Febr. 1619 door de wethouders in hun afwezen afgezet, tegelijk met vijf andere pred^{n}. der stad: Joh. Speenhovius, Car. Rijckewaert, Rud. Zijlius, Wilh. Nijpoort en Henr. Caesarius (Vgl. over dezen: Acquoy, Jan van Venraay en Bibl. Rem. Geschr., blz. 158).

Sedert gingen de Utrechtsche Remonstr. buiten de stad in sommige dorpen ter preke, vooral te Vleuten, waar Dirk Raph. Camphuijzen stond. Maar ook deze werd eerlang afgezet, en toen vingen de Remonstr. aan heimelijk binnen de stad te vergaderen. Daar predikte Paschier de Fijne in het begin van Aug. 1619 in het Jeruzalemsstraatje. In 1632 vergaderden de Remonstr. in eene schuur achter het huis van Gillis van der Gall, welke schuur uitkwam in het Rietsteegje bij de Wittenvrouwenpoort. In 1640, toen die schuur stond verkocht te worden, kocht men eenige erven in het Visschersteegje om daar eene kerk te bouwen. De overheid verbood dezen bouw, en het adres der Remonstr. baatte niet. In de Vroedschaps Notulen van 13 Juli 1629 vindt men aangeteekend, dat „de Onderschout gelast werd, zich derwaarts te begeven en wat van de zaak ware te vernemen, voorts gestoelte en banken, indien hy deselve daar vinden mogt, weg te nemen". Men bleef dus in het gebouw aan het Rietsteegje (Duker, Gisb. Voetius II, blz. 14, Bijl. IX), dat eenigszins werd uitgebouwd, terwijl hetgeen aan materialen voor den nieuwen bouw was aangebracht, door de kerkmeesters der Buurkerk werd gebezigd om hun kerkgebouw te vergrooten. Hun kerkje hebben de Remonstr. voor ƒ 24,000 aan koning Lodewijk Napoleon afgestaan, die het als kapel aan zijn paleis wilde trekken. De koning schonk haar het tegenwoordige kerkgebouw. Dit was de kerk van het voormalige Hieronymus-klooster. Het werd ingewijd 18 Juni 1809. De vorige kerk was op den eersten Zondag van 1808 verlaten en in dien tusschentijd van de kerk der Doopsgezinden gebruik gemaakt.

Van de pred^{n}. die in 1619 waren afgezet, teekende

Caesarius Nijpoort de Acte van stilstand, terwijl Speenhovius en Zijlius, die het weigerden, na harde behandeling 4 Aug. naar Waalwijk werden gevoerd, waarheen toen ook Is. Frederici en Niellius met negen andere der geciteerden op de Synode reeds gebracht waren, en Car. Rijckewaert 8 Aug. hen volgde. In 1622 was men hier vooral in groote vreeze, wegens de aanteekeningen van Wittius, te Rott. in zijn huis gevonden (Vgl. Kronyk Hist. Gen. Utrecht 1866, blz. 413) en die het allermeest plaatsen en personen te Utrecht verrieden. Op den 4[en] Febr. 1623 werd, naar aanleiding van de conspiratie, alhier een scherp plakkaat tegen de Remonstr. afgekondigd (Stichting I, blz. 255). In 1626 had hier met Frederik Hendrik een belangrijk gesprek plaats. De prins verklaarde dat de vervolging hem leed deed, en dat als men dan volstrekt afzonderlijk wilde vergaderen, men het zoo geheim mogelijk moest doen. De staat des lands gedoogde nog niet de afschaffing der plakkaten (Rott. Hss., N°. 752). In 1626 vergaderde men vrij, maar met Kerstdag werd de vergadering met geweld verstoord (Wtenb. Brieven III. 1, blz. 76, 86). In 1628 werden herhaaldelijk de banken uit de kerk weggehaald. Men vergaderde toen in particuliere huizen (Stichting II, blz. 190). In 1654 vroeg Petrus Taurinus aan de Gr. Verg., hoe te handelen, indien hem van den magistraat, die gelijk vóór eenige jaren zich daarmede weder bezig hield, iets mocht geschieden wegens het gevoelen der Remonstr. In 1660 hadden er verregaande onlusten tusschen de kerk en de stad plaats.

Utrecht bracht in 1621 voor het gemeen op *f* 650 ieder vierendeeljaars; dus meer nog dan Leiden en Gouda, die *f* 600 opbrachten. Later, bij regeling der zaken in 1631, werd hare opbrengst op *f* 2500 in het jaar gesteld, die weldra nog met *f* 300 is vermeerderd. Zij was dus na Amst. en Rott. het hoogst aangeslagen. En Wtenbogaert, die haar in 1637 met Niellius visiteerde, berichtte, dat zij de gemeente „wel en in goeden doen gevonden had-

den", waarom zij haar den nood van het gemeen Comptoir recommandeerden, en zij eene contributie van *ƒ* 100 toezeide.

In 1680 nam deze kerk, evenals Amst. en Rott., een alumnus voor hare rekening. Maar in 1698 moest zij, met bedreiging van verstoken te worden van de hulp der prop^{n}., gedrongen worden *ƒ* 225 op te brengen. In 1710 ontsloeg zij zich van de verbindtenis om kindergeld te geven aan den beroepen pred.

In 1744 verklaarde zij zich onvermogend om haar pred.-traktement met *ƒ* 100 te verhoogen. Toch bracht zij later en tot 1810 nog weder jaarlijks *ƒ* 100 à *ƒ* 200 op. Maar in 1820 was haar financieele staat zoo ongunstig, dat zij het pred.-traktement moest verminderen en *ƒ* 400 uit het subsidiefonds ontvangen, en in 1833 nog eens *ƒ* 800 bij leening uit hetzelfde fonds. De gemeente had tot 1650 drie pred^{n}., tot 1784 twee. In 1665 werd haar toegestaan, dat zij bij den dienst harer twee leeraars, om de veertien dagen of drie weken met eene predikatie gediend zou worden door pred^{n}., die zij op eene lijst bracht. In 1666 en 1689 wilde zij weder een derden leeraar beroepen; zij liet dit nog na om den nood der Broed., maar verzocht en verkreeg, dat te Utrecht een prop. zich zou vestigen, om de pred^{n}. in den weekdienst te verlichten, hetgeen haar ook tot hulp van een kranken leeraar in 1685 en later werd toegestaan. Nog in 1688 werd er driemaal des Zondags, en in de week des Woensdags gepredikt. In 1810 telde zij slechts 20 leden, 32 zielen; in 1843, 37 leden, 59 zielen. In 1884, 325 leden. In 1904, 950 leden en 465 catechisanten.

In 1884 bracht men voor vergrooting en verbouwing der kerk *ƒ* 60.000 bijeen, deels in giften of rentelooze voorschotten, deels in een 3$^{0}/_{0}$ leening. Op 5 Juli 1885 werd door den pred. RITTER de laatste prediking in de oude kerk gehouden. Voor de godsdienstoefeningen werd nu van de Walenkerk gebruik gemaakt en op 19 Sept. 1886 de nieuwe kerk ingewijd. De bouwkosten waren

meer dan *f* 60.000. Doch in 1904 waren de rentelooze voorschotten reeds teruggebracht tot *f* 50, en de 3% leening tot *f* 12.700. Men had den grondslag gelegd voor een pensioenfonds en bezat een orgelfonds van *f* 4572, zoodat dan ook weldra de kerk van een nieuw orgel zal zijn voorzien. Verscheidene legaten werden in de 19de en aanvang 20ste eeuw aan de gemeente vermaakt.

Bij de verzorging der gemeenten voor de drie laatste maanden van 1621, werd de bediening van Utrecht opgedragen aan Is. Frederici, Car. Rijckewaert, Rud. Zijlius en Matth. Adr. Burgius; in 1624 door de Verg. in de schuilplaats voor vier maanden aan Is. Frederici, Monachius en Burgius; in 1630 voor het halfjaar, beginnende met Juni, aan Monachius of Zijlius en Burgius. Toen hadden die van Utrecht reeds in 1629, tegen de algemeene orde en zonder consent der Direct., Monachius tot vast leeraar ber. Daarover viel veel moeite, totdat hij in 1631 met anderen als ordinaris leeraar aan de gemeente werd toegevoegd.

Gelijktijdig hebben haar bediend:

Van 1631–1639: Rijckewaert, Zijlius en Monachius.
„ 1639–1650: Rijckewaert, Monachius en Taurinus.
„ 1650–1657: Monachius en Taurinus.
„ 1657–1669: Taurinus en Nijpoort.
„ 1669–1684: Nijpoort en Van Engelen.
„ 1684–1688: Nijpoort en Verbijn.
„ 1688–1693: Nijpoort en Holthenus.
„ 1693–1698: Holthenus en Emilius.
„ 1698–1710: Holthenus en Breekhout.
In 1710: Breekhout en Lagendaal.
Van 1711–1713: Lagendaal en Van Akkersdijk.
„ 1713–1714: Van Akkersdijk en Verwer.
„ 1714–1718: Van Akkersdijk en Van der Hoeven.
„ 1718–1724: Van Akkersdijk en Drieberge.
„ 1725–1737: Van Akkersdijk en Westerbaen.
In 1738: Van Akkersdijk en Zwartendijk.
Van 1738–1739: Zwartendijk en Krighout.
„ 1740–1742: Zwartendijk en Bliek.
„ 1742–1784: Zwartendijk en Schuit.

rolus Rijckewaert of Rijkewaardt. Sedert 1607 pred. alhier.

Een der onderteekenaars van de Remonstrantie 1610. Afgezet door de vroedschap 18 Febr. 1619. Wegens de Rott. vergadering van 5 Maart 1619 (Anti-Synode) gedagvaard en gevangen gehouden op Hazenberg en in zijn huis; uit de stad en het land gebannen en naar Waalwijk gevoerd in Juli en Aug. Hij was aldaar in eenige der vergaderingen, ook in die te Antwerpen van 30 Sept. tot 4 Oct. 1619. Hij kwam in het land terug en in eene mand verborgen zijn huis binnen, om zijne huisvrouw in haar uiterste bij te staan (1620). Na de ontdekking van de conspiratie, week hij voor eene korte poos naar Hamburg in 1623. In 1629 en 1630 bediende hij Utrecht, in 1630 verder Amst., en werd 18 Oct. 1631 als eigen leeraar aan Utrecht toegevoegd, door welke kerk hij met MONACHIUS reeds als eigen leeraar was beschouwd. Hij was twee dagen te voren tot een der zeven gecommitteerden voor de verzorging der gemeenten verkoren. Uit Utrecht bediende hij echter nog, tot diep in 1632, met ZIJLIUS de gemeente van Amst. en deed in 1637 met de Direct. en NIELLIUS, MATTHISIUS en HUTTENUS de visitatie der kerken. Aan WTENBOGAERT toegevoegd in 1639, tot hulp en dienst bij het schrijven der „Historie", in 1644 tot het verkorten der „Onderwijsinge in de Chr. Religie": werd, na WTENBOGAERT's dood, het laatste hem alleen opgedragen (1646) en hij in 1648 en 1649 verzocht de „Historie" te vervolgen. Toen dit laatste, door hem begonnen, in 1650 door zijn dood was afgebroken, werd besloten DWINGLO te verzoeken daarmede voort te gaan. In 1639 werd hij om dit werk in den predikdienst verlicht door de hulp van den prop. P. TAURINUS. Hij stierf op den predikstoel 1 Jan. 1650 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 120).

RUDOLPHUS ZIJLIUS (VAN ZIJLL). Als pred. van Utrecht afgezet, 18 Febr. 1619. Op den 15en Jan. werd hij uit de Nationale Synode geweerd, die hij had willen bijwonen. Voor de Staten van Utrecht ontboden, weigerde hij 1 Aug. de Akte van stilstand te teekenen, werd met SPEENHOVIUS gebannen, en terstond in den nacht met hardheid uitge-

voerd naar Waalwijk, 4 Aug., waar zij denzelfden dag tegen den avond aankwamen. Na de ontdekking der conspiratie, teekende hij de belofte van stilstand 1623, maar bleef gemeenschap met de Remonstr. houden en deed goede diensten voor hunne vergaderingen, bezocht de kranken en presideerde zelfs de klassis in 1627. Daarna herriep hij in April 1628 de onderteekening, en predikte onder de Remonstr. In 1629 en 1630 bediende hij Utrecht en werd aan deze gemeente tot vast leeraar gegeven 18 Oct. 1631. Hij bediende met RIJCKEWAERT bij beurten de gemeente van Amst. tot in 1632. Overl. 1638, in het laatst van het jaar. (Stichting, Reg.)

JOHANNES MONACHIUS, voormaals pred. te Bunschoten. Door de Utrechtsche Synode afgezet Aug. 1619. Waarschijnlijk moest hij, omdat hij geen stilstand wilde teekenen, het land verlaten. De Verg. in de schuilplaats stelde hem met Is. FREDERICI en BURGIUS tot de bediening van het Sticht.
Te Utrecht tot vast leeraar ber. Nov. 1629. Als zoodanig aan de gemeente toegevoegd 18 Oct. 1631. Emer. 1657. Overl. 1660 in den aanvang des jaars.

PETRUS TAURINUS, prop. Eerst tot hulp van RIJCKEWAERT gesteld. Tot pred. ber. 18 Oct. 1639. Werd examinator der studenten in 1662. Overl. 1669 na Mei, toen hij nog in de Verg. der Broed. tegenwoordig was (Vgl. Wtenb. Brieven III, 4, blz. 83).

RICHARDUS NIJPOORT, prop. Aanvaardde zijn dienst vóór Sept. 1657. Overl. 1693.

ENGELBERTUS VAN ENGELEN JR., ber. van Gorinchem 23 Juni 1669 (zie aldaar). In 1671 placht hij in de kerkekamer gratis aan 12 of 13 studenten onderricht te geven in den godsdienst, de geschiedenis en het latijn, om ze aan onze zaak verbonden te houden als zij later in de regeering kwamen. Onder zijn opzicht werden door de Broed. jongelieden gesteld, om zich in literis te oefenen voor het onderwijs der prof^n^. te Amst., 1677 en 1678. Overl. 23 Juli 1684 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 241. Rott. Hss., N°. 965).

JOHANNES VERRIJN, ber. 27 Juli 1684 van Hazerwoude, waar hij

in 1681 de bediening had neergelegd (Bibl. Rem. Geschr., blz. 181). Ber. te Amst. 20 Juni 1688.

EDUARDUS HOLTHENUS, ber. van Alkmaar 22 Nov. 1688. In Nov. 1705 deed hij met eene dedicatie en praefatie herdrukken: „Homiliae Sanct. Dom. nostri Clementis XI, Pont. Max."; waarover hij voldoening geven moest aan de Soc. (1709), wegens schijnbare erkenning van het pauselijk gezag. Overl. in de bediening van Utrecht 1710 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 241).

ISAACUS EMILIUS, ber. van Hoorn 18 Sept. 1693. Ber. naar Amst. 1698.

JOANNES BREEKHOUT, ber. van Nieuwpoort 27 Mei 1698. Overl. 1710.

JOHANNES LAGENDAAL, ber. van Noordwijk 14 Mei 1710; naar Rott. 9 Aug. 1713 (Ald., blz. 205).

THEODORUS VAN AKKERSDIJK, van Amersfoort ber. 10 Mei 1711. Legde zijn dienst neder 1738. Overl. 22 Oct. 1754.

PETRUS VERWER, ber. van Zevenhuizen 26 Nov. 1713; naar Leiden 25 Juni 1714.

THEODORUS VAN DER HOEVEN, ber. van Gouda 22 Juli 1714; naar Rott. 7 Sept. 1718.

JOANNES DRIEBERGE, ber. van Noordwijk 31 Oct. 1718; naar Rott. 27 Dec. 1724 (Ald., blz. 58).

CORNELIUS WESTERBAEN Wz., ber. van Den Briel 5 Maart 1725; naar Rott. 9 Oct. 1737.

MICHAEL ZWARTENDIJK, ber. van Den Briel 12 Nov. 1738. Overl. 20 Jan. 1783.

JACOBUS KRIGHOUT, ber. van Zevenhuizen 23 Dec. 1738; naar Leiden 12 Aug. 1739 (Ald., blz. 60).

PETRUS BLIEK, ber. van Zevenhoven. Intr. 30 Oct. 1740. Naar Amst. ber. Oct. 1741. Vertr. Jan. 1742 (Ald., blz. 185).

WILHELMUS SCHUIT, van Waddingsveen ber. 1 April 1762. Emer. 1784, en overl. 29 Juli van hetzelfde jaar (Ald., blz. 242).

PIETER WEILAND, ber. van Woerden 8 Maart 1783. Intr. 50 Juli. Ber. naar Rott. 7 Dec. 1785. Afscheid 19 Mrt. 1786 (Ald., blz. 212).

JAN KONIJNENBURG, ber. van Leiden 19 Febr. 1786. Intr. 14 Mei. Tot prof. theol. ber. 3 Aug. Afscheid 31 Oct. 1790 (Ald., blz. 62).

MARTINUS STUART, ber. van Dokkum 1790. Naar Amst. ber. 18 Juli 1793 (Ald., blz. 185).

CORNELIS WILLEM WESTERBAEN, van Leiden ber. 20 Aug. 1793. Naar Amst. ber. 1804 (Ald., blz. 189).

FREDERIK VAN TEUTEM, van Gouda ber. 1804. In Nov. 1816 nam hij den dienst te Amersfoort op zich. Emer. 1845. Overl. te Zutfen 18 Jan. 1848 (Ald., blz. 242. Levensbericht. Maatsch. v. Nederl. Letterk. 1848).

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN JR., lit. et theol. doct., ber. van Boskoop 1845. Intr. 13 Juli. Nam ook den dienst te Amersfoort waar. Overl. 20 Maart 1848 (Ald., blz. 245). Abr. d. Am. v. d. Hoeven Levensbericht vóór: Nagelat. Leerredenen 1849).

JAN JACOB VAN VOLLENHOVEN, theol. doct., ber. van Frederikstadt. Emer. 17 Juni 1849. Legde den dienst neder wegens ziekte in 1857. Overl. 9 April 1894 te Clarens in Zwitserland.

MARTINUS COHEN STUART, ber. van Alkmaar. Intr. 14 Febr. 1858. Ber. te Rott. Afscheid 24 Mei 1861.

JOANNES WILLEM BOK, theol. doct., ber. van Oudewetering. Intr. 10 Nov. 1861, ber. naar Amst. Afscheid Oct. 1868.

JAN HENDRIK MARONIER, ber. van Leiden. Intr. 26 Juni 1869. Ber. te Rott. Afscheid 24 April 1881.

PIERRE HENRI RITTER, theol. doct. prop. Intr. 20 Jan. 1882. Hij moest aan het eind van 1885 8 maanden verlof vragen om eene keelaandoening, doch mocht 19 Sept. 1886 de nieuwe kerk inwijden. De prop. GROENEWEGEN stond hem ter zijde. 1 Mei 1891 op verzoek eervol ontslagen ingevolge zijne benoeming tot hoofdredacteur van het „Nieuws van den Dag".

HERMANUS IJSBRAND GROENEWEGEN, theol. doct., ber. van Dokkum. Intr. 4 Oct. 1891, ber. naar Rott. Afscheid 1893.

HENRICUS LUCAS OORT, theol. doct., ber. van Dokkum. Intr. 6 Mei 1894.

AMERSFOORT.

In 1618 werden twee pred^{n}. van deze stad ter Synode Nat. gedeputeerd, H. Oostkamp, van de zijde der Contra-Rem., en S. NAERANUS van de zijde der Remonstranten. De laatste voegde zich, evenals zijn medegedeputeerde uit Utrecht Is. FREDERICI, in de Synode bij de geciteerden.

In 1620 was de verbittering tegen de Remonstr. ook hier zeer groot. Als de huisvrouw van NAERANUS stervende was en verlangend om haren man riep, merkte men terstond eenige verspieders op, die dag en nacht om het huis liepen en bij nacht naar de vensters opklommen, om als hij daar was hem te vangen. Hij verstond daarna buiten de stad hun toeleg en haren dood. Bij het beleg en na de verovering van Amerfoort door Montecuculi in 1629 werden de Remonstrantsch-gezinde burgemeesters van Dam en de Goijer als beschuldigd van verraad in de gevangenis gezet (Uit de Rem. Broed., 14de jaarg., blz. 145 vv.).

De gemeente alhier werd in 1621 met Woudenberg en Bunschoten bediend, en voor de drie laatste maanden door HOLLINGERUS. Zij werd toen, evenals Nijmegen, Haarlem en Kampen op *f* 200 in het vierendeel jaars gequotiseerd. Door de Verg. in de schuilplaats werden voor het geheele Sticht drie pred^{n}., doch geene bijzondere gemeenten, aan elk hunner aangewezen. Zij waren Is. FREDERICI, MONACHIUS en BURGIUS. In 1630 werd voor het halfjaar H. WELSING bij continuatie hier gesteld.

Bij de verzorging der kerken met vaste leeraars behoorde Amersfoort onder de plaatsen, naar welke RIJCKEWAERT commissie kreeg om over de bediening en het onderhoud te spreken. Toen werd zij nog of weder bediend door WELSING, en deze bleef daar tot de komst van NAERANUS. Ook bracht zij toen nog de vroegere som voor het gemeen op.

In 1652 verzocht en verkreeg de gemeente bij LACHTEROP als tweeden leeraar H. MONACHIUS. Dit schijnt echter niet om de uitbreiding der gemeente, maar om zwakken dienst van den eersten pred. geschied te zijn. Het duurde slechts tot 1657.

In verloop van tijd werd de toestand der gemeente niet gunstig. In 1674 klaagde de leeraar, dat hem zijn traktement niet werd betaald, en in het volgende jaar verklaarde de kerk daartoe niet meer dan *f* 100 te kunnen bijdragen. Veel had vroeger ook die stad, evenals Woerden, Nijmegen, Tiel en vooral Zwammerdam, van de Franschen onder Condé geleden. Bovendien was er bij herhaling oneenigheid tusschen leeraar en gemeente. Zoo moest de Broed. in 1657 beide leeraren, LACHTEROP en MONACHIUS, ontslaan. In 1676 zag zij zich gedrongen voor te stellen, dat een ander met den leeraar wisselen zou, en in het volgend jaar de pred^{n}. van Utrecht te verzoeken om bij gelegenheid te Amersfoort te prediken, ten einde die gemeente eenig genoegen te geven, terwijl zij in 1687 den leeraar, op zijn verzoek, ontsloeg. In 1680 behoorde Amersfoort tot de elf gemeenten, die om de elfde week hare predikatiën missen moesten ten behoeve der vacante kerken. In 1688 was de conditie van het nieuwe beroep, die de kerk zelve stelde, dat zij altijd jaarlijks *f* 250 voor het traktement betalen en van de Soc. nooit meer dan *f* 250 vorderen zou; welke conditie in 1694 werd herhaald. Hare collecte voor de Broed. stond in 1694 gelijk met die van Zwammerdam, Tiel en Woerden. In 1697 vielen weder klachten van den pred. tegen de gemeente over wanbetaling, waarin de Gr. Verg., zich mengen en de gemeente in 1698 tot haren plicht brengen moest. In 1699 bood de kerk al hare middelen en effecten in vollen eigendom der Broed. aan, mits deze al hare lasten droeg. Toen bleek het, dat de kerk een kapitaal van *f* 2620 benevens een inkomen van *f* 100 had, en op *f* 60 aan collecte kon rekenen. De Broed. nam haar kapitaal en inkomsten, behalve de collecte, over,

en de lasten van traktement en huishuur der pred^{n}. op zich; terwijl bij vacature aan haar de bepaling zou staan omtrent de bediening, óf door een pred., óf door prop^{n}.

In 1792 bracht de collecte voor de Broed. hier nog meer op dan te Schoonhoven, Hazerswoude, Bleiswijk, ja Hoorn, en bijna zoo veel als te Waddingsveen (*f* 41.4); in het volgende jaar weinig minder dan te Leiden en Frederikstad, evenveel als te Nieuwkoop. In dit jaar ontving zij uit de gemortificeerde kerk van Den Briel eenigen toestel voor het Avondmaal. In de Verg. van 1799 berichtten die van Amersfoort, evenals die van Berkel, dat zij afstand gedaan hadden van hun aandeel in het provenu van de verkochte Gereformeerde kerken aldaar.

In 1808 werd aan de Soc.-Comm. het onderzoek opgedragen, of het bezit van een eigen pred. voor deze gemeente in hare toenmalige situatie niet hoogst nuttig ware. Uit het rapport dier Comm. in het volgende jaar bleek, dat de gemeente toen 17 leden, 40 zielen telde en er 12 Catechisanten waren; dat het gewoon getal kerkgangers 40 bedroeg, onder welke dikwijls leden van andere gezindten, en de collecte nog, evenals in 1699, gemiddeld *f* 60 in het jaar bedroeg. Ondanks dit geringe cijfer beschouwde de Comm. de gemeente als bloeiend en in de gelegenheid om de goede zaak der Broed. te bevorderen. Zij werd daarom aangespoord een beroep te doen, en toen dit geschied was, het pred.-traktement met *f* 250 verhoogd. De verwachting werd echter, ook ten gevolge der ongunstige tijden, weinig vervuld. In 1810 telde zij 19 leden, 37 zielen, en na het vertrek van den toen beroepen leeraar werd de gemeente nog eene poos door twee pred^{n}. van andere gemeenten bediend en later door den Cur. verzorgd, totdat in Nov. 1816 de leeraar van Utrecht voor een jaar op zich nam, alhier de geheele pastorale dienst te vervullen en op iederen eersten Zondag der maand te prediken. In het volgende jaar verklaarde hij zich bereid, daarmede voort te gaan. Tot 1857 is de

gemeente op deze wijze bediend. In 1832 werd het bouwvallige kostershuis verkocht. In 1837 werd in het duistere kerkgebouw meer licht gebracht. Sedert 1845 is de predikdienst bij dag, in plaats van gelijk vroeger bij avond, verricht. In 1843 bestond de gemeente uit 16 leden, 22 zielen. In 1904 uit: 105 leden, 175 zielen.

Toen in 1857 de prop. J. W. Bok te Amersfoort in commissie kwam, begon de gemeente te herleven. Van 1859—29 Juni 1862 hadden de propn. der Broed. (J. W. G. van Maanen, B. Tideman en W. F. K. Hussem) te Amersfoort eene nuttige oefening in aangenamen kring. De gemeente ontving toen een legaat van ƒ 1000 en een met vruchtgebruik belaste schenking van ƒ 9000, maar het gelukte nog niet een vasten pred. te ontvangen. In 1860 gaf de heer Maas van den Doornheg een orgel ten geschenke. Bok, toen pred. te Utrecht, was consulent in 1863. De gemeente bezat destijds in dr. D. Burger Jr., rector der Latijnsche school, niet alleen een gastvrije vriend van predn. en propn., maar ook een raadsman, die trouw voor de belangen der gemeente zorgde 1858—1891. In 1863 kon de gemeente eindelijk een pred. beroepen op een rijkstractement van ƒ 500, een van de gemeente van ƒ 400 en eene bijdrage der Broed. van ƒ 525, waaronder begrepen is de rentebetaling en aflossing der leening voor het bouwen der nieuwe kerk. Nadat de gemeente in 1880 weder in het bezit was gesteld van hare effecten, besloot men in 1882 eene nieuwe kerk te bouwen. Men sloot eene 3 % leening van ƒ 8000, onder rentewaarborg der Broed. Een lid der Amsterdamsche gemeente schonk ƒ 600 voor een nieuw harmoniumorgel. Op 29 Juli 1883 werd het kerkgebouw ingewijd. Behalve aan dr. Burger had de gemeente veel te danken aan den eervol ontslagen pred. M. W. Scheltema Ezn., die sinds 1880 op Zandbergen bij Amersfoort woonde als Directeur der Maatschappij tot opvoeding der weezen in 't huisgezin, tot hij vertrok naar Scheveningen, waar hij 11 Mei 1904 overleed. In 1895 werd een nieuw lokaal voor het gods-

dienstonderwijs aan de kerk gebouwd. In 1898 werd het oude orgel door een nieuw vervangen, waarvan de kosten door de leden der gemeente gedragen werden.

Zij is bediend door:

SAMUEL NAERANUS (VAN DER NEER of VON NEER), zoon van SERVATIUS, pred. te Dordrecht, overl. 24 Dec. 1608, broeder van IZAAK, voormaals pred. te Vlaardingen en in het begin van Aug. 1619 afgezet, vader van JOANNES. Hij was van 1608 tot 1610 rector te Sedan, werd in 1611 pred te Hazerswoude en in 1615 pred. alhier, en gedeputeerd ter Nat. Synode. Naar Waalwijk vervoerd, woonde hij daar en verder te Antwerpen in 1619 en 1621 de Vergaderingen bij. In de drie laatste maanden van 1621 bediende hij de gemeente van 's Gravenhage. In het volgende jaar begaf hij zich naar Dantzig (zie aldaar). Door de gecomm. tot verzorging der kerken werd hij in hunne verg. van Febr. en Maart 1632 aan Amersfoort toegezonden. Tot op zijne komst werd de gemeente bij continuatie door WELSING bediend. Bekend is zijn strijd met VOETIUS. (Duker a. w. II, blz. 15 vv.). Door de Gr. Verg. van April 1638 werd hem aanbevolen, „de Enge Poort" van POPPIUS in het Latijn over te zetten, volgens begeerte van zekeren heer in Frankrijk, hetwelk aan zijn zoon J. NAERANUS in 1640 nader werd opgedragen. Hij overl. 1641.

NICOLAAS LACHTEROP, ber. van Moordrecht, geruimen tijd voor 1652. Op klachten uit de gemeente werd hij, tegelijk met zijn ambtgenoot MONACHIUS, door de Broed. van de bediening van Amersfoort ontslagen 5 Sept. 1657. In 1660 geplaatst te Bommel.

HENRICUS MONACHIUS, prop. Die van Moordrecht verzochten hem bij en benevens hun leeraar LACHTEROP 5 Juli 1656. Hij werd met LACHTEROP ontslagen. Tegen hem waren de meeste klachten. Hij verzocht in 1658 herstelling in zijn dienst. Hem werd de bediening buiten Amersfoort toegezegd, doch hij is buiten bediening gebleven.

JUSTUS GEESTERANUS, ber. van Zwammerdam 1657. Ber. te Alkmaar 1662.

PETRUS WALSCHAERT (WALSCHARD), ber. van Moordrecht 22 Mei 1663 in de Gr. Verg. In die van 1673 deed hij mededeeling van de gesteldheid der gemeente, met aanbieding van zijn dienst, indien men goed mocht vinden die elders te gebruiken. Nadat hij herhaalde klachten over wanbetaling tegen zijne gemeente had ingebracht, gaf de Broed. hem en TAURINUS van Warmond in 1676 in bedenking, om met elkander van standplaats te verwisselen. Daarvan kwam niet. In 1692 deed prof. VAN LIMBORCH aan de Soc.-Verg. opening van het testament van P. WALSCHAERT zal., bij hetwelk hij de Soc. tot erfgenaam van zijn kapitaal gemaakt en het vruchtgebruik aan zijn neef D. WALSCHAERT geschonken had; de laatste overl. 1729.

JOANNES BREMER CONR. fil., prop., 1688. Ber. te Hoorn 1694.

ISAACUS VOSBURG, prop., 1694. Aangesteld te Frederikstad 21 Mei 1704.

De gemeente werd na zijn vertrek door prop^{n}. bediend, totdat aan haar als pred. werd toegestaan:

THEODORUS VAN AKKERSDIJK, uit Frederikstad, 1708. Ber. te Utrecht 10 Mei 1711.

CORNELIUS VAN DEN HEUVEL, uit Frederikstad. Eerst voor één, daarna voor twee jaar, nam hij eene plaatsing te Amersfoort met velerlei conditiën aan, tot groot genoegen der Broed. 11 Juni 1711. Hij bleef hier tot in Juni 1715, toen hij, daarnaar gevraagd door de Gr. Verg., verklaarde wel tot vertrek genegen te zijn. Hij werd verplaatst naar Zwammerdam 1716. Hierop werd:

NICOLAUS REINEMAN 19 Juni 1715, bijna op gelijke gunstige conditiën, te Amersfoort geplaatst, omdat ook hij geacht werd door eenige jaren dienst te Frederikstad de Broed. aan zich verplicht te hebben. Hij nam 10 Juni 1716 eene verplaatsing naar Warmond aan, en werd te Amersfoort, met recht van verplaatsing, door de Broed. gesteld.

ARNOLDUS PASMOY, die van Zevenhoven herwaarts werd gebracht 1716. Overl. in de bediening der gemeente, 1718.

ADRIANUS DE KONING, prop., 1719. Ber. te Oudewetering 1728.

MICHAEL ZWARTENDIJK, prop., 1729. Ber. in Den Briel 1732. Bij dit beroep behield de Broed. zich het recht voor bij verder

verval der gemeente den pred. elders te plaatsen. Op 3 Nov. 1729 werd de pred. door de overheid berispt, omdat hij een kind had gedoopt, welks moeder tot de Herv. Gemeente behoorde. Na hem werd de gemeente eerst door CORNELIUS WESTERBAEN, pred. te Utrecht, tot het laatst van 1734 om de veertien dagen, en daarna door prop^{n}. bediend, totdat de Broed.:

WILHELMUS BIJSTERUS van Delft, 8 Juni 1735, hier plaatste. Wegens hoogen ouderdom, zwakheid van geheugen en andere kwalen, emer. 15 Juni 1745. Overl. te Leiden 1749.

PIETER BIERUMER, prop., alhier ber. Oct. 1745 en eerst bevestigd 11 Sept. 1746, dewijl Rott. het beroep had gestuit, waarschijnlijk omdat hij nog te korten tijd prop. was geweest. Ber. te Rott. 31 Maart 1751.

WILLEM WESTERBAEN CORNZ., prop. Uit een viertal prop^{n}. door de Gr. Verg. gekozen 9 Juni 1751. Ber. te Noordwijk 1753.

ROCHUS VOEGEN, prop. Op dezelfde wijs als zijn voorganger hier geplaatst 22 Mei 1753. Overl. te Harlingen 24 Oct.

JAN VERBEEK, prop. Bij vrij beroep door de gemeente verkozen. Bevestigd 11 Aug. 1754. Ber. te Boskoop 1756. Derwaarts vertrokken 1757.

ADRIAAN KOENERDING. Op gelijke wijze ber. van Nieuwpoort 1757. Ber. naar Zevenhoven 1760, waar hij 13 Juli zijne intrede deed. — Na hem werd de gemeente door de klassis bediend, totdat:

PIETER VAN DER MEERSCH, prop., in 1763, door haar ber. werd. Ber. te Hoorn, waar hij 8 Nov. 1767 zijn intrede deed. Na van wege de Broed. bediend te zijn geweest, beriep de gemeente:

GIJSBERT VAN LEEUWEN, prop. 1769. Ber. te Woerden 1771. Na zijn vertrek werd de gemeente weder door de klassis bediend.

BOUDEWIJN VAN REES, prop., 1776. Ber. naar Zwammerdam 1779, waar hij zijne intr. deed 9 Jan., 1780.

JACOB BRUIN, prop., ber. 24 Oct. 1781, deed hij zijn intrede eerst 17 Maart 1782, omdat de Cur. zijne commissie te Dokkum verlengde. Ten gevolge van de Omwenteling van Sept. 1787, op aanbeveling van de Gr. Verg. naar Zevenhoven ber. 1788. In dit jaar besloot de Amersfoortsche vroedschap

dat de bij de Lutherschen en Remonstr. te ber. pred^n^. hun dienst niet mochten aanvaarden, zonder dezelfde goedkeuring van de zijde der vroedschap, die ook voor de dienaren der Herv. Kerk werd geëischt. De pred. BRUIN toonde zich te Zevenhuizen zeer patriotschgezind, en zijn opvolger had zich te Bleiswijk ook als zoodanig doen kennen. Dit was de reden dezer verordening.

BARTHOLOMEUS ALBERTUS IJZENDOORN. Om dezelfde reden op dezelfde wijze hier ber. van Bleiswijk 1788. Ber. te Gouda 1807.

DIRK COCKUIJT, ber. van Berkel 1808. Ber. naar Hoorn 1812. Na zijn vertrek werd de kerk om de maand bediend door de pred^n^. VAN OORDE en BRANDT MAAS, voorts door den Cur. verzorgd, totdat de leeraar van Utrecht in 1816 de geregelde dienstvervulling op zich nam. De gemeente is verder tot 1854 aldus bediend geworden. Van 1857—1863 door prop^n^. bediend, kreeg de gemeente een vasten leeraar in:

HENDRIK WOUTER KALFF, ber. van Boskoop. Intr. 13 Sept. 1863. Ber. te Alkmaar. Afscheid 28 Aug. 1892.

I. HOOYKAAS, prop. Intr. 4 Juni 1893.

VEENENDAAL EN RHENEN.

Noch bij de bezorging van de kerken in 1621, noch bij die in 1624, wordt van deze gemeenten melding gemaakt, doch in 1630 werd voor het halfjaar, beginnende met Juni, Veenendaal met Wijk, Buren en Beusichem ter bediening gesteld van JOANNES MEIJLINGIUS, voormaals pred. te Genemuiden.

Op den 21en Oct. 1631 werd door de zeven gecommitteerden tot verzorging der kerken bepaald, dat GODEFRIDUS CORNELII vooreerst commissie hebben zou „tot Wijk bij Duurstadt en in Veenendaal". Deze verscheen den 2en Maart 1632 in de vergadering der gecommitteerden en verklaarde, dat hij tevreden was in de bediening dezer gemeenten nog te continueeren bij provisie, hetwelk om reden goedgevonden is.

Den 17en Aug. 1632 werd in de verg. der gecommitteerden gesproken van Rhenen, „alwaar haar eenige beginselen aanvangen te vertoonen". Den volgenden dag werd bepaald, dat zoodra NAERANUS te Amersfoort kwam, van daar naar Veenendaal en Rhenen zou gaan:

HENRICUS WELSING (of HENRICUS RUTGERUS WELSING). Hij was voormaals pred. te St. Maartensdijk, werd reeds in 1616 door Hommius, in zijn mondgesprek met EPISCOPIUS voor de Curatoren der Leidsche Akademie, genoemd als van Socinianisterij verdacht, in Aug. 1619 door de Utrechtsche Synode afgezet en moest, waarschijnlijk omdat hij geen stilstand wilde teekenen, het land verlaten. Hij werd in Maart 1621 te Utrecht beschreven tot het lezen der Confessie. Bij de bezorging der kerken in 1621 voor de drie laatste maanden wordt hij niet genoemd; hij was toen waarschijnlijk nog buiten 's lands. Door de Verg. in de schuilplaats werd hem, met LANSBERGEN en RODINGENUS den Ouden, de bediening van Hoorn opgedragen, en in 1630 voor het half-

jaar, beginnende met Juni, bij continuatie de bediening van Amersfoort. In een brief van WTENBOGAERT aan VAN DEN BORRE, dd. 28 Mei 1630, werd hij niet bekwaam geoordeeld voor de gemeente van Rott. Hij bleef te Amersfoort tot de komst aldaar van NAERANUS uit Dantzig, en was er nog 18 Aug. 1632, toen hij tegen de komst van dezen aan de gemeenten van Veenendaal en Rhenen werd geschonken. Hij is in 1635 naar Woerden beroepen (Vgl. Stichting I, blz. 292, II, 373).

Sedert wordt in de Handelingen der Broed. met geen woord van deze gemeenten gewag gemaakt, ook niet in het rapport van de visitatie der kerken in 1637, noch op de eerste lijst der kerken, die in de Gr. Verg. vertegenwoordigd waren in 1652.

WIJK BIJ DUURSTEDE.

In Aug. 1619 werd de pred. van deze gemeente, P. Bosschius, door de Utrechtsche Synode afgezet. In 1621 werd hare opbrengst geschat op *f* 20 elk vierendeeljaars, gelijk met Bunschoten, Buren en Beusichem, terwijl zelfs Weesp en Medemblik *f* 25 opbrachten. Toen werd de bediening der gemeente met die van Buren en Beusichem opgedragen (voor de drie laatste maanden) aan J. Schotenus en E. a Stedum. In 1624 werden ter bediening van het Sticht van Utrecht gesteld Is. Frederici, Monachius en Burgius, waarin Wijk dus ook deelde. In 1630 kreeg zij voor een halfjaar, met Veenendaal, Buren en Beusichem, den dienst van Meijlingius.

Als eigen leeraar werd daarna aan deze gemeente geschonken:

Godefridus Cornelii (Godefridus Elbertus of Engelberti), voormaals pred. te Velp. Door de Geldersche Synode Sept. 1619 afgezet, teekende hij de Akte van stilstand. In de verg. der Remonstr. pred^{n}. te Rott. (16—18 April 1630) werd gehandeld „van sommige bekende leeraars op nieuw in den dienst te gebruiken, die zich zelve tot de bediening des Evangeliums met en onder ons bereid en gewillig presenteeren, als daar zijn D. Gotfridus tot Aernhem", enz., en werd besloten, dat de Direct. een of twee of meer van zulke bekende broeders zullen ondertasten en ze gewillig vindende, tot de bediening aannemen. In de Verg. van 15 en 16 Oct. 1661 werd zijne aanneming voorgeslagen, dewijl hij verklaard had de onderteekening der Akte van stilstand behoorlijk aan den Hove van Gelderland te zullen opzeggen, wanneer de Broed. dit goedvond, en men hem ten dienste der kerken op gelijken voet als anderen zou willen emploieeren. Op den 21^{en} Oct. werd door de zeven gecommitteerden tot bezorging der kerken goed-

gevonden, hem te schrijven, dat men na de herroeping hem gebruiken zou, en bepaald, dat hij zijne commissie vooreerst hebben zou te Wijk en Veenendaal. Den 2[en] Maart 1632 werd hij, „die nu eenigen tijd was gebruikt geweest en nog bediende de gemeente van Wijk en Veenendaal", aldaar gecontinueerd. Hij had dus ten aanzien van Veenendaal eene combinatie met WELSING, terwijl met hem ten aanzien van Wijk eene combinatie had:

JOANNES MEIJLINGIUS, die den 18[en] Aug. 1632 tot leeraar van Wijk, Buren en Beusichem werd aangesteld (Zie Buren).

Sedert komt de naam van Wijk niet meer onder de gemeenten voor, noch in het rapport der visitatie van 1637, noch op de lijsten der kerken bij de Gr. Verg[n]. tot in 1674, in welk jaar de Gr. Verg. heeft goedgevonden, „dat dengenen, die tot Tiel den dienst zal waarnemen, opgelegd zal worden, de Remonstr. ledematen tot Wijk, Buren en Beusichem met aanspraak, of ook met prediken, zooveel doenlijk zal zijn, te dienen en te stichten; onderwijl worden de broeders van Utrecht verzocht en nemen aan, deze plicht omtrent voorn. ledematen te betrachten".

---

§ 5.

De Geldersche Gemeenten.

Bij eenige voorstellingen, die Gedeputeerden van de Staten van Gelderland op den 19en Mei 1617 in de Staten van Holland deden, verklaarden zij, dat „er misverstanden en geschillen nu eenige jaren herwaarts, niet alleen in eenige naburige provinciën, maar ook in eenige plaatsen van Gelderland, zelfs in het stuk van de religie, waren gerezen"; zij drongen daarom op het houden der Nationale Synode aan. Eenstemmig was men echter op dit laatste punt in Gelderland niet. Eenige Gedeputeerden ter Staten-Generaal lieten als hunne meening daar aanteekenen, dat zij zich bezwaard vonden met overstemming, vooral van Holland, op het stuk der Synode te procedeeren. Intusschen was het getal der Remonstranten in Gelderland zeer vermeerderd. Van hun gevoelen waren al de predn. van Nijmegen, Tiel en Bommel, en vele in de dorpen en schansen, van Schenkenschans af tot Heusden toe, ook omtrent Nijmegen, Maas en Waal, in de Tieler- en Bommelerwaarden en de gansche Betuwe. Maar die van Zutfen en de Veluwe waren meest hunne tegenpartij. Deze vonden bij de Staten steun.

Bekend zijn de „tien positiën" omtrent de praedestinatie, die de gedeputeerden van de klassen van Nijmegen, Tiel en Bommel in den geest der Contra-Rem. stelden, en omtrent welke zij in 1617 verklaarden, „dat zij liever voor geen leeraars der Gereform. kerke wilden gehouden zijn, dan dat zij deze, die sommigen, zeiden ze, hun zochten op te dringen, voor de leer dier kerke zouden houden". Die van Zutfen en de Veluwe ontkenden, dat deze stellingen de leer der Gereform. kerk

inhielden, en stelden eenige theses, die zij toestemden, en antitheses, die zij verwierpen, op welke zij meenden dat hunne Remonstr. broeders zich behoorden te verklaren. In het begin van 1618 waren de Staten van Gelderland nog niet gezind, bij overstemming van Holland, Overijssel en Utrecht op het houden der Nationale Synode aan te dringen. Evenwel gingen zij in de Generaliteit sedert veel verder.

Den 25^{en} Juli 1618 kwam de Geldersche Synode te Arnhem bijeen, die ter oorzake van de twisten door de Staten sedert 1612 was opgeschort. Hier hebben de Remonstr. van Bommel vóór het nemen van hunne zitplaatsen drie punten verzocht, waarvan het eerste was: „dat de Broeders die van Bommel wilden erkennen voor hunne Broeders in Christus, met dewelke zij begeerden kerkelijke en broederlijke vrede en gemeenschap te houden, ter zake van de vijf verschilpunten met derzelver aankleeven, niet bezwarende maar gaarne duldende, totdat de Syn. Nat. daarin zoude hebben gedisponeerd". Men weigerde hieromtrent verklaring, en de Remonstr. van Bommel woonden alleen op bevel van het Hof de Synode bij. De tien positiën werden hier verworpen, maar voor het overige onderscheidene Remonstr.-gezinde pred^{n}. afgezet, zooals de drie pred^{n}. van Nijmegen, die door den magistraat in hunne diensten waren geschorst.

Na de Nat. Synode heeft de Geldersche, den 3^{en} Sept. 1619 te Nijmegen samengekomen, nog vijf pred^{n}. afgezet (Van Engelen van Arnhem, Godefridus Cornelii van Velp, Reinier Lijsselius van Hoevelaken, Sam. Veltius van Wichen, en H. de Bruin te Afferden). Ook anderen raakten op andere wijze in dezen tijd uit hunne bediening, en wel 21 in getal. Eenigen teekenden de Akte van stilstand, sommigen wederriepen dit eerlang, anderen begaven zich terstond tot de bediening der Remonstr. gemeenten. Enkelen werden pred. bij de Contra-Rem.

Na Holland en Utrecht was Gelderland de provincie, waar het gevoelen der Remonstr. den meesten ingang

gevonden had. Maar te Arnhem was hun getal altijd klein. De Veluwe was geheel Contra-Rem., ja ijverde met Zutfen voor dit gevoelen en deze partij (Stichting I, blz. 184, II 19, 173, 256. Rott. Hss. N°. 67).

ARNHEM.

Een der pred^{n}. van Arnhem, HENR. BURMANNUS, werd reeds in het laatst van 1617 door de klassis van Over-Veluwe afgezet. HENR. MEILING, ook pred. alhier, „die nooit de Catechismus, noch de Confessie, had willen teekenen", nam in 1618 zelf zijn ontslag (Uit de Rem. Broed. 9de jaarg., blz. 200 vv.). Als drie Nijmeegsche pred^{n}. in Maart 1623 bij het Nijmeegsche accoord zich verzoenden met de Contra-Rem., deed MEILING aan het Hof van Gelderland het verzoek, dat hij op gelijken voet aangenomen worden en landwinning bekomen mocht.

In 1621 is de bediening dezer gemeente voor de drie laatste maanden aanbevolen aan HENR. HOLTHENUS, den vader van ARNOLDUS en van ALB. HOLTHENUS, die in de bediening van Alkmaar overl. 18 Sept. 1622. Toen werd de gemeente gelijk met die van Noordwijk en Gorinchem op *f* 400 's jaars gequotiseerd. In 1624 werd zij door de Verg. in de schuilplaats niet verzorgd. In 1632 bracht zij op voor het gemeen *f* 300, even als Tiel. In 1630 werd voor het halfjaar, beginnende met Juni, tot de bediening gesteld HENR. OOSTERHAERN, voormaals pred. te Hillegom, en in 1619 afgezet. Bij de zeven gecommitteerden was haar bij provisie tot leeraar toegedacht P. LINDENIUS, en zulks haar in April 1632 door RIJCKEWAERT bekend gemaakt. Toch had dit geen voortgang. dewijl LINDENIUS,

door Hoorn verzocht, aan die gemeente geschonken werd in Aug. 1632, zijnde Arnhem eenigen tijd in commissie door hem bediend geweest.

Slechts twee vaste leeraren heeft de gemeente gehad in de 17de eeuw.

ENGELBERTUS EGIDIUS VAN ENGELEN Senior. Voor rekening van Arnhem opgeleid, werd hij geplaatst te Oosterbeek in 1619, om van daar uit bij nood Arnhem te bedienen. Hij verhuisde eerlang naar Arnhem en werd door de Provinc. Synode in Sept. 1619 afgezet. Hij teekende met anderen de Akte van stilstand, maar ontzag zich niet de zaak der Remonstr. de hand te bieden. Hij herbergde de predn., leende zijn huis om te prediken en liet zich vinden in de vergaderingen, waarover men zijne goederen uit zijn huis haalde, naar Zutfen voerde en daar voor de boete verkocht. In 1632 was hij (volgens rapport van RIJCKEWAERT, dd. 24 April) nog niet gereed de geteekende Akte van stilstand op te zeggen, maar hij heeft dat waarschijnlijk nog in ditzelfde jaar gedaan, dewijl LINDENIUS den 28en Aug. 1632 aan Hoorn werd toegestaan.

In de Gr. Verg. van 1638 den 14en April werd „geraden bevonden, te letten op de annotatiën van den Contra-Remonstrantschen Bibel, bysonder op die plaetsen, welcke controvers zyn tusschen de Remonstr. en Contra-Rem.", en zouden „diegene, die daarin alrede yt gedaen souden mogen hebben, gebeden worden, daarmede te willen voortgaen, en hetgene gedaen is met de Direct. communiceeren, ten welken eynde dies aengaende aan doct. DANIEL (SNECANUS, pred. te Leiden) en ENGELBERTUM (VAN ENGELEN)" zou geschreven worden. In Aug. 1640 werden zij verzocht daarmede voort te gaan. Daarop zond VAN ENGELEN in Sept. eenige extracten, waarvoor hem werd dank gezegd en zonderling genoegen betuigd, met verzoek van te continueeren 3 Sept. 1640, 7 Juni 1641.

In de Verg. van 26 Aug. 1642 wordt vermeld, „dat hij wel yt daarin gedaen heeft, doch voortaen niets meer van zijne w. te verwachten was, alsoo hy nu deser werelt

overleden is". Den 31^{en} Maart 1644 is door de Verg. goedgevonden, dat „de notae ENGELBERTI, zalgr., als ook doct. DAN. SNECANI op den nieuwen Bybel ter handt sullen worden gestelt aen JAC. BATELIER, om dat stuk te bevorderen naar vermogen". In 1646 nam hij in de Gr. Verg. van April op zich, hunne notulen in het licht te geven. Zij verschenen in 1649 (Bibl. Rem. Geschr., blz. 167).

CHRISTIANUS HENRICI OUWENS, prop. In 1630 werd hij voor het laatste halfjaar te Dokkum gesteld. Hij bleef daar in de bediening tot in Juli 1631. Door de zeven gecommitteerden werd hem den 18^{en} Aug. 1632 voor den winter de bediening van Kampen opgedragen, doch hij werd op den 30^{en} Sept. gelast te Leiden of elders in eene vaste plaats bij de hand te blijven, om hem te gebruiken in de plaats dergenen, die in Den Haag bij leening gebruikt zouden worden. In 1642 werd hij geëxamineerd en wettig tot prop. bevorderd Hij wordt nog als pred. te Arnhem in de Gr. Verg. van Juli 1671 genoemd en schijnt overl. te zijn in 1673.

In de Gr. Verg. van 22—25 Mei 1674 is de pred. VAN DER KAEY van Nijmegen verzocht, „om inspectie te nemen van de ledematen tot Arnhem en deselve nu en dan in de week met eene predikatie, mitsgaders administratie van het H. Avondmaal te dienen; voorts, dat er nu dan, 't zij vier of vijf maal in 't jaar, een prop. te Arnhem ten zelven einde zal gesonden worden".

In de Verg. van Juli 1676 is door VAN DER KAEY ingeleverd een brief, onderteekend door eenige leden der gemeente te Arnhem, verzoekende tweemaal in het jaar met twee predikatiën en de bediening des H. Avondmaals gediend te mogen worden. VAN DER KAEY en SAL. BORREMANS (van Tiel), nevens de broeders pred^{n}. te Utrecht (destijds RICH. NIJPOORT en ENG. VAN ENGELEN JR.), hebben aangenomen dit met elkander, uit liefde en op hunne eigene kosten, te bezorgen.

Sedert is van de gemeente van Arnhem in de Handelingen der Gr. Verg. geene sprake meer vóór de laatste helft

der 19de eeuw. In 1856 toch werd de aandacht der Alg. Verg. der Broed. gevestigd op Arnhem, als eene plaats waar veel Remonstr. woonden. In 1867 en 1868 werd er op nieuw over gehandeld, en toen oordeelde de meerderheid het stichten van eene nieuwe gemeente onraadzaam, omdat men meende dat het vrijheids- en verdraagzaamheidsbeginsel had gezegevierd. In 1876 deed daartegenover de heer Joost van Vollenhoven, burgemeester van Rott., het voorstel, dat de Broed. zou trachten naar uitbreiding van haren kring. En reeds in 1878 kwam van de zijde van Arnhem de vraag om eene Remonstr. gemeente te vestigen. Een 120 leden der Ned. Herv. kerk wenschten tot de Broed. over te gaan, met een 40 tal, die zich als begunstigers aansloten. In eene buitengewone Alg. Verg. 19 Maart 1878 te Rott. gehouden kreeg de zaak haar beslag. Met die gemeente kwam als haar pred. over:

LAMBERTUS HENDRIK SLOTEMAKER, theol. doct., sinds 1865 pred. bij de Ned. Herv. gemeente te Arnhem. Hem werd met inbegrip van *f* 600 rijkstoelage een traktement van *f* 3000 door de Broed. gewaarborgd. De 212 leden en 115 begunstigers brachten toen *f* 3145 op. Den 17en April 1878 werd de gemeente plechtig ingewijd met eene rede van prof. TIELE, waarna de pred. SLOTEMAKER zijne intreerede hield. Voor het godsdienstonderwijs werd in 1879 een school opgericht, later vervangen door voorbereidend en volledig godsdienstonderwijs van den pred. met hulp van eene onderwijzeres, mej. Van de Kamer, welke in 1904 overging naar de Rem. Geref. Gemeente te Utrecht. In 1887 werd er door de gemeente voor verschillende doeleinden *f* 7000 opgebracht. Zij ontving toen een legaat van *f* 3000 onder last van vruchtgebruik. De gemeente vergaderde eerst in de groote zaal van het Nutsgebouw in de Weerdjesstraat. In 1899 verzekerde men zich van een terrein voor eene nieuwe kerk. Het zilveren feest der gemeente werd 5 April 1903 nog in de Nutszaal gevierd. Met 1°. Aug. 1903 werd SLOTEMAKER emer. verklaard; hij nam op 26 Juli 1903 zijn afscheid, en vestigde zich

in Aug. 1904 te 's Gravenhage. Het nieuwe kerkgebouw aan de Rietsteeg werd 1 Nov. 1903 door hem nog ingewijd. De bouwkosten bedroegen ƒ 35000.

Kors Frederik Sparnaay, theol. doct. ber. van Meppel. Intr. 21 Febr. 1904.

De gemeente had in 1904: 434 leden, 139 catechisanten, 41 begunstigers. Men legde den grondslag tot een eigen vast fonds, daar het pred.-tractement niet langer door de Broed. wordt gewaarborgd. Een nieuw pijporgel zal weldra in de nieuwe kerk worden geplaatst.

OOSTERBEEK.

Voor de hier aanwezige Remonstr. werd in 1879 van Arnhem uit eene maandelijksche predikdienst ingevoerd. Sinds 1889 zorgt Oosterbeek voor zich zelve met veertien daagsche prediking en godsdienstonderwijs. Op dit oogenblik (1904) zijn er 33 leden. Een van de leden des bestuurs heeft zitting in dat van Arnhem. In Juli 1899 hebben de Heer en Mevr. J. C. van Bemmelen-Roland Holst, bij gelegenheid van hun gouden bruiloft, eene nieuwe spreekplaats met tafel en stoel voor het kerkgebouw geschonken.

LOCHEM.

In het begin van 1879 vereenigden zich eenige leden der Herv. gemeente met de Broed., voorloopig zonder eigen pred. Voor de onkosten van predikdienst en godsdienstonderwijs verleende de Broed. eene bijdrage van *f* 500, die bij het optreden van een eigen pred. tot *f* 600 zou verhoogd worden, zoo er geen landstractement tot dit bedrag verkrijgbaar was. De gemeente werd door de regeering erkend en den 15[en] Juli 1879 door prof. TIELE ingewijd. Reeds 9 Nov. 1879 kon door den pred. BOK het eigen kerkgebouw der gemeente ingewijd worden. De leden der gemeente hadden daartoe *f* 15,500 bijeen gebracht. Toen eene beraamde verbinding met Doesburg mislukte; kon de gemeente, die bij een rijkstractement van *f* 300 en eene toelage der Broed. van *f* 550, thans *f* 700 aan haren pred. uitkeert, beroepen:

ANNE KAREL ELIZA HORST, vroeger pred. bij de Ned. Herv. gemeente te Barchem. Intr. 30 April 1882. In 1888 ontving de gemeente een legaat groot *f* 500 van den heer Schutstal van Woudenberg, in 1891 *f* 2000 voor het kerkefonds en *f* 500 voor de diaconie van de wed. J. B. Broekmaal-Eggink. Op 7 Febr. 1904 werd het zilveren feest der gemeente huiselijk herdacht. Toen schonken de leden als feestgave eene bijdrage tot vernieuwing van het orgel, dat den 7[en] Mei 1905 op feestelijke wijze in gebruik werd genomen. Eenige dagen na dit feest betreurde de gemeente den dood van haren stichter en eere-voorzitter Mr. C. J. Sickesz.

In 1904 waren er 297 leden, 400 zielen, 69 catechisanten.

DOESBURG.

In 1877 vroegen eenige Remonstr. met enkele leden der Ned. Herv. gemeente onder leiding van Dr. A. Romeyn, rector van het Doesburgsche gymnasium, van de Broed. hulp bij prediking en godsdienstonderwijs. Oct. 1877 begon eene drieweeksche prediking. De kerk van Rott. schonk *f* 50 voor gezangboeken. In 1878 verhoogde de Broed. haar crediet tot *f* 600. In 1879 verbond de pred. Slotemaker van Arnhem zich voor één beurt 's maands en voorzag de pred. B. Cuperus van Zutfen in het godsdienstonderwijs. Het vertrek van Dr. Romeyn in 1880 was een gevoelig verlies voor de gemeente van 20 leden, 13 leerlingen en 79 begunstigers. Sedert kreeg de gemeente het gebruik van de Luthersche kerk om de veertien dagen. De pred. Bok trad hier 17 Oct. 1880 voor het eerst op. Het getal leden steeg tot 84 en dat der leerlingen tot 30. Eene poging om met Lochem verbonden te worden mislukte. In 1883, toen de pred. Slotemaker zijn maandelijksch optreden moest eindigen, werd aan den prop. J. H. de Ridder als voorloopig pred. de bediening der gemeente opgedragen tot 1885. In 1884 waren er 97 leden en 92 begunstigers. Zij had met eene toelage uit het legaat Bloem zich verzekerd een kapitaal van *f* 3000, en met eene jaarlijksche toelage van *f* 250 uit de kas der Broed. werd zij als gemeente erkend. De liederenbundel van den Ned. Protestantenbond werd ingevoerd en tijdelijk een vrouwenkoor opgericht. Den 4[en] April 1886 werd de prop. De Ridder vervangen door den prop. H. IJ. Groenewegen. Pogingen om een eigen kerkgebouw te stichten in een huis, dat men koopen wilde, mislukte. Men beproefde de voor dien aankoop toegezegde *f* 6000 te bestemmen voor een fonds tot grondslag voor een pred.-tractement, maar ontving slechts *f* 241. Het geheele plan om eene leening

te sluiten van 3 % onder rentewaarborg der Broed. moest worden opgegeven. De Evang. Luth. pred. te Doetichem Muller en daarna de pred. Van Bemmel Suyck van Keppel voorzagen in het godsdienstonderwijs, na GROENEWEGEN's vertrek 21 Aug. 1887. Na den dood van Van Bemmel Suyck, heeft de pred. HORST van Lochem zich met het godsdienstonderwijs belast. De prop. H. P. SCHIM VAN DER LOEFF G.LZN. trad als waarnemend pred. op in Sept. 1904.

In 1904 waren er 43 leden, 65 zielen, 15 leerlingen.

ZALTBOMMEL.

De eerste pred. van Bommel was HENR. LEO [1]), medegeciteerde voor de Nat. Synode en de eenige van hen, die 3 Juli 1619 de Akte van stilstand teekende. Men beschouwde hem als een krachtigen steun voor de Remonstr. Hij bleef in brieven zijne genegenheid tot de Broed. betuigen nog zeven jaren lang, maar ging in 1630 formeel tot de Contra-Rem. over en werd pred. te Buren. NIELLIUS zeide van hem: dat niet alleen de vrouwen, maar ook de wijn de wijzen doet afvallen (Brandt, Hist. d. Reform IV, blz. 64 v. Stichting I blz. 62, Rott. Hss. N°. 1549).

De andere, die destijds de gemeente bediende en mede Remonstrantsch-gezind was, JOH. NARSIUS, had reeds in het begin van dit jaar zijn ontslag genomen. Ook de pred. der Fransche regementen alhier, WILH. REMAUTIUS, was Remonstr.-gezind en werd in Sept. 1619 door de Geldersche Synode afgezet.

NARSIUS was voor Amsterdam kweekeling van het Statencollege in 1605, en ondervond een der eersten den last der inquisitie. Zelf uit den dienst gescheiden, had hij de Akte van stilstand niet geteekend. Daarom besloot men in de Goudsche Synode (Aug. 1620) — hij hield zich toen te Rotterdam op — „dewijl hij altijd een schadelijk man en een bijzonder roervink der Remonstr. factie geweest was", bij de Synode van Gelderland op zijn afzetten aan te dringen, en hem ter plaatse waar hij woonde stilstand te doen teekenen. In de Rotterdamsche Synode van Juli 1621 werd weder over hem gesproken. Men zeide, dat hij het land doorreisde, overal Remonstr. boeken en geschriften strooiende en verkoo-

[1]) Vgl. over de Hervorming in Zaltbommel: J. G. R. Acquoy, *Joh. van Venraay*. 1873.

pende; de Geldersche Synode had zijne afzetting onnoodig geacht en de Akte van stilstand was toen nog door hem niet geteekend. De burgemeester van Rott. beloofde, zoo hij zich daar onthield, die teekening te bevorderen. Ook uit de „Memorie van zeker accoord, gemaakt met NARSIUS 20 Mei 1620", blijkt, dat hij Remonstr. schriften verkocht in overleg met de Direct. der Broed. Zijn bedekte naam was Hans van der Ast. Uit eene andere Memorie van zekere Handelingen eeniger gedeputeerden (der Direct.) met NARSIUS, 5 Maart 1621, blijkt tevens, dat hij met die schriften ook buiten 's lands tot verkoop reisde en ze derwaarts zond (Stichting I, Bijl. 4.)

In de verg. der Direct. te Antwerpen van 9 Juli 1621 kwam van hem een verzoek in om lid te worden van de Broed. Dit werd in handen der nieuwe Direct. gesteld, doch met bepaling, dat men, dewijl zijne huisvrouw van goede middelen was, zijn dienst gratis zou gebruiken. In eene der vergaderingen der Direct. binnenstads van het laatst van Aug. en het begin van Sept. 1621, hernieuwde hij zijn verzoek, met verlangen om in den dienst gebruikt te worden. Het werd goedgevonden, met bijgaande vermaning over de „precipitantie van zijn spraak", en bedenking of het niet beter ware, dewijl hij nog in verscheiden steden openlijk wandelen mocht, dat hij zonder prediken goede diensten deed. Ook maakte men, mede om de fortuin zijner vrouw, bepalingen omtrent zijn traktement, waarop hij zich niet finaal verklaarde.

Den 26en Maart 1622 werd hij gevangen ten huize zijner huisvrouw te Rott., CORNELIA SPIERINGS, waar men een ander pred. zocht. Hij had zich toen tot de medicijnen begeven en was in Frankrijk dokter geworden. Na weken lang gevangen gezeten te hebben, ontkwam hij, door aan des cipiers dochter, onder schijn van boert, de sleutels te ontnemen en haar, benevens zijne vrouw, die hem was komen bezoeken en van zijn voornemen wist, in zijne gevangenkamer op te sluiten. Weinige dagen daarna kwam hij te Maasland bijna in handen.

Sedert begaf hij zich buiten 's lands naar Hamburg, Frederikstad, Kopenhagen en Dantzig, waar hij ettelijke jaren bleef, „meer werk makende van de poëzie dan van de theologie, die hij ten eenemale liet varen". Hij werd lijfarts en geschiedschrijver van Gustaaf Adolf. Hij was dichter in het Nederlandsch, Fransch en Latijn. Hij stierf in 1637 als buitengewoon Raad van Ned.-Indië (Vgl. Biogr. woord. d. Nederl.).

Remautius raakte in het laatst van 1620 of het begin van 1621 gevangen, en werd onder andere door geldelijke hulp van die van Bommel verlost. Hij hield zich in Juli 1621 nog te Amst. op, was toen nog niet tot lid der Broed. aangenomen en had, op klachten deswege, in Amst. toezegging van traktement gekregen. In de Verg. van 9 Aug. 1621 te Antwerpen kwam van hem verzoek in om aangenomen te worden en commissie te krijgen. Het eerste werd toegestaan, het tweede in handen van de Binnenl. Direct. gesteld. In het laatst van Aug. of het begin van Sept. was hij naar Holstein vertrokken. Hij had toen heimelijk de gemeente te Alkmaar bediend, kwam te Tonningen met zijne bruid Marytje Adriaans, en werd aldaar „bij een Pfarherr getrouwd". Naar Frederikstad zou toen geschreven worden „acht te geven op hem en Engelrave en anderen, die gezegd werden daar te zijn of te zullen gaan, opdat zij anderen, die geoordeeld mochten worden van meerder suffisantie, nutter en stichtelijker te zijn, niet preoccupeeren".

In de Verg. van 10 Juli 1621 te Antwerpen werd in een brief van Bommel verhaald „de sobere staat der kerk, en dat dezelve genoegzaam vergaat"; dat er geene vergaderingen gehouden en geene collecten ingezameld worden, ter oorzaak van de onbekwaamheid en het kwaad bestier van Henr. Oosterhaern. Toen heeft Paludanus commissie gekregen tot den dienst. In 1621 bracht Bommel ieder kwartaal *f* 75 op, evenals Tiel en Schoonhoven. Toen werd voor de drie laatste maanden L. Molanus, voormaals pred. te Woubrugge, hier in commissie gesteld.

In 1622 zaten de Remonstr. in den zomer alhier ten eenenmale stil. In Juni 1623 schreven WTENBOGAERT en EPISCOPIUS in een brief uit Parijs aan VAN DEN BORRE „over de Bommelsche ergernissen, om de gemeenten daartegen te wapenen". In 1624 liet de Verg. in de schuilplaats Bommel vacant. Voor het halfjaar van 1630, beginnende met Juni, werd bij continuatie aan ABR. LA FAILLE opgedragen, met de bediening van Gorinchem somtijds Bommel te bedienen. Hij zette dit voort tot in 1631, toen hij zich met der woon naar Den Briel begaf en in 1632 de eerste vaste leeraar van Vlaardingen werd. Hierna stelden de Gecommitteerden tot de vaste verzorging der kerken in Maart 1632 N. HARTZOEKER tot leeraar van Bommel aan; maar deze gemeente was tot hem niet genegen. Hij werd te Oudewater geplaatst en in zijne plaats te Bommel gesteld:

DANIEL JOHANNES SNECANUS. Reeds in 1636 was hij tot de bediening dezer gemeente aangezocht, maar had dit toen afgeslagen. Destijds was hij van Leiden met der woon naar 's Hage vertrokken, vandaar begaf hij zich 19 Aug. 1642 naar Rott., op verzoek van den kerkeraad dier gemeente, welke zeker huis aanwees, door hem te bewonen tot Mei 1643. Toen vertrok hij naar Bommel. In 1648 nam hij, op verzoek der Gr. Verg., met NAERANUS op zich, de Kerk. Historie van WTENBOGAERT in het Latijn over te zetten. Als hij in 1651 reeds lang vier boeken vertaald had, werd goedgevonden, dat hij ook het vijfde zou overzetten en „in het werk insereren de acten, welke in het Historisch Verhaal en in de Synodale schriften van woord tot woord te vinden zijn". In het volgende jaar gaf hij kennis, dat die arbeid volbracht was, en verzocht, „dat zijn werk eerstdaags onder de persse komen mogt". Daarover zouden de Direct. delibereren. Sedert komt zijn naam in de Handel. der Gr. Verg. niet meer voor. Hij praktiseerde te Bommel ook als med. doct., en schoon er een Gymnasium Rectorale was, had men SNECANUS toegestaan commensalen te houden, die hij instrueerde in het Latijn,

Grieksch, Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch, Arabisch enz. Onder zijne leerlingen zijn geweest GER. HEEMSKERK, daarna pred. te Zoetermeer, te Alkmaar en te Nieuwkoop, en zijn kleinzoon JOAN. SNECANUS, later pred. te Gouda. Hij stierf in bijna 75-jarigen ouderdom en werd te Bommel begraven (Bibl. Rem. Geschr., blz. 170).

EVERHARDUS HOLLINGERUS, prop., wiens beroep, reeds een geruimen tijd te voren gedaan, in de Gr. Verg. van Juli 1656 werd goedgekeurd. Hij werd in 1660 te Brielle beroepen.

NICOLAAS LACHTEROP, werd 4 Sept. 1657, op klachten van de gemeente, ontslagen van zijn dienst te Amersfoort. Hij was als pred. van Bommel in de Gr. Verg. van 1660. Hij verliet deze gemeente zonder order of voorkennis van de Broed., waarschijnlijk in 1663; immers in de acta van de Verg. van dat jaar staat zijn naam wel als pred. van Bommel onder de aanwezigen, maar in diezelfde Verg. werd BREMER tot de bediening der gemeente gesteld. In 1669 werd hij in de Gr. Verg. genoemd, als nevens de studenten den Cur. ten dienste staande voor de bediening der vacante gemeenten. Hij schijnt toen te Moordrecht gewoond te hebben, daar zijn naam voorkomt op de lijst der presenten, nevens die van den pred. van Moordrecht.

JOHANNES COENRAADSZ. BREMER Senior. Hij was nog pred. te Nieuwpoort, toen men daar in zijne plaats een ander beriep; de Gr. Verg. stelde hem daarop de gemeente van Bommel voor, als de gemakkelijkste voor zijne jaren en zwakheid. Hij nam dit aan, onder voorwaarde, dat hij, te Bommel gehoord zijnde, daar vrijwillig wierd beroepen. De Verg. van Juni 1665 woonde hij nog als pred. dezer gemeente bij, maar in die van Mei 1669 werd over het tractement zijner weduwe gesproken. In diezelfde Verg. werd opgemerkt, dat Bommel, nu een geruimen tijd zonder bediening geweest zijnde, noodzakelijk diende verzorgd te worden. De Verg. droeg aan den Cur. op, zorg te dragen dat de gemeente om de drie à vier weken zou bediend worden. In 1670 legde zij den voormaligen pred. van Bommel,

HOLLINGERUS, die toen naar Buren en Beusichem werd verplaatst, op, nevens deze gemeenten ook die van Bommel te bedienen, en werd ook haar nog gerecommandeerd iets te contribueeren tot ontlasting der Broed. In dezelfde Verg. echter heeft J. VAN LEEUWEN (behuwdzoon van Is. PONTANUS) „de predikplaets van Bommel aan de Soc. vereerd". Sedert wordt zij zelfs onder de vacante gemeenten niet meer vermeld, en haar naam nog slechts eenmaal in 1672 genoemd, als genoemde VAN LEEUWEN werd verzocht, „zich te informeeren op de lasten der predikplaets te Bommel". In 1705 werd op 3 Febr. de Arminiaansche kerk, staande in de Nonnensteeg, door afgevaardigden van de vroedschap bezocht, om te onderzoeken in hoeverre dit gebouw ten meeste dienste en voordeel der stad kon worden hersteld. Het dak werd gedicht en een afdak gemaakt.

BUREN EN BEUSICHEM.

Te Buren werd ALB. ARN. HUTTENUS in 1616 van Neerbosch beroepen door de gravin weduwe van Hohenlo, die het graafschap Buren in den naam van Philips Willem van Oranje bestuurde. Hierover ontstond verdeeldheid in de gemeente, dewijl sommigen meenden, dat de gravin zich in het kerkelijke te veel aanmatigde, en vooral omdat HUTTENUS het Remonstr. gevoelen toegedaan was. Toch had het beroep voortgang en werd hij in den dienst der gemeente bevestigd.

De tegenpartij zocht sedert hem te doen afzetten en een pred. van het Contra-Rem. gevoelen te erlangen. Zoo lang de gravin en haar broeder Philips Willem leefden, was dit vruchteloos; maar toen na zijn dood prins Maurits het graafschap erfde (1618), werd den misnoegden toegestaan pred^{n}. van de omliggende plaatsen, die hun gevoelen waren toegedaan, bij beurte nevens HUTTENUS te Buren te doen prediken. Daartegen requestreerde de kerkeraad, maar reeds den 22^{en} Maart werd aan de vergunning gevolg gegeven. HUTTENUS werd in Jan. van het volgende jaar door gedeputeerden der Delftsche Synode in zijn dienst geschorst tot het einde der Nat. Synode, met de bepaling, dat hij elders beroepbaar zou zijn, zoo hij zich aan de Synode onderwierp en zich met de klassis en de kerk verzoende. Tegelijker tijd werd de pred. van Beusichem THEOD. BOOM door de gedeputeerden afgezet.

In 1621 werd de bediening van Buren en Beusichem, benevens die van Wijk opgedragen aan SCHOTENUS en A STEDUM. Toen werd de opbrengst der beide eerste gemeenten te zamen geschat op ƒ 40 in het kwartaal, hetwelk voor ieder gelijkstond met de opbrengst van Wijk en van Bunschoten. In Nov. 1629 werd HENR.

OOSTERHAERN tot de bediening dezer gemeente gesteld, weder in combinatie met Wijk. Bij de verzorging der kerken voor het laatste halfjaar van 1630, werd Veenendaal nog opgenomen in deze combinatie en zij opgedragen aan:

JOANNES MEIJLINGIUS, die ook den 18en Aug. 1632 als vast leeraar werd gecontinueerd in de bediening van Wijk, Buren en Beusichem. Hij was voormaals pred. te Genemuiden en in 1618 door gedeputeerden afgezet. Van de afgezette Overijselsche predn. was hij met ARSENIUS de eenige die stilstand teekende. Later herriep hij echter. Eenigen tijd onthield hij zich nu te Genemuiden, zich onderhoudende met brouwen, totdat men hem daar niet langer duldde. Toen week hij naar Grol en kwam daarna weder binnen 's lands, ten dienste der Remonstr. gemeenten. In 1621 beschreven tot de tweede Verg. te Antwerpen (6—9 Febr.), kon hij daar niet komen wegens de gevaarlijkheid der reize uit Overijsel, maar verscheen den 24en Febr. en werd toen het drukken der Confessie op zijn verzoek uitgesteld, totdat ook hij ze gelezen en mede aangenomen had. In de drie laatste maanden van dat jaar bediende hij Genemuiden, Kamperveen, Kuindert en Vollenhoven, in Juni, Juli, Aug. en Sept. 1624 Herven.

Als vast leeraar van Wijk, Buren en Beusichem, bediende hij voornamelijk de beide laatste gemeenten en de eerste slechts in combinatie met haren eigen leeraar.

ASSUERUS POLLIO, waarschijnlijk hier geplaatst na 1637 van Noordwijk. Althans in de Handelingen der Z.-Holl. Synode, gehouden te Rott. 1641 wordt in Art. 78 van hem gesproken als „en vóór- en na de Synode in verscheidene plaatsen, en laatst te Buren, Remonstr. pred. geweest zijnde". Toen berichtten de gedeputeerden der Synode, „hoe dat hij de Remonstr. ketterij verlaten heeft en met de Gereform. kerk te Buren en de Deputaten Synodi Gelriae, aan welke hij zich eerst heeft aangegeven, gereconcilieerd is en tot een lidmaat met behoorlijke order en satisfactie opgenomen, en van de Ed. Mog. Gecommit-

teerde Raden getracteerd is voor dit jaar met *f* 450". In het volgende jaar besloot de Synodus, Art. 43, „subsidium voor hem van Hun Ed. Groot Mog. te verzoeken, en in 1643 (Art. 43) gevorderd tot den kerkedienst, heeft hij de Synodus voor hare gunst bedankt".

JOHANNES FABRITIUS, prop. (sedert 1650). Was pred. van Buren Aug. 1652. In de Gr. Verg. van 1663 werd den 22^en^ Mei op hem een beroep naar Nieuwpoort uitgebracht en goedgekeurd, als de pred. van Nieuwpoort BREMER naar Bommel zou ber. zijn, hetwelk geschiedde.

ADAM VAN ROJESTEIN, prop., werd in de Gr. Verg. van 1664 den 24^en^ April hier ber. en dit beroep toegestaan onder de conditie, dat hij, zoo lang hij hier pred. was, boven zijn prop.-traktement niet meer zou genieten dan de gemeente hem zou toeleggen. In Juni 1665 werd hem door de Gr. Verg. gelast de gemeente te Tiel bij nood te bedienen, en ten volgenden jare den Cur. bevolen „zorg te dragen, dat hij op alle vaceerende plaatsen, zonder eenige faute, voor het doen van beroep gehoord worde". In ditzelfde jaar werd hij te Noordwijk beroepen.

De Buitengewone Gr. Verg. in Nov. 1666 gehouden, besloot aan deze gemeenten voortaan prop^n^. te verschaffen, in commissie van zes maanden. Toch hebben Buren en Beusichem nog twee eigene leeraars gehad, te weten:

HENRICUS BIJSTERUS, WILH. fil., prop. Hij had Kampen met den prop. PAAUW bij beurten bediend en in deze gemeenten slechts acht weken gestaan, toen in de Gr. Verg. van 1669 den 22^en^ Mei gecommitteerden van Noordwijk goedkeuring verzochten van hun beroep op hem. Hierover vielen vele deliberatiën, meest omdat een deel der gemeente van Noordwijk tegen het beroep doleerde als onwettig gedaan; maar het werd ten laatste door de Verg. toegestaan. Zij droeg toen de bediening van de gemeenten op aan:

EVERHARDUS HOLLINGERUS van Den Briel, die daar om de lucht niet wèl kon aarden, en op zijn verlangen om zijne herstelling te beproeven, voor één à twee maanden te Buren

en Beusichem geplaatst en in de Verg. van Juni 1670 met volkomen genoegen herwaarts verplaatst werd, met last om ook de gemeente van Bommel te bedienen.

Zijn dienst ging in met 1°. Juli. Maar in Juli 1671 moest de Gr. Verg. „die van Buren en haer bygevoegen" vermanen aan HOLLINGERUS het tractement te betalen, dat zij gewoon waren op te brengen, dewijl de Broed. anders genoodzaakt zou wezen hem te verplaatsen. Toen werd hij, tevens met vier andere predn. van kleine gemeenten, voor de vacante plaatsen ter beschikking van den Cur. gesteld. Maar reeds in Nov. van ditzelfde jaar had deze ook zijne gemeenten te bezorgen, wegens eene ziekte, aan welke hij stierf. Door de Gr. Verg. van 1 Dec. 1671 werd in de bediening van Buren voor Kersmis voorzien, „om die gemeente weder op te wekken". Later (in Mei 1674) werd hun, die te Tiel den dienst zouden waarnemen, opgelegd, dit ook zooveel mogelijk te Wijk en Buren en Beusichem te doen, en in de Verg. van Juli 1676 nam de pred. van Tiel (BORREMANS) aan: „de overige ledematen te Buren en Beusichem van tyt tot tyt aan te spreken naar zijne gewoonte, en te Tiel te communiceeren".

NIJMEGEN.

In 1617 waren te Nijmegen vele Remonstranten. De Contra-Remonstrantgezinden wilden een geestverwant beroepen. De afgevaardigden der Staten brachten 26 Aug. een accoord tot stand, dat om den anderen Zondag een Remonstrant en een Contra-Remonstrant in de Groote kerk zouden optreden. Toen daarop Sebastiaan Damman te Nijmegen kwam, vergaderden de Remonstranten ten huize van den waarnemenden burgemeester Weevering. Men eischte nu verandering der stadsregeering, in welke negen Remonstr. gezinden zaten. Daar de burgemeester in deze omstandigheden niet wilde vergaderen, zond de stadhouder van Gelderland afgevaardigden naar Nijmegen, waarbij het bleek, dat met de Contra-Remonstranten geen vergelijk te treffen was (Kroniek v. h. Hist. Gen. te Utrecht 1870, blz. 52 vv.)

In Nijmegen verloren de Remonstr. veel doordat prins Maurits in Jan. 1618 de regeering veranderde. In ditzelfde jaar werden al de predn. van Nijmegen, GER. LIVIUS, JOH. COITSIUS en HENR. LEFLERUS afgezet. Zij teekenden de Akte van stilstand, herriepen, maar weken daarna van de Remonstr. ganschelijk af, teekenden de canones der Nat. Synode en werden weder predn. onder de Contra-Rem. Dit geschiedde bij een verdrag te Nijmegen, onder den naam van het Nijmeegsche accoord bekend, den 7en Maart 1623 (Stichting I, blz. 274). Zij sleepten een groot deel der gemeente naar zich ter kerke bij de Contra-Rem. De overige hadden een weêrzin in dat verdrag, hetwelk bij de Broed. groote droefheid en verontwaardiging verwekte, te meer nadat het voorbeeld ook door sommige Stichtsche predn. en MEILING van Arnhem gevolgd was.

In 1621 werd de gemeente bediend door DAN. WITTIUS, voormaals pred. te Schoonhoven, wien ook de bediening voor de drie laatste maanden bij continuatie werd opgedragen. Toen werd het inkomen der gemeente, gelijk met Haarlem, Amersfoort en Kampen, op *f* 200 ieder vierendeel jaars geschat. WITTIUS bleef hier in de bediening, die hij nog vervulde, toen in Maart 1622 zijn huis te Rott. doorzocht en de Almanakken gevonden werden, die aan velen zooveel gevaar en moeite baarden (Stichting I, blz. 216, II, 281). De voornaamste litmaten bleven toen uit zijne predikatiën, waarom de Direct. meenden, dat hij eenigen tijd in zijn dienst moest stilstaan. Doch hij bracht teweeg, dat eenige opzieners en litmaten de Direct. verzochten, dat men hem nog voor een tijd te Nijmegen zou laten. Men sloeg voor, dat hij eenigen tijd uit het land zou trekken; doch hij wees dit af, en men zag de zaak in. Na de ontdekking der conspiratie tegen het leven van Maurits, week hij voor een tijd uit het land (April 1623). In 1624 bediende hij echter Nijmegen weder, en bleef daar tot hij in 1632 te Gouda werd geplaatst (Stichting II, blz. 35, 109, 108. Brieven van Wtenb., III, blz. 3, 296, 307).

In de vergadering der Direct. tot verzorging der kerken van Oct. 1631 gaf hij te kennen, dat hij liever in Holland dan in Gelderland zou dienen, maar om de affectie van velen te Nijmegen, dáár wilde blijven. Tevens verklaarde hij, dat de gemeente niet meer dan *f* 400 's jaars kon opbrengen. Toen ~~RIJCKEWAERT~~ Wittius te Nijmegen zijne verplaatsing naar Gouda bekend maakte, namen sommige der gemeente daarin geen genoegen, maar andere waren tevreden. Hij zelf maakte nu daartegen zooveel bezwaar, dat die van Gouda hem de bediening opzeiden. Spoedig echter knoopte hij de onderhandeling daar weder aan, en vertrok derwaarts. Hij werd provisioneel voor een half jaar door Gouda aangenomen op 1 Mei 1632.

Intusschen was op 1 Maart 1632, toen ALB. HUTTENUS de bediening van Rott. als eigen leeraar aannam, hem

toegestaan eenige maanden als bij leening te gaan „naar Nimwegen, zijne vaderlijke stad, aan welke hij zeide grootelijks verbonden te zijn, om de zaak der Remonstr. (die de broeders wisten tot Nimwegen in misverstand geraakt te zijn) aldaar wat te regten en in ordre te brengen". Daarop kwam den 17en Aug. bij Direct. het verzoek van Nijmegen in, „dat HUTTENUS haer te eenemaal als ordinaris leeraar mogt bijblijven", maar werd dit om zijne verbindtenis aan Rott. geweigerd, doch vergund, dat zijne leening tot Mei 1633 zou duren. Zij duurde echter tot op het vertrek van EPISCOPIUS van Rott. in Oct. 1634. Toen werd te Nijmegen als vast leeraar gesteld:

WILHELMUS ISFORDING, die van Noordwijk naar Nijmegen werd geplaatst. Hij eindigde zijn dienst alhier waarschijnlijk met zijn dood in 1649, toen:

ALBERTUS HUTTENUS van Amst. herwaarts kwam. Hij werd reeds in, misschien vóór 1658, door propn. in zijn dienst ondersteund, en emer. 19 Maart 1659, om zijn hoogen ouderdom en indispositie, met erkenning van zijn langdurigen en moeilijken arbeid ten dienste der Broed. Deze besloot „hem ten eerste te voorzien van eenen assistent of, op het beroep van de Nijmeegsche gemeente, van een collega, om of alleen of nevens Z. E. (naar dat het hem zou gelusten) den dienst waar te nemen". Hij stierf, 76 jaar oud, den 25en Oct. 1663.

PETRUS DE KAEY (of VAN DER KAEY), prop. 1659. In 1666 verzocht hij reeds geholpen te worden in zijn dienst, die hem te zwaar viel om zijne zwakheid en de menigvuldige predikatiën, die hij te doen had. Men vond goed een prop. voor twee maanden te zenden, en dezen dan, zoo het noodig was, weder door een ander te doen vervangen. In 1667 verlangde hij, om de langdurige zwakheid en gevaarlijken staat zijns lichaams, door een prop. ten minste voor een halfjaar geassisteerd te worden, of dat, „door ordre van de Broed.", de wekelijksche Vrijdags-predikatie in den toekomenden zomer wierd afgeschaft. Men stond het eerste toe. In de Verg. der subsidieerende kerken,

4 Sept. 1668 werd besloten FRANCONIUS van Moordrecht te verzoeken, om voor eenige weken naar Nijmegen te gaan, tot assistentie van De KAEY, mits dan Moordrecht intusschen door die van Gouda bediend wierd. DE KAEY presenteerde in 1671 de kapitalen van zijne kerk, beloopende omtrent *f* 1400 en nog eenige penningen die te wachten stonden, aan de Broed. op te brengen, mits dat door haar de defecten der gemeente bij de Soc. in het toekomende gedragen wierden. Daarop zou nader gelet worden.

In 1675 hadden de vijanden ook te Nijmegen zooveel ellende aangericht, dat daarvoor, evenals voor de groote lasten der Broed., binnen drie maanden een generale collecte in alle gemeenten zou geschieden. Te gelijker tijd verzocht en verkreeg DE KAEY, dat alle jaren ten tijde der Gr. Verg. voor twee of drie Zondagen een prop. zou gezonden worden naar Nijmegen, op kosten van de Broed., onder conditie, dat DE KAEY, ondertusschen in Holland predikende, zou reizen op eigen kosten.

De effecten werden in 1671 niet door de Soc. overgenomen (zie 1705 en 1706). DE KAEY verzocht nog in 1687 van de Gr. Verg., dat hij voor het toekomende vanwege de gemeente van Nijmegen, in plaats van *f* 250, *f* 350 jaarlijks zou mogen trekken, hetwelk hem werd toegestaan.

In 1693 werd aan de gemeente op haar verzoek vergund om, gedurende de zwakheid van DE KAEY, met een prop., op kosten van de Broed., geholpen te worden. Hij maakte daarvan echter geen gebruik, doch verzocht in 1694 hetzelfde, met belofte van zich zooveel mogelijk te verkloeken. Sedert werd hem dit jaarlijks op zijn verzoek toegestaan tot 1703, toen hij, na herhaald verlangen, emer. werd verklaard. Nu werd tevens door de gemeente verzocht, dat zij voortaan door prop^{n}. ten koste van de Broed. mocht bediend en met eene extraordinaire jaarlijksche subsidie ondersteund worden. Dit laatste werd afgeslagen, en toegezegd, dat men haar dienst zou bezor-

gen zooveel als mogelijk zou zijn, met bevrijding van reiskosten, doch alleen voor dat jaar. Een zelfde besluit werd verder jaarlijks genomen en zij van drie tot drie maanden door prop^{n}. verzorgd, in 1705 met bijvoeging, dat zij haar kapitaal van *f* 396.5, dat onder haar in kassa was, op interest stellen zou, en in 1706 met uitnoodiging om hare kapitalen in handen der Soc. te stellen. In het volgende jaar geschiedde daarvan de opdracht. op eenige conditiën, maar deze werd niet door overgifte gevolgd.

In 1719 werd Nijmegen, gelijk Amersfoort, als een buitenpost der Curateele beschouwd, en den prop^{n}. voor de dienstvervulling aldaar eene tegemoetkoming van een rijksdaalder elke week van wege de Broed. verstrekt. Deze verklaarde in 1720, dat zij niet van plan was de gemeente af te snijden maar naar vermogen haar zou bezorgen. Zij is dan ook tot in 1724 door prop^{n}. bediend, waarna zij, om de schaarschheid van deze en het klein getal leden (3 à 4), eenigen tijd onbediend gebleven is.

In 1725 werd gelezen een brief van den heer Doeleman uit Nijmegen, die wenschte te weten, aan wien hij rekening wegens de kerkepenningen van vele jaren doen zou, en waar de penningen, de kerk, enz., zouden blijven. De kerkeraad van Amst. werd toen gemachtigd om de zaak af te doen. Deze rapporteerde in het volgende jaar, dat zij de zaak nog niet ten einde had kunnen brengen, maar in 1728, dat, niettegenstaande hun request aan hh. burgemeesteren van Nijmegen, deze besloten hadden: „den tydelyken rentmeester hunner stad te gelasten om de Remonstr. kerk publiek te verkoopen, en de penningen in zyne rekening te verantwoorden; voorts om eene obligatie van *f* 300, aan de Remonstr. gemeente van Nijmegen toebehoorende, op den naam van burgemeesters over te schrijven, en alle gelden der gemeente in 't stads rentambt over te brengen; dat de Remonstr. gemeente in 't vervolg wederom komende aan te groeien zoodanig, dat daaronder naar behooren dienst zal kunnen

worden gedaan, aan haar alsdan alle de voorsz. penningen zullen worden gerestitueerd en aan haar gepermitteerd, eene andere behuizing binnen de stad te koopen en die tot den dienst eener kerk te approprieeren op den vroegeren voet, zullende inmiddels de revenu der voorsz. penningen mede gebezigd worden tot ondersteuning van zulke behoeftigen, als nog van de gemeente mogten overig zijn, of in 't vervolg tot armoede mogten komen vervallen". De kerk werd in het laatst van 1727 verkocht aan eenige Doopsgezinden voor *f* 1325, en door deze en hunne nakomelingen sedert 1728 gebruikt voor hunne godsdienstige samenkomsten. De opene ruimte, waaraan de kerk aan het einde van een straatje ligt, heet nog „de Arminiaansche plaats" (Zie Guijot, Bijdr. tot de gesch. der Doopsgez. te Nijmegen 1845).

In 1796 stelde de pred. VAN REES eene reclame van de kerk en goederen te Nijmegen voor, en werd dit gerenvoieerd aan de Soc.-Comm. Deze rapporteerde in 1797. Zij herinnerde de bedenkingen in 1727 ingebracht tegen de naasting van kerk en eigendommen door den Raad der stad, het antwoord der regeering, waarbij zij den onbetwistbaren eigendom op een en ander, als toebehoorende aan eene vervallene gemeente binnen hare stad, pretendeerde, en hoe eene obligatie van de kerk, bij de kerk van Rott. bewaard en in 1775 ontdekt, aanleiding gaf tot pogingen, om haar met de interessen voor de Soc. te secureeren, maar zonder gevolg. Nu werd door de Comm. geadviseerd om van den Raad der stad Nijmegen terug te vorderen eene som van *f* 2300, benevens de interessen. Dit werd goedgekeurd en de uitvoering aan de Comm. opgedragen. Zij rapporteerde in 1798, dit opgedragen te hebben aan haar medelid A. STOLKER, en dat de papieren betrekkelijk de vordering in handen van den Adv. Lotichius gesteld waren. Maar in 1799 berichtte zij, dat de Raad haren eisch had afgeslagen en adviseerde tot een request aan het Vertegenwoordigend Lichaam der Republiek in 1800, dat zij naar de ordinaire Justitie ver-

wezen waren, en nu dubiëerden, of het geraden ware, de zaak daar te vervolgen. Dit werd in overleg met Amst. en Rott. door de Verg. aan haar oordeel gedemandeerd. In 1801 adviseerde zij, met de vervolging der zaak voor de Justitie nog te wachten. Telken jare werd dit advies vernieuwd en gevolgd tot 1810, toen, bij den overgang van Nijmegen aan het Fransche Rijk 16 Maart, zelfs het uitstel niet meer noodig werd geacht.

TIEL.

ALLARDUS DE VRIES, pred. alhier, werd 4 Oct. 1618 door de Synodale gedeputeerden afgezet. Hij onderteekende de Akte van stilstand en „nam de neering der kruidenerij bij der hand, waarin het hem eerst tegen liep, maar daarna wel ging".

In de Verg. te Waalwijk kwam 5 Aug. 1619 een anonieme brief, uit naam of van wege deze gemeente, verzoekende: „aparte predikatie", en wel „door een man van beleid, die de gemeente wel informeere van de redenen der afzondering". Tevens wees de brief „personen aan, aan welke men de pred^{n}. vrijelijk mogt adresseren". Men meende iemand te moeten zenden om den goeden ijver te voeden, en zou nader zien wien men daartoe bestemde. Voor de drie laatste maanden van 1621 werd aan de gemeente bij continuatie den dienst geschonken van N. HARTZOEKER. Tiel contribuëerde toen, evenals Schoonhoven en Bommel, *f* 75 in het kwartaal.

In 1622 was, volgens BRANDT, het getal der Remonstranten „ongelijk sterker" dan te Arnhem, en „liet men hen aldaar in stilte begaan". Den 19^{en} Mei 1623 schreven EPISCOPIUS en WTENBOGAERT aan GREVINCKHOVEN, „dat het toen Tiel tamelijk wel ging, alwaar RODINGENUS JR. het beste deed, en men hoope had dat ALL. DE VRIES zich niet tot het Nijmeegsch accoord zou voegen". In 1624 werd aan L. MOLANUS de bediening dezer gemeente opgedragen, en in 1630 voor het halfjaar, beginnende met Juni, H. HOLLINGERUS hier gesteld. Deze wenschte te Alkmaar te blijven, maar werd verzocht zich met Pinksteren te Tiel te laten vinden, opdat deze „ijverige gemeente niet te lang onvoorzien bleve". In 1632 beloofde Tiel voor het gemeen jaarlijks *f* 300 te zullen opbrengen, zijnde evenveel als het consent van Arnhem, het dubbel

van dat van Bommel. Toen werd hun als eerste vaste leeraar toegevoegd dezelfde:

HENRICUS HOLLINGERUS. Hij was voormaals pred. te Grave en uit het gebied van Grave ter Nation. Synode geciteerd, die hem eenmaal om zijn vrijmoedig antwoord drie uren als gevangen hield. Ook zijn ambtgenoot te Grave PALUDANUS was Remonstrantsch. Hij werd met de andere geciteerden naar Waalwijk gebracht en kwam van daar met LOMANNUS te Antwerpen (na het scheiden der tweede Verg.) den 24en Febr. 1621, waar toen eene Verg. van de Directn. gehouden werd, om hun de Confessie voor te lezen en hunne bedenkingen te hooren. Zij hadden enkele aanmerkingen, die tot verbetering leidden, en op hun voorstel werd de Confessie door EPISCOPIUS met een epilogus besloten. Voor de drie laatste maanden van 1621 werd hem de bediening van Amersfoort, Bunschoten en Woudenberg opgedragen. De Verg. in de schuilplaats stelde hem met VAN DEN BORRE, LANSBERGEN en SAPMA aan tot provisioneele klassikale gedeputeerden, aan wie onder andere „de bezorging der kerken en de correspondentie" werd opgedragen. Hij nam toen voor vier maanden de bediening van Alkmaar, Wormer en Schoorl aan. Den 27en Nov. 1629 werd hij in commissie van Schoonhoven naar Alkmaar verplaatst. In 1634 werd hij nog beboet en met inkwartiering van soldaten belast (Stichting II, blz. 320). In Aug. 1642 was hij op de Generale Verg. te Amst.

In 1642 was de gemeente al vacant, toen SNECANUS er predikte en OUWENS er verwacht werd.

BERNARDUS CRAEIJVANGER, med. doct. In 1657 verklaarde hij het onvermogen der kerk, om meer dan zij reeds geconsenteerd had voor het gemeen op te brengen. Hij werd ber. te 's Gravenhage, waar hij in Dec. 1658 kwam.

CHRISTOPHORUS WITTIUS, ber. van Zwammerdam 1659. Onder zijne bediening werd (1666) door de Soc. besloten, dat die van Tiel nu voortaan hun eigen pred. zouden te onderhouden hebben. In Juli 1671 was hij nog voor Tiel op

de Gr. Verg., maar in Dec. 1671 werd reeds over de bezorging van Tiel als vacante plaats gesproken en bepaald, dat DOELEMAN, WALESIUS, FRANCONIUS en TAURINUS, pred^n^. te Berkel, Vlaardingen, Moordrecht en Warmond, ieder voor zes weken Tiel zouden bedienen, terwijl ROJESTEIN of AKKERSDIJK van Leiden en Woerden, die dan te Tiel zijn, op Kersmis ten dienste zouden komen van hen.

In de Verg. van Aug. 1672 werd gelezen een brief, „rakende den bedroefden staat van de Remonstr. gemeente te Tiel, welke zeer naar een leeraar verlangt, zoo om eenige kinderen te doopen als om eens het Avondmaal te bedienen". Daarop zouden de pred^n^. van Utrecht verzocht worden, een van beiden eens derwaarts te gaan, of zou men trachten WALSCHAERT van Amersfoort of DE KAEY daartoe te bewegen, „dewijl uit Holland niemand zonder pas, dan met groot gevaar van gevangen genomen en op een groot rantsoen gesteld te worden, derwaarts kon gaan".

In 1673 zouden die van Tiel doen weten „den tijd, wanneer zij het dienstig zouden oordeelen, dat hun een pred. werd toegezonden, alzoo PAAUW, HARTZOEKER en MOLINAEUS die dienst reeds hadden aangenomen. In 1674 nam PAAUW weder drie beurten te Tiel aan, presenteerde KLINKHAMER zijn dienst en zou de Cur. zorg dragen, dat de gemeente exactelijk door prop^n^. werd bediend". In de Verg. van 1675 meldden die van Tiel, dat zij ber. hadden:

SALOMON BORREMANS. Zijn vader, NIC. BORREMANS, stelde zich daartegen om de verre afgelegenheid. De zoon verklaarde zich ongenegen tot dit beroep. De Verg. hoorde van een beroep, door Nieuwkoop op hem gedaan, „maar verstond, dat hij zich met de gemeente van Tiel had ingewikkeld". Op verzoek van den vader, dat men zijn ouderdom mocht ontzien, werd het beroep aan die van Tiel ontzegd. Ook dat van Nieuwkoop werd afgeslagen. Daarop verzochten beide gemeenten den uitslag der beroeping aan het lot te mogen stellen, waarin de beroepene consenteerde, die daarop door het lot aan Tiel werd toegewezen. In Juli 1676

nam hij met anderen aan, de ledematen te Arnhem jaarlijks met twee predikatiën en eene avondmaalsbediening te bezorgen, en die te Buren en Beusichem naar zijne gewoonte van tijd tot tijd aan te spreken en „te Tiel te communiceeren". In de Gr. Verg. van 14 Mei 1680 brachten die van Zoetermeer hun beroep op hem uit, dat hij den volgenden dag aannam.

Vroeger, in 1676, had Tiel, evenals Woerden, verzocht, mede haar aandeel te mogen hebben uit de generale collecte, gedaan ten „behouve van de Remonstr. kercken, die door de vyand zyn bedorven". In eene latere Verg., van datzelfde jaar (Nov.) vroeg zij bij overgezondene rekening eene som van *f* 1197 en kreeg *f* 880. Sedert het vertrek van BORREMANS (vóór het einde van Juli) werd Tiel weder door den Cur. verzorgd, terwijl nu en dan pred^{n}. daar dienst deden. In Mei 1681 werd hun toegestaan bij VAN ALPHEN, die in Frederikstad stond, te beproeven, of hij genegen zou zijn zich in de gemeente te laten hooren, opdat zij hem mocht ber., zoodra hij haar redelijkerwijze behaagde. In Mei 1682 beriepen zij:

HERMANUS HILLERS, prop., die het beding maakte, dat zijne gemeente omtrent den tijd der Gr. Verg. drie of vier weken door een prop. of pred. zou bediend worden, terwijl hij zich in dien tijd in Holland zou laten gebruiken in vaceerende gemeenten, hetwelk werd toegestaan. Hij was vroeger chirurgijn te Schoonhoven. In Mei 1683 berichtte hij, dat de gemeente, onder andere door een ongelukkig proces over een legaat, zeer ten achteren was geraakt. Zij vroeg daarop in 1684 kwijtschelding van eene schuld aan de Broed. ad *f* 360 en hulp om eene schuld van *f* 651 af te doen; zij verkreeg het eerste. HILLERS werd ber. in 1685 te Hoorn.

ISAACUS EMILIUS, prop. 1685. Ber. te Hoorn 1689.

CORNELIUS VAN GOGH, prop. 1690. Naar Nieuwpoort ber. 1700. In 1698 moest de kerk om hulp vragen, ter voldoening van het pred.-traktement en om een achterstal, en werden

beide geconcedeerd uit aanmerking van „den ellendigen toestand der kerk". Dewijl de gemeente zelve thans geene *f* 100 voor het traktement opbracht, had zij het vrije beroep verloren, en werd dit, als zij het in 1701 verlangde, geweigerd. De Broed. voegde toen den 8[en] Juni aan de gemeente als haren leeraar toe:

PETRUS ZWANENDRIFT, prop. 1701. In de buitengewone collecte van 1703 stond de opbrengst van Tiel gelijk met die van Nijmegen en Zoetermeer. In 1719 benoemde de Verg. eene commissie om onderzoek te doen naar de oorzaak van het toenemend verval der gemeente. Deze rapporteerde in 1720, dat de oorzaken gelegen waren: 1°. in het versterven van verscheidene ledematen; 2°. in ongelegenheid van den pred., die, in schulden geraakt, de liefde van velen jegens zijn persoon verloren had, maar hoopte zij het middel te vinden om dit laatste te herstellen.

In de Verg. van 1724 werd gelezen een brief van Tiel, behelzende klachten wegens den pred. „over schulden en wandevoiren in zijn dienst". De kerkeraad verzocht, dat het achterstal van zijn traktement telkens aan hen mocht gezonden worden tot voldoening zijner schulden, waartoe met zijn consent besloten werd. Hij stierf Dec. 1728. In de Verg. van 1729 verzocht en verkreeg Tiel een vrij beroep, mits behoudende de Broed. het recht van verplaatsing. Men beriep:

CASPAR VAN SCHOONE, prop. 1729. Maar deze werd in het volgende jaar te Brielle ber., voor welke gemeente hij reeds 6 Juni 1730 de Verg. bijwoonde. Toen bezat Tiel:

WILHELMUS SUDERMAN, prop., ber. te Zevenhoven 21 Mei 1732. Van 1731—1735 werkte hij mede aan den „Spectator" van Van Effen.

Met goedkeuring van de Broed. werd de kerk van Tiel cum annexis, 1 Sept. 1732, getransporteerd op Mr. F. v. d. Hoeven, die het behoorlijk renversaal ten behoeve der Broed. afgaf, waaruit bleek, dat die panden bestonden uit: „een huysinge en hoffstadt, met annex hoff, erve en achterhuys, staende en gelegen in de voorstadt".

De gemeente werd eenigen tijd door den cur. verzorgd, totdat zij beriep:

PHILIPPUS VAN HOVEN, prop. 1733. In 1734 werd in de Gr. Verg. vernomen, dat hij, zonder kennis of goedvinden van zijn kerkeraad, op Donderdag vóór Paschen godsdienst had gehouden en die op Paschen laten stilstaan, en afgekondigd, dat op 2 Mei door hem of een ander het Avondmaal zou bediend worden; hij had daarop de stad met de zijnen verlaten, waar hij tot 19 Mei niet was weêrgekeerd. De Verg. betuigde daarover haar ongenoegen, en deed dit uitdrukkelijk in de Acta aanteekenen. Hij werd in 1734 te Berkel ber., maar om onbehoorlijke handelingen in dezen, zoo van hier als van den Berkelschen kerkeraad, werd dit beroep geïmprobeerd en bepaald, dat Berkel PH. v. HOVEN niet mocht beroepen. Hij werd in 1737 ber. te Nieuwpoort. De kerk verzocht in datzelfde jaar van hare opbrengst tot het pred.-traktement geheel ontslagen te worden, en werd dit, in geval van nood, geconcedeerd.

PETRUS VAN AKEN, phil. dr., prop. 1738, die het beroep in de Verg. van 3 Juni aannam. Hij werd te Nieuwpoort ber. 1740. In de Verg. van 1741 verzocht en verkreeg Tiel een vrij beroep, mits rekening doende, en dat de pred^{n}., op de nominatie gesteld, op hunne eigene kosten zouden reizen.

NICOLAAS WRING, prop. 1741. Overl. in de bediening der gemeente, 1763. Bij de verdeeling der klassen in 1759 werd Tiel in geene opgenomen. In de Verg. van Juni 1763 berichtte de kerkeraad den dood van haren pred. en verzocht een nieuwen leeraar. Haar zou in dit opzicht zooveel mogelijk genoegen gegeven worden. De aanstelling van een voorlezer en voorzanger, in de plaats van een overledene, die zij van de Broed. verlangde, werd aan haar gerenvoieerd. De kerk werd door den Cur. verzorgd. In 1764 werd reparatie aan de kerk geconcedeerd, gelijk in 1767 reparatie aan het kerkehuis. Toen werd ook door de Soc. eene subsidie verleend aan eene zieke lidmate; evenzoo in 1769 aan meer dan één lidmaat. Tevens besloot men:

EGIDIUS BAKE, die in 1769 van Frederikstad was teruggekeerd, de

keuze te geven om, óf de kerk van Tiel voor een jaar te bedienen (blijvende echter ook in den loop van dat jaar beroepbaar in al de kerken der Broed.), of den Cur. ten dienste te staan. Hij koos het eerste, maar overl. reeds in datzelfde jaar. De administrateur der kerk J. A. Baek verzocht in 1770 ontslagen te worden van dat beheer. Dit werd toegestaan en ZWARTENDIJK verzocht, dien post aan de wed. van EGID. BAKE op te dragen. In dezelfde Verg. werden de kerken uitgenoodigd, hare gedachten te laten gaan over eene combinatie van Gorinchem en Tiel. In 1771 vertrok de weduwe BAKE naar Amst., en werd aan de kerk van Utrecht opgedragen, te Tiel naar een geschikt persoon om te zien, die in hare plaats het kerkelijk goed bewaren, aan pred^{n}. en prop^{n}. logies bezorgen en het kerkehuis bewonen kon, enz. Toen werd door de Broed. op nieuw ondersteuning aan behoeftige ledematen verleend. In deze jaren werd de kerk door prop^{n}. en klassikale broeders bediend. In 1772 rapporteerde de kerk van Utrecht, dat te Tiel niemand was, aan wien de bovengenoemde zorg kon worden opgedragen, maar zekere twee jufvrouwen hadden aangenomen de alimentatie te doen. In 1773 werden de pred^{n}. van Schoonhoven en Nieuwpoort uitgenoodigd, om (gelijk reeds goedwillig door hen geschied was) de gemeente te Tiel eens in de maand gedurende een jaar te bedienen. Zij namen dit aan in dier voege, dat de pred. van Schoonhoven (KOENERDING) dertien beurten te Tiel zou waarnemen, en die van Nieuwpoort (ZONNEBLOM) dertien te Gorinchem. De reiskosten naar Tiel werden op *f* 250 bepaald en daaraan een douceur van *f* 100 toegevoegd. In 1774 werd KOENERDING verzocht daarin te continueeren, ten zij eenige verandering daaromtrent intusschen mocht voorvallen. Doch aan diezelfde Verg. werd een ander plan voorgelegd en door haar aangenomen, volgens hetwelk:

ADRIAAN KOENERDING, tot hiertoe (1774) pred. van Schoonhoven, pred. werd van Tiel en Gorinchem en te Tiel kwam wonen. In 1775 werd mede volmacht tot reparatiën verleend,

welke later bleken vrij belangrijk geweest te zijn. In 1776 verzocht en verkreeg KOENERDING van de Broed. bewijs, dat hij niet alleen bewoner, maar ook opziener der pastorie enz. te Tiel was, teneinde hij in staat mocht wezen om de rechten van het kerkehuis, kerk en erven aldaar te maintineeren. In 1787 werd het kerkehuis bij de omwenteling geplunderd, besloten de combinatie van Gorinchem en Tiel op te heffen en KOENERDING naar Nieuwpoort te verplaatsen, om van daar twintig malen Gorinchem te bedienen. Toen berichtte hij, dat de pastorie bouwvallig en de gemeente als vervallen was. Men begreep, dat het voor de Broed. oirbaar was, de trekkende leden te persuadeeren om zich naar elders te begeven, waar eene gemeente was, en de pastorie te verkoopen. De kerk werd 28 Nov. 1787 verkocht voor *f* 2170.

---

§ 6.

De Friesche en Groningsche Gemeenten.

DOKKUM.

Geen ander gewest van ons vaderland was er, waar, ten tijde der Hervorming, „'t stuk van 't geloof met meerder gevoegelijkheid gehandeld, en min onnoosel bloets vergooten is dan in Vriesland". Maar in de dagen van twist met de Remonstranten ging men er minder gematigd te werk. Den 12^{en} Sept. 1616 schreven de Staten van Friesland een brief, waarschijnlijk aan de predikanten der provincie, waarin zij ordonneerden geene personen tot den kerkedienst toe te laten, dan die bereid zijn de Nederl. Confessie en den Heidelb. Catechismus te onderteekenen, en onder eede te beloven, dat zij in het openbaar of in het heimelijk geene andere leer zouden voordragen, dan in „Gods Woord sampt voorgemelde schriften begrepen". Met Zeeland, Groningen en de Ommelanden, benevens Gelderland voor een deel, dreef Friesland in de Staten-Generaal het houden der Nat. Synode vóór de Provinciale, bij overstemming van Holland, door. De voornaamste van Frieslands gedeputeerden ter Synode was de bekende Joh. Bogerman, pred. te Leeuwarden, die haar voorzitter werd. Nog vóór de Synode werd te Sneek Daniel Johannes (Snecanus), pred. en rector aldaar, om zijne genegenheid tot het gevoelen der Remonstr. afgezet. Door de Staten van Friesland werd, alleen bij overstemming, de kerkeordening van Dordrecht afgewezen, tot groot verdriet van de kerkelijken. In 1622 en nog eens in 1623 drong de provinciale Synode aan op afzetting van de Remonstransch gezinde predikanten: Hugo Lambertus en Petrus Her-

MANNUS. De eerste ging over naar de publieke kerk. HERMANNUS predikte in het geheim te Franeker. Zijne vrouw drong wel eerst bij hem aan op het teekenen van stilstand, maar daar zij na den dood van haren echtgenoot den Remonstr. trouw bleef, heeft zij daarbij niet volhard (Rott. Hss., N°. 1, 9, 10). Harlingen werd volgens SAMUEL NAERANUS een veilige wijkplaats geacht voor Remonstr. pred^{n}. Nog in 1771 werd op aandringen van Willem V en de Friesche Synode nadrukkelijk gewaarschuwd tegen de Remonstranten.

Bij de verdeeling der lasten en de verzorging der gemeenten van de Broed. in 1621, werd wel op eenige opbrengst uit Friesland gehoopt en voor de bediening aldaar schikking gemaakt, maar nog geene bepaalde gemeente vermeld. Evenmin in 1624; doch toen werden SAPMA en WOUTER CORNELISZ. voor de bediening van Friesland gesteld. In 1623 of 1624 is ook PASCHIER DE FIJNE eenige maanden hier in commissie geweest. Hij schrijft, „dat de Heeren daar aldercivielst handelden, dewijl hij vele predikatiën dede, en die, hoewel openbaar genoeg, nooit (zoo lang hij er was) gestoord werden, gelijk ook geene burgers schade leden". In 1629 was de magistraat te Dokkum zeer achteloos in de vervolging der Remonstr. en schikte zij zich slechts met weerzin naar den drang der kerkelijke partij (Stichting II, blz. 201, Rott. Hss., N°. 1370 vv.). Bij de bezorging der kerken voor het loopend halfjaar van 1630, beginnende met Juni, werd als gemeente in Friesland Dokkum vermeld en hare bediening opgedragen aan CHR. HENRICI (OUWENS), die hier in banden geraakte. Op 15 Oct. 1631 werd hij uit Friesland gebannen, na 16 weken gevangen gezeten te hebben. De geheele gemeente werd gedagvaard. Zij zond drie vertegenwoordigers, die tien dagen werden gevangen gezet en daarna onder borgtocht ontslagen, met belasting van zware boeten. Toen de betaling geweigerd werd en men hun goed op het raadhuis wilde verkoopen, verzette het

volk zich hier tegen. Het goed werd teruggegeven en de boete betaald (Rott. Hss., N°. 1, Amst. Hss., N°. 164). In het volgende jaar werd LACHTEROP voor drie maanden, te beginnen met Nov., naar Dokkum in commissie gezonden. Na hem wilden de Direct., 13 Febr. 1632, een der drie pred^{n}. van Hoorn, met name DANIEL (SNECANUS), voor veertien dagen naar Friesland doen gaan, om die van Dokkum, die zeer daarop aanhielden, te assisteeren, en insteerden daarop, toen men van Hoorn dit afsloeg. Den 18^{en} Aug. van datzelfde jaar besloten zij, dat GUERN. VORSTIUS nog te Dokkum zou blijven.

De gemeente heeft dikwijls, en soms jaren lang, meest om hare afgelegenheid, de bediening van een vast leeraar moeten missen, en dan alleen die van prop^{n}. mogen genieten, wier commissie te Dokkum in 1669 daarom en om de reiskosten op vier maanden werd gesteld, en in 1701 door nadere bepalingen ten nutte der gemeente werd geregeld. Zij was reeds vroeg geene vermogende kerk. In 1665 viel er klachte in de Gr. Verg. over eene som van ƒ 50, die zij van hare opbrengst voor de Broed. inhield, tot suppletie van haar pred.-traktement. Wel wordt in 1669 melding gemaakt van eene gift van ƒ 5000, haar geschonken, en een legaat voor de armen van ƒ 500, waarover de diaconie der Geref. kerk tegen haar procedeerde, benevens eene hofstede Damzijl, die zij bezat; maar in dezelfde Verg. verzocht zij, dat de Broed. voor haar aan Amst. 5 à 6 jaren rente van een kapitaal van ƒ 1400 betalen en zij voortaan jaarlijks met ƒ 50 gesubsidiëerd mocht worden. Het laatste werd haar toegestaan, onder beding, dat zij de eerste schuld zelve voldeed. In 1674 werd deze subsidie, om hare ongelegenheid en onvermogen, verdubbeld en in 1685 weder verdubbeld, zoodat zij ƒ 200 trok, hetwelk in 1690 weder werd veranderd in eene vaste subsidie van ƒ 50. Bij de algemeene collecte voor de verwoesting, door den vijand aangericht in 1674, brachten alleen Moordrecht, Nieuwpoort en Maasland minder op dan zij. In 1686 werd

haar contingent voor het tekort der Soc. op $^{1}/_{4}$ pCt. gesteld, terwijl het minste $^{1}/_{8}$ was. Om de schade, door den laatsten watervloed aan de kerk, plaats, schutting enz. veroorżaakt, verzocht de kerk in 1719 van de Broed. ondersteund te worden met *f* 250, opdat „sij niet genoodsaekt worde alle jaren eenige onderstand te versoeken", en werd dit toegestaan. Toen schijnt zij dus hare vaste subsidie niet meer genoten te hebben. In volgende jaren verkreeg zij weder onderstand. In 1742 moest zij opening doen aan den boekhouder, terwijl bleek dat haar tekort meest ontstond uit vermindering der collecte. Zij werd in 1749, bij zeker plan om het tekort der Soc. te vinden, geschat op eene opbrengst van *f* 50, evenals Zevenhoven, Hazerswoude, Schoonhoven, Nieuwpoort, Woerden enz. Maar zij verklaarde zich daartoe onvermogend. Op haar verzoek om tot de bediening der gemeente aan te moedigen door traktements-verbetering, werd dit in 1785 door de Broed. met *f* 200 verhoogd en zelfs aan den Cur. overgelaten, dit naar bevind van zaken nog te vermeerderen, maar tevens bepaald, dat de kerk in het stuk der beroeping consuleeren zou met den Cur. en door hem met de kerken van Amst. en Rott. In het volgende jaar werd zij door de Gr. Verg. opgewekt, om van deze gunstige beschikking gebruik te maken tot het doen van een ber. In 1791 werd een zilveren beker, die aan de kerk van Nieuwpoort had toebehoord en in 1792 twee zilveren bekers van de Brielsche kerk aan die van Dokkum toegestaan.

Reeds in 1789 verzocht de kerk vrijheid om, „wanneer de nood zulks vereischte, den een of ander leeraar der Doopsgezinden, met welke zij allerbroederlijkst verkeerde, op haren predikstoel te brengen". Dit werd haar toegestaan; het was eene ongezochte voorbereiding van hetgeen in 1798 geschiedde en beneden breedvoerig vermeld staat.

De beide eerste op de volgende lijst van leeraars der gemeente hebben haar als prop^{n}. bediend. Zij mocht toen nog geen blijvenden of vasten pred. ber. (zie Sjoerds

Bekker, Beschrijving van Friesland, bij Blaupot ten Cate, de Doopsgez. in Friesland, blz. 229).

GUERNERUS VORSTIUS, prop. Hij was hier waarschijnlijk in Febr. 1632 gekomen. Op den 30en Nov. 1634 werd hij gevangen genomen en den 30en Dec. door het Hof van Friesland voor vijf jaren gebannen. Toch bleef hij de gemeente bedienen, maar werd 16 Mei 1635 andermaal gevangen, en zijn bannissement met vijf jaren verzwaard. Hij werd pred. te Hoorn in 1641 (Rott. Hss., N°. 358).

BENJAMIN SAPMA, zoon van DOMINICUS. Den 25en Oct. 1640 werd hij te Dokkum gevangen en vervoerd naar Leeuwarden. Van zijne gevangenneming en die van VORSTIUS en OUWENS sprekende, schrijft PASCHIER DE FIJNE (Leven, blz. 36): „Dit geschiedde door de groote klagte, die de predikanten ten Hoove maekten over de al te groote vryheydt, die de Remonstranten (hier) tegen haren dank gebruykten. Men bragt die gevangene predikanten in geen tucht-huysen, nochte op Loevesteyn, gelykse in de andere provintien deden, maer alleen tot Leeuwaarden op 't Blokhuys; daer gaf men haer eenen tijd lang de kost ende liet se also met een bannissement los". SAPMA moet echter tot de bediening der gemeente zijn wedergekeerd, want den 6en Juni 1641 werd, op een schrijven van die van Dokkum aan de Direct., waarbij zij om continuatie van zijn dienst verzochten, dit toegestaan en daarop zijn examen vastgesteld, opdat hij ten spoedigste naar zijne gemeente kon wederkeeren. Hij werd ber. te Zoetermeer 1642 (Rott. Hss., N°. 1084, Amst. Hss., N°. 164. Uit de Rem. Broed. 8e jaarg., blz. 19).

MATTHIAS LIESSELIUS, prop. 1645 (?) In de Verg. van Sept. 1654 deelde hij mede eene waarschuwing van den magistraat van Dokkum, in verband met de verspreiding der Sociniaansche leerstellingen. In datzelfde jaar werd hij te Hoorn beroepen.

Na hem werd Dokkum eenige jaren door propn. bediend, totdat in 1665:

GOSUINUS VAN NIJENDAAL, uit Frederikstad teruggekeerd, alhier

werd geplaatst. In de Verg. van 1665 kwam van hem een schrijven, waarin hij verzocht, zoo er eene gemeente der Broed. vacant werd, Dokkum te mogen verlaten, zonder zijn opvolger af te wachten. Men besloot dat bij vacature de Cur. orde zou stellen, dat hij gehoord werd. Hij bediende de gemeente tot 1° Juli 1667 en vertrok toen naar Zevenhoven (Amst. Hss., N°. 174**).

Weder werd de gemeente door propn. bediend, tot op:

SIMON WELSING (WALLINGH), prop. Terwijl hij de gemeente in commissie bediende, kreeg hij op verzoek, als haar afgevaardigde, zitting in de Gr. Verg. van Mei 1669 en werd aldaar haar tot leeraar geschonken:

REGNERUS DE WIT, prop. 1673. Hij was nog als pred. van Dokkum in de Verg. van Juni 1678. Overl. in datzelfde jaar.

Hierop werd de gemeente van 18 Dec. 1678 tot 19 Mrt. 1679 door G. BRANDT bediend, terwijl deze reeds als pred. van Schoonhoven zijne intr. had gedaan, maar nog der Curateele moest ten dienste staan. Van 19 Maart 1679 werd de dienst negen weken door DOELEMAN, pred. van Berkel, vervuld.

JACOBUS TAURINUS, pred. te Warmond. In de Gr. Verg. van Mei 1679 nam hij aan, na de terugkomst van DOELEMAN, voor zes weken naar Dokkum te gaan, doch hij bleef hier. Hem werd in 1688 op zijn verzoek toegestaan, dat de gemeente gedurende de Gr. Verg. vier à vijf weken voor rekening van de Broed. zou bediend worden, terwijl hij in dien tijd der Curateele zou ten dienste staan. De kerk verzocht in 1691 van haren pred. ontslagen te worden. De Broed. droeg een nader onderzoek aan de kerken van Amst. en Rott. op. In het volgende jaar verzocht hij zelf zijn ontslag; het werd hem gegeven, en hij, na de mededeelingen van Amst. en Rott., geoordeeld geen dienst meer te kunnen doen aan de Broed. Hem werd voor dat jaar eene subsidie toegelegd, onder conditie, dat hij zich op de aanstaande Verg. zou zuiveren. Hij trachtte zich toen vrij te maken van den blaam van dronkenschap, maar gaf aan de Verg. geene voldoening. In 1694 werd hij andermaal gehoord,

en, op verzoek van zijne vrienden, besloten, naar het gepasseerde niet meer te onderzoeken, maar bij verder goed gedrag hem in gedachte te houden voor eenige subsidie. Hij overl. 1695.

Vele jaren werd nu de gemeente bediend door prop^{n}. in commissie voor vier maanden, die zij zelve konden verlengen, op verlangen der kerk. Van die prop^{n}. werd een in 1714 door de Waterlandsche Doopsgezinden te Leeuwarden uitgenoodigd voor hen op te treden. Dit werd door de regeering op aandrang der Hervormden verhinderd. Toch werden de vermaner dier gemeente en zijn zoon aan het Avondmaal bij de Dokkumsche Remonstr. genoodigd. Dezen werden daarvoor uit de Leeuwardsche gebannen in 1720 (De Hoop Scheffer, Doopsgez. Bijdr. 1874).

In 1716 werd weder vaste leeraar der gemeente:

Egbertus Bisschop, prop. Overl. in de bediening der gemeente 1720.

Na zijn dood had de bediening door prop^{n}. in commissie weder plaats, doch met vrij lange tusschenpoozen, waarin zij onbediend bleef. Hierom werden onderscheidene pred^{n}. sedert 1729 aangezocht, om voor vier maanden in de bediening der gemeente te voorzien, terwijl de Cur. hunne eigene kerken zou verzorgen. Dit geschiedde.

Livius Stijl, prop. 1737. In 1743 werd hem aanbevolen, dat hij, eenige weken achtereen hulp noodig hebbende, zich zou vervoegen tot den Cur. In de Gr. Verg. van 1768 werd besloten, hem dank te zeggen, dat hij nog in zijn dienst heeft gelieven te continueeren. Hij verzocht en verkreeg in 1780 ontslag van het bijwonen der Gr. Verg^{n}., in welke hij, om de afgelegenheid en moeielijke reis, zelden was tegenwoordig geweest, en nu om zijne hooge jaren niet meer kon verschijnen. Hij legde in Juni van 1781 zijn dienst neder en overl. 27 Nov.

Toen werd de gemeente weder door den Cur. verzorgd, totdat zij beriep:

Martinus Stuart, prop. 1787, op een verhoogd traktement van *f* 800. Ber. naar Utrecht 1790. Weder in commissie bediend, kreeg zij tot leeraar:

FREDERIK VAN TEUTEM, prop. 1794. Ber. naar Gouda 1796.

Na weder door prop^{n}. bediend te zijn geweest, werd de gemeente in 1798 met die der Doopsgezinden vereenigd, welke zaak, om hare merkwaardigheid, hier eene uitvoerige vermelding vordert.

De Doopsgezinde gemeente te Dokkum, tusschen de 70 en 80 leden sterk en in staat een pred.-traktement van *f* 600, benevens vrije woning te verschaffen, was sedert het vertrek van haren leeraar Siegenbeek herderloos. Zij zag ook de Remonstr. gemeente zonder leeraar, en daar de uitnoodiging der Broed. in 1796 de vereeniging van beide gemeenten wenschte, gaf haar kerkeraad in het laatst van 1797 daarvan kennis aan dien der Remonstr. gemeente, toen ten hoogste 13 leden groot, met verzoek om de voorwaarden te weten, op welke men van deze zijde tot de vereeniging zou genegen zijn. Hieraan werd voldaan en de voorwaarden strekten tot „de nauwste vereeniging" in de „nadere verklaring" der Soc.-Comm. bedoeld. De kerkeraad gaf hiervan aan deze kennis bij missive van 27 Oct. 1797, met verzoek om mede te werken tot bevestiging van deze gewenschte zaak. Daarbij werd het vertrouwen uitgedrukt, dat niet alleen de bezittingen der Remonstr. gemeente aan de Vereenigde gemeente zouden blijven, maar ook de jaarlijksche subsidie van *f* 550 voortdurend zou geschonken worden, en de nieuwe gemeente vrijgesteld, zoo van de bepaling omtrent het beroep, in 1785 gemaakt, als van hare onderwerping aan de wetten der Broed. De Soc.-Comm. verklaarde zich tegen dit laatste, als leidende tot nieuwe afzondering, niet tot vereeniging. De Vereenigde gemeente moest verbonden blijven aan de kerkgenootschappen, tot welke zij gescheiden behoord hadden, vooral aan het Remonstr., dat het middelpunt was, van waar de uitnoodiging tot vereeniging was uitgegaan. De kerkeraad van Dokkum verklaarde hierop nader, 6 Jan. 1798, dat men geene scheiding van de Broed. wilde, maar als voorwaarden van vereeniging moest stellen, dat de ge-

meente 1°. staat kon maken op de jaarlijksche subsidie en 2°. volkomen vrij ware in het ber. van een leeraar. Daarop verzochten zij in de Gr. Verg. van April 1798, dat aan de Soc.-Comm. eene ampele volmacht zou verleend worden, om met de beide gemeenten over de vereeniging te handelen en die te sluiten. Dit geschiedde, en zoo wat de voorwaarden der vereeniging als in het bijzonder de geldelijke subsidie betreft, werd aan de Comm. de ruimste volmacht verleend, voor het laatstgenoemde in overleg met de kerken van Amst. en Rott.

In de Gr. Verg. van 1799 berichtte zij, dat het haar gelukt was de vereeniging tot stand te brengen. Zij was gesloten 10 Mei 1798 onder leiding van M. Stuart en A. Stolker, die zich daartoe naar Dokkum begeven hadden, en onderteekend door 30 van de 34 mann. ledematen der Doopsgezinde en al de 6 mansledematen der Remonstr. gemeente. Zij zouden den naam aannemen van: „de Vereenigde Doopsgezinde en Remonstrantsche gemeente, genaamd de Christelijke". In de Handelingen van de Gr. Verg. in 1799 staan in de Bijlage CC de bezittingen der beide gemeenten aangeteekend.

De Vereenigde gemeente koos het kerkgebouw der Doopsgezinden voor hare samenkomsten en kocht spoedig eene pastorie aan, die toen onder de beste woningen in Dokkum was te rangschikken. In 1870 werd de pastorie verkocht, en sinds dien tijd aan den pred. gegeven *f* 300 voor huishuur, zoodat bij het rijkstraktement van *f* 700 de pred. van de gemeente ontvangt *f* 1100. In 1852 werd de kerk der vroegere Doopsgezinde gemeente herbouwd en van een vast orgel en een toren voorzien, die aan de oude kerk ontbraken. Van de oude kerk werd overgenomen het opschrift in den gevel: „Eén is uw Meester en gij zijt allen broeders". De oude kerk der Remonstranten was oorspronkelijk een particulier huis op de Oranjewal, in welks achtergedeelte, dat op de stadswal uitkwam, de godsdienstoefeningen werden gehouden. In het voorste gedeelte woonde de pred. In 1846 woonde er een wever

in, die in de voormalige kerk zijn bedrijf uitoefende. Op eene kaart van J. Smedema van 1788 in het archief der gemeente, gemerkt 631, staat dit huis aangewezen. Thans is het eene drukkerij (Zie: M. W. SCHELTEMA EZN. en P. C. VAN WIJK, eene poging tot verbroedering der Protestantsche Christenen en hare verwezenlijking in de Vereenigde Christelijke Gemeente te Dokkum, 1874).

De Doopsgezinde Soc. te Leeuwarden erkende de Vereenigde gemeente en bevestigde met haar de verbintenis, die zij vroeger met de Doopsgezinde gemeente had. Maar de wijze, waarop de gecommitteerden der gemeente in de eerstvolgende Verg. der Soc. ontvangen werden, maakte spoedig noodig, haar van de zijde der Broed. te ontheffen van de tweede bepaling van Art. 27.

Terstond na de vereeniging, trachtte de Soc.-Comm. een en andermaal, door beroep en aanzoek bij leeraren van verschillende kerkgenootschappen, in de bediening der gemeente te voorzien, maar was hierin tijdens de Gr. Verg. van 1799 nog niet geslaagd. Zij kreeg toen volmacht om met hare pogingen voort te gaan, desnoods zelfs met eenige opoffering van de zijde der Broed., onder approbatie van Amst. en Rott. Zoo ook dit mislukte, werden Cur. van het Seminarium gequalificeerd om de promotie van den student VAN WAASDIJK te vervroegen, ten einde hem dadelijk naar Dokkum te committeeren.

Na vele vruchtelooze pogingen der Comm. nam de pred. van Nieuwkoop ROEMER aan, op voorwaarden door haar aangeboden, voor eenigen tijd de gemeente te bedienen. Hij kreeg vrij reiskosten heen en terug. De Broed. zorgde voor de dienstvervulling te Nieuwkoop. Hij kreeg 3 maanden voor kamerhuur en gedurende drie maanden het Nieuwkoopsche en Dokkumsche traktement. Hij deed dit van Juli tot Oct. 1799. Toen had de gemeente zelve in Sept. tot haren leeraar beroepen:

KAREL AIJELTS, voormaals pred. bij de Gereformeerden te Laren en Blaricum 1799. Hij deed zijne intr. den 24en Nov. Sedert Oct. 1826 door ziekte verhinderd zijn dienst waar

te nemen, werd zij vervuld door den Doopsgezinden leeraar van Damwoude, KUIPER, die zich daartoe aan den kerkeraad aanbood. In de Gr. Verg. van Juni 1827 moest nog aan de Soc.-Comm. met den Cur. worden opgedragen, in de dienstvervulling te voorzien. De prop. HUSSEM kreeg herwaarts commissie voor onbepaalden tijd. De pred. verzocht spoedig daarop zijn emeritaat en verkreeg dit in 1828. Hij overl. 1829.

Intusschen had de kerk in 1816 eene gouvernementstoelage van *f* 700 ontvangen, en hierom ontsloeg zij de Broed., op verzoek der Soc.-Comm., van hare subsidie van *f* 400, voor zoo lang de gouvernements-toelage duurde en de kerk de subsidie niet weder geheel of ten deele behoefde. De gemeente telde in 1810, 69 leden, 193 zielen, in 1843, 76 leden, 150 zielen.

Na het emeritaat van AIJELTS, beriep de gemeente den prop. die haar sedert 4 Nov. 1827 bediende:

HENDRIK HUSSEM. Hij begon zijne vaste bediening 7 Dec. 1828. In 1831 werd de kerk door de leden der gemeente van een orgel voorzien, dat den 23en Mei is ingewijd, bij welke gelegenheid tevens de Gr. en Kl. Bundel der Chr. gezangen werden ingevoerd. Het kerkgebouw werd in 1840, vooral uitwendig, veel verbeterd. Boven den ingang staan de woorden: „Één is uw Meester en gij zijt allen broeders". In 1850 werden de gezangen 1ste en 2de Bundel ingevoerd. In 1863 werd een nieuw orgel ingewijd. Toen de Alg. Verg. in 1862 besloot dat predn. niet als afgevaardigden der gemeente zouden gelden, maakte de pred. van Dokkum bezwaar om ter vergadering te verschijnen. De vergadering besloot hem de reiskosten van *f* 40 te vergoeden. Hij werd emer. in April 1865 en overl. Dec. 1878. In de vacature werd de Doopgezinde pred. Ten Bruggenkate ber., die op onheusche wijze bedankte. Toen er een poging werd gedaan om de Doopsgezinden en de Remonstranten te scheiden, werd dit door den kerkeraad en het meerendeel der gemeente verijdeld, waarbij een adres van 28 vrouwen veel gewicht in de

schaal legde. Nu werd met algemeene stemmen op twee na beroepen:

MICHAËL WILLEM SCHELTEMA EZN. Ber. van Zwammerdam en Woerden. Intr. 15 Oct. 1865. Afscheid 20 Oct. 1880. Toen legde hij zijne bediening neder en vestigde zich op Zandbergen bij Amersfoort als Directeur der Maatschappij tot verzorging van Weezen in 't huisgezin. Overl. 11 Mei 1904 (Uit de Rem. Broed. jaarg. 16, blz. 29).

WILLEM MARIE DE VRIES, Herv. pred. te Oudorp. Intr. 6 Maart 1881. Ber. naar Meppel 1887.

HERMANN IJSBRAND GROENEWEGEN, prop. Intr. 11 Sept. 1889. Bevorderd tot theol. doct. op eene dissertatie over Paulus van Hemert als godgeleerde en wijsgeer, 15 Juni 1889. Ber. naar Utrecht. Afscheid 27 Sept. 1891. In dit jaar ontving de gemeente een legaat van Mej. M. Looijerga groot *f* 6000.

HENRICUS LUCAS OORT, theol. doct., pred. bij de Herv. gemeente te Graft. Intr. 26 Juni 1892. In 1893 werd hier opgericht een college van wijkzusters en wijkbroeders. Ber. naar Utrecht. Afscheid 29 April 1894. De beroepen naar Gouda en Amersfoort waren in 1893 door hem afgewezen.

JOHAN HERMAN WILLEM BISSCHOP BOELE, Herv. pred. te Twisk. Intr. 19 Mei 1895. De Ned. Herv. pred. te Tjalleberd G. S. van der Leij had voor het beroep bedankt. Den 21^{en} Mei 1898 werd het honderdjarig bestaan der gemeente door hem herdacht. Ber. naar Groningen. Afscheid 5 Maart 1899.

KORS FREDERIK SPARNAAIJ, prop. Intr. 3 Dec. 1899. Ber. naar Meppel. Afscheid 23 Febr. 1902.

HENDRIKUS VAN ASSENDELFT. Ber. van Boskoop. Intr. 17 Aug. 1902. Ber. naar Gouda. Afscheid 2 Aug. 1903.

GERRIT JAN OLDEMAN, prop. Intr. 13 Maart 1904. In 1904 had de gemeente 127 leden, 45 leerlingen.

GRONINGEN.

De aanleiding tot de stichting eener gemeente te Groningen was de volgende:

BOUDEWIJN CORNELIS JACOBUS MOSSELMANS, sinds 1866 pred. bij de Ned. Herv. gemeente aldaar, vroeg tegen 15 Mei 1878 zijn ontslag uit die betrekking. Door zijne vrijzinnige richting gevoelde hij zich in die kerk misplaatst en wekte zijne geestverwanten op om met hem zich aan te sluiten bij de Remonstrantsche Broederschap. Er waren 900 personen bereid hun voorganger te volgen en hem een traktement van *f* 3000 toe te leggen. De Alg. Verg. der Broederschap nam de gemeente aan en verleende eene jaarlijksche toelage van *f* 600, gedurende vijf jaren, zoo lang het niet mocht gelukken een rijkstraktement te verkrijgen.

In het kerkgebouw der Ev. Luthersche gemeente werd 28 Juli 1878 de gemeente ingewijd met toespraken van den hoogl. TIELE en van den pred. MOSSELMANS. De gemeente had toen 826 leden en 350 begunstigers. Zij ontving eene aanzienlijke gift, waarvan noch gever noch bedrag mochten worden openbaar gemaakt. Een rijkstraktement van *f* 300 was verkregen, dat in 1882 na de opheffing van Zevenhuizen op *f* 600 werd gebracht. Eenige dames leverden bijstand bij het godsdienstig onderwijs. Leden en begunstigers brachten eene leening van *f* 66,000 4 % bijeen voor kerkbouw. Den 11en Nov. 1883 werd het kerkgebouw in gebruik genomen, waarbij een koor van 60 personen medewerkte, terwijl men de liederen uitgegeven door den Ned. Protestantenbond in gebruik nam. Toen in 1886 ruim 400 leden in de Herv. kerk terugtraden om hunne aanspraken op de gasthuizen niet te verliezen, richtte men een eigen gasthuisfonds op. Het fonds voor het pred.-traktement bedroeg toen reeds *f* 18,000.

In 1888 kreeg de gemeente een legaat van *f* 2000 van den Heer W. Schuuring. Tegen 1 Maart 1891 moest de pred. MOSSELMANS om ziekte zijn emeritaat verzoeken, wat hem verleend werd met een pensioen van *f* 1000. Hij vestigde zich te Lochem.

JACOB ARIE BEIJERMAN, theol. doct. van Leiden. Intr. 2 Aug. 1891. Door krachtige toewijding van het gezelschap collectanten, werd in 1892 de grondslag gelegd voor een Weezenfonds en in 1893 een Gasthuis of Hofje gesticht. In 1892 schonk Mevr. de wed. Doornbos-Swaagman een legaat van *f* 4000. Ber. naar Amst. Afscheid 20 Maart 1898.

JOHAN HERMAN WILLEM BISSCHOP BOELE, ber. van Dokkum. Intr. 19 Maart 1899. In Juni 1902 bedankte hij voor een beroep naar Rott. en vielen hem vele bewijzen van waardeering ten deel. Het 25-jarig bestaan der gemeente werd 6 Juni 1903 buiten en 7 Juni binnen het kerkgebouw feestelijk herdacht. Op den laatsten datum trad nevens den pred. ook de pred. MOSSELMANS op. In 1904 kwam de gemeente in het bezit van *f* 40,000. Toen waren er 1315 leden, 395 begunstigers en 447 leerlingen. Bij het onderwijs der laatstgenoemden werd de pred. bijgestaan door Mej. J. Binnerts. Men kan de gemeente schatten op ruim 2000 zielen.

---

§ 7.

De Overijselsche en Drentsche Gemeenten.

KAMPEN.

Overijsel was eene der vier provinciën, waar het gevoelen der Remonstranten den meesten ingang vond. De Handelingen der gebannen predikanten te Antwerpen dragen ten opschrift: „Het verhandelde der kerkedienaren Remonstranten, die om der goddelyke waarheydt wille uit de Landen Gelderland, Holland, Utrecht en Overijsel gebannen, uytgeset en uytgeleydt zyn".

Langen tijd zelfs was men over het algemeen in Overijsel tot de zaak der Remonstr. zoo genegen, dat men noode voor de Nat. Synode stemde en alleen onder beding, „dat zij gehouden zou worden tot vrede en eenigheid in de provintien en de bevrediging der kerk. geschillen, en hare besluiten niet souden gelden, eer zy door de gezamelyke provintien souden syn goedgekeurd en geratificeerd". Kampen, zegt men, hield die vergadering het allerlangst tegen. Zeer aanmerkelijk was ook in Overijsel het getal van leeraars, die van hunne bediening werden afgezet; en twee der geciteerden voor de Synode, Thom. Gosuinus en Ass. Matthisius, waren pred^{n}. te Kampen. Bekend is de aanklacht tegen al de leeraars dezer stad, door Acronius in de 36^{e} sessie der Synode ingebracht, waarop zij Gosuinus en Matthisius, ook de andere pred^{n}., Voskuil en Schotlerus voor zich daagde. Zij werden in het eerst door den magistraat van Kampen gehandhaafd; maar reeds in den aanvang van 1619 waren daar twee Contra-Rem., Acronius en Wilh. Stephanus, ber., terwijl de Synode, na eerst Voskuil en Schotlerus op 18 Febr. geschorst te

hebben, de beide andere ook gesuspendeerd verklaarde, zoo zij niet binnen veertien dagen op hare vragen voldoende antwoordden. Zij werden daarna met de overige geciteerden gebannen en Voskuil en Schotlerus 22 Mei door de Synode afgezet. De laatste verzoende zich in 1623 met de publieke kerk.

Evenwel nog in het begin van Maart schreven de Contra-Rem. uit Kampen, dat zoowel de klassis als de kerkeraad ten eenemale Remonstrantsch was. De Remonstr. bleven, na de suspensie hunner leeraars, op de gewone uren in de groote kerken vergaderen tot gemeenschappelijk gebed en voorlezing en psalmgezang, zonder pred., doch met grooten toeloop, waarvoor de magistraat de vergunning der Synode (144e sessie) vroeg. Deze verzocht echter, dat men die leesvergaderingen zou verbieden. De afkondiging van den biddag in April 1619, die zooveel tegenstand verwekte, geschiedde te Kampen van het Raadhuis, door de Contra-Rem. in de kerk en bij de Remonstr. door de voorlezers in de kerk daar zij vergaderden. Maar weldra werden deze leesvergaderingen, volgens het verzoek der Synode, door den magistraat verboden en al de kerken gesloten, uitgenomen de Broerenkerk, die men voor de Contra-Rem. openhield. Daarop hielden de Remonstr. den 20en Juni voor de eerste maal buiten de kerken op vier plaatsen tegelijk vergadering en predikten op eene kloosterplaats in de open lucht.

Op aandrang van de Overijselsche Synode, werd M. Gualtherus, sedert 1606 rector te Kampen en een ijverig voorstander der Remonstr., op 15 Sept. 1619 afgezet, en zelfs de magistraat verzocht te procedeeren tegen de twee burgers, die in de leesvergaderingen als voorlezers hadden voorgegaan (Moulijn, Remonstr. te Kampen, blz. 43).

In het begin van 1620 (Jan. en Febr.) predikte Grevius ettelijke weken heimelijk te Kampen, en werd daar door Ger. Arsenius, gewezen pred. te Blankenham, geherbergd. Ofschoon dit geschiedde vóór de afkondiging van het plakkaat, dat ƒ 300 boete op het herbergen van gebannen

predn. stelde, werd ARSENIUS daarom en om verbodene predikatiën, van welke hij kennis zou gedragen hebben, 3 April gevangen naar Den Haag gevoerd en eerst 3 Aug. met eene boete van over de *ƒ* 1500 en een jaar huis-arrest ontslagen. Een brief van SCHOTLERUS aan Jonker Otto Tengnagel, M. Gualtherus en twee andere aanzienlijke burgers, en door den eersten op straat verloren (Febr. 1621), bracht hen in groote moeite en bezwaar, hetwelk voor Gualtherus op verbanning ten eeuwige dage uit de stad en hare vrijheid uitliep. Hij zette zich te Elburg neder. In Febr. 1622 kwam JOANN. MEIJLINGIUS, gewezen pred. te Genemuiden, buiten Kampen in gevaar, daar hij op den weg door een der wethouders werd herkend. Hij ontkwam het toen door het mistige weder. Maar in Aug. geraakte hij te Genemuiden in hechtenis en werd hard behandeld. Doch hier ontkwam hij langs een touw van de gevangenpoort, en verder zwemmende over den IJsel. Den 20en April 1623 werd PAULUS LINDENIUS, voormaals pred. te Soest, en thans door de Direct. naar Kampen gezonden om de gemeente voor de tweede drie maanden te dienen, terstond bij zijne komst alhier in het voorhuis van den burger, bij wien hij verblijven wilde, gevangen, bij het onderzoek met de pijnbank gedreigd en op 22 Juni ter eeuwige gevangenis naar Loevestein vervoerd.

De gewezen pred. van Kampen, TH. GOSUINUS, viel in Jan. 1623 van de Remonstr. af, verkreeg landwinning, teekende de Akte van stilstand en verzoende zich met de kerk en den kerkeraad van Kampen. Ook zijn gewezen ambtgenoot aldaar, VOSKUIL, die de Verg. van 30 Sept. tot 4 Oct. 1619 en van Febr. 1621 te Antwerpen bijgewoond en in dit laatstgenoemde jaar Holstein bezocht had, om de gelegenheid voor de vestiging aldaar te zien, teekende niet lang na GOSUINUS de Akte van stilstand, naar het schijnt gedrongen door de vrees, die de ontdekking der conspiratie velen inboezemde (Rott. Hss., N°. 1864. Wtenb. Brieven III, afd. 4, blz. 140).

Voor de laatste drie maanden van 1621 was de bedie-

ning van Kampen opgedragen aan ARN. GEESTERANUS (Stichting I, blz. 235). Toen werd de opbrengst der gemeente voor de Broed. geschat op *f* 800 in het jaar, gelijk met Haarlem, Nijmegen en Amersfoort, maar in Aug. 1630 werd bericht, dat zij, evenals andere gemeenten, veel minder opbracht dan de quote haar opgelegd. In 1623, waarschijnlijk na de gevangenneming van LINDENIUS, was PASCHIER DE FIJNE hier eenige maanden lang, en deed vele predikatiën, doch, gelijk hij schrijft: „meestal by nacht, en met kleine vergaderingen, alwaer ik nog menigmaal van logement moste veranderen, om het groot perykel dat daer was, also de predikanten daer door eenen blinden yver seer dol yverden, ende de heeren, die seer geltgierig waeren, veel harder handelden dan de plakkaten instelden. Sy seyden tegen de luyden, die haer op de plakkaten beriepen: wij en passen op de plakkaten niet, maer handelen naer onse discretie, die seer klein was, en sy stroopten de goede luyden groote sommen gelts af, als in de Camper steurtjens (die daer op gemaekt syn) seer klaer vertoont is" (Van Vloten a. w., blz. 342, 58, 71). De Verg. in de schuilplaats liet Kampen onverzorgd. De gemeente maakte toen met Friesland en de kerken van N.-Holland ééne (de 4ᵉ.) klasse uit. Bij de verzorging der kerken met vaste leeraars, werd 18 Aug. 1632 besloten, CHR. H. OUWENS tegen den winter naar Kampen te zenden.

Om de harde verdrukking, waaronder deze gemeente bleef zuchten, toen allen, op die van Leiden na, reeds in meerdere vrijheid herademden, bleef hare bediening meest geschieden in commissie en niet langer dan van drie tot drie maanden, en veelal door propⁿ. In die moeilijke dagen gaven de Kampensche Remonstr. uit: Eene „Christelijcke Oeffeningh" en een „Liedtboeck" (Moulijn, a. w., blz. 40 v.). Onder de propⁿ. was ook A. HOLTHENUS, een Kampenaar van afkomst, wien daarom de toegang tot de stad niet werd ontzegd (Rott. Hss., N⁰. 1338). Ook van hen zijn sommigen nog in banden geraakt. Dit werd het lot van:

GIDEON CURCELLAEUS, zoon van den hoogl. Hij werd 16 Mei 1648 gevangen en met betaling van *f* 200 en uitbanning, na dagelijksche vermindering van spijs en drank, eerst losgelaten 16 Juli. Prins WILLEM II zelf had vroeger, hoewel vruchteloos, bij den magistraat pogingen tot zijne bevrijding aangewend (Gedenkschr., blz. 101 v.). Hij werd in datzelfde jaar pred. te Noordwijk.

GEORGIUS KOENERDING, gevangen van 30 Oct. 1650 tot 22 Jan. 1651, terwijl hij bovendien eene boete van *f* 200 moest voldoen. Hij werd pred. te Gouda 1652.

JOANNES SNECANUS, kleinzoon van DANIEL JOHANNES, werd onder het prediken overvallen, doch ontkwam over den muur der predikplaats. Hij werd mede pred. te Gouda in 1665.

In de Verg. der Broederschap van Juni 1666, werd haar de nood der verdrukte gemeente te Kampen zeer ernstig voorgedragen. Die van 1668 besloot, dat twee prop^{n}. (H. BIJSTERUS in 1668 pred. te Buren en H. PAAUW in 1669 pred. te Gorinchem) haar bij beurten zouden bedienen. In de Verg. van Mei 1669 verzocht zij voor eenige weken iemand om haar te bedienen, en vooral, dat de Broed. zou trachten door hare voorspraak aan de gemeente vrijheid van prediking te verschaffen. De Verg. stelde toen voor de bediening van deze en andere vacante gemeenten ook de pred^{n}. van Maasland, Boskoop, Moordrecht en Berkel ter beschikking van den Cur., onder verbeurte van hun traktement, doch met belofte, dat hunne gemeenten door de naastbijgelegene pred^{n}. zouden bediend worden.

In de Verg. van Juni 1670 zond Kampen *f* 150 voor de Broed. en verzocht BARTH. HARTZOEKER nog een tijd lang hare bediening te mogen houden. Ten volgenden jare verzocht de gemeente, dat haar een leeraar wierd toegevoegd, die van de Broed. mocht genieten *f* 250, zij beloofde dan het overige tot zijn onderhoud op te brengen. Dit werd toegestaan met de bepaling, dat indien een prop. gezonden werd, deze van Kampen *f* 250

genieten, maar van daar vertrekkende, weder met zijn prop.-traktement tevreden zijn zou; en werd de verzorging van Kampen opgedragen aan eene speciale commissie, tot welke twee opzieners der gemeente behoorden (Jacob en Egbert Veen). Zij kreeg als gewoonlijk (1 Dec. 1671) een prop. voor drie maanden. In 1673 (21 Nov.) werd haar door de Verg. der contribueerende kerken en Direct. der minvermogende kerken aangeboden: „dat, indien zy een passepoort kunnen krygen, ymant haer zal toegezonden worden, om haer voor eenige weeken te doen sodanige dienst met predicken off andersins, hoedanigen zy van hem nae gelegentheyt des tyts zullen konnen trecken of genieten, voorts dat niet dienstich wort geoordeelt nu en in dit beloop der saecken een bysondere predickplaetse gelyck als te koopen van de Fransche Gouverneur door een seer groote en excessive vereeringe". Als de kerk in de Verg. van Mei 1674 weder om een leeraar voor eenigen tijd vroeg en een prop. reeds tot haar gekomen was, voegde zij er bij, dat „by haer reets tot desen einde een huis was ingehuurt".

Sedert 1670 schijnt dus het een en ander van eenige opkomst der gemeente en betere uitzichten te getuigen; maar toch werd in Sept. 1674 den Remonstr. te Kampen nog het godsdienstig samenzijn met bedreiging van straf verboden. De prop. VINCENTIUS KLINKHAMER moest na twee malen gepreekt te hebben de banken uit de vergaderplaats doen wegnemen (Rott. Hss. 6, N°. 183). Hier bleef hun het allerlangst de vrijheid van godsdienst onthouden. Evenwel was het de tijd niet meer, dat dit laatste verbod hunne samenkomsten kon beletten. En als de kerk in de Verg. der Broed. van Juli 1676 weder om bediening vroeg, kon haar die op meer vasten voet geschonken worden.

ADRIANUS MATTHEUS VAN ALPHEN, vroeger advocaat, thans prop., zou 1676, bij wederzijdsch goedvinden van hem zelven en de gemeente, met zijne familie naar Kampen gaan als prop. en op prop.-traktement, met bijvoeging van

hetgeen de broeders aldaar hem zouden toeleggen, in plaats van de reiskosten en het defroyement, die zij te voren gedragen hadden. Hij gaf zich hierin over aan het verlangen der Broed., die hem beloofde, dat hij zou blijven gezonden en gehoord worden als andere prop^{n}. Hij werd in 1678 door de gemeente tot haren leeraar ber., maar dit beroep werd toen van wege de Broed. te niet gedaan 22 Nov. en hem de bediening van Frederikstad opgedragen.

Sedert werd de gemeente weder van tijd tot tijd op verschillende wijzen door pred^{n}. en prop^{n}. bediend. In den winter van 1680 kwam hier de prop.:

CASPARUS DANCKERTS. Hij had in de ziekte van zijn schoonvader NAERANUS, die 4 Dec. 1679 stierf, met een der Amsterdamsche pred^{n}. een tijd lang om de veertien dagen Oudewetering bediend. Als hij in de Verg. van Mei 1681 uit Kampen klaagde over ongelijk, bij het beroep van een ander prop. hem aangedaan, wenschte men hem satisfactie te geven, en werd hij naar het verzoek van Kampen aan deze gemeente als leeraar toegestaan, op voorwaarde van zich, evenals anderen, te vergenoegen met hetgene de gemeente boven het prop.-traktement kon opbrengen, doch met het recht om elk wettig beroep naar elders op te volgen. Dit werd den 19^{en} Aug. alzoo besloten. Maar spoedig bleek het, dat dit traktement onvoldoende was. Kampen vertoonde, dat hare ontvangsten van 6 Nov. 1680 tot 17 April 1681 geweest waren uit de collecten ƒ 34, het Avondmaal ƒ 17 en van renten ƒ 18, zoodat na aftrek van de lasten jaarlijks slechts 20 dukatons zouden overschieten. Daarop werd aan DANCKERTS zijn volle traktement uit de kas der Soc. toegelegd, onder beding, dat Kampen rekening zou doen aan den Soc.-Boekhouder en na DANCKERTS geen recht op een eigen pred. zou pretendeeren. Hij werd ber. te Zwammerdam en Boskoop, en dit beroep toegestaan 19 April 1684.

In de Verg. van 15 Mei 1686 verzocht de kerk door

haren afgevaardigde weder een ordinaris leeraar, doch men begreep, dat dit verzoek meer uit vrees van niet geholpen te worden „als wel uyt nootsakelykheyt" voortkwam, en de afgevaardigde was tevreden althans voor dat jaar, als de gemeente gelijk te voren door prop^{n}. zooveel mogelijk bediend werd. De Verg. van 15 Jan. 1699 besloot, om de ziekte en zwakheid van vele pred^{n}. en de schaarschheid van prop^{n}., Kampen voor eenigen tijd onbediend te laten. In 1700 zou de kerk weder, zoo dikwijls als mogelijk was, bediend worden.

Onder zulk eene bediening moest eene gemeente wel verloren gaan, die om felle en langdurige verdrukking nimmer tot kracht en bloei had kunnen geraken. Wij vinden sedert 1700 van haar geene melding meer. Ook van geen overblijfsel der gemeente werd gewaagd, toen de Lutherschen te Kampen aansluiting met de Remonstr. Broed. zochten. Dit geschiedde in 1792. Zij betuigden hunne begeerte hiertoe wegens afkeer van alle banden van menschelijk gezag in den godsdienst, en verzochten onderstand voor het traktement van hun leeraar. De Verg. der Broed. wees het van de hand, èn om hare financiëele ongelegenheid, èn omdat zij het onraadzaam achtte, zich te mengen in een geschil tusschen de Lutherschen te Kampen en het Consistorie van Amsterdam. Drie jaar later trad de leeraar (W. Goede) tot de Remonstr. over.

MEPPEL.

Op den 4[en] Dec. 1879 besloten verscheidene personen, leden der Ned. Hervormde gemeente, zich af te scheiden, en spraken zij den wensch uit zich aan te sluiten bij de Remonstrantsche Broederschap. Na overleg met de Commissie van 5 kerken vestigde zich 17 Dec. 1879 een bestuur van elf leden. Een 150 personen sloten zich aan met jaarlijksche bijdragen, te zamen *f* 1000. Nu werd de gemeente door de Societeits-Commissie erkend. Men had terrein voor eene kerk gekocht, en de toezegging van *f* 19,000 voor den bouw. In 1880 werd eene prijsvraag voor den kerkbouw uitgeschreven en zond men de huishoudelijke reglementen bij de Soc.-Commissie in. Voorloopig werden de godsdienstoefeningen gehouden in een gebouw, dat 450 hoorders kon bevatten. De 95 leerlingen voor het godsdienstonderwijs kwamen achtereenvolgens onder de leiding van de predikanten Kielstra van Zwartsluis, Harger van Ruinen en Kroll van Kolderveen. De Zondagschool van den Protestantenbond zorgde voor het voorbereidend onderwijs. In 1881 bestond de nieuwe gemeente uit 206 leden, 38 begunstigers, 95 leerlingen, ongeveer 500 zielen. Den 28[en] Maart 1881 werd het kerkgebouw plechtig ingewijd door den pred. van Haarlem B. TIDEMAN JZN. Bij die godsdienstoefening was ook de voorganger der Israëlietische Gemeente tegenwoordig. In 1882 kon de gemeente jaarlijks *f* 1000 voor het pred.-traktement bestemmen. Door de opheffing van Moordrecht kon de Regeering *f* 550 geven als rijkstraktement. Het overlijden van den wakkeren bestuurder J. H. Tutel de Jong was voor de jonge gemeente een groote slag. Zijne weduwe schonk in zijn naam *f* 2000 aan de gemeente. Men kon toen *f* 2500 van de schuld voor den kerkbouw afdoen. Toen de pred. van Leiden het op hem uitgebrachte beroep afwees, werd met goedkeuring der Broed. beroepen:

PIETER HEERING, pred. te Passaroean op Java, met verlof. Intr. 9 Sept. 1883. De gemeente bracht *f* 4500 bijeen voor een pijporgel. Het kerkgebouw werd van twee gaanderijen voorzien. Men lostte weder *f* 200 van de leening af en bracht *f* 900 op voor de armen van alle gezindheden. Ber. naar 's Gravenhage. Afscheid 8 Mei 1887.

WILLEM MARIE DE VRIES. Ber. van Dokkum. Intr. 3 Juli 1887. In 1888 werd achter de kerk een afzonderlijk lokaal voor godsdienstonderwijs gebouwd. Ber. naar Amst. Afscheid 21 Juni 1889.

JAN HERMAN DE RIDDER JR., theol. doct. Ber. van Boskoop. Intr. 3 Nov. 1889. Ber. naar Rott. Afscheid 23 Aug. 1894.

WILLEM HERMAN STENFERT KROESE. Ber. als Herv. pred. van Enschedé. Intr. 23 Maart 1894. Ber. naar Rott. Afscheid 5 Maart 1899. In die jaren ontving de gemeente de volgende bedragen van Mej. J. Setten *f* 2000, van Mevr. wed. Tutel de Jonge *f* 2000.

ANTONIE HENDRIK HAENTJENS, theol. doct., prop. Intr. 30 Juli 1899. Ber. naar Haarlem. Afscheid 1 Sept. 1901.

KORS FREDERIK SPARNAAY, prop. Intr. 2 Maart 1902. Den 22en Oct. 1902 werd hij te Leiden bevorderd tot theol. doct. op eene dissertatie: over de toekomstverwachtingen van Jeremia. Ber. naar Arnhem. Afscheid 17 Jan. 1904.

Van wijlen den Heer en Mevr. Slot ontving de gemeente een legaat van *f* 6000, van Mej. K. Brocades *f* 500, van Mej. C. de Jonge zilveren bekers en schalen voor het Avondmaal, van den Heer H. Houwink 12 aandeelen in de vereeniging „Eendracht maakt macht", die beoogde het verkrijgen van eene eigene pastorie, tot eene nominale waarde van *f* 3000.

JOHAN BEIJERMAN, prop. Intr. 24 Juli 1904.

In 1904 had de gemeente 590 leden, 98 begunstigers, 141 leerlingen, 780 zielen, en in het volgend jaar verkreeg zij eene eigene pastorie.

HOOGEVEEN.

De afdeeling van den Ned. Protestantenbond te Hoogeveen wendde zich 15 April 1886 tot de Commissie der Broederschap met het bericht, dat een 50 à 60 leden der Afdeeling verlangden leden te worden der Broederschap. De Commissie raadde aan zich bij de gemeente te Meppel te laten inschrijven. Daarop scheidden zich 56 personen van de Hervormde gemeente af. De pred. HEERING van Meppel kwam wekelijks over voor het godsdienstonderwijs en preekte eenmaal in de maand voor 300 tot 400 hoorders. Eerst trad de gemeente op als Remonstr. Vereeniging in nauw verband met Meppel. De gemeente bracht in 1886 voor hare behoeften *f* 1475 op, ontving uit het legaat BLOEM *f* 200 en van de Broed. nog eens *f* 200 's jaars. In 1887 waren er 143 leden en 115 leerlingen, die in 5 klassen wekelijks op één dag onderwijs ontvingen van den pred. DE VRIES van Meppel. In 1889 vervulde deze 18 beurten 's jaars. Nu werd de Vereeniging als Remonstr. gemeente erkend en men begon een fonds aan te leggen voor kerkbouw. Op 14 Jan. 1894 werd de kerk ingewijd door den pred. J. H. DE RIDDER JR. Intusschen was de Liederenbundel van den Protestantenbond met Paschen 1893 ingevoerd. Ook de pred. STENFERT KROESE nam na DE RIDDER de dienstvervulling waar van 26 Dec. 1894 af. Toen HAENTJENS als pred. van Meppel hiertegen bezwaar maakte, nam de pred. HOOYKAAS van Amersfoort gedurende twee-en-een-half jaar den arbeid op zich. SPARNAAY verving hem, tot dat van Juli 1903 tot 6 Maart 1904 als waarnemend pred. hier optrad de prop. GERRIT JAN OLDEMAN, wiens kortstondig verblijf de gemeente deed toenemen in bloei. In 1904 waren er 165 leden, 60 leerlingen en ongeveer 240 zielen. De pred. BEYERMAN van Meppel belastte zich hier weder met het godsdienstonderwijs, totdat de prop. ALLE KLAVER op 21 April 1905 den predikdienst aanvaardde.

§ 8.

DE BUITENLANDSCHE GEMEENTE.

FREDERIKSTAD [1]).

De gebannen Remonstrantsche leeraars moesten bij het denken aan eene mogelijke vestiging in het buitenland wel het oog vestigen op Holstein. Daar was het strenge Lutherdom der „Konkordienformel" nooit inheemsch. Hertog Johan Adolf, van moederszijde een kleinzoon van Philips van Hessen, was te Kessel geweest onder de leiding van Cruciger, Melanthon's leerling. In 1608 verklaarde hij zich voor het gereformeerde geloof, doch liet het eigenaardig Luthersche en de Calvinistische leer der verdoemenis schrappen uit den eed door den predikant af te leggen. Hertog Frederik III volgde hem in 1616 op. Het eerste jaar zijner regeering herstelde hij het rechtzinnige Lutherdom, in 1617 echter keerde hij terug tot de Gereformeerde belijdenis, en verbood hij godgeleerde twistvragen op den predikstoel te brengen. In 1618 bood hij aan de Remonstranten de hand.

De gebannenen wisten, dat „de Hartogh van sinds was den bouw van eene nieuwe stadt aen den Eijderstroom te bevorderen, weshalven eenigen van hun te weegh braghten, dat iemant met den Vorst daerover te woord

---

[1]) J. J. van Vollenhoven, *Beiträge zur Geschichte der Rem. Reformirte Gemeinde in Friedrichstadt*, 1849. J. Tideman, *Frederikstad a.d Eider en hare Hollandsche Gemeente*, 1852. J. A. M. Mensinga in: *Eiderstädter und Stapelholmer Wochenblatt*, 1874, 1875, 1876, 1881. *Stichting* I, blz. 181 vv., Bijl. VI, 309. *Uit de Rem. Broed.* 12de jaarg. blz. 173 vv. C. D. Sax in *Die Heimat. Monatschrift des Vereins zur Pflege der Natur- und Landeskunde in Schleswig-Holstein u. s. w.* Oct. 1903, s. 217.

quam". Die persoon was Johan de Haen, gewezen pensionaris van Haarlem, den 24en Mei 1619 verbannen. Hij vestigde zich op het slot te Tonningen, was een tijdlang stadhouder en werd 1 Sept. 1627 te Friedrichstadt begraven. Zijn zoon Hendrik de Haen overleed in 1667. Den 27en Sept. 1619 werd aan de Remonstranten octrooi verleend de stad te bouwen, onder voorwaarde, dat de Lutherschen er ook hunne godsdienstoefeningen moesten houden (Brandt a. w. IV, blz. 135 vv.). De zaak bleef hangende, totdat door den invloed van Willem van den Hove, Heer van Wedde, Westerwolde, Bellingwolde en Blijham, bloedverwant van De Groot, op 31 Oct. 1620 een nieuw octrooi werd gegeven. Bij dit octrooi beloofde de Hertog bouwmateriaal te leveren, honderd arbeiderswoningen te bouwen, de scheepmakerij te bevorderen, de stad te voorzien van twee vrije jaarmarkten en eene weekmarkt, terwijl eene versterkte schans de stad zou verdedigen. De grondpacht werd verlaagd. Van den Hove deelde daarop de zaak aan Wtenbogaert en de overige Direct. te Antwerpen mede, gelijk ook de hertog daartoe zijn kamerheer tot hen zond. De Direct. konden zich voor de Broed. met de zaak niet dadelijk inlaten, maar zouden vernemen, „wat genegentheit eenige vermogende in den lande daartoe hadden", en verzochten den hertog, „dat eenige Remonstr.-gezinden, hetzij leeraars of anderen, daar vrij en frank zouden mogen komen en resideeren in eenige van zijne vaste steden, om de gelegenheid te doorzien en met Z. Doorl. of diens Raden nader te spreken". Dit werd door den hertog bij een schrijven van 8 Febr. 1621 toegestaan voor Holstein en Sleeswijk, waarop Niellius en Lomannus derwaarts werden afgevaardigd. De hertog verlangde, dat de Direct. zich en de directie in zijn land zouden overbrengen. Zij achtten dit voor de Broed. niet raadzaam, en meenden ook van hunne zijde het haastig verlaten van het vaderland onder de Broederen niet te moeten bevorderen. In Mei 1622 begaf zich Grevinckhoven nog van hunnentwege

derwaarts, aan wien CONR. VORSTIUS was toegevoegd; de laatste bleef en stierf daar 9 Oct. 1622; hij werd te Frederikstad begraven, ter plaatse, waar men sedert de kerk bouwde. Intusschen had Van den Hove in Holstein en in het vaderland de vestiging van Remonstr. in eene nieuwe stad aan den Eider ijverig voorgestaan, en, vond zijn aanraden niet bij velen ingang, op eigen kosten en met behulp van weinigen deed hij arbeidslieden derwaarts gaan, terwijl op den 4[en] Oct. 1621 door zijn zoon Anthonij de eerste steen van het eerste gebouw der nieuwe stad gelegd werd. „De plaets, daer men dese boude, eerst het Nieuw Veer genaemt, lagh in Stapelholm, een groote myl van Tonningen, en naeuwlyks soo verre van Houssem, omtrent drie mylen van de zee, tusschen twee waterstroomen d'Eider en Treene". Van den Hove bouwde er eene zoutkeet en eenige woonhuizen, en de eerste inwoners met hem waren Dr. Pieter van Dam van Amersfoort en zijn broeder Mr. Willem van Dam, Pieter de Graef, van Amst., broeder van den burgemeester Jacob de Graef, Christiaan Bekker, Hendrik Ruitenstein, Marcus Gualtherus, gewezen rector der Lat. School te Kampen (in 1625 secretaris der stad), de twee gebroeders Schaelkens van Rott., zwagers van GREVINCKHOVEN en eenige anderen. Doch hun voorbeeld werd niet door zoo velen gevolgd als zij verwacht hadden, en in het algemeen had de nieuwe stichting noch zoo grooten opgang, noch wasdom, als sommigen zich beloofden en hoopten. In Mei 1623 noemden WTENBOGAERT en EPISCOPIUS in een schrijven aan VAN DEN BORRE, Frederikstad nog „de stad van 25 huizen". De stad werd naar den naam des hertogs genoemd. En terwijl het octrooi nevens burgemeesteren en schepenen een stadhouder aan het hoofd der stadsregeering had gesteld, werd deze waardigheid het eerst bekleed door Adolf van de Wael, Heer van Moersbergen.

Deze, lid der Utrechtsche Ridderschap, burgemeester van Utrecht in 1611, werd als partijganger van Olden-

velt verbannen, met last om, daar hij schuldbelijdenis had gedaan, zes jaren buiten de stad te blijven. Als stadhouder wekte hij den weerzin der bevolking op, zoodat in 1631 de aanzienlijksten beproefden van hunne huizen af te komen om te kunnen vertrekken. De stadhouder moest naar O. Friesland vertrekken, Van Hove en De Haen namen nu voor dat jaar dat stadhouderschap waar, dat sinds werd afgeschaft. De Wael was in 1635 te Frederikstad terug, en werd toen door de Staten van Utrecht geroepen.

De wasdom der stad was en bleef gering. Van 1627—1713 was Holstein gebukt onder den oorlogslast van inkwartiering, met slechts weinige jaren van verademing, anders ware de bevolking geheel verloopen. In 1630 noemde GREVINCKHOVEN de plaats een achterhoek, waar men komt als men er wezen moet; goede lijftocht vindt men er op het oogenblik niet (Wtenb. Brieven III, afd. 3, blz. 327). In 1634 kon de stad wegens waterschade hare schulden niet betalen. In 1659 verlangde de burgemeester zekerheid of de burgers hem wilden helpen de oorlogslasten te dragen. Het patrieeren werd in 1623 geregeld van Kopenhagen uit(?) door Ditmarschen over Melden en Itzehoe naar Hamburg. Er was ook een scheepspost op Sleeswijk. Beiden de land- en de scheepspost voor Hamburg gingen tot op het spoorwegverkeer wekelijks eenmaal heen en terug. Van de 150 Hollandsche gezinnen die overkwamen, hebben zich er ruim 75 gevestigd, maar deze waren in 1876 op ééne na (Nootbaar) uitgestorven, ook al omdat de Hollanders onder elkander huwden.

De Raad besloot 18 Febr. 1623 het Markthuis dicht te maken en voorloopig tot kerk te gebruiken. Daar het echter beter geoordeeld werd, de marktplaats met woonhuizen te omgeven, werd eerlang voor kerk en kerkhof de tegenwoordige plaats aangewezen. Maar nog 28 Juni 1624 werd bepaald, „de kerk ad interim aan de zuidoostzijde van het kerkhof te bouwen en te houden, totdat de andere gereed was". Van deze (de kerk vóór 1854) was toen de

eerste steen gelegd door jonkvr. Catharina van Moersbergen. Vroeger, gedurende den eersten bouw der stad, was volgens Brandt op het slot te Tonningen gepredikt. Reeds in Juli 1625 werd het uurwerk voor den toren der kerk aangekocht. Kerkmeesters aan de nieuwe kerk werden het eerst aangesteld 2 Mei 1625. Armbezorgers of diakenen waren 26 Juli 1624 op voorslag der pred^{n}. verkoren, eerst twee, daarna 3 Oct. 1625 vier. De kerk was toen eene der netste en best ingerichte van de Broed., er was plaats voor 400 hoorders en meer. In 1692 werd zij voorzien van een orgel, uit particuliere bijdragen voor *f* 1175 aangekocht, en 't eerst bespeeld op 5 Juni, „na de predikatie op die materie slaende". De gemeente zong de psalmen naar de oude berijming tot in 1803, toen den 15^{en} Maart besloten werd, de nieuwe van Laus Deo en de Chr. Gezangen voor de openbare godsdienst (Kleine Bundel) in te voeren. Sedert 1844 wordt bij de Hoogd. godsdienstoefening het Luthersche Schleesw.-Holst. Landes-Gesangbuch gebruikt. De kerk bezit doop-, ledematen- en trouwregisters sedert 1632. De eerste beschreven Kerken-Ordeningh is van 1656, naderhand soms geamplieërd en veranderd. Vroeger waren dienaangaande „geene ordonnantiën by geschrifte ooyt gestelt". Omtrent de doopbediening werd, om het groote misbruik, waartoe het voorbeeld der Lutherschen aanleiding gaf, 21 Aug. 1692 bepaald, de kinderen niet dan om gewichtige redenen in huis te doopen, welke resolutie in 1726 herhaald, maar later door de gewoonte weder krachteloos werd, zoodat nog in 1838 de doop bijna uitsluitend in huis geschiedde. Thans heeft zij meest in de kerk plaats. In het genoemde jaar 1692 werd tegelijk besloten, slechts „in de kerk te trouwen". Te dezen opzichte was reeds 3 Oct. 1625 geresolveerd, „dat er voortaan drie proclamatiën sullen gaen van willende trouwen", en dit herhaald 8 Febr. 1632 met bijvoeging, „dat niemand in huis zal mogen trouwen of in het huwelyk bevestigd worden, als om merkelyke redenen, die tot erkentenisse van de Magistraat staan zullen", en Febr. 1634 den pred.

aangezegd (het huwelijk was en is hier geene civiele maar kerkelijke akte), „notitie by geschrift te houden van de personen, soo hier in de kerck trouwen", gelijk de doodgraver van de gestorvenen, de vroedvrouw van de geborenen, aangifte moest doen. Het godsdienstig onderwijs der jeugd schijnt tot in het begin der 18de eeuw, gelijk nog in de meeste Luthersche gemeenten daar te lande, aan den schoolmeester overgelaten te zijn geweest. Eerst den 3en Aug. 1704 werd door den leeraar (VOSBURG) voorgesteld, „tot opbouw der gemeente een catechisatie in te stellen, om de jeugt in de kristelyke godsdienst te onderwijsen". Dit met algemeen genoegen aangenomen zijnde, werd een aanvang gemaakt den 21en Sept. Eenigen tijd daarna (27 Febr. 1729) werd nu ook omtrent de aanneming bij de gemeente bepaald, dat niemand tot lidmaat zou toegelaten worden, voordat hij door den pred., geassisteerd met leden van den kerkeraad, in de gronden van den Chr. godsdienst zou geëxamineerd en daartoe bekwaam gevonden zijn. De wetten en inrichtingen des lands brachten vroeger mede, dat de kinderen, wanneer zij de school verlieten op hun 15de en 16de jaar, tenzij zij geheel onbekwaam zijn, tot leden moeten worden aangenomen. Dit verviel met 1874, toen de Burgerlijke stand te Frederikstad werd ingevoerd. De kerkelijke tucht werd vroeger in de gemeente streng gehandhaafd, en meermalen werd aan leden, om ergelijk gedrag (dronkenschap, ontucht, laster, enz.), het avondmaal ontzegd. Soms werden er zelfs afgesneden van de gemeente. Aan haar werden deze dikwijls onder „blinde" namen bekend gemaakt, „der Chr. gemeente tot naerigting, en sulcken, die een boos, ergerlyk leven leiden, tot waerschuwing" (1691). De gewone godsdienstoefening werd, van den aanvang af, des voormiddags op den dag des Heeren gehouden. Maar dikwijls werden er afzonderlijke bidstonden en vast- en bededagen verordend. Zoo werd 25 Aug. 1627 bepaald, Dinsdags en Donderdags morgens van 8—9 biduur te houden, „opdat God des hertogs voornemens zegene om den vrede te be-

vorderen; den 9^en^ Oct. Dank-, Vast- en Bededag; in Mei 1628 drie Bededagen; den 14^en^ Oct. 1634, als in den nacht, tusschen 11 en 12 Oct., bij zwaren storm, een hooge watervloed alle omliggende landerijen gedurende vier weken had overstroomd, wekelijks twee Vast- en Bededagen, om God te danken, dat Hij de stad, in zoo groot gevaar, had bewaard. Later (4 Sept. 1692) werd de dankpredikatie, na het Avondmaal, ingevoerd (zij heeft ook thans nog, alleen na het September-Avondmaal, des namiddags plaats), en tevens tot het houden van winteravond-predikatiën besloten. Tegenwoordig geschiedt de confirmatie der nieuwe leden op Witten Donderdag, en wordt op Goeden Vrijdag en Oudejaarsdag des avonds gepredikt.

Reeds spoedig na de stichting der stad werd voor het schoolonderwijs gezorgd. Er werd eene Latijnsche school opgericht, aan welker rector, M. Gualtherus, den 26^en^ Juli 1624 van stadswege voor de eerste maal zijn jaargeld werd uitbetaald. Men onderwees er Latijn, Grieksch, geschiedenis, aardrijkskunde, Fransch en Hebreeuwsch. Ook het Hollandsch, waarvoor men in Aug. 1624 Jan Frericx tot schoolmeester had, en weldra het Fransch, welks onderwijzer, Daniel Sporou, 12 Jan. 1631, verzocht „om vrije huishuur tenminste voor twee of drie jaren, totdat zijne school wat aanwas had gekregen". De Holl. school is waarschijnlijk die, welke tot op April 1905 bestond, en de school der Remonstr. gemeente was; zij schijnt echter niet onafgebroken in het Holl. onderwijs voorzien te hebben, dewijl thans bejaarde leden der gemeente in hunne jeugd de Luthersche school bezochten, en met de Doopsgezinden en Roomschen bij een der burgers onderricht kregen in de Holl. taal. In 1846 was de onderwijzer een Hollander en Mennoniet, in 1810 herwaarts gezonden. Hij had een vast traktement van ruim 600 Mark en eenige emolumenten, benevens vrije woning en brand, enz. De school telde in 1846 16 à 18 kinderen.

Zoolang Sleeswijk-Holstein tot Denemarken behoorde, stond de school onder het bestuur van den kerkeraad en

was de pred. Schulinspector. Na de inlijving bij Pruisen werd bepaald (30 Sept. 1871), dat er een Schulcollegium zoude zijn, bestaande uit den kerkeraad en den burgemeester als voorzitter. Deze schoolcommissie trad op 16 April 1872. De onderwijzer, Reindert Brink geb. 1820 te Zwolle, die 30 jaren dienst had, moest den eed van trouw aan den koning van Pruisen afleggen. Het traktement werd in 1874 gebracht op 488 thlr met vrij brand. Den 27en Mrt. werd meester Brink gepensioneerd met 1320 Mark. Zijn opvolger mocht geen Hollander zijn. Men koos den heer Eimer uit Grimersum in Oost-Friesland, die het Hollandsch vloeiend sprak. Het fraaie schoolhuis tegenover de pastorie in 1853 nieuw opgetrokken, werd in 1880 afgekeurd, en nu een huis gekocht in de Grabenstrasse (Gravenstraat, naar Pieter de Graef, een van de stichters der stad). Toen Eimers in 1886 vertrok, werd het voorstel om de school op te heffen en met de Luthersche samen te smelten verworpen. Men kon ook niet langer eischen dat de onderwijzer Remonstrant zoude zijn. Een nieuw schoolreglement in plaats van dat van 1872, eischte nu, dat de onderwijzer van „evangelische" belijdenis zou zijn. In 1887 trad nu uit 72 sollicitanten de Heer Först op, en werd het Hollandsch in de school afgeschaft. In Maart 1894 werd het voorstel der Lutherschen om de scholen te vereenigen afgewezen. In 1896 werd het godsdienstonderwijs van den onderwijzer overgedragen op den pred. In 1897 moest op grond der wet van 3 Maart het traktement des onderwijzers gewijzigd worden. Hij ontvangt nu 1500 Mark van de gemeente en de regeering geeft om de drie jaren eene verhooging van 160 Mark. Daarvoor moet de gemeente nu betalen 585 Mark en 22 Mark weduwgeld, en 162.50 Mark voor pensioen des onderwijzers. De gemeente betaalt voor de diensten als organist 230 Mark. De onderwijzer heeft vrije woning maar geen vrijdom van belasting. In Jan. 1899 nam Först zijn ontslag en werd hij uit 33 solicitanten vervangen door den Heer Vogeler. Het optreden van dezen onderwijzer was minder gelukkig,

en nu de regeering aan de gemeente 1 April 1904 een reglement heeft opgedrongen, ten gevolge waarvan de Remonstr. kerkeraad niets meer over de school te zeggen heeft, de burgemeester niet meer lid is van het schoolbestuur, maar de Luthersche pred. Keck Schulinspector is, nu verlangt men de oplossing der school in die der Luthersche gemeente. Een eigen school heeft voor de Remonstr. nu geen zin meer. Dr. Sax zal hare geschiedenis schrijven (Vgl. Uit de Rem. Broed., 16[de] jaarg., blz. 199). Het godsdienstonderwijs met de daarvoor aanwezige leermiddelen bleef aan de gemeente, den leden wordt daarvoor een gedeelte der inkomstenbelasting gekort.

Terwijl reeds bij het octrooi, door hertog Frederik den Remonstr. verleend, was bepaald, dat in de stad, die zij stichten wilden, „ook aan de Martinisten exercitie haerder religie zou gedoocht worden", werd den 13[en] Febr. 1623 ook den Mennonieten vrijheid van verblijf en godsdienstoefening aldaar toegestaan, gelijk later, onder bepalingen, ook aan de Roomsch-Katholieken. In 1627 verzochten de Lutherschen (28 Maart) bij beurten in de kerk der Remonstr. te mogen prediken, maar werd dit (18 April) afgeslagen, „also 't geoordeelt werdt te syn een saecke van groote insichte, daer oock wel lichtelyk confusie en schade, soo voor de stadt, als de saecke der Remonstr. selfs, soude connen uyt volghen, en oversulcx niet wel doenlyk". Later is echter door hertog Christiaan Albrecht, 26 Oct. 1671, eene verordening uitgevaardigd en door den magistraat bewilligd, „dat de Lutherschen gedurende de toenmaals noodige reparatie hunner kerk voor eenige maanden mede die der Remonstr. zouden mogen gebruiken, „onder beding, dat de Remonstr., in gelijken gevalle, zoodanig gebruik van de Luthersche kerk zullen mogen maken".

De pred. der Remonstr. gemeente, en hij alléén, trekt een gedeelte van zijn traktement uit de stadskas (600 mark). Meermalen werd dit voorrecht aan de kerk betwist (1668, 1717, 1766), sedert het stadsbestuur niet

meer alleen uit Remonstr. bestond. De eerste maal werd door een Vorstelijk vonnis van 4 Dec. 1668 bepaald, „dat dit tractement moet verblyven, en dat de Pastor zulks te verwachten heeft, ten ware bewyslyk, dat de gedachte kerk alzoo was gedoteerd, dat zij haren Dominum zelfs te secureeren bemiddeld is", Ook de beide andere keeren werd met beroep op dit vonnis eene zelfde uitspraak gedaan. Omtrent den oorsprong van deze traktementsbetaling is in een brief van den Frederikstadschen Burgemeester Plovier aan den pred. Bliek, dd. 30 Nov. 1766, aangeteekend: „De eerste fundatores hebben geen fonds aan de stad gemaakt, maar toen zy in a°. 1635 soo diep in schulden waren gevallen, dat zy den Hertog, tegen overneming hunner schulden en pro rato onderhouding der stads-werken ²/₃ deel hunner revenuën van hunne stads middelen hebben geoffreerd en overgelaten, hebben zy onder hunne bedienden (beampten) den Remonstrantschen Dom^e^. geplaatst, en van voorschr. revenuën hen (vooruit) tot salariëring derzelve 1300 m. jaarlijks in den contracte zich bedongen". In 1867 werd de toelage van 600 Mark aan den pred. door de stadsregeering afgeschaft, de gemeente begon een proces, maar werd ondanks de krachtige vertoogen van Dr. Mensinga in het ongelijk gesteld.

Voor het overige was de sprekendste herinnering van de vroegere voorrechten der Remonstr. nog slechts deze, dat van hunne kerk de stadsklok luidde. Dit hield in 1860 op. De voordeeligste was die, dat zij vrij waren van de aanmerkelijke school- en kerklasten der Lutherschen. Nog in 1709 werd, bij de oprichting van eene eigene begraafplaats door de Mennonieten, bepaald, bij uitspraak van den Souverein, „dat zij voor elk lijk, dáár te begraven, zouden betalen een' rijksdaalder, ten voordeele van de stadskerk, hetzij ze de klok laten trekken of niet". Aan de algemeene armenbelasting, welke thans alleen ten dienste van de Lutherschen geheven wordt, zijn de Remonstr. mede onderworpen; maar door eigene

onbedachtzaamheid, dewijl de kerkeraad, toen die belasting in de voorgaande eeuw werd ingevoerd en eene kleinigheid bedroeg, zich niet als de Roomschen onttrekken wilde. En om met de Lutherschen uit de kas te trekken, zou de kerk hare fondsen in deze moeten storten. Van 1867—1870 werd een proces gevoerd over de bedeeling der armen uit de stadsarmenkas, waartoe de drie protestantsche gemeenten moesten bijdragen. Ook dit proces werd verloren. Wat de regeering der stad betreft, die vroeger alleen en later grootendeels uit Remonstr. bestond, deze had tot 1867 uit hen een vierde harer leden, een ander vierde uit de Mennonieten en de helft uit de Lutherschen. Nu alle burgers gelijk gesteld zijn heeft een lid der gemeente zelden zitting.

De tegenwoordige leden der gemeente zijn voor het minste deel van Hollandsche, voor het meeste van Duitsche afkomst, en van oorsprong Gereformeerden. De meeste behooren tot den geringeren, enkele tot den meer gegoeden en beschaafden middelstand. Het getal van hen, die binnen de stad wonen, is thans 46, 80 zielen. Het was in 1796, leden 69, zielen 129. Vele wonen bovendien verspreid op het land. Met deze was het geheele getal in 1810, leden 95, zielen 175, in 1817, leden 104, zielen 195. Soms had de gemeente eene tijdelijke, niet onbelangrijke aanwinst door Hollandsche, meest Groninger schippers, die hier overwinterden en dikwijls hunne vrouwen en kinderen aan boord hadden. Nog meer van deze lagen des winters, bijna jaarlijks, in de haven van Tonningen, waar ook een enkele reeds is gevestigd; en de pred. nam, evenals zijn voorganger, ook deze landgenooten onder zijne evangeliebediening op, waartoe hij wekelijks tot prediking en catechisatie gebruik maakt van de Luthersche kerk te Tonningen, te dien einde op de verplichtendste wijze toegestaan.

De Duitsche afkomst van zoo velen en aller inwoning in eene thans Duitsche stad heeft in den lateren tijd voor de evangelieverkondiging de Hoogduitsche taal, nevens

de Hollandsche, doen bezigen. Wel was deze laatste daarvoor nog lang de hoofdtaal en het meest in gebruik; maar eenmaal elke maand, en bij het September-Avondmaal, voor- en namiddag, en op Goeden Vrijdag en Oudejaarsavond, werd in het Hoogduitsch gepredikt, en deze taal verder gebezigd bij alle kerkelijke handelingen buiten de kerk, bij huisdoop, huistrouw en grafrede, hier bij elke begraving gebruikelijk. Echter bleek het nog bij onderhandelingen in 1839, „dat de gemeente zelve op het behoud der Hollandsche taal gesteld is, en vooral om den band, die haar met Holland en de Broed. verbindt, wenschte, dat deze zooveel mogelijk uitsluitend de Godsdienst-taal der gemeente blijve". Thans is de prediking Duitsch sinds 1881.

Ook de kerk van Frederikstad heeft in vorige tijden nu en dan door hare contributie den financieelen nood der Broed. helpen dragen. Het geschiedde het eerst in 1698, op uitnoodiging der Gr. Verg. Zij deed toen eene extra-collecte, die ruim 26 rijksd. opbracht. Later consenteerde zij (1749) *f* 50 en (1751) *f* 25; en van 1792 tot 1806 jaarlijks *f* 50, en besloot dit in het volgende jaar met eene gift van *f* 100. In 1840 begon ook zij te contribueeren tot het subsidiefonds. Het geldelijk vermogen der kerk, behoort grootendeels aan hare weeskas, door hertog Frederik gesanctioneerd, tot onderhoud van weezen of kinderen van behoeftige lidmaten, en aan de diaconie-kas, bestemd tot onderhoud van armen en van jongelieden, die eene hanteering beginnen. De kerk zelve bezit slechts de halve opbrengst van eenig land, aan haar en de diaconie-kas vermaakt. Reeds in 1726 voegde zij bij het stads-traktement van haren leeraar, de tot 1847 verleende som van 500 mark, die zij thans voor de helft uit de wees-, voor de helft uit de diakonie-kas verstrekt. Men wilde haar later onder de verplichting brengen, om rekening en verantwoording van de kerk- en armengoederen aan den magistraat te doen, maar eene resolutie van de H. Overheid bepaalde, 1768, „dat het met opzicht tot de admi-

nistratie van kerk- en armenpenningen der ingezetenen van eene vremde religie te Frederikstat zal worden gehouden, zooals het tot nu toe is geschied". Doch als in de financiën der kerk, na schromelijke verwarring, in 1827 weder orde gebracht waren, werd een regulatief omtrent het beheer van kerk en gemeente door den kerkeraad zelven ontworpen, van de H. Lands-Overheid bekrachtigd (9 Aug. 1828), volgens hetwelk geene kapitalen mogen verkocht of veraliëneerd worden, of eenige transactiën dienaangaande plaats hebben, dan met voorkennis en goedkeuring van den Stads-President, en in zekere gevallen niet zonder bevel der H. Overheid. Bij de regeling der kerkelijke zaken in het nieuwe Duitsche rijk na 1871, werd de Remonstr. geref. gemeente te Frederikstad beschouwd als eene vrije gemeente niet vallende onder de rijkswet van 11 Mei 1873.

Dewijl het voor de kerk, om haren verren afstand, bezwaarlijk is, een afgevaardigde in de Gr. Verg. der Broed. te zenden, werd haar, 1790, en haar alleen vergund, hare adviesen schriftelijk in te brengen, en sedert 1838 vergoeding van de helft der reiskosten, tot het bijwonen der Gr. Verg. om de drie jaar, vanwege de Broed. aan haren leeraar aangeboden.

De bediening der gemeente geschiedde in den eersten tijd „uit liefde", door eenige pred^{n}., die zich tijdelijk hier bevonden; zoo in 1621 door Remautius, (gewezen pred. van de Fransche regimenten te Bommel, Engelraeve, die met zijne huisvrouw hier ter woon was gekomen, en Tijkmaker. In het volgende jaar kwam ook Grevinckhoven herwaarts, en weldra nog Grevius, Oudart, gewezen pred. te Cappelle, Tombergen, gewezen pred. te Gouda, om de Verg. van 5 Maart 1619 naar Waalwijk gevoerd, en Paludanus, gewezen pred. te Grave. Toen besloot men een leeraar te beroepen, en den 28^{en} Nov. 1623 viel de keuze op Nic. Grevinckhoven.

De pred^{n}., die uit liefde de gemeente met prediken dienden, namen ook andere kerkelijke bedieningen waar.

PALUDANUS werd 7 Aug. 1624 tot diaken; GEESTERANUS 24 Jan. 1627, „in OUDARTII plaetse", tot kerkmeester aangesteld. Bovendien hadden sommige van hen hun wereldlijk bedrijf of beroep. SELCART verzocht 22 Juni 1625 octrooi om een apothekerswinkel op te richten. ENGELRAEVE verklaarde 7 Maart 1627, dat hij van zijne Vorst. Genade verkregen heeft „het notariaatschap, en om 't selve te mogen exerceeren, niet wel langer con vaceeren om 't prediken waar te nemen, waerom hy ontslaging daervan en admissie tot de practyke verzocht". Van PALUDANUS en GEESTERANUS vindt men meer dan eens verzoek „om ordonnantie tot betalinge voor waeren aan de stadt gelevert"; en de eerste deed 5 Juli 1627 eenige vragen ten opzichte van „klein gewicht en maat" (voor suiker, natte waren, traan, olie enz.).

In 1696 besloot de Verg. der Broed., dat de prop., die als pred. naar de Frederikstad gezonden werd, daar niet minder dan vier jaren zou blijven; hetgeen thans voor ieder, die als pred. derwaarts gaat, is vastgesteld. In 1768 werd bepaald, dat de Cur. prop^{n}. voor eenige maanden, niet boven de twaalf, derwaarts mocht zenden, hetgeen thans dus gewijzigd is: dat geen prop. voor minder dan twaalf maanden derwaarts gaan zal.

In 1768 wilde men „de prop^{n}., die eenigen onderstand voor hunne studien van de Soc., of byzondere kerken genoten hadden, gehouden rekenen om voor vier jaren of minder, naar 't goedvinden der Soc., naar Frederikstad te gaan". Dit werd door de Gr. Verg. afgeslagen en liever aan de kerken van Amst. en Rott. opgedragen, het traktement van de prop^{n}., die voor ten hoogste twaalf maanden de gemeente zouden bedienen, te verbeteren. Toen de tijd der dienstvervulling op vier jaren werd gebracht in 1696, werd tegelijk aan den terugkomende, zoo hij niet onder de „zes gegagiëerde prop^{n}" behoorde, zijn volle traktement verzekerd. Thans ontvangt de pred. 3200 Mark, na vijf jaren 3400 M., na tien jaren 3600 M. Bij eervol ontslag na tien jaren dienst krijgt

hij 60 M. pensioen van ieder jaar dienst doch hoogstens 2400 M.

Sedert den aanvang der geregelde bediening is deze vervuld door:

NICOLAUS GREVINCKHOVEN, 1624—1627. Hij was in Mei 1622 met VORSTIUS naar Holstein vertrokken, en vestigde zich te Tonningen. Met toestemming van Direct. nam hij 12 Mei 1624 het beroep aan (deze ging 1630 over tot de Remonstr. kerk). TOMBERGEN, PALUDANUS, ENGELRAEVE, TIJKMAKER en CASP. SELCART namen met hem den dienst waar. GOULART vroeger Waalsch pred. te Amst., zou in de Fransche taal prediken 27 Sept. 1624. Deze overl. 19 Maart 1628. GREVINCKHOVEN deed het herderlijke werk en kreeg 200 Mark vergoeding voor huishuur. De gemeente was met zoo vele pred^{n}. niet tevreden en verlangde één gewonen leeraar. Na herhaalde verzoeken om ontslag, vertrok GREVINCKHOVEN, door Rott. teruggeroepen, in 1627. In 1628 vertrok hij weder naar Haarlem om van daar uit aan Frederikstad goede diensten te doen. Hij stierf te Hamburg Mei 1632. Na zijn vertrek namen de in Frederikstad aanwezige pred^{n}., waarbij nu ook CORN. GEESTERANUS was, den dienst waar totdat als vaste pred. ber. werd (Stichting II, blz. 295, 297. Wtenb. Brieven III, Ald. I, blz. 25, 394, 447).

CASPARUS SELCART, volgens EPISCOPIUS een zijner scherpzinnigste leerlingen (Rott. Hss., N°. 999), voormaals pred. te Abbenbroek. Afgezet, weigerde hij de Akte van stilstand te teekenen, werd ingedaagd en gebannen Sept. 1619. Hij was 1621 in de vergaderingen te Antwerpen. In 1622 werd zijn huis te Rott., evenals dat van WITTIUS en LANSBERGEN, doorzocht. Na de ontdekking der conspiratie week hij weder uit het land en begaf zich naar Holstein, 1623. Hij werd 25 April 1627 tot eersten vasten pred. van Frederikstad beroepen. Hij maakte eerst zwarigheid, en het duurde tot 9 Mei, eer zijn traktement op 600 Mark was gebracht. Nu nam hij de beroeping aan, onder con-

ditie, dat hij niet zou verplicht worden, zich voor altijd aan de gemeente te verbinden, maar voor drie of vier jaar (de oorsprong waarschijnlijk van de tijdsbepaling, later door de Broed. aangenomen). Zoo zeide hij dan ook 28 Oct. 1629, „den heeren syne dienst op tegen eersten Maert". Maar in diezelfde maand (1630) stierf hij, en werd den 11[en] begraven (Vgl. Acquoy, J. v. Venray, blz. 6, bijl. I).

Toen namen PALUDANUS, REMAUTIUS en GEESTERANUS weder op zich, met prediken voort te gaan, „totdat een ordinaris leeraar zou beroepen wesen, mitsdat zij ook 't salaris, tot den predikdienst geordineerd, souden ontvangen". Dit werd toegestaan, ofschoon zij op de betaling een jaar lang moesten wachten. PALUDANUS verzocht en verkreeg 23 Nov. 1631 „ontslaginghe van syne dienst". [1]) Het duurde tot 23 Mei 1632 eer van een nieuw beroep werd werk gemaakt. Toen werd, 27 Mei, beroepen:

CORNELIS GEESTERANUS, broeder van ARNOLDUS, zoon van JODOCUS, eertijds pred. te Hoog-Blokland. Den 20[en] Nov. 1619 door de klassis van Gorinchem afgezet, bediende hij in 1621 Gouda. Bij de ontdekking der conspiratie werd hij met GER. VELSIUS door de vier eerste gevangenen van medeplichtigheid beschuldigd, en bij publicatie van den Hove van Holland, 4000 Car. guld. op zijn hoofd gesteld 9 Febr. 1623. Hij week naar Holstein, en als hij zich later schriftelijk gerechtvaardigd had, werd hij bij akte van hetzelfde Hof, 23 Juli 1635, voor onschuldig verklaard. Na de approbatie van zijn beroep te Frederikstad, door den magistraat. 28 Mei, staat aangeteekend op 2 Juni 1632: „En in gevalle REMAUTIUS ofte iemant anders daernaer op den persoon van GEESTERANUM, ofte desselfs beroupinghe iets te segghen ofte te spargheren vernomen soude moghen worden, soo sal dezelve voor B[rn]. ende Raedt ontboden, ende geconstringeert worden om rekenschap van syn oplegghen te geven". De overheid legde hem een 5 tal artikelen voor

[1]) Van hier misschien de fout bij BRANDT, D. IV, blz. 657: „Nae GREVINCKH. is daer (te Frederikstad) het predikampt bedient door KASPAR SELKART, nae SELKART's overlijden door GOD. PALUDANUS".

waarbij hij beloofde zich aan de juridictie der stadsregeering te onderwerpen (Rott. Hss., blz. 310). In 1640, den 3en Aug. verzocht hij ontslag van zijn dienst, omdat de meeste inwoners naar Holland waren gevlucht. Hem werd door den magistraat geantwoord, dat wanneer hij het met zijn geweten verantwoorden kon, de Raad het moest dulden, die hem niet met dwang begeerde te houden. Hij bleef nu tot in 1647, nam den 13en Mei afscheid en kreeg een goed testimonium (Rott. Hss., N°. 308, 309, 236).

WILHELMUS BIJSTERUS, Senior, prop. 1647. Nam den 19en Mei den dienst op het Raadhuis aan als gezondene door de Broed., die toen op verzoek der overheid de gemeente verzorgde, en moest dezelfde artikelen als GEESTERANUS onderteekenen. Hij verliet de gemeente 1649 en werd twee jaren later te Woerden beroepen.

ISAACUS PONTANUS, prop. 1650. Kwam hier in Mei of Juni, keerde 1652 in het vaderland terug, en werd 30 Mei te Brielle geplaatst en later daar beroepen.

CHRISTIAAN HARTZOEKER, prop. 1652. Werd hier 14 Mei verwelkomd, verliet de gemeente 1654, en werd te Moordrecht ber., welk beroep 11 Sept. werd toegestaan.

PETRUS WALSCHAERT (WALSCHARD), prop. 1654. Na het vervullen zijner commissie te Frederikstad, was hij in Juli 1660 in het land teruggekeerd en werd 15 Juli 1661 door de Gr. Verg. te Moordrecht geplaatst.

GOSUINUS VAN NIJENDAAL, prop. 1660. In de Gr. Verg. van 24 April 1664 verzocht de magistraat een ander leeraar in zijne plaats, en maakte hij zijne genegenheid bekend, om weder in het land te komen. Er werd besloten, „hem zoo haest als mogelyk is, ten langsten binnen 't jaer, te verlossen". Hij werd in 1665 te Dokkum gesteld.

BERNARDUS KOK, prop. 1664. In de bediening der gemeente overl. 1668.

PETRUS DE ROEVER (REUVER) van Tiel, prop. 1668. In Juli 1674, werd besloten iemand te zenden om hem af te lossen. In Juli 1675 was hij in de Gr. Verg. In de Verg. van Juli 1676 is hij te Zwammerdam gesteld.

VILHELMUS LOMANNUS, prop., nam in de Verg. van 25 Juli 1674, de bediening der gemeente aan voor acht maanden, en aanvaardde den dienst 20 Sept. Aan gecommitteerden van de Verg. stonden zijne ouders toe, dat hij blijven zou tot in Mei 1675, mits gedurende zijn afwezen geen beroep op eenig prop. geapprobeerd wierd. In Juli 1675 werd hij voor deze bereidwilligheid vereerd met een boekgeschenk van *f* 50 à *f* 60. Ber. te Nieuwkoop 1676.

ADRIANUS KIEBOOM, med. dr., prop. Op zijne aanbieding in de Verg. van Juli 1674 werd hij tegen Mei 1675 naar Frederikstad gezonden, en deed hier zijne intr. 9 Mei. Hij verviel in langdurige ziekte; vertrok April 1679, en overl. 1681.

ADRIANUS MATTHEUS VAN ALPHEN, prop. Was te Kampen ber., maar werd door de Verg. der subsidieerende en Direct. der minvermogende kerken 22 Nov. 1678 verzocht naar Frederikstad te gaan. Hier deed hij zijne intr. 11 April 1679. In Oct. 1682 nam hij den dienst bij continuatie aan, maar overl. 26 Maart 1683.

ADRIANUS BORREMANS, prop. Als alumnus der Soc. voor drie jaren herwaarts gezonden, half gedwongen 18 Mei 1683, aanvaardde hij de bediening 7 Juni. In de Verg. van 16 Mei 1686, werd zijnentwege door zijnen broeder SAL. BORREMANS kennis gegeven, dat hij, op verzoek van den magistraat, besloten had nog te Frederikstad te blijven; mits de vrijheid hebbende, om na kennisgeving aan den magistraat vijf maanden te voren, te allen tijde weder in het vaderland te komen. Den 12en Juli 1696 eindigde hij de bediening alhier, en werd in 1699 te Woerden ber. In 1695 (Dec.) werd over hem aan den Amsterdamschen kerkeraad geklaagd, dat hij huisdoop bediend had aan het kind van een schipper zonder verlof van den kerkeraad.

GEORGIUS VAN DUUREN, prop. Voor ten minste vier jaren herwaarts gezonden, op eigene aanbieding 23 Mei 1696. Hier overl. 23 April 1704.

ISAACUS VOSBURG, pred. te Amersfoort. Op voordracht van eene Commissie, door de Verg. van 21 Mei 1704, ber. te

Frederikstad, nam hij dat beroep aan op door hem voorgestelde conditiën, namelijk: de Broed. moest hem geven de loopende huishuur te Amersfoort, zeeverzekering voor zijn inboedel, bij overlijden vrij transport voor zijne weduwe met haren inboedel, bij terugkomst predikantstraktement en huishuur met de keuze van de eerst vacant komende gemeente. Hij voerde hier het catechetisch onderwijs door de leeraars in. In de Gr. Verg. van 9 Juni 1705, deed hij een voorslag tot vereeniging van de Remonstr. en Mennonieten te Frederikstad; maar hiervan kwam niet, want op den 21[en] Juli werd in de Verg. der contrib. kerken en Direct., door een brief van den magistraat, zijn overlijden bekend gemaakt. In diezelfde Verg. werd tot zijn opvolger gesteld:

THEODORUS VAN AKKERSDIJK, prop. 1705. Hij had zich aangeboden voor één jaar; keerde dan ook in het volgende jaar terug, en werd in 1708 te Amersfoort ber.

CORNELIUS VAN DEN HEUVEL, pred. te Gorinchem. Nam 9 Juni 1706, de commissie aan voor drie jaren op dezelfde conditiën, als aan Is. VOSBURG waren toegestaan. In 1707 ijverde hij sterk tegen die gemeenteleden, welke bezwaar hadden tegen de 5 artikelen, en meer naar Gomarus neigden. De hoogl. VAN LIMBORCH moest hem vermanen geen twisten naar Frederikstad over te brengen (Rott. Hss., N°. 677). Hij vertrok omdat de voorwaarden door hem gesteld bij een verlenging van twee jaren dienst de kerken van Amst. en Rott. te bezwaarlijk waren, keerde in 1709 terug en woonde te Gouda, totdat hij in 1711 toestemde in zijne plaatsing te Amersfoort voor een jaar.

NIKOLAUS REINEMAN, prop. In de Verg. van 4 Juni 1709 verzocht de magistraat, dat ADR. BORREMANS tot de gemeente mocht wederkeeren. Deze sloeg dit af. De Verg. besloot daarop VAN DEN HEUVEL te verzoeken, nog twee of drie jaren te blijven met eene remuneratie van de Soc. van *f* 100 jaarlijks. Toen ook deze dit afsloeg, werd N. REINEMAN door de kerken van Amst. en Rott., hiertoe in

commissie gesteld, tot de aanvaarding der bediening voor drie jaren bewogen. Hij keerde in den zomer van 1712 terug en werd geplaatst te Amersfoort 19 Juni 1715.

:RUS CASTELEIN, prop. Hij werd dit in 1710 bij de Gereformeerden, maar gaf zich in 1712 aan, om tot de Remonstr. over te gaan. De Gr. Verg. liet hem, na vele gunstige rapporten, en na eene proeve zijner prediking, tot het examen toe 27 Mei. En terwijl de verzorging van Frederikstad, àls vóór drie jaren, aan de kerken van Amst. en Rott. was opgedragen, rapporteerden hare gedeputeerden den 11en Oct. 1712, dat P. CASTELEIN voor drie jaren de bediening dier gemeente had aangenomen op denzelfden voet als REINEMAN. In de Z.-Holl. Synode van Schiedam, 1713, werd bericht, „dat na voorgaande censuur des kerkeraads (van Haarlem, waar hij woonde), door de klassis, zijn naam uit de rolle der propn. was uitgeschrapt; en werd besloten, dat de Gedeput. der Noord- en Zuid-Holl. Synode vereenigd bij den Raadpensionaris zouden aanhouden, dat het avancement van CASTELEIN (tegenwoordig te Frederikstad) hier te lande onder de Remonstr. politicé mogte worden verhinderd". In 1715 werd dit request vernieuwd, en tot in 1718 kwam het jaarlijks ter sprake, maar zonder gevolg. Hij bediende de gemeente tot zijn overlijden, in Juli 1723.

.IANUS VAN DER BURG, prop. Nam den dienst voor drie jaren aan in 1723. Omdat hij tegen Paschen, 1725, zekeren heer, „Bernhard Mauritius, secretarius dezer stede en afkomstig van de Augsburgsche beleidenis, met Mej. syn liefste", op hun aanhoudend verzoek, en met consent van den kerkeraad, tot leden der gemeente aangenomen en daarna tot het Avondmaal had toegelaten, werd, na rescript van H. Kon. Maj. d.d. 30 April, op den 5en Juni door den magistraat eene „voorlopige verordnung" gepubliceerd, van welke aan den kerkeraad het volgende extract werd toegezonden: „Aengaende de Arminiaansche gemeente, dat se haeren Dominé, KILIAN VAN DER BURG, als eenen apostatum (?), binnen drie maenden nae dato de

Arminiaanschen Senatui Ecclesiastico in Hollandt weder terug senden, en aen dies plaets eenen anderen moderaten man weeder verlangen sullen. Friedst., 6 Juni, 1725". De zaak werd aan de Broed. medegedeeld, met verzoek, „om door de regeering van Amsterdam of anders voor de vryheid onzer religie en handhaving onzer privilegiën te intervenieeren". De magistraat schijnt ook te hebben ingezien, „dat zij te ver was gegaan, en gaf eindelijk toestemming, „dat de kerkeraad by de eerste Gr. Verg. om een ander leeraar zou omzien, daar de drie jaren van VAN DER BURG toch weldra geëxpireerd waren, en hem zoo lang te houden". In een particulier schrijven van een lid des kerkeraads, aan een der pred[n]. in het vaderland, verzocht deze toen, „om, is het mogelijk, een wat bejaarder leeraar te krijgen, die mede wat vriendhoudender is", en de kerkeraad vroeg „om sulck een bequaem leeraar, die niet alleen moderaet, maer oock minsaem en naegevent is". In Sept. of Nov. 1726, in het vaderland teruggekeerd, bediende VAN DER BURG eerst Woerden en werd daarna, 1727, te Waddingsveen ber.

WILHELMUS DU CLOU, pred. te Woerden 1726. Door die gemeente, op aanzoek van de Broed., aan Frederikstad geleend voor drie jaren. De voorwaarden waren dat hij zijn traktement en toelage van *f* 550 met zijn kindergeld zou behouden, van de gemeente genieten *f* 500 en vrije woning, verzekering zijner goederen, vrije overtocht heen en weder en nog een douceur. De gemeente te Woerden zou behoorlijk bediend worden, een douceur ontvangen en hij zou bij terugkomst te Woerden herplaatst worden. Hij vervulde den dienst tot Sept. 1729 en kwam toen te Woerden terug.

PETRUS BLIEK, prop. 1729. Op zijne aanbieding herwaarts gezonden, de magistraat gaf hem *f* 500 en de Broed. *f* 100. Uit Frederikstad teruggekeerd, werd hij te Zevenhoven ber. 1739.

WILHELMUS DU CLOU kwam andermaal, 1739, nu van Waddingsveen, voor ten minste drie jaren herwaarts op zeer

honorabele conditiën, aangegaan 1 Juli 1739, van te ontvangen *f* 300 van de Broed. en *f* 100 van elk der kerken van Amst. en Rott. Bij terugkomst zou hij tot tweemalen toe de keuze hebben uit eene vacante plaats en zijne weduwe een half jaar gratie en weduwenpensioen genieten. Emer. 1751. Overl. 1752.

EGIDIUS BAKE, prop. 1751. Door de Gr. Verg. uit een tweetal propⁿ. ber., om voor vier jaren Frederikstad te bedienen, 10 Juni 1751. Hij begaf zich herwaarts in Aug. en bediende de gemeente tot 1769. Toen werd hij voor een jaar te Tiel geplaatst.

JOANNES PETERS, van Woerden bij leening voor een jaar, 1769, nam hij, 1770, voor drie jaren de bediening aan, daartoe door Woerden afgestaan, en werd als vast leeraar ber. tegen 1 Aug. 1773. Hij overl. alhier Oct. 1809.

SIMON BONGA, prop., werd in 1809 door den Cur. der vaceerende kerken hier in commissie gezonden tot den tijd der aanstaande Gr. Verg. Hij deed zijne intr. 22 Dec. In de Gr. Verg. van 1810 deed de kerkeraad het verzoek, dat zijn dienst nog zes maanden mocht verlengd worden, en werd dit toegestaan 19 Juni van dat jaar. Hij werd in 1811 hier tot vast leeraar ber., ving in die betrekking den dienst 25 Aug. aan, en vervulde haar, tot hij, van hier naar Nieuwkoop ber. 4 Juni 1820, zijn afscheid hield.

De Soc.-Comm. zocht nu vruchteloos dezen en genen der pred. voor de bediening van Frederikstad aan. Zij zond in Febr. 1821, daartoe zelfs eene circulaire aan al de leeraars der Broed. De gereformeerden te Altona hadden aangeboden de gemeente te bedienen. Dit werd geweigerd, en had het gevolg, dat:

PIETER LORIÉ, pred. te Waddingsveen, zich voor vier maanden tot de bediening der gemeente leende, en spoedig daarna, 13 Aug. 1821 het beroep als vast leeraar aannam. Hij werd emer. 1832, kwam in 1836 in het vaderland terug en overl. 13 Jan. 1839 te Waddingsveen.

In de vacature verbonden zich de Luth. pred. J. C. BIERNATZKI, de Doopsgez. I. MANNHARDT en de rector theol.

cand. C. C. TADEY voor de gemeente op te treden. De eerste zou den doop bedienen en de huwelijksinwijding houden, de beide anderen het Avondmaal bedienen en voor iedere beurt 12 Mark ontvangen. Zij zouden 23 beurten waarnemen, op de andere Zondagen zou een onderwijzer of een der kerkeraadsleden eene Nederduitsche leerrede voorlezen. De emer. pred. nam het onderwijs der jeugd waar en bevestigde de nieuwe leden tot zijn vertrek in 1836. Met uitzondering van MANNHARDT, die 1836 naar Dantzig vertrok, zetten de anderen den arbeid voort tot 1838.

LEENDERT JOHANNIS VAN RHIJN, sedert Mei 1837 candidaat bij het Prov. kerkbestuur der Nederd. Herv. kerk in Zuid-Holland. Op den 6[en] Febr. 1838 tot den predikdienst bij de Broed. bevorderd, werd hij tegelijk door de Comm. tot de zaken der Broed. wettig beroepen en plechtig geordend tot pred. der gemeente te Frederikstad. Hij aanvaardde de bediening 30 Juni van dat jaar. Hij predikte eens in de maand in het Hoogduitsch. In April 1845 werd hij door het Nederl. Zendeling-Genootschap tot Inspector van diens zendingen in O.-Indië benoemd, nam zijn afscheid 27 Juni, kwam in Aug. in het vaderland, en vertrok 11 Mei 1846 naar Java. Overl. Mei 1887 te Wildungen 75 jaar oud.

Na zijn vertrek werd de gemeente met de voorlezing van eene Hollandsche predikatie gediend, totdat:

JAN JACOB VAN VOLLENHOVEN, pred. te Zwammerdam en Woerden, uit eene nominatie van den kerkeraad, door de Comm. tot de zaken der Broed. beroepen, zich voor ten minste vier jaren tot de bediening der gemeente verbond, en haar aanving 14 Sept. 1845. In 1846 werd eene pastorie aangekocht en verbouwd. 13 Mei 1849 afscheid naar Utrecht. Daarna hebben BIERNATZKI door Hoogduitsche prediking en de onderwijzer Van Rossum door het voorlezen eener Nederduitsche preek de gemeente gediend, totdat volgens machtiging der Gr. Verg. door de Soc. Comm. en het College van prof. en curatoren beroepen werd:

JOHANNES ALESTA MARINUS MENSINGA. Sedert 1835 pred. bij de Ned.

Herv. gemeente te Sijbecarspel, werd door de Synode van 1850 als pred. tijdelijk afgestaan aan de Broed. voor tien jaren. Het traktement bestond uit 1100 Mark uit stads- en gemeentekas en *f* 400 van de Broed., vrije woning, vrijdom van alle lasten, kindergeld, theologisch Academie geld, vrij van transport voor personen en goederen heen en terug. Bij gemis van rijkspensioen een jaarlijksche toelage van *f* 300, beroepbaarheid bij de Broed. gedurende die tien jaren. Den 28en Juli 1850 deed hij zijne intr.

Van 29 Sept.—5 Oct. werd Frederikstad in den Deensch-Pruisischen oorlog gebombardeerd. Op 1 Oct. ging de school, op 4 Oct. de kerk in vlammen op. Het pastoriehuis met verpletterd dak bleef door de goede zorgen van Mevr. Mensinga nog bewoonbaar. Daar en in de Doopsgezinde kerk werd na het bombardement in het Duitsch gepreekt, te Husum voor de derwaarts gevluchten in het Nederlandsch. De vroegere pred. VAN VOLLENHOVEN kwam met zijne vrouw midden in den winter tot de beproefde gemeente. Eene commissie in het vaderland verzamelde *f* 7164.72 voor de gemeente, waarvan *f* 554.03[5] voor den pred. De Duitsche regeering gaf voor de brandschade *f* 22,500. bijbels en gezangboeken werden door Rott. en Amst. geschonken. Een zilveren Avondmaals-kan werd geschonken uit de opbrengst van de monographie van den pred. J. TIDEMAN: Frederikstad a/d. Eider en hare Hollandsche gemeente.

Op 3 Mei 1854 kon de nieuwe kerk met toren, naar de plannen van den pred. MENSINGA gebouwd, worden ingewijd. De kerken van Amst en Rott. waren daarbij vertegenwoordigd door de predn. A. A. STUART en J. TIDEMAN, terwijl ook de pred. VAN VOLLENHOVEN met zijne echtgenoote tegenwoordig was. De kerk biedt ruimte voor 110 zitplaatsen. Eene afbeelding der kerk is te vinden in de „Illustrierte Zeitung" van 1855. Het harmonium van 1854 werd in 1870 vervangen door een pijporgel, welks beschrijving en afbeelding in de Handel. der Alg. Verg. van 1870 is te vinden. Weldra was de kerk ook van klok en uurwerk voorzien.

In 1852 kwam uit Gouda de onderwijzer R. Brink aan de school. In 1858 toen de 10 leerjaren om waren ging MENSINGA op eigen verlangen tot de Broed. over. In 1863 en 1864 had de stad wel niet de gevaren, maar toch de lasten van den oorlog te verduren. MENSINGA werd om zijn dienst in de hospitalen toen vereerd met de Duitsche Kroonorde 4de klasse. In 1875 bij de herdenking van zijn 40-jar. dienst, waarvan 25 jaren in Frederikstad, werd hij door de Soc. Comm. gehuldigd en door vele leden der Broed. met een geschenk vereerd. Met Nov. 1881 verzocht MENSINGA zijn emer. Zijn pensioen was ƒ 800. Ruim een en dertig jaren was hij te Frederikstad werkzaam geweest. In 1883 werd hij vast lid der Alg. Vergadering. Overl. te Flensburg 6 Aug. 1898, 90 jaren oud. Aan de achterzijde der kerk is een gedenktafel ter zijner eere aangebracht. Het bestuur verlangde nu een Hollandsch pred. Onderhandelingen met G. VAN DER POT te Waddingsveen en P. Post Herv. pred. te Hoorn mislukten, en na eene circulaire aan de pred. verklaarde zich bereid te Frederikstad op beroep te prediken:

WILHELMUS JOHANNES JACOBUS FRIES DE VRIES, pred. te Hazerswoude, die 21 Jan. 1882 de proefpreeken in Duitsch en Nederlandsch hield, maar eerst 6 Aug. zijn dienst kon aanvaarden. Eerst toen was de koninklijke goedkeuring en de vrijstelling van de bepalingen der Meiwetten verkregen. Toch is de gemeente verplicht de rekening aan het oog en de goedkeuring te onderwerpen van den burgemeester der stad. Verder moest de pred. zich laten naturaliseeren, omdat hij anders het schoolopzienerschap aan zijne betrekking verbonden, niet kon waarnemen. De schoolplicht vangt met het 7de jaar aan, en is uitsluitend voor de kinderen der gemeente. Het godsdienstonderwijs wordt gegeven van het 12de tot het 16de jaar. Den 30en Juni 1890 werd FRIES DE VRIES eervol ontslagen. Nadat in 1891 de pred. HORST van Lochem voor het beroep had bedankt, werd gekozen:

PIETER ELDERING, prop. Intr. 22 Mei 1892. Er werd door hem ook

gepredikt te Hamburg voor de daar aanwezige Remonstr. en voor die te Altona, voor wie hij ook eenige preeken in druk gaf. Door zijn invloed en met krachtige medewerking der Comm. werd het gebruik om het overschot der kerkelijke rekening aan alle gemeenteleden uit te keeren in het voorjaar van 1899 afgeschaft. De pred. hield in het kerkgebouw ook voordrachten over algemeene onderwerpen op het gebied van godsdienst en zedelijkheid. Afscheid bij eervol ontslag 16 Dec. 1900.

CORNELIUS DIDERICUS SAX, theol. doct. Ber. van Boskoop. Intr. 16 Dec. 1900. De jaarlijksche overschotten der kerkerekening worden nu gestort in een afzonderlijk fonds, waaruit later het pensioen van den pred. wordt betaald. In Juli 1902 kwam de kerk in het bezit van twee nieuwe kerkklokken. De eene draagt den naam van Pieter Joosten Kaluwaert, die in 1707 aan de kerk het grondbezit verzekerde van Katharinenheerd. Op de andere staat: „broeders gij zijt tot vrijheid geroepen, verdraagt elkander in de liefde". Kaluwaert had aan de gemeente ook een bokaal vereerd, die aan het museum te Hamburg werd verkocht, om uit de opbrengst mede de klokken te bekostigen.

---

§ 9.

Plaatsen, waar een tijd lang, uit of vanwege de Broederschap, het Evangelie is gepredikt.

IN HET VADERLAND.

1621.

Bij de verzorging der gemeenten voor de drie laatste maanden van dit jaar, komen als zoodanig voor: in

NOORD-BRABANT, Heusden. Deze plaats werd toen wel onverzorgd gelaten, maar reeds den 18en Mei kwamen in de verg., door EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN en CUPUS te Keulen gehouden, klachten in, dat ARNOLDUS (NEOMAGUS) die van Heusden tot nog toe onbediend gelaten had, terwijl zijn bezwaar, „dat men niet dan met convooy daar kon komen, voor geen wettige reden van excuse" werd gehouden, en men aanwijzing voor de bediening der plaats deed, zoo hij weigerachtig bleef derwaarts te vertrekken. Den 23en Juli werden deze klachten herhaald, met bijvoeging, dat hij zonder commissie naar Amst. gereisd was, om daar te prediken. Men besloot aan de Direct. in het vaderland te schrijven, dat zulks niet behoorde gedoogd te worden.

NEOMAGUS was voormaals pred. te Bergambacht. Hij werd in December 1618, door de Gedeput. der Delftsche Synode in zijn dienst geschorst tot het einde der Nat. Synode, volgens de Handel. der Z.-Holl. Synode van 1619 (Art. 64), omdat hij „was onzuiver bevonden in de leer van de volmaekte onderhouding der geboden Godts in dit leven, insgelijks, dat de heidenen door de onder-

houding van de wet der natuur, konden salig worden; was ook betichtigd, alhoewel niet overtuigd, van oneerlijkheid en geheel onrustig gevonden in zijne predicatiën, in dewelke hy Calvinus menigmael nominatim doorstreek", zeggende, volgens BRANDT, „diens gevoelen te zijn: dat God onnoosle kinderkens van de moeders afrukt, en in de helle werpt". Ontboden om voor de Z.-Holl. Synode te compareeren, om de kanones of de Akte van stilstand te teekenen, verscheen hij niet. In eene missive verklaarde hij de eerste niet te kunnen aannemen, en werd van zijn dienst gedeporteerd. In Aug. 1619 ging hij met LUCAS MOLANUS naar Waalwijk.

Te Heusden stond 11 Aug. 1619 JOHANNES GREVIUS, die, „van den kerkeraad aldaar, met consent van den magistraat werd gedeporteerd, welk deportement daarna bij de Synodus Delphensis (1 November, 1618) is gearresteerd" (Duker a. w., I, blz. 126 v.). Door de Z.-Holl. Synode tegen 5 Aug. 1619 te Leiden geciteerd op last der Staten, kwam hij van Waalwijk aldaar met consent der broeders, die hij hierover had geraadpleegd. Men had hem ontboden, om hem de Akte van stilstand voor te houden. Hij verzocht tijd van bedenken, „maar verklaarde bij anticipatie, dat hij zich nog hield voor een kerkedienaar, dewijl het predikambt was een caracter indelebilis". Hij teekende niet en werd den 10^en^ Sept. door Gecomm. Raden gebannen, en met boden naar Waalwijk teruggevoerd. Den 22^en^ April 1620 werd hij verraderlijk te Emmerik gevangen, voorts naar Den Haag, en na scherpe bejegeningen, op vonnis van de Gedeput. ter Generaliteit, den 4^en^ Juli gebracht „in 't secreet Tuchthuis te Amst., om aldaar zijn leven lang als andere tuchtelingen getracteerd en bewaard te worden". Ofschoon ook hier, evenals SAM. PRINCE, hard behandeld, legde hij zich in de gevangenis op de rechtsgeleerdheid toe en schreef zijn boek „over de pijnbank". In den nacht, tusschen den 12^en^ en 13^en^ Oct. 1621, werd hij met PRINCE door SAPMA's trouwhartigen moed verlost. Sedert

bediende hij ettelijke maanden de gemeente te Amst., aan welke hij zeer aangenaam was. Maar in het volgende jaar begaf hij zich naar Duitschland; onthield zich eenigen tijd te Holstein en te Hamburg, waar hij in het begin van 1624 zijn boek over de pijnbank met eene opdracht aan den vorst van Holstein in het licht gaf. Doch „korts daarna is hij in 't opreizen naar Spiers vermist, sonder dat men ooit taal of teiken van hem heeft vernomen".

ZUID-HOLLAND, Dordrecht; werd gecombineerd met Rott., als Gouda er niet in voorzag. Op de begrooting werd zij pro memoria gesteld en geene sommen voor hare inkomsten of lasten uitgetrokken.

Leimuiden, Rijnsaterwoude en Nieuwveen; met Zevenhoven vereenigd, onder de bediening van LOEDINGIUS, die voormaals pred. van Rijnsaterwoude geweest was (zie over hem Delft). Leimuiden had vóór de deportatie tot pred. JAN CORNELISZ. KUIJLEMAN.

Noorden en Aarlanderveen; met Nieuwkoop en Zwammerdam ter bediening gesteld van NIC. JOH. VAN KAMPERVEEN (LACHTEROP).

Schieland en Schipluiden; met Vlaardingen en Maasland door ZEIJSTIUS (voormaals pred. te Zegveld; door de Utr. Synode, Aug. 1619 afgezet, en door de Staten den 27^en gebannen) en POLLIO te bedienen; terwijl Schiedam werd geschat op eene opbrengst van *f* 50 in het kwartaal, gelijk met Woerden, Nieuwpoort enz.

Te Schipluiden bevond zich toen nog de gewezen pred. dezer gemeente, JOHANNES STANGERUS. Hij was in 1619 eerst gesuspendeerd, daarna gedeporteerd van zijn dienst. Vele waren de klachten tegen hem. Hij zou onwettig, zelfs tegen de kerke-orde van 1591, ber. zijn, zich aan de gemeente als een Contra-Rem. voorgedaan, en daarna in lasteren en schelden zich zeer onbetamelijk gedragen hebben, zeggende onder andere, „dat de Remonstr. liever zouden den koning van Spanje tot hulp nemen, dan die van Amst. laten souvereinen worden". Na zijne deportatie bleef hij te Schipluiden en hield daar school. De klassis

van Delft werd vermaand hem daaruit te weren, „ten zij de catechismus en confessie door hem onderschreven wierden", Hand. der Z.-Holl. Synode, 1619, Art. 66. In de Goudsche Synode van 1620 (Art. 21) werd gerapporteerd, dat hij, tegen al wat de klassis in het werk stelde, niet wilde nalaten bijschool te houden, zonder de kanones te onderteekenen, en voortging de vastgestelde leer te lasteren, waarom „deputaten is gelast bij de Staten iteratívelijk te verzoeken, dat aan hem aldaar het schoolhouden worde verboden". Tot in het volgende jaar was hieraan niet gedaan, en werd in de Rott. Synode (Art. 31) aan dit bericht toegevoegd, „dat zijn crediet te Schipluiden zeer afneemt, en het volk aldaar zich weder in de kerk vervoegt". De zaak bleef dan aan de klassis en de deputaten aanbevolen. Maar in 1622 kwam in de Gorinchemsche Synode (Art. 9) eene schriftelijke klacht van den kerkeraad der gemeente, „dat door de schoolhouding en ommegang van STANGERUS de jeugd aldaar werd vergiftigd en aan de kerk zeer groote afbreuk gedaan", met verzoek, dat de Synodus gelieve orde te stellen, om hem uit zijne school te doen weren, of „ten minste wat nauwer te doen constringoeren". Zij besloot, bij de Staten aan te houden, „dat alle zulke inconvenientien mogen worden geweert". De Brielsche Synode van 1623 herhaalde dit besluit, „met de goede hoope, dat de placcaten van Hun Ed. Mog. de Remonstr. gewezene pred^{n}. zouden interdiceeren, niet te mogen wonen in die plaatsen, daar zij te voren gedient hebben" (Art. 27). Maar ook in de Haagsche Synode van het volgende jaar moesten deputaten berichten (Art. 26), dat zij tot nog toe niet hadden kunnen uitrichten, om STANGERUS uit den schooldienst te Schipluiden te weren, en bleven zij belast, om, zooveel mogelijk is, daartoe te arbeiden.

Het Land van Brielle, Voorne en Middelharnis, werden gesteld ter bediening van JAN BLANCHART. Deze was vroeger een saaiwerker te Leiden. In de Verg. van 2 Oct. 1619 te Antwerpen, kwam eene missive van hem

en SAMUEL DE PLEKKERE, waarin zij verzochten, „alzoo sy meenden door lange oefening eenige gaven ten dienste der gemeente van den Heere bekomen, en eenigen goeden dienst alrede gedaan te hebben", commissie van de Verg., om de gemeenten verder te bedienen, en eenige bezoldiging, omdat zij daarvoor hun ambacht moesten verlaten. Men bedankte hen, met vermaning, om in het goede voort te gaan, maar vooral nog bij hun ambacht te blijven, omdat de zwakheid der beurs thans niet gedoogde aan hun verlangen te voldoen. In 1621 komt BLANCHART op de algemeene naamlijst onder de pred^{n}. voor. Hij was broeder van ABRAHAM BLANCHART (of BLANSAERT), en met dezen, in 1623, medeplichtige aan de conspiratie tegen den Prins. Na de ontdekking gevlucht, werden zij 18 Febr. te Emden, tengevolge van hunne eigene onrust, gevangen. Beide beweerden zij tot hunnen dood, dat hun voornemen niet geweest was tegen den Prins, maar om de aanleggers van het complot te bedriegen. Den 5^{en} Mei stierven zij op het schavot. Als WTENBOGAERT in de sententie van JAN BLANCHART was genoemd, schreef deze den 23^{en} Mei met EPISCOPIUS aan VAN DEN BORRE, „dat hy BLANCHART nooit tot het proponeeren vermaand, daarvan geen kennis gehad, hem in 't land nooit gekend, en te Antwerpen niet meer dan eens of tweemaal met hem gesproken had, meer tot berisping in sommige dingen als anders".

Te Middelharnis was JACOBUS CARPENTARIUS pred. geweest, die, in 1619 voor de Leidsche Synode geciteerd, betuigde, reeds eer hij tot den kerkedienst opgenomen werd, meest naar het gevoelen der Remonstr. geheld te hebben, en de canones der Synode niet achtte den Woorde Gods conform te zijn. Hij werd afgezet, en na drie dagen bedenkens, teekende hij de Akte van stilstand. Als men verstond, „dat in de kerke van Middelharnis het deportement van CARPENTARIUS van den predikstoel afgelezen zijnde, veel onrust in die plaats sou mogen baren, door de omstandigheid van sommige vissers, die voor dezen NIC. DAMIUS en VALERUS TEPHUSIUS, aldaar gekomen zijnde

om den stoel te betreden, schandelijk hadden mishandeld", zijn de Gecomm. van Hun Ed. Mog. gebeden hierop acht te willen nemen. Handel. der Z.-Holl. Synode, 1619, Art. 22.

Langerak, met Nieuwpoort ter bediening opgedragen aan JEREMIAS TIJKMAKER. De Heer dezer plaats was, in 1617 en 1618, Gideon van Boetselaar van Asperen, gezant der Staten in Frankrijk, wiens handelingen met du Plessis en Oldenbarnevelt, over den vrede der kerken, BRANDT vermeldt, D. II, blz. 520 en 695.

ORD-HOLLAND. Wesop (Weesp), Monninckendam en Edam; te zamen ter bediening gesteld van JOH. NEDERLAGIUS. Hij was voormaals pred. te Woudenberg, en in Aug. 1619 door de Utrechtsche Synode afgezet. Hij weigerde, met zes andere pred^{n}. uit het Sticht, voor de Staten de Akte van stilstand te teekenen, en werd den 27^{en} Aug. in ballingschap verwezen. Weesp werd bij de begrooting van 1621 op *f* 25 in het kwartaal geschat, evenals Bleiswijk en Medemblik; Monninckendam op *f* 50, evenals Woerden, Nieuwpoort, Zevenhuizen, enz.; Edam op *f* 10 (de minste quote), evenals Woudenberg. Gelijk bekend is, behoorde Edam (met Amsterdam, Dordrecht, Enkhuizen, Purmerend en Schiedam) tot de zes steden, die in de Verg. der Staten van 1618 het meest partij trokken tegen de Remonstr.

Medemblik en de Dorpen, werden met Hoorn samengevoegd, en de stad op *f* 25 in het kwartaal geschat.

ERIJSEL. Genemuiden, Kamperveen, Kuindert en Vollenhoven, te zamen ter bediening opgedragen aan JOANN. MEIJLINGIUS.

IESLAND. Ook op het eiland Ameland, tot dit gewest behoorende, schijnt in het begin van 1621 een Remonstr. pred. ter bediening van het evangelie gezonden te zijn. Want den 18^{en} Mei, in de verg. te Keulen, werd POPPIUS verzocht „neerstelijk te vernemen, of het ook waarachtig is 't geene zyn W. schryft verstaan te hebben van MARTINO (HARLINGENSIS) op Ameland, noopende zyn ryden met de wagen en herberge houden, etc." Hij zou ook SAPMA schrijven om hiernaar te onderzoeken, „ten einde daar in ordre gestelt, en alle ergernisse geweert worde". Den 9^{en} Juli

maakte Poppius daarvan wederom melding, en werd besloten, dat Cupus „daervan aen Martinum voorsz. uit den naam en van wegen de Direct. schrijven zal". Dit geschiedde, en Martinus leverde eene schriftelijke apologie in, die in de Verg. van Aug. en Sept. gelezen zijnde, beantwoord werd met ernstige bestraffing in eenige dingen, vermaning tot meerdere voorzichtigheid, en bedreiging, dat hij „andersints hem zelven de Societeyt onvruchtbaar maken souden, en oversulks haar de hand sluyten". Op de lijst dergenen, die in Maart 1621 te Utrecht beschreven werden tot het lezen der Confessie, staat achter zijn naam „Laicus".

Utrecht. Bunschoten en Woudenberg; met Amersfoort vereenigd, onder de bediening van Henr. Hollingerus. Bunschoten werd op *f* 20, evenals Wijk, en Woudenberg op *f* 10 in het kwartaal geschat. Te Bunschoten was vroeger pred. geweest Joh. Monachius; te Woudenberg Joh. Nederlagius.

1624.

In dit jaar werd, van 26 – 29 Mei, te Rott. de Verg. gehouden tot nadere regeling van de zaken der Broed., die bekend is onder den naam: „de Verg. ter schuilplaats onder Gods H. Protectie", en welker Handelingen in het licht werden gegeven door een Contra-Rem. in 1625, onder den titel van: „Acta van de Handelingen der Dienaren, zynde by de Broederschap in het Landt ghenomineert ende bij een gheroepen". Zij verzorgde de kerken voor vier maanden. Onder deze ontbreken reeds de meeste van de onder 1621 vermelde. Alleen de Overrijnsche dorpen, Monnickendam en Medemblik komen nog voor. De eerste werden toen met Warmond, Leiden en Noordwijk, onder de bediening van Van den Borre, Huttenus en Loedingius, gecombineerd, en Monnickendam met Medemblik aan Baks opgedragen. Maar tevens worden daar genoemd in:

Gelderland, Herven, te bedienen door Joann. Meijlingius. Tot 1619 was de gemeente met die van Haren bediend geweest door Adolph Broekhuijzen, die toen door de Gel-

dersche Synode werd afgezet. Hij schijnt in 1621 in Friesland geweest te zijn, dewijl in de Verg. de gesubordineerde Directie (VAN DEN BORRE, POPPIUS, CORVINUS, FREDERICI, SAPMA en NIELLIUS, bij het vertrek der Direct. uit Antwerpen daartoe aangesteld) werd goedgevonden, „hem aan te spreken, en uit hem te verstaan de gelegenheid van Vriesland, ook van den ontvang aldaar". Hij komt ook op de naamlijst der pred^n. van dat jaar voor, maar is niet te verwarren met BROEKHUIJZEN, door welken bedekten naam SAMUEL NAERANUS werd aangeduid.

NOORD-HOLLAND, Wormer en Schoorl. Met Alkmaar vereenigd, onder de bediening van HOLLINGERUS en POLLIO. In 1622 toen de Remonstr. in N.-Holland groote vrijheid genoten, verzochten die van Wormer, dat de Remonstr. somtijds in hunne huizen zouden prediken. In het laatst van 1626 was te Wormer „'t gehoor sober, d'incomst groot".

1630.

Bij de verzorging der kerken voor het halfjaar, beginnende met 1 Juni 1630, worden van de bovenstaande gemeenten nog slechts vermeld, in:

ZUID-HOLLAND, Aarlanderveen, met Zwammerdam en Oudewetering samengevoegd. De gemeente verzocht 20 April 1632 met Zwammerdam WALIG MAERTENSZ tot leeraar en verkreeg dien. Hij zou zich provisioneel te Zwammerdam vestigen.

NOORD-HOLLAND, Monnickendam; te bedienen door DAN. JOHANNES (SNECANUS). Nog in Aug. werd de gemeente vermeld, met de opmerking, dat ook hare „weldadigheid (opbrengst voor de Soc.) veel minder was, dan de somma, die haar was opgeleyt".

1632.

ZUID-HOLLAND, Oudewater. Ook in deze stad, de geboorteplaats van ARMINIUS, hebben de Remonstr. voor een korten tijd eene gemeente gehad.

In den beginne had hun gevoelen hier vrij wat aan-

hang. HUGO DE GROOT vermeldt in zijne „Verantwoording", dat toen men tegen de Remonstr. alomme verandering in de regeering der steden en dorpen begon te zoeken, „te Oudewater de magistraat eerst op 't stadhuis met geweld is aangerand en daarna de vroedschappen zijn gedwongen, zulke burgemeesteren en schepenen te kiezen, als die ongeregelde personen wilden. In Dec. 1617 en Jan. 1618 was de partijschap hier zoo hoog geklommen, dat de Contra-Rem. den pred. POPPIUS, door de Goudsche klassis daar bij leening gezonden, niet langer wilden hooren, hem noodzaakten te vertrekken en den pred. van Berkenwoude beriepen. De klassis van Gouda requestreerde daartegen bij de Staten, alsmede eenigen uit den magistraat en de gemeente te Oudewater, die Remonstr.-gezind waren. Doch de Staten besloten „de zaak intesien, uit vreeze van ongehoorsaamheid". In Sept. van dat jaar werd ook de regeering dezer plaats door Z. Exc. veranderd (Kroniek Hist. Gen. Utr. 1870, blz. 196 vv.).

Sedert schijnen de Remonstr. hier zeer verminderd te zijn. Bij de bezorging der kerken voor de drie laatste maanden van 1621 wordt Oudewater niet vermeldt, ook niet bij de verzorging der gemeenten door de Verg. in de schuilplaats noch bij die voor het tweede halfjaar van 1630. Eerst bij de voorziening der gemeenten van vaste leeraars, werd 16 Febr. 1632 van „de nieuw aangekomene gemeente tot Oudewater" gewag gemaakt. Deze was toen ettelijke Zondagen achtereen, op order der Direct., door JER. TIJKMAKER, pred. te Nieuwpoort, bediend. Hierover klaagden die van Nieuwpoort. TIJKMAKER verscheen zelf, en berichtte, dat hij „den dienst op gisteren wel voor 120 menschen had gedaan, ook dat die van Oudewater te vrede waren bij leening bediend te worden, dan bij den een, dan bij den ander, naar de orde, die Direct. hierop zouden stellen, alleen begeerende, dat TIJKMAKER hierin ook zijne beurt zou hebben". Deze wilde wel twee beurten tegen anderen éene vervullen. Hierop werd besloten, „de zaak (ware 't mogelijk) zoo te beleiden, dat

die van Gouda, Schoonhoven de pred. WALENBURG, en Nieuwpoort de gemeente bij leening zouden dienen, de drie eerste met éene, Nieuwpoort met twee beurten".

Op den 27[en] April van ditzelfde jaar kwamen twee gecommitteerden van Oudewater in de Verg. der Gecommitteerden, en verzochten een „ordinaris pred., en met name, waar 't mogelijk, een eenlopig gesel". De Verg. zeide hun aan, dat men tegenwoordig niet zag, „hoe hun verzoek in te willigen, maar dat men hun iemand soude bestellen, die hen op commissie dienen sou". Op den volgenden dag werd dit voor het aanst. zomerhalfjaar opgedragen aan N. HARTZOEKER. Op den laatsten van Sept. 1632, werd nu hunne taks verhoogd met *f* 25, evenals die van Schoonhoven, Waddingsveen, Moordrecht, Bommel en Gorinchem.

HARTZOEKER was voormaals pred. te IJsselstein. In 1618 werd hij, in den twist over HUTTENUS te Buren, genoemd als onwettig ber., gelijk deze; en in 1619, bij de afzetting van BOOM, beschuldigd van met HUTTENUS scheuring te hebben willen maken in de klassis van Buren. In Aug. 1619 is hij afgezet en weigerde de Akte van stilstand te teekenen. Hij werd tegen den 16[en] Maart 1621 te Utrecht beschreven tot het lezen der Confessie. In datzelfde jaar is hem bij continuatie de bediening van Tiel opgedragen voor de drie laatste maanden; in 1624 die van Brielle, Vlaardingen en Maasland; in 1630 voor vier maanden die van Zegwaart, Zoetermeer en Bleiswijk. Op 2 Maart 1632 door de Direct. als vast pred. van Bommel aangesteld, had dit geen voortgang, omdat die van Bommel tot hem niet genegen waren.

in 1631 ward [illegible]

Uit de visitatie der kerken werd in Nov. 1637 bericht, „dat die van Oudewater verklaard hadden, dat zij volgens de gestelde orde wel bediend werden, doch verzochten des Zondags in de plaats van éene, twee predikatiën te hebben; zij beloofden, van nu aan *f* 25 of *f* 30 te zullen opbrengen alle jaar".

Sedert wordt de gemeente niet meer vermeld.

1648.

NOORD-HOLLAND, Haringhuizen. Uit eene missive, door de Direct., ASS. MATTHISIUS en SAM. LANSBERGIUS, den 10[en] Maart 1649 „aen de Broeders te Alkmaar" geschreven, blijkt, dat hier destijds eene gemeente bestond. De broeders van Alkmaar verzochten, „dat zeker jongman ARENT JANSZEN, eens zijne gaven opentlijk in hunne gemeente soude mogen laten hooren, en ook als het de noodt soude mogen vereyschen". Zij konden dit niet toestaan, als in strijd met de resolutie der laatste Gr. Verg. (geh. 30 Juli 1648), welke aldus luidt: „aengaende het stuck van Harinckhuysen is geresolveert, dat men aan die gemeynte aldaer schryven sal, dat sy dien jongman, dien tegenwoordig haer bedient, geheel niet meer en sullen gebruyken, en dat men haer op andere manieren sal bezorgen". Direct. hadden echter dit besluit aan de gemeente nog niet bekend gemaakt, omdat zij, door het overlijden van SOPINGIUS te Zoetermeer, en BERGIUS, student van Utrecht, „geen middel hadden gesien om die gemeente door iemant anders te besorgen, en daerom liever voor eenigen tydt met oochluykinge hebben willen 't gene laten voortgaen, dat daer aangevangen was, als dat sy geheel soude onbedient blyven". Maar het verzoek van Alkmaar konden zij te minder toestaan, omdat zij vernomen hadden, „dat eenigen van Harinckhuysen by de broederen tot Amst. versocht hebben, dat men ordre stellen moght, dat de gemelde jongman hun als ordinaris pred. souden mogen toegevoegt, ende met een tractement als anderen versorgt worden".

In 1619 was ook de pred. van deze plaats, JOH. DIBBETS, door de N.-Holl. Synode afgezet. Hij teekende de Akte van stilstand. In 1627 werden „die van Schoorl en Harinckhuysen" door de pred[n]. van Alkmaar bezocht.

1705.

ZUID-HOLLAND, Schiedam. Ook in deze stad — eene van het zestal,

dat in den tijd der beslissing meest tegen de Remonstr. had geijverd — deden zich toch eindelijk eenige beginselen van eene Remonstr. gemeente op. Maar waren zij in eene andere dier steden, Edam, veel vroeger bespeurd (1621), hier bleven zij langer bestaan. Voor het overige waren en bleven het in beide, zwakke eerste beginselen.

Reeds in 1621 werd Schiedam genoemd en op eene zekere opbrengst geschat (zie bl. 414). En in 1641 meenden die van Rott., dat „als de goede beginselen door geregelde bediening werden opgewekt, ook aldaar eene nieuwe gemeente zou aan te winnen zijn". Maar eerst in de Verg. der Broed. van 1705, werd den 9^{en} Juni door Bremer van Rott. een brief van „eenige Remonstr.-gezinde leden van Schiedam" voorgelezen, in welken zij berichtten, „dat er apparentie zou wezen, om aldaar eene Remonstr. gemeente op te richten met bewilliging van den magistraat; met verzoek, indien dit heilzaam werk kon geëffectuëert worden, dat dan de E. Soc. haar in het stabilieeren van die gemeente wilde de handt der behulpsaamheit bieden". De behandeling van deze zaak werd toen aan de kerken van Amst. en Rott. opgedragen.

In de daarop gevolgde verg. van Direct. en contribueerende kerken, den 21^{en} Juli van hetzelfde jaar, rapporteerde Bremer: „dat de vrienden van Schiedam request aan den magistraat hadden gepresenteert, om vryheit te mogen hebben om aldaar eene Remonstr. vergadering op te richten; welk request, alzoo eenige termen daarin gevonden werden, die aanstootelyk waren, is blyven leggen, zonder daar iets op te obtineeren; en is by die vrienden geresolveert by provisie een aanvang met prediken te maken, en heeft Bremer voorgestelt, of de Verg. ook zwarigheit maakte, dat hy daar eens ging prediken?" waarin zij geen bezwaar vond.

Hij deelde in de Gr. Verg. van 1706 mede, „dat hij eens daar gepredikt hebbende, het prediken verboden is in gevolg van tijden".

Maar er bleven Remonstr., die zich tot de gemeente

van Vlaardingen voegden, en nog lang daarna de buitenleden van die kerk uitmaakten, zoodat eerst in 1806 in een rapport omtrent Vlaardingen werd bericht, dat „de leden te Schiedam, tot deze gemeente behoorende, alle waren uitgestorven".

Buiten het Vaderland.

Denemarken. Nog eer de Remonstranten met den hertog van Holstein in onderhandeling kwamen, om een veilig toevluchtsoord in zijne Staten te erlangen, werd den 1en Oct. 1619 in de Verg. der gebannen kerkedienaren te Antwerpen uit Denemarken en Stade opening gedaan, „om daar te mogen bekomen vrye exercitie van religie in kerken en schoolen, met verscheide vryheden voor de commercie of negotie, indien daar eenig aensienlyk getal van koopluiden wilden komen woonen" (Over Stade Zie Stichting I, bijl. 329 vlg. Men verstond, „dat men dit beyde soude laten staan op zyn beloop voor als nogh, en dat het collegie (van Directie) te Antwerpen blyvende, evenwel serieuselyk daarop zal letten, om daarin stille te staan of voort te gaan naar occurrentie van saken, ook om iemandt derwaarts te deputeeren tot vorderinge van de sake des noods" (Stichting I, bijl. 329).

Er werd aan deze zaak geen verder gevolg gegeven, maar zij gaf aanleiding tot een ander groot gevolg, „want", werd er bijgevoegd, „alsoo in zulk een geval en om meer andere oorzaken schynt noodig te sijn, dat eenige Confessie of verklaringe onses geloofs soude moeten worden geëxhibeert, daarop zoodanige exercitie soude moeten worden versogt en vergonst, worden Wtenbogaert, Episcopius, Grevinckhoven en Niellius gecommitteert, om zoodanige Verklaringe ofte Confessie te stellen en ten synen tyde der Broederen gemeen examen te onderwerpen".

Tusschen 1625 en 1639 heeft B. Dwinglo te Glückstad

het predikambt onder de Nederlanders bediend, terwijl hij als notaris in zijn onderhoud voorzag (Stichting II, blz. 97, 405 v. Kron. Hist. Gen. 1866. Uit de Rem. Broed., 17de jaarg., blz. 15 vlg.).

WEDEN. Nieuw-Gothenburg. In het begin van 1621 ontvingen Directeuren een soortgelijk aanbod uit Zweden. Zij rapporteerden den 8[en] Febr. in de Verg. te Antwerpen, dat de koning van dat rijk de Remonstr.gezinden te Nieuw-Gothenburg „vryheidt van wooninge had vergunt, zonder nogtans voor alsnog vryheidt van exercitie van religie expresselyk te beloven, gevende niet te min daertoe goede hope, indien iemandt van wegen de Soc. aan Z. Majesteit wierde gedeputeert, om van de exercitie der religie te spreken, waartoe ook een paspoort by den laatsten gecommitteerden was medegebracht, dog vervattende zekere clausule van dat die gene, die men senden soude, tegen den Staat van de Geun. Provinciën niet expresselijk en soude hebben gedaan". Men besloot „een absolute paspoorte te verzoeken, om buyten alle perikel derwaarts te gaan en te keeren, en ingevalle men soodanig paspoort bekomt, alsdan een of meer uit de Societeit derwaarts te committeeren, stellende deze commissie aan de Directeurs der gemeene saken" (Rogge: Joh. Wtenbog. III, blz. 65).

Spoedig hierop is JAN CORNELISZ. KUIJLEMAN, zonder kennis of last der Broed., derwaarts vertrokken, om met Z. Majesteit over „de vrye wooninge der Remonstr. aldaar te spreken". Als dit in de Verg. van 13 Maart 1621 was bericht, verklaarde zij haar misnoegen daarover, maar op de vraag: „of 't niet oorbaar soude syn ymand anders uyt de Soc. derwaarts te senden?" kon men nog niet verstaan iemand naar Zweden te deputeeren, en bleef bij de resolutie van Febr.

KUIJLEMAN bleef te Gothenburg en bediende het predikambt onder de Hollanders, die aldaar overkwamen, eerst zonder traktement van de Broed. Maar als zijne huisvrouw, die in het land gebleven was, in de Verg. van 23 Juli 1621 daarover klaagde, is goedgevonden aan de Direct. in het

vaderland te adviseeren, „dat men KULEMANNO voorsz., hoewel buiten ordre naar Zweeden vertrokken, syn traktement sal laten volgen, mits dat hy hem selve de geraamde ordre en directie der Broederen onderwerpe", met vermaning „in Zweeden niet te attenteren 't gene tot praejudicie der gemeene Soc. soude mogen strekken, alsmede, indien hy daar eenig geldt mogt komen te ontfangen, dat hy hetselve sal aangeven, en volgens de gestelde ordre van syn tractement laten korten".

De Z.-Holl. Synode der Gereform. kerk trok zich in 1624 deze zaak aan. In hare Verg. (te 's Hage) werd over KUIJLEMAN gehandeld, als „te Gothenburg zich uitgevende voor een pred. der Gereform. kerk", en zouden deputaten den ambassadeur van Zweden, toen in Den Haag zijnde, hetzelve aandienen om daarop te letten (Art. 59). Zij deden dit en berichtten in de Woerdensche Synode van 1625, dat zij den ambassadeur Rutgers „aangesproken en uit naam dezer kerken gebeden hadden, dat Z. Ed. daartoe wilde arbeiden, dat de voornoemde JAN CORNELISZ. dat wierde verboden, en dat tot dienst van de Nederlanders aldaar een Gereform. pred., vroom en gezond van leven en leer, mogt ber. worden; daarop Z. Ed. had geantwoord, dat de voorn. JAN CORNELISZ. door bevel van de Kon. Majesteit met toesluiting zyner predikplaatse afgeweert was, en dat Z. Ed. onlangs had verstaan, dat den Nederlanders aldaar by Z. Majesteit de publieke oefening van hunnen godsdienst in het prediken en het gevoelen van dien was toegelaten, zonder dat Z. Ed. wist, of zulks aan de Gereform. of aan de Remonstr. gegund was, waarnaar Z. Ed. zoude vernemen, en komende te verstaan, dat zulks den Remonstr. vergund was, zoo zoude Z. Ed. door alle mogelyke middelen, ook door hulp van H. Hoog Mog., daartoe arbeiden, dat zy geweert mogten worden, en in plaatse van hun, hetzelve beneficium den Gereform. gegeven, waarin de Chr. Verg. een zonderling genoegen nemende, heeft goedgevonden, dat hunne deputaten by gemelden ambassadeur voort

daarop zullen aanhouden en verzoeken, dat niet alleen de Geref. te Gothenburg, maar ook te Stokholm, daar vele Nederlanders wonen, met gequalificeerde leeraren mogten worden voorzien" (Art. 33 van de Handel. der Z.-Holl. Synode, 1625).

KUIJLEMAN schijnt echter tot in 1629 te Gothenburg gebleven, maar aldaar niet door een Remonstr. pred. vervangen te zijn. Het stedelijk Archief ging door herhaalde branden verloren, zoodat bescheiden niet meer te vinden zijn.

RUISSEN. Dantzig. In 1622 was SAM. NAERANUS te Dantzig, en diende daar als pred. voor de Hollandsche kooplieden. De Buiten-Direct. schreven den 24^en Nov. uit Parijs aan de Binnen-Direct.: „Wij hooren, dat BROEKH. (BROEKHUIJZEN, bedekte naam van NAERANUS) daarvan Uw W. W. ook mentie maken, als niet wetende waar hij was, tot Dantzig is, en veel goedts doet, dog meynen, dat Uw W. W. daarvan naarder tyding hebben". Hij vluchtte in 1626 voor den oorlog. Hij was er weder in Oct. 1631, toen de aandacht der zeven gecommitteerden tot verzorging der kerken, voor de vaste bediening der gemeenten in het land, onder anderen, ook op hem werd gevestigd. Tegen het midden van 1632 schijnt hij in de hem toegeschikte gemeente, Amersfoort, gekomen te zijn (Amst. Hss., N°. 138).

OST-FRIESLAND. Ook hier hebben zich onderscheidene gebannen pred^n. opgehouden in het gebied van den graaf van Steinfurt, Willem Hendrik. De gunst, waarin CONR. VORSTIUS, vroeger professor en pastor te Steinfurt, bij dezen stond, kan daartoe gereede aanleiding gegeven hebben.

Te Gronau werd JOHANNES ANDREAS KOENERDING (KONERDING), die in Sept. 1619, uit het Staten-Collegie was gezet, door den graaf tot leeraar aangesteld, welke gemeente hij in 1622 nog bediende (Brandt a. w., IV, 829) ja waarschijnlijk nog in 1631, toen ook hij den 16^en Oct. voor de vaste bediening der kerken in het land den ge-

committeerden in gedachte gebracht en weldra te Zwammerdam werd geplaatst.

Den 6en Febr. 1621 besloot de Verg. te Antwerpen, „eenige broeders, die hare residentie houden tot Steinfurt, Aurich, Norden enz., en door de wytgelegenheit der plaetsen haar zelven genoegzaam te onbruik maken voor de gemeynten in het landt, aen te schryven en te verzoeken, dat zy, of in het landt, of omtrent de Direct. (te Antwerpen) hare residentie nemen willen, of ten minste hare personen tydelyk in 't landt transporteeren, opdat men haer de commissie bequaemlijk toeschikken en volgens de ordre harer dienst gebruiken moge".

Ook GREVIUS, toen hij, na zijne verlossing, eenige maanden te Amst. had gepredikt, werd geraden „na Norden te verrysen voor een tydt", hetgeen de Direct. zeer ontrieden, „alsoo sy agtten, dat hy in 't landt goede dienst kon doen". 5 Jan. 1622. In 1632 bevond zich aldaar JOH. ARNOLDI CORVINUS (Vgl. Uit de Rem. Broed., 16°. jaarg., blz. 181).

BRABANT en FRANKRIJK. Toen na de revolutie van 1787 vele protestantsche predn. werden afgezet, en vele familiën, waaronder ook aanzienlijke Remonstr., vooral van Rott., het vaderland verlieten, waren er in de Broed., die hierin een geschikt middel zagen tot hare uitbreiding, ook in het buitenland. Maar in de Gr. Verg. van 1788, als daar dit gevoelen met aandrang geuit, en tot het nemen van maatregelen werd aangespoord, deelden de meeste leden die verwachting minder, en er werd slechts eene Comm. benoemd, die door briefwisseling buiten 's lands de zaak zou bevorderen. Deze rapporteerde in 1789, dat die briefwisseling nauwelijks plaats gehad of tot niets geleid had. Maar uit haar rapport en verdere mededeelingen, toen ter tafel gekomen, bleek het volgende:

Brussel, St. Omer en Grevelingen waren de plaatsen, alwaar verre het grootste deel der uitgewekene Nederl. protestanten zich ophield. Reeds een paar maanden vóór de aanstelling der Comm. (dus in Maart of April 1788) waren deze door Calvinistisch-gezinde leeraars vereenigd. Maar

te Nantes werd eene protestantsche kerk gesticht, waarin geene verschilstukken behandeld, en alle protestanten als broeders zouden erkend worden. Te Bordeaux arbeidde men mede tot het oprichten van eene dergelijke gemeente, en ook te Parijs was zulk eene reeds tot stand gebracht.

ADRIAAN STOLKER, destijds pred. te Schoonhoven, was een van de Remonstr. leeraars, die tengevolge der revolutie, het vaderland verlieten. Hij begaf zich naar Brussel. Daar onthielden zich met hem eenige weinige, doch aanzienlijke, leden der Broed. Voor deze predikte hij, op herhaald aanzoek, het eerst in Mei 1788. Het geschiedde om de veertien dagen, des Woensdags, in hetzelfde huis, waar eene Calvinistische gemeente haren leeraar hoorde. Iedere Remonstrantsche familie betaalde twee dukaten 's jaars voor gebouw, koster, voorzanger en gebruik der bijbels, terwijl de diakenen der Geref. gemeente de collecte deden en incasseerden. Volgens zijn schrijven, dd. 20 Juli 1788, verwachtte hij, dat hij weldra wekelijks zou moeten prediken, en verlangde van de Broed. een traktement van *f* 1200, en *f* 100 ineens voor het transport zijner boeken, enz. In vertrouwen, dat dit hem verleend zou worden, had hij zich provisioneel geëngageerd. Hij hoopte de onderscheidene Nederl. protestanten te vereenigen. Doch in 1789 predikte hij nog om de veertien dagen en had geen uitzicht op die vereeniging meer. Zelfs had het groote afkeuring gevonden, dat twee Lutherschen en drie Gereformeerden aan het eerste Avondmaal, dat hij in Dec. 1788 hield, hadden deelgenomen. Hij verlangde toen van de Gr. Verg. te weten, of zij verkoos, dat hij in het land terugkwam of te Brussel bleef? De Verg. meende hem daarin niet te kunnen raden, ook omtrent zijn traktement geen besluit te mogen nemen, omdat zij daartoe niet beschreven was, maar renvoyeerde hem deswege naar de kerken van Amst. en Rott. Deze legden hem *f* 500 toe, terwijl de Remonstr. te Brussel hem mede *f* 500 gaven. In 1790 predikte hij wekelijks en altijd voor eene vrij talrijke vergadering, tot hij het in Mei

met de bediening van het Avondmaal besloot. Toen verstrooiden zich de Nederlanders om de troebelen in Brabant. STOLKER keerde in het land terug; hem werd voor het jaar 1790 een traktement van *f* 835 toegelegd, en in Aug. 1790 werd hij te Rott. ber. (Uit de Rem. Broed., 6e jaarg., blz. 111. Arch. v. Ned. Kerkg. V blz. 113 vlg.)

FRANSCH VLAANDEREN, Duinkerken. Herwaarts begaf zich, mede ten gevolge van de gebeurtenissen van Sept. 1787, de pred. van Woerden, JAN BLIEK STADE. Geen ander lid der Broed. hield zich hier op, maar evenwel bracht hij, na veel moeite, met consent van den Prins van Robecq, gouverneur van Fr. Vlaanderen en van den magistraat der stad, eene Algem. Protestantsche Chr. Gemeente tot stand, die hem voor een jaar tot haren vasten leeraar beriep. Hij predikte het eerst 6 Juli 1788 en bediende den 17en Aug. het Avondmaal aan twintig personen. Men kwam op een daartoe gehuurden pakzolder te zamen. De onkosten werden goedgemaakt door de gemeente, die den pred. omtrent *f* 200 toelegde. Met den aanvang van 1789 beproefde ook een Gereformeerd leeraar daar eene gemeente te verzamelen, maar zij liep weder uiteen en BLIEK verwachtte toen, dat de zijne binnen twee à drie jaren belangrijk zou worden. Hij was bij haar en de aanzienlijke inwoners der stad zeer geacht en verlangde, dat zijn inkomen op *f* 1500 à *f* 1600 werd gebracht. Maar de troebelen des tijds deden ook deze gemeente te niet gaan. Na de Verg. van 1789 was van haar geene sprake meer en BLIEK bevond zich in 1791, om familiezaken, te Frederikstad.

ONDER DE DOOPSGEZINDEN.

Menigmaal heeft de Broed. aan deze voorgangers in de verdrukking hulp geboden voor de evangeliebediening.

De eerste handelingen tusschen gemeenten van beide kerkgenootschappen hadden plaats in:

1670.

ROTTERDAM. De Waterlandsche Doopsgezinden alhier, twintig à dertig lidmaten in getal, zochten toen uitwendige vereeniging met, of althans aansluiting aan de Remonstr. Daartoe waren zij opgewekt, met kennis en goedvinden van den Remonstr. kerkeraad, door zekeren Jan Laurentse, die van de Remonstr. met wederdoop tot de Doopsgezinden was overgegaan. Op hun aanzoek deed de kerkeraad der Remonstr. gemeente vragen, of zij diegenen, die in de kindsheid waren gedoopt, in hunne gemeenschap zouden aannemen? Daarop antwoordden de Doopsgezinden niet, maar deden bij miss. van 30 Dec. 1670, drie voorstellen: 1°. de pred^{n}. wederzijds, evenals de lidmaten, zouden in beide kerken het Avondmaal gebruiken en de eerste, des verzocht, prediken; 2°. in de kerkekamer of kleine kerk der Remonstr. zouden samenkomsten gehouden worden, waarin ieder die wilde, het Woord Gods kon spreken; 3°. voor het overige zou men in kerkbestuur, armverzorging en financieel beheer elk op zichzelven blijven. De Remonstr. betuigden, dat zij op den weg, door de Doopsgez. ingeslagen, geene vereeniging zagen; maar brachten evenwel de zaak in de Gr. Verg. van 1671. Deze sprak in het algemeen als haar gevoelen uit, „dat 1°. Remonstr. ledematen, die bij andere gesintheden van Christenen, dewelke de gemeene gronden der godsaelicheit houden, en in andre saeken, niet nootsaekelyk zynde, van d'onse verschillen, en in alle die verschilpunten met ons verdraeghsaemheyt willen oeffenen, ter Avontmael gaen, niet doen tegens de gronden der Remonstr. verdraegsaamheit; dat dit in sich selven aengemerkt ook den pred^{n}. vrystaet, doch met alle discretie, zoodat sy gehouden syn eerst met hun kerkeraad te delibereeren, en zoo diens oordeel van het hunne verschilt, dan de zaak voor de Soc. te brengen, en daerna zal hy selff te sien hebben, hoe hy sich volgens zyn gemoedt heeft te gedragen". Voorts verklaarde de Verg.,

overeenstemmende met den Rott. kerkeraad, dat zij het prediken „sulkervoege en maniere als 't gevraegt wordt", niet kon goedvinden; ook niet het openen van de kerk of kerkekamer voor de bedoelde samenkomsten; terwijl hierdoor het derde voorstel verviel. De kerkeraad zond dit antwoord 14 Aug. en kreeg weder antwoord 7 Sept., waarmede de zaak was geëindigd. De handelingen en brieven, in deze zaak gewisseld, zijn in het licht gegeven, het uitvoerigst van de zijde der Doopsgez., onder den titel: „Chr. Vredehandeling bij Missive eeniger geschriften tusschen de Waterlandsche Doopsgesinden en de Remonstrantsche Gemeentens te Rotterdam, met bijvoeging van eenige aenmerkenswaerdige Brieven, ten selven eynde dienende" (onder anderen van Poelenburg aan Brandt). Bij Izaak Naeranus, 1671.

1694.

Delft. Hier verzocht de gemeente der Waterlandsche Doopsgez. den prop. Cornelius de Wit in het laatst van 1694 tot haren leeraar, „als een Remonstrant en zonder hem ergens in te bepalen". Hij zou haar om de veertien dagen met eene predikatie dienen, maar voor het overige de vrijheid hebben, om ook onder de Remonstr. te prediken. Terwijl dit bij punt van beschrijving ter kennisse der Gr. Verg. van Juni 1695 werd gebracht, was daarbij gevoegd: „dat de opzieners aan de gedeputeerden der Rott. gemeente verklaard hebben, dat zy te vrede waren, ja verzochten, dat ook andere Remonstr. leeraars of prop^{n}. hunne gemeente wilden komen bedienen, en ook gaarne zouden zien, dat De Wit op den anderen Zondag in de vergadering der Remonstr. predikte". Op deze mededeeling volgde in het punt van beschrijving het verzoek, „dat alle gemeenten deze zaak ernstig overwegen, om in dezelve een besluit te nemen tot welstand onzer Chr. Broed., en overeenkomende met de gronden van de onderlinge verdraagzaamheid, waarvan wy openlyk professie doen".

Als hierover in de Verg. zou beraadslaagd worden,

werd eerst de zaak in haar beginsel overwogen en aangenomen, „dat aan zulk een verzoek van andere gezindheden mogt voldaan worden", doch met de bepaling, „mits dat de Predikant gerecommandeert zy alle Chr. voorzigtigheid te gebruiken, opdat de voortplanting van vrede en waarheit niet benadeelt worde. En een prop. hiertoe verzocht zynde, zal zulks moeten doen met communicatie en goedtvinden van de resp. kerken van Amst. en Rott".

Wat de zaak van De Wit betreft, heeft de Verg. op de vraag, of de Cur. hem zenden kon, om ten dienste van eenige kerken gebruikt te worden, geoordeeld: „dewijl hy, ofschoon door de kerk van Amst. geconvoceerd, niet tegenwoordig was, en de Societeit geen lichts genoeg heeft om de zaak te termineren, dat zy in statu gelaten worde en overgegeven aan het onderzoek en oordeel van het Collegie van directie".

De Wit verscheen in de Verg. van 1699, zich bereid verklarende om dat licht te geven, hetwelk de Gr. Verg. geoordeeld had te moeten hebben. Hem werd de vraag gedaan, „of hy geresolveert en bereit is, als prop. de Soc. dienst te doen, en zich de ordre der Soc. en de Comm. des Curators te onderwerpen?" Hieraan had hij zich reeds vóór zijne verbindtenis aan de Doopsgez. te Delft onttrokken, afziende van alle voordeelen der prop.ⁿ. Thans antwoordde hij daarop ontwijkend, maar wilde zich ten slotte om de veertien dagen door den Cur. laten gebruiken, „renuntieerende ook specialyk van de beroepelykheid", doch kon niet beloven zich te onderwerpen aan de resolutie omtrent het prediken bij andere gezindten. En indien de Verg. thans die resolutie niet kon altereren, wilde hij wel wachten tot de naaste Verg. Tot deze werd de zaak gerenvoyeerd, en in 1700 weder verschenen, stelde zich De Wit, met geheele onderwerping, ten dienste van de Broed., en werd hierop weder als prop. aangenomen.

1702.

Leeuwarden. Op den 12en Nov. van dit jaar bracht prof. v. Limborch

in den Amst. kerkeraad een brief van den prop. PAULUS VERRIJN, die kennis gaf, „dat hy door de Mennonisten tot Leeuwaarden in Vrieslant was versoght, om op de Remonstr. gronden mede by haar te comen prediken". Men stond dit toe, als ook de kerk van Rott. daarin toestemde en mits de dienst van de kerk van Dokkum daardoor niet leed. Rott. keurde het goed.

Daarop werd in de Verg. der Broed. van 1703, gelezen een brief van den kerkeraad der gemeente van Leeuwarden, waarin deze verzocht, dat de prop^{n}. en pred^{n}. der Broed., die van tijd tot tijd te Dokkum kwamen, ook nu en dan bij hen mochten prediken, gelijk alreeds door VERRIJN eenige malen was geschied, „presenteerende, dat ook hare leeraars by voorval, des verzocht zynde, onse gemeente te Dokkum zullen bedienen, om alzo aanleidinge te geven tot verdere vrede en eenigheid, volgens de gronden van onze onderlinge verdraagzaamheit". De Verg. besloot, dat prof. v. LIMBORCH „in alle voorzigtigheid" zou antwoorden, „tot behoudinge van onsen grontartykel van de onderlinge verdraagzaamheid", en dat schrijven vooraf aan Amst. en Rott. zou communiceren, aan welke kerken de behandeling van die zaak werd aanbevolen. De magistraat der stad nam 4 Jan. 1704 het besluit, dat de Remonstr. leeraars niet bij de Doopsgez. aldaar mochten prediken. In de eerste maanden van 1749 werd er nog onderhandeld om den prop. SCHOONEGEVEL voor 2 óf 4 maanden af te staan. Er kwam niets van.

1709.

MONNICKENDAM. Aan de Gr. Verg. van dit jaar werd door den voorzitter medegedeeld, dat de prop. DRIEBERGE van wege de Doopsgez. dezer plaats was verzocht, hen somtijds met eene predikatie te bedienen, en werd hem dit met eenparige stemmen toegestaan.

1703—1753.

HARLINGEN. Korten tijd nadat de Doopsgez. te Leeuwarden de

hulp der prop[n]. of pred[n]. onzer Broed. verzocht hadden, werd die der prop[n]. ook door de Doopsgez. te Harlingen gevraagd. Hier heeft misschien tot deze aansluiting niet weinig bijgedragen de beroemde Remonstr. D. R. CAMPHUIJSEN, door zijn verblijf te Harlingen en te Dokkum, door zijne voortreffelijke „Stichtelijke Rijmen", die in zoo menig huisgezin werden gelezen, en door zijne Psalmberijming, die, zelfs nog in deze eeuw, door verscheidene Doopsgezinde gemeenten werd gebruikt. Ook was er thans en later toen Harlingen deze hulp verzocht, gebrek aan prop[n]. bij de Doopsgez. Kweekschool te Amsterdam. Toen dit verlangen van die van Harlingen het eerst aan den kerkeraad der Amst. gemeente werd kenbaar gemaakt 25 Nov. 1703, werd het door dezen „ten hoogsten nut en dienstig geoordeeld, ten opbou en voortplanting van onze vreedzame waarheit". Er werd eene afzonderlijke Instructie opgesteld voor de prop., die naar Friesland zouden gaan (Uit de Rem. Broed. 14[de] jaarg., 105 vv.). Daarmede conformeerde zich de kerkeraad van Rott. volkomen; men besloot de broederen te Harlingen ten eerste een bekwaam prop. toe te zenden, en de gem. van Vlaardingen werd verzocht, haren beroepen leeraar R. NIJPOORT drie maanden af te staan, om in Friesland te prediken. Dit geschiedde voor de drie eerste maanden van 1704, en NIJPOORT werd opgevolgd door VAN DER LANEN en LAGENDAAL [1]). In December 1704 hadden gecommitteerden van Harlingen met gecommitteerden van Amst. en Rott. eene conferentie over de voorziening hunner gemeente, en in Jan. 1705 presenteerden zij voor den dienst der prop[n]. zooveel te contribueeren, als een prop.-traktement bedraagt (*f* 250). In eene nadere conferentie, 17 April te Amst. gehouden, verhoogden zij die som tot 100 dukatons contributie aan de Soc., behalve het defroyement en de

---

[1]) Zie over de Doopsgez. gemeenten te Harlingen en Leeuwarden: BLAUPOT TEN CATE Gesch. der Doopsgez. in Friesland, blz. 158 vv., 229 v., de eerste was, op ééne na (die van Hindelopen), de talrijkste in Friesland; aldaar, blz. 188.

reiskosten der prop^{n}., en dit aanbod werd door de Gr. Verg. van Juni 1705 geapprobeerd. De Harlinger kerkeraad maakte voor de bediening de vier volgende bepalingen: „1°. dat geen prop. zal leeren, strydig tegens de Doopsgesinde gronden en andere gevoelens der publicque kerk, soo weinig als 't mogelyk is, wederleggen; 2°. dat deselve, soo dikmael als er tweemael op eenen dag wert gepredikt, eene beurt daervan zal waernemen; 3°. dat er altyt worde op gelet, dat sodanige prop^{n}. worden gesonden, die lust hebben tot de studie, en van bekwame gaven, nedrig in kleeding, zedig en stigtelyk in gedrag en ommegang; 4°. dat ieder prop. zijn predikbeurt zal waernemen, ter tyt de successeur zyn plaats en dienst vervult, sonder weder van Harlingen te vertrecken." Onafgebroken werd de gemeente op dezen voet door den Cur. en de kerken van Amst. en Rott. verzorgd tot 1711. Toen verzocht zij zelve „prop^{n}. te mogen kiezen, en die zoo lang te behouden, als zij met hen een accoord zal kunnen maken, zonder dat de Cur. hun in dien tyd eene andere commissie zal kunnen geven". Bij nader schrijven verzocht zij bepaaldelijk den prop. DRIEBERGE op dien voet te ontvangen; en werd dit toegestaan, onder zekere bepalingen voor zijne beroepbaarheid bij de Broed. Hij werd in 1712 te Noordwijk beroepen.

Tot 1718 komt in de Handel. der Gr. Verg. de jaarlijksche contributie van Harlingen (*ƒ* 315) voor. Toen maakten zij aan de Verg. bekend, dat zij den prop. V. BROUWER tot hunnen vasten leeraar hadden ber. Zij verzochten de goedkeuring der Verg. en ontslag van de contributie, en verklaarden „de onderlinge verdraegsaemheyt met de E. Soc. altyt en allesints te sullen onderhouden, en hunnen predickstoel voor de Remonstr. leeraers en prop^{n}. open te setten". De Verg. antwoordde, dat men het beroep zich liet welgevallen, „biedende van haer kant de Br. van Harl. op niew alles aen, wat haer liefde en verdraegsaemheyt jegens henlieden maghtig is, ten allen daegen met woorden en werken te betuygen, in 't byson-

der het Seminarium der Soc. voor hen luyden opentehouden, hun gemeente met propn., des noods synde, te besorgen, latende het voor het overige aan hunne bescheydenheyt over, selve te bepalen, hoeverre sy sigh sullen willen ontslaegen houden van de verbintenis, om iets tot voorstand van het gemelde Seminarium, of ten dienste onser algemeene Broed. toe te brengen". Tevens verklaarde zij den prop. BROUWER, volgens zijn verlangen, beroepbaar bij de Broed.

In 1723 stelde Harlingen aan de Gr. Verg. voor, „of deze het qualijk nemen soude, indien sy iemand der predn. off propn. van onse Broed. tot een leeraer moght beroepen, wegens hun gebrek aan leeraeren?" Toen, evenwel, werd geantwoord, dat de genegenheid der Broed., om de gemeente te helpen, nog dezelfde was, maar dadelijke hulp thans, om het gebrek aan propn., niet kon verleend worden; doch „dat sy selve twee bequame studenten uit haer eyge gemeente op ons Seminarium heeft, om sig daer van te bedienen, en dat ook ons Queekschool verders voor haer openstaet, etc".

Aan de Verg. werd in het volgende jaar voorgedragen, „dewyl de Doopsgesinden sedert eenigen tyd herwaerts, — dese en gene propn., die op ons Seminarium gestudeert hebben — om onse Soc. te dienen — onder hen beroepen hebben, so wordt gevraagd, off de Verg. niet by tyts behoorde, soo veel als mogelijk is, op een ordentelijke en Chr. wyse daertegen te voorsien?" niet uit ongenegenheid om te helpen, maar om het onvoegelijke, dat een prop. of pred. zich buiten kennis der Broed., in dienst van eene andere kerk begeeft, en om de schaarschheid van propn. en studenten. Om de aangevoerde redenen, nam zij de resolutie, dat een prop., die tot den dienst der Broed. gepromoveerd, zonder kennis der Soc. een beroep bij de Doopsgez. aanneemt, onder ons niet beroepbaar zal zijn, dan na, op verzoek, weder bij de Soc. te zijn aangenomen.

Als de gemeente te Harlingen door het besluit der

Gedep. Staten, dd. 13 Jan. 1742, van haren leeraar, JOH. STINSTRA, was beroofd (Blaupot ten Cate a. w., blz. 212), verzocht zij, kort vóór de Gr. Verg. van het volgend jaar, weder door onze propn. bediend te worden. De Verg. machtigde den Cur., om nu en verder, ook zonder overleg met Amst. en Rott., aan het verzoek te voldoen; en in 1744 verantwoordde de Boekhouder weder *f* 157.10 van Harlingen, voor een half jaar dienst van een prop.

De Harlinger kerkeraad beriep eenige jaren lang geen ander leeraar in de plaats van STINSTRA (die in 1757 werd hersteld), maar liet zijne predikbeurten door zijne ambtsbroeders van die gemeente en van elders vervullen. Onder de laatsten behoorden ook af en aan onze propn. Maar in 1751 weigerden deze aan de commissie van den Cur. naar Harlingen te voldoen, als niet behoorende tot de gemeenten der Broed. De Gr. Verg. verstond echter, dat de algemeene bepaling der wet, die den propn. gelast te gaan, waarheen de Cur. hen zendt, mede voor deze commissie gold. Ook in 1753 moest de Cur. berichten, dat de propn. die commissie noode vervulden, en wel omdat de kosten voor hen te zwaar waren. Rott. en Amst. besloten die kosten te voldoen en de Cur. stelde bij punt van beschrijving voor, om een extra-douceur voor die dienstvervulling toe te staan; maar in de Verg. deelde hij een brief mede van de opzieners der Doopsgez. gemeente te Harlingen, van 18 Mei 1753 inhoudende, dat zij dien morgen besloten hadden, hunne predn. te verzoeken tot het vervullen van die predikbeurten, welke tot dusverre door de propn. der Broed. waren waargenomen, en dat al de leeraars daarin bewilligd hadden. Zij betuigden daarbij „hunne hertelyke verpligtinge aan den Cur. en de geheele Soc., voor haere menigvuldige en aanhoudende diensten, die zy altoos met schuldige dankbaerheid hoopten te erkennen".

III.

DE PROPONENTEN DER BROEDERSCHAP.

§ 1.

Over de Proponenten.

In den eersten tijd werden de studenten, „op magtiging van de Societeit, door de Directeuren, na voldoend examen, tot de publieke propositie" bevorderd. Maar nadat in 1666 de bezorging van het Seminarium aan een collegie van Curatoren benevens den professor was opgedragen, behoorde dit tot hunne taak, en werden hun bij Reglement op de Curatele van 1669 dienaangaande bepaalde aanwijzigingen en voorschriften gegeven. Tot in 1674 evenwel, geschiedde dit examen dikwijls in de vergaderingen der gedeputeerden van de subsidieerende en Directeuren der minvermogende kerken, met of zonder de Curatoren van het Seminarium.

Als kweekelingen der Broed., die de studenten op hare kweekschool deed opleiden, stonden de prop^{n}. immer haar ten dienste, en zij bezigde hunne dienst voor hare noodlijdende of vacante kerken. Toen dan ook in 1657 afzonderlijke Curatoren voor de geregelde verzorging van die kerken werden aangesteld, werden de prop^{n}. te hunner beschikking gesteld, en tevens de bepaling gemaakt, welke tot 1819 van kracht bleef, dat zij niet binnen een jaar na hunne promotie beroepbaar waren. De Cur. kan een prop. voor drie maanden ter dienstwaarneming in eene vacante gemeente zenden; terwijl die tijd voor Dokkum op vier, voor Frederikstad op niet minder dan twaalf

maanden werd gesteld, in 1861 op 6 maanden, en de zending naar deze laatste plaats in overleg met de Broed. of hare Comm. geschiedt.

Omdat zij de Broed. dienen, achtte deze zich ook immer verplicht, den propn. eenig traktement te verleenen. In 1692 werd het getal der aldus „gegagieerden" op zes bepaald, maar in 1698 het traktement aan allen toegestaan. Dit is in 1732 op *f* 250 in het jaar gebracht, en sedert 1764 door de kerken van Amst. en Rott. hieraan *f* 50 toegevoegd, welke echter geruimen tijd tot 1793 mede uit de kas der Soc. is verstrekt. In 1879 werd het *f* 500, in 1902 teruggebracht tot *f* 300. Van 1696 tot 1729 mochten propn., die binnen het eerste jaar na hunne promotie beroepen werden, gedurende dat gansche jaar, volgens oude gewoonte, van de gemeente slechts prop.-traktement genieten, terwijl het overige tot voordeel van de Broed. kwam. Ook mogen zij, volgens een besluit, reeds in 1696 genomen, in gemeenten van andere kerkgenootschappen niet optreden, dan met toestemming van den voorzitter der Comm. tot de zaken der Broed. Dit verbod is thans vervallen.

Voor hun beroep was in 1700 vastgesteld, dat kerken, die eenigen onderstand van de Broed. genieten, bij vacature verplicht zijn alle propn., die beroepbaar zijn, te hooren, eer zij tot een beroep overgaan, zijnde zij alleen van deze bepaling ontheven ten aanzien van een prop., die zich in dienst der Broed. buiten 's lands bevindt, zoo deze niet genegen is zich te laten hooren. Deze bepaling is thans opgeheven.

---

§ 2.

De Proponenten.

In de volgende lijst staat vóór de namen der prop^n^. het jaar, waarin zij tot de evangeliebediening bij de Broed. werden bevorderd; daarachter hunne eerste vaste standplaats, en het jaar, waarin zij zich daar vestigden.

1630.(?) Christianus Henrici Ouwens, van Tiel. In 1630 nam hij den dienst aldaar en te Dokkum waar, en was voorts gedurig, evenals J. Naeranus en B. Sapma, „hier en daar in eenige kerken uyt sonderlinge noot gebruikt geweest", b.v. in Den Haag in 1632 waartoe hij te Leiden wonen moest. In Aug. 1640 werd besloten, dat hij, tegelijk met de genoemden en Zijlius en W. Vorstius, in het volgende jaar door Episcopius en de Amst. pred^n^. zou geëxamineerd worden. Terwijl de overigen op den gestelden tijd dit examen ondergingen, „verhaalde hy in de Gr. Verg. van 1642 eenige redenen, waarom hy difficulteerde sich 't examen te onderwerpen". De Verg. verstond echter, dat hij de resolutie behoorde na te komen, waarin hij eindelijk heeft berust........ Arnhem........1642

1630. Johannes Henrici Ouwens, broeder van Christianus. Hij was in eene pædagogische betrekking werkzaam, (Brieven III, blz. 4, 120) maar verscheen den 4^en^ Mei 1630 in de Verg. der Direc., en verklaarde gezind te zijn „die betrekking te verlaten, en zich weder tot de studiën te begeven, ten einde zich in 't verkondigen der Goddelyke waarheid te laten gebruiken." De Direct. betuigden daarover hun genoegen, maar tevens hun verlangen, dat hij voor eenigen tijd zich zelven zou onderhouden, om de schaarschheid der middelen van de Broed. Hij nam dit aan, en zij zouden met hem omzien naar iemand, die zijne plaats als pædagoog kon vervullen. Zij

recommandeerden dit aan Sibrandus Salsonius, die bij de Contra-Rem. reeds geëxamineerd zijnde, en op verscheidene plaatsen geproponeerd hebbende, zich bij de Remonstr. wilde voegen; maar na een onderhoud met hem en zijne propositie, in „de kleine loodge" te Rott., onbekwaam geoordeeld was voor de bediening. Hij sloeg het aanbod af. Ouwens was den 15en en 16en Oct. 1631 in de Verg. te Rott., waar tot de verzorging der kerken met vaste leeraars besloten, en de gecommitteerden hiertoe verkozen werden. Den 21en April 1632 berichtte Car. Rijckewaert, dat die van Arnhem hem hadden begeerd, maar hij den opzieners van Gorinchem had aangezegd, dat Ouwens hun bij provisie was toegevoegd........ Gorinchem... 1632.

1630. Johannes Polyander................ Alkmaar..... 1632.

1632. Guernerus Vorstius, zoon van den hoogleer. Conradus Vorstius. In 1632 oefende hij zich bij Naeranus te Dantzig en kwam toen deze vluchten moest bij zijne moeder te Frederikstad. Grevinckhoven beval hem Episcopius aan, voor verdere opleiding en copieerwerk om zijne moeder den verzorgingslast wat te verlichten. Zijn predikgaven werden geroemd (Rott. Hss., N°. 1092, 1265). In Nov. 1629 werd door de Direct. met hem gesproken, en hij in de Verg. der Remonstr. predn., van 16 en 17 April 1630 te Rott. „genomineert onder de jongeluyden, die die men in studiis wenschte aantefokken om tot de verkondiginge der waarheyt te mogen worden gevordert". Den 27en April heeft hij zich voor de „Direct. gepresenteert en verklaart, dat hy bereyt was hem geheel en al tot het Studium Theol. te heiligen en daarinne standvastelyk voort te gaan, al waar 't schoon also, dat de Remonstr. met nieuwe verdrukkingen werden beswaart". Hij had toen onder Barlaeus gestudeerd, in de talen zich tamelijk geoefend, en ofschoon in de pædagogie werkzaam, reeds een halfjaar traktement genoten. Den 18en Febr. 1632

deed hij te Rott., toen „uit syne pædagogie gescheiden, eene propositie, die sonderling genoegen gaf", en den 25en weder eene „in welke hem eene faute twee of drie is aangeweesen, met aanmaninge, dat hy soude couragie neemen en neerstig syn, en aansegginge, dat hy nog soude blyven binnen Rott. tot naarder ordre, en dat men hem de hand soude bieden naar vermogen". Hij moet niet lang daarna als prop. aangenomen en tot waarneming van den dienst naar Dokkum gezonden zijn, dewijl den 18en Aug. besloten werd hem daar te laten......... Dokkum ..... 1632.

1632. Petrus Taurinus, zoon van Jacobus. Hij werd Nov. 1629 door die van Utrecht voor de studiën genomineerd en genoot nog in Aug. 1632 voor zijne studiën ƒ250 uit de kas der Broed. Barlaeus prees hem (Brieven IV, blz. 227)............. Utrecht ...... 1639.

1641. Joannes Naeranus, zoon van Samuel. Zie C. H. Ouwens.................... Oudewetering.

„ Benjamin Sapma, zoon van Dominicus, Zie C. H. Ouwens.............. Dokkum...... 1641.

„ Wilhelmus Henricus Vorstius, zoon van Conradus. Zie C. H. Ouwens.... Leiden........ 1642.

„ Antonius Zijlius, zoon van Rudolph. Zie C. H. Ouwens. In 1630 tot alumnus der Soc. aangenomen.................. Alkmaar...... 1642.

„ Joannes Loedingius, zoon van Nicolaas................................ Zevenhuizen.

„ Arnoldus Holthenus, zoon van den pred. van Waddingsveen, Henricus Holthenus, die onder ruime voorwaarde in Sept. 1619 de Akte van stilstand teekende Gorinchem ... 1650.

1643. Gerardus Heemskerk............... Zoetermeer... 1649.

„ Albertus Holthenus, broeder van Arnoldus.............................. Noordwijk.... 1644.

„ Andreas Walschaert................ Amsterdam .. 1649.

„ Wilhelmus Bijsterus................ Frederikstad.. 1647.

„ Jacobus Evicius (Ewijck of Van Ewijk).............................. Delft......... 1645.

1644. (?) Matthias Liesselius, zoon van Reinerus................................ Dokkum... 1645 (?).

1644. Petrus de Fijne, zoon van Paschier.. Nieuwkoop... 1644.

„ Daniel Goulart............. Zegwaart en Zoetermeer 1644.

1647. Gidoon Curcellaeus (De Courcelles),

	eenige zoon van den hoogl. Stephanus Curcellaeus	Noordwijk	1648.
1648.	Nicolaus Borremans	Nieuwkoop	1649.
„	Isaacus Pontanus	Frederikstad	1650.
1649.	Georgius Koenerding, zoon van Johannes Andreas	Gouda	1652.
„	Samuel Lansbergen de Jonge, zoon van Samuel	Rotterdam	1650.
„	Joannes Conradsz. Bremer	Hazerswoude	1650.
1650.	Joannes Emilius	Hoorn	1649.
„	Arnoldus Verwout	Rotterdam	1651.
„	.... Foreest	Berkel	
„	Joannes Walesius	Brielle	1652.
„	Johannes Fabritius	Buren	1652 (?).
„	Olivarius van Vlierden	Bleiswijk	1652.
„	Franciscus Cuperus (Kuiper)	Vlaardingen	1652.
1651.	Henricus Vreeburg, was alumnus geweest uit de Beurs van Burgius	Nieuwpoort	1652.
„	Christiaan Hartzoeker	Frederikstad	1652.
„	Henricus Monachius	Amersfoort	1653.
1652.	Gerard Brandt de Oude	Nieuwkoop	1652.
„	Engelbertus van Engelen, zoon van Engelbertus Egidius	Gorinchem	1653.
„	Samuel Tijkmaker, zoon van Jeremias (?)	Nieuwpoort	1654.
1653.	Arnoldus Poelenburg, van Hoorn	Hoorn	1654.
„	Petrus Walschaert, (Walschard (?)) broeder van Andreas	Frederikstad	1654.
1654.	Johannes Batelier, zoon van Jacobus Joh., voormaals pred. te Kralingen, later bij de Remonstr. te 's Hage	Hoorn	1655.
„	Antonius Schotenus (Verschoten of Van Schoten), zoon van Johannes, voormaals pred. van Hazerswoude en in 1619 afgezet	Leiden	1656.
„	Daniel Zwaardekroon, zoon van Hendrik den Rector (?)	Alkmaar	1656.
1655.	Justus Geesteranus, geb. op Loevestein, zoon van Arnoldus	Zwammerdam	1656.
„	Everhardus Hollingerus, zoon van Henricus ?	Bommel	1656.
1656.	Philippus van Limborch, van Amst.	Gouda	1657.
„	Theodorus Geesteranus, broeder van Justus (?)	Zevenhoven	1659.
„	Richardus Nijpoort	Utrecht	1657.
„	Jacobus van Brakel	Leiden	1659.
1657.	Jacobus Kuyleman	Waddingsveen	1658.

1657.	Christophorus Wittius (zoon van Daniël)	Zwammerdam	1658.
„	Conradus Bremer, zoon van Joannes Conradsz, pred. te Hazerswoude, enz.	Brielle	1659.
1658.	Johannes Blokkerus. Hij had bij het studeeren subsidie van D. J. Pesser te Rott.	Zevenhuizen	1659.
„	Petrus de Kaey (Van der Kaey)	Nijmegen	1659.
„	Hubertus van den Heuvel. Hij had reeds vroeger de Soc. met prediken gediend, maar zich daaraan onttrokken. Den 4^{en} Sept. 1657 werd besloten hem in den predikdienst der Soc. te gebruiken, zoo hij zijn dienst aan de Curat. der noodlijdende kerken presenteerde Op zijn verzoek om admissie tot de Broed., den 20^{en} Juni 1658 werd hij als lid der Soc. erkend en bepaald, dat hij een jaar na 4 Sept. 1657 zou beroepbaar zijn, doch men hem niet te Gouda zou laten prediken, waar sommigen hem als derden leeraar verlangden. In de Verg. van 19 Maart 1659 werd hem vrijheid gegeven in alle Remonstr. gemeenten te prediken, gelijk andere pred^{n}.	Leiden	1660.
1659.	Gosuinus van Nijendaal	Frederikstad	1660.
„	Cornelis Doeleman	Berkel	1660.
1660.	Michaël Klinkhamer	Schoonhoven	1662.
„	Theodorus Joannes Franconius	Moordrecht	1663.
1661 (?).	Georgius van Assendelft	Nieuwkoop	1661.
1662.	Coenradus Vorstius, zoon van Guernerus	Hazerswoude	1663.
„	Joannes Snecanus, kleinzoon van Daniel Johannes	Gouda	1665.
1663.	Adam van Rojestein	Buren	1664.
„	Bernardus Kok	Frederikstad	1664.
1665.	Okkerus Pesser	Nieuwkoop	1667.
„	Cornelius van Akkersdijk	Woerden	1667.
1666	Jacobus Taurinus, zoon van Petrus	Warmond	1667.
„	Joannes Molinaeus	Zoetermeer	1667
1667.	Petrus de Roever (Reuver)	Frederikstad	1668.
„	Matthias Zwyperus (Zwipperus)	Noordwijk	1668.
„	Henricus Bijstorus, zoon van Wilhelmus	Buren	1669.
1668.	Henricus Paauw (De Paauw)	Gorinchem	1669.
„	Regnerus de Wit, reisde naar Zweden in het gevolg van den Ambassadeur Pieter de Groot. Met dezen teruggekeerd, werd hij weder als prop. aangenomen 1670	Dokkum	1673.

1668. Simon Welsing (Wallingh).......... Dokkum...... 1669.
1669. Egbertus Aerssen.................... Bleiswijk..... 1671.
1670. Bartholomeus Hartzoeker.......... Brielle........ 1671.
„ Antonius Borremans, zoon van Nicolaus .... Gorinchem.... 1671.
„ Cornelius Vorstius, zoon van Wilhelmus............................... Nieuwkoop... 1671.
1671. Johannes Verrijn.................... Hazerswoude. 1672.
1672. Izaakus de Riemer. In Mei 1673 werd hem het prop.-traktement aangeboden... Noordwijk.... 1673.
„ Gerardus Pasmoy................... Moordrecht... 1674.
1674. Everhardus Verbie, van Gouda...... Zevenhoven... 1678.
„ Vincentius Klinkhamer, van Amst. Maasland..... 1679.
„ Eduardus Holthenus, van Rott., zoon van Arnoldus........................ Woerden...... 1674.
„ Casparus Brandt, zoon van Gerard.. Schoonhoven.. 1675.
„ Wilhelmus Lomannus (de Jonge)... Nieuwkoop... 1676.
„ Salomon Borremans, tweede zoon van Nicolaus............................. Tiel.......... 1675.
1675. Adrianus Kieboom, med. doct........ Frederikstad.. 1675.
„ Adrianus Mattheus van Alphen, advocaat............................... Kampen...... 1676.
1677. Casparus Danckerts. Hij was door J. Naeranus te Oudewetering opgeleid, en een tijd lang in zijne school aldaar werkzaam. Hij werd zijn schoonzoon. In Nov. 1673 werd besloten, dat hij twee maanden te Amst. onder de institutie van prof. v. Limborch zou komen, ten einde er orde op zijn examen zou mogen gesteld worden. Evenwel eerst in Juli 1676 werd zijn examen vastgesteld, en bepaald, dat dit geschieden zou op mondelinge en schriftelijke specimina. In eene gecombineerde vergadering van Curat. en afgevaardigden der subsidieerenden en Direct. der minvermogende kerken, den 10en Nov. werden zijne specimina gelezen, en nadat ook Amst., om vrede en eenigheid, zich geconformeerd had met de resolutie van Juli, werd zijn examen op den 12en Jan. 1677 gesteld. Het had plaats in Maart en hij werd tot prop. aangenomen, doch soo, dat hy sich zelve sal evertueeren, om binnen weynich weecken zyn bedeestheyt te ooverwinnen en alsoo als prop. in dienst van de Soc.

te konnen gebruickt worden"........... Kampen...... 1681.

1678. Gerard Brandt, de Jonge, zoon van Gerard............................... Schoonhoven.. 1679.

1679. Jacobus van Leeuwen.............. Boskoop...... 1681.

1680. Petrus Krapoel, van Hoorn.......... Brielle........ 1680.

1681. Adrianus Borremans, jongste zoon van Nicolaus........................ Frederikstad.. 1683.

„ Joannes Brandt, zoon van Gerard. In de Gr. Verg. van 1675 werd zijn vader verzocht „hem als een jongman van zeer goede hope mede in de Theologie optetrekken, met presentatie, om hem als alumnus aan te nemen; terwijl die van Amst., ter vergelding van 's vaders goede en groote diensten in het schrijven van de „Historie der Reform.", presenteerden hem tot hunnen alumnus aan te nemen" Hoorn........ 1682.

„ Petrus Pelt, van Tiel................. Gorinchem ... 1682.

„ Jacobus van Eijk.................... Maasland..... 1683.

„ Henricus Hollingerus, zoon van Everhard(?).......................... Oudewetering. 1682.

„ Hermanus Hillers, Chirurgijn, van Schoonhoven.......................... Tiel.......... 1682.

1683. Arnoldus van Ede................... Woerden..... 1684.

„ Jeremias Tijkmaker, zoon van Samuel(?)............................... Schoonhoven. 1684.

1684. Isaacus Emilius, zoon van Joannes. Tiel.......... 1685.

„ Joannes Bremer, zoon van Conradus Amersfoort... 1688.

„ Joannes Bergman................... Alkmaar...... 1693.

„ Nicolaus Bergman, broeder van Joannes(?). In 1687 werd geklaagd, dat men nog geen dienst van hem had; hij werd verzocht zich te verklaren, of hij zich ten dienst der Broed. wilde stellen. Hij verklaarde zich hiertoe bereid, mits hij, geen traktement genietende, zich bij ongelegenheid kon excuseeren........... 's Hage....... 1690.

1685. Petrus Bos, van Rott................. Rotterdam.... 1696.

1686. Adrianus van Cattenburgh, van Rott................................. Rotterdam.... 1687.

„ Augustinus van Waerdt .... Woerden..... 1689.

1687. Cornelius van Gogh, van Gouda..... Tiel.......... 1690.

„ Cornelius de Wit. Hij liet zijn dienst in 1687 en 1688, zonder traktement, om de twee of drie weken gebruiken. Nog tot 1694 was hij zich blijven excuseeren, om alle voorvallende dienst waar te nemen,

en renuntiëerde toen van de voordeelen der prop^{n}.

1687. Adrianus Peltenburg................ Gorinchem.... 1688.

1668. Lambertus Drost, van Schoonhoven.. Haarlem ..... 1694.

1689. Jacobus Stout........................ Oudewetering. 1692.

„ Joannes de Goede.................... Nieuwpoort .. 1691.

„ Georgius van Duuren. In 1694 zeide hij zijn dienst op; in 1695 verzocht hij de Broed. weder te mogen dienen en werd aangenomen........................... Frederikstad.. 1696.

„ Isaacus Vosburg.................... Amersfoort... 1694.

1690. Petrus Smient........................ Boskoop...... 1696.

„ Cornelis van Waerdt, onttrok zich spoedig aan den dienst der Broed.

„ Georgius van Zonhoven............. Bleiswijk..... 1695.

„ Cornelius de Wit, de Jongere, deed in 1694 in de Gr. Verg. verklaren, dat hij gaarne als zijn neef, C. de Wit, zou behandeld worden (Zie Doopsgezinden, blz. 432 v.)............................. Berkel........ 1703.

1693. Jazon van Engelen, zoon van Engelbertus.................................. Warmond..... 1698.

„ Joannes Breekhout................. Nieuwpoort... 1695.

1694. François Voegen.................... Vlaardingen.. 1698.

„ Andreas Vergouw.................... Oudewetering. 1700.

„ Simon van Rojestein. Overl. 1695.

„ Cornelius van den Heuvel......... Gorinchem.... 1700.

1695. Gijsbertus Zwartendijk............ Woerden..... 1696.

„ Gijsbertus Ostens; had tevens in de Medicijnen gestudeerd.................. Hoorn........ 1696.

„ Cornelius van Arckel.............. Brielle........ 1696.

„ Petrus Zwanendrift................. Tiel.......... 1701.

1696. Albertus Viruly...................... Hazerswoude. 1699.

1697. Cornelius Muizer. Heeft den dienst verlaten.

„ Joannes Molinaeus, zoon van Joannes................................ Nieuwpoort... 1698.

1699. Wilhelmus Bijsterus, zoon van Henricus. Hij was in 1690 twee jaren na 's vaders dood als alumnus aangenomen van Amst. om bij Danckerts te Zwammerdam te worden opgeleid voor het Seminarium........................... Warmond..... 1731.

1700. Jacobus Cuilenburg, van Tiel, was Med. Doct.; stierf, nog prop. zijnde.

„ Paulus Verrijn, zoon van Joannes.. Oudewetering. 1703.

„ Gijsbertus Kamerik (Camerik)..... Zevenhuizen.. 1704.

1702. Joannes Lagendaal.................. Brielle........ 1707.
„ Rudolphus Nijpoort, zoon van Richardus, van Utrecht............. Vlaardingen.. 1704.
1703. Sebastiaan van der Lanen.......... Gorinchem... 1707.
„ Wilhelmus du Clou.................. Warmond.... 1704.
1704. Arnoldus Pasmoy, zoon van Gerardus Zevenhoven.. 1710.
„ Joannes Brandt, de Jonge; overl. als prop. 1708 na geschorst te zijn.
„ Theodorus van Akkersdijk. In 1705 ging hij voor een jaar naar Frederikstad Amersfoort... 1708.
„ Adrianus Vorstius, zoon van Cornelius.............................. Waddingsveen 1707.
1706. Ambrosius Pool; als prop. overl. 1708.
„ Nikolaus Reineman, van Leiden..... Frederikstad.. 1709.
1707. Joannes de Roever.................. Brielle........ 1708.
1708. Jacobus Voegen..................... Noordwijk.... 1710.
„ Joannes Drieberge, van Leiden...... Noordwijk.... 1712.
„ Nicolaus Boekenes.................. Zevenhoven... 1716.
„ Petrus Fenix (Phoenix)............ Bleiswijk..... 1714.
Deze twee laatstgenoemden wilden in 1711 procedeeren met de kerk van Moordrecht wegens lastering uitgestrooid over hen tijdens de vacature.
1708. Adrianus van Aller.................. Gorinchem... 1709.
1709. Petrus Verwer........................ Zevenhuizen.. 1711.
1709. Conradus Bremer..................... Gorinchem.... 1715.
1710. Theodorus van der Hoeven......... Gouda...... .. 1713.
„ Henricus Zwaarts................... Vlaardingen.. 1711.
1711. Samuel Hollingerus van Landsbergen.............................. Moordrecht... 1711.
1712. Petrus van der Schelling........... Gorinchem.... 1713.
„ Egbertus Bisschop................... Dokkum...... 1716.
„ Jacobus Lomannus.................. Zevenhuizen.. 1714.
„ Petrus Castelein, had ruim twee jaren als prop. de Gereform. kerk gediend, maar gemoedshalve die verlaten en zich in de Remonstr. gemeente te Haarlem als lidmaat begeven.......................... Frederikstad.. 1712.
„ Jacobus Lambrechts, med. doct...... Brielle........ 1713.
„ Matthias van Stolk. Uit den dienst gegaan in 1720, werd hij med. doct., en oefende de praktijk in Den Haag uit, trad weder in den dienst der Broed. 1730........... Zoetermeer... 1731.
1714. Matthias van Gogh, zoon van Cornelius (?), had den dienst verlaten om ziekelijkheid 1719, was med. doct. geworden, en praktiseerde te Gouda. In 1729

werd in de Gr. Verg. de vraag behandeld. of hij beroepbaar was als ouderling (?), en werd dit toegestemd. Kwam weder in de bediening, eerst 1731 als waarnemend, daarna als vast pred. .... Moordrecht... 1732.

1714. Everhardus de Mooij. overl. in zijne commissie te Nijmegen Nov. 1715.

1715. Adrianus de Koning .... Amersfoort... 1719.

„ Volkard Brouwer, van Franeker, begaf zich in den dienst der Doopsgezinden te Harlingen 1718, doch bleef beroepbaar bij de gemeenten der Broed.

„ Petrus Westberg, van Rott. .... Vlaardingen .. 1717.

„ Joannes Bremer, van Rott., zoon (?) van Joannes, pred. aldaar, is tot den dienst der Doopsgezinden te Leiden overgegaan 1719.

1716. Samuel Beijerman, van Rott., deed belofte om tot April 1717 voor niet te dienen, maar met beding van niet dan om de drie of vier weken op bevel van den Cur. te prediken. Ditzelfde had plaats met den volgenden .... Waddingsveen 1717.

1717. Cornelius Westerbaen Wz. .... Noordwijk.... 1719.

1718. Johannes de Goede Wz. .... Vlaardingen .. 1720.

1719. Nicolaas Smient, zoon van Petrus. Hij legde den dienst der Broed. om ziekte neder en stierf 1722.

„ Petrus van Ede, zoon van Arnoldus Brielle........ 1721.

1720. Sebastiaan Centen. In de Handel. der Gr. Verg. van 1719 staat van hem aangeteekend: „Bast. Centen, out omtrent 28 jaeren, woonaghtig tot Nijmegen, geoeffent in Taelen, lidmaet geweest synde der publyke kerke, goet getuigenis hebbende van de geene, die buyten syn, en aldaer eenige jaeren her, onder het opsicht der predn. der publyke kerke gebruykt synde tot onderwys der jeught in de gronden der Contra-Rem. en tot hulpe van den krankbesoeker in 't waernemen der kranken, dogh eerst door 't lesen van Godes H. Woord en naederhand het overbrengen van hetselve met onse Remonstr. gevoelens geheel en all tot onse gevoelens overgegaan, komt sig — aenbieden — tot een lidt van ons Semin., om aldaer ver-

der in de Godgeleertheyt te studeeren, en sigh bequaem te maken tot den Predikdienst". Met algemeene stemmen werd zijn verzoek toegestaan................ Zevenhoven.. 1723.

1721. Fredricus Froet, van Alkmaar........ Vlaardingen.. 1721.

„ Gerardus de Wijs, van Amst. Zoon van een waagdrager, alumnus van Amst. in 1716 Schoonhoven.. 1722.

1722. Petrus Rees, van Rott................ Schoonhoven.. 1727.

„ Cornelis Maas, van Rott.............. Zevenhuizen.. 1728.

„ Joannes van de Werken, van Rott... Brielle........ 1725.

„ Johannes Hogeveen, van Bleiswijk... Gorinchem.... 1724.

„ Clemens 't Lam, van Hoorn........... Noordwijk.... 1723.

1723. Kilianus van der Burg, van Rott. geb. te Amst............................... Frederikstad.. 1723.

„ Izaakus Spaan, van Rott............. Noordwijk.... 1726.

1724. Bernardus Vroombroek, van Rott... Zevenhoven... 1726.

1726. Jacobus Krighout, van Rott.......... Boskoop...... 1729

1728. Petrus Bliek, van Amst.............. Frederikstad.. 1729.

„ Caspar van Schoone, van Amst...... Tiel.......... 1729.

„ Michaël Zwartendijk, van Hoorn, zoon van Gijsbertus................. Amersfoort... 1729.

1729. Wilhelmus Schuit, van Alkmaar..... Zevenhoven... 1730.

„ Wilhelmus Suderman, van Rott..... Tiel........... 1730.

1731. Abraham Zwartendijk, van Hoorn, zoon van Gijsbertus.................. Woerden..... 1733.

„ Wilhelmus Turver, van Hoorn....... Gorinchem.... 1733.

1733. Jakobus Jonkbroer, van Rott........ Schoonhoven. 1733.

„ Philippus van Hoven, van Rott. Hij kwam in ditzelfde jaar, op 35-jarigen leeftijd, aan het Seminarium, na twee jaren, zonder de kennis van het Latijn of Grieksch, zich in de godgeleerdheid geoefend te hebben, terwijl hij zijne familie door een barbierswinkel onderhield. Hij werd door Cur. als prop aangenomen „om de groote verlegenheid der Soc., om 's mans byzondere zucht in dezen, om zyne goede bekwaamheden, en vooral zyn deugdzaam en stichtelyk leven"......... Tiel.......... 1733.

1734. Wilhelmus van Muiden van Amst.... Zevenhoven.. 1736.

„ Cornelius van den Berg, van Rott.. Nieuwpoort.. 1735.

„ Gerardus Schot, van Rott............. Hazerswoude. 1735.

1736. Livius Stijl, van Harlingen............. Dokkum...... 1737.

„ Henricus Noijen van Vollenhoven, van Amst., overl. 1737

„ Abraham Kuiper, van Alkmaar....... Schoonhoven. 1737.

1738. Petrus van Aken, van Rott. Phil. Dr... Tiel.......... 1738.

1738.	Christiaan de Roy, van Rott.	Brielle	1738.
1739.	Bernardus Vroombroek, van Rott.	Schoonhoven.	1740.
„	Nikolaas van Schoone, van Amst.	Zevenhoven	1740.
„	Joannes Frets, van Zevenhoven	Boskoop	1740.
1740.	Mattheus Uitenbosch; had zijne literarische studiën niet aan het Semin. voleindigd	Woerden	1742.
„	Nicolaas Wring, van Alkmaar	Tiel	1741.
„	Justus Buiteweg, van Delft	Brielle	1741.
„	Petrus Zwartendijk, broeder van Michaël en Abraham; kwam op 31-jarigen leeftijd aan het Semin.	Zwammerdam	1742.
„	Abraham Arent van der Meersch, van Amersfoort reeds in 1735 15 jaar oud als alumnus aangenomen, nadat hij in 1734 door Amst. met *f* 200 was gesteund om buitengewonen aanleg	Hazerswoude.	1742.
1741.	Jan Willem Nozeman, van Amst.; hij verliet den dienst der Broed. 1753. Overl. 1768; stichter van het eerste Collegium geographicum in 1744.		
„	Cornelius Nozeman, broeder van Jan Willem	Alkmaar	1744.
„	Cornelius van Arckel, van Rott. zoon van Cornelius	Waddingsveen	1742.
1742.	Egidius Bake, van Rott.	Frederikstad	1751.
1743.	Niklaas Ruiter, van Hoorn; wegens wangedrag in de Gr. Verg. van 1749 aangeklaagd, en voor haar geroepen, betuigde hij schriftelijk zijn dienst neêr te leggen. Overl. 1750.		
„	Frans van der Breggen, van Rott.	Oudewetering.	1747.
„	Willem Westerbaen, zoon van Cornelius,	Amersfoort	1751.
„	Christoffel Walop (Wallop)	Zevenhuizen	1753.
„	Franciscus Verrijn, van Amst.; overl. 1 Maart 1753.		
1744.	Lambertus Gerardus Drost, van Amst.; gesuspendeerd 1759; gedeporteerd 1762; overl. 1793.		
„	Pieter Bierumer, uit Friesland; had reeds derdehalf jaar onder den prof. Theol. en dien der Doopsgezinden gestudeerd en geproponeerd, maar besloot thans eerst zich tot de Remonstr. te voegen	Amersfoort	1746.
1745.	Isaacus van Gelein	Amsterdam	1749.
„	Laurens Kuiper, van Alkmaar	Waddingsveen	1748.

1745. Samuel Christiaan Schroot; uit Frederikstad naar Oost-Indië vertrokken 1751. Overl 1752.

1745 Abraham Amijs, van Rott............ Noordwijk.... 1747.

„ Adriaan Koenerding................ Nieuwpoort... 1748.

1747. Henrijk Schoonegevel, van Dokkum. Amsterdam... 1749.

1748. Nikolaas Swart, van Hoorn; ber. te Zevenhoven 1756; overl. 11 Jan. 1757, toen hij den 16en zou bevestigd worden.

1749. Izaac Hazeveld, van Rott........... Gorinchem.... 1753.

„ Rochus Voegen...................... Amersfoort... 1753.

„ Abraham Zwaers, van Hoorn........ Nieuwkoop... 1753.

„ Abraham Maas, van Rott............ Vlaardingen.. 1756.

„ Joannes Muizer, van Amst.; verliet den dienst der Broed. 1757 omdat hij na 8 jaar dienst ondervonden had, dat zekere partij de vacante gemeenten altijd aan anderen wist te bezorgen.

„ Gerrit van der Wallen, van Rott.... Woerden..... 1755.

1749. Cornelis Disselwerf, van Rott.; gesuspendeerd 1752; gedeporteerd 1753. Overl. 1756.

„ Jan Verbeek, van Rott. .... Amersfoort... 1754.

1749. Michiel van der Meersch, broeder van Abraham Arent............... Hazerswoude. 1751.

1751. Jan Beverwijk, van Amst............ Zevenhoven.. 1757.

1753. Cornelis Houttuin; besloot eerst in 1752 zich bij de Remonstr. te voegen; overl. Aug. 1753.

1756. Jan Kornelis Valk, van Rott......... Nieuwpoort... 1758.

„ Pieter van den Bosch, van Amst.; voegde zich eerst in 1755 tot de Remonstr. Zoetermeer... 1757.

1757. Cornelis van der Wadding, van Zevenhuizen.......................... Oudewetering. 1758.

1762. Pieter van der Meersch, van Amst. Amersfoort... 1763.

1764. Cornelis van Rossen, van Gouda.... Hazerswoude. 1765.

1765. Joannes Peters, uit Frederikstad...... Woerden..... 1767.

1767. Theodorus Zonneblom, van Rott..... Nieuwpoort... 1769.

1768. Adriaan van der Hoeven, van Rott.. Zwammerdam 1769.

„ Gijsbert van Leeuwen, van Amst.... Amersfoort... 1769.

„ Nikolaas Lorié, van Gouda........... Oudewetering. 1770.

1770. Theodorus Frets, zoon van Joannes, geboren te Boskoop..................... Zoetermeer... 1771.

„ Cornelis van Schoone, zoon van Nikolaas, geb. te Zevenhoven.......... Nieuwkoop... 1772.

1771. David van der Hoeven, van Rott.... Oudewetering. 1772.

1772. Wouter van Rossen, broeder van

Cornelis, van Gouda.................. Brielle........ 1775.
1774. Adriaan Stolker, van Rott. In 1770 werd hem toegestaan, dat hij gepromoveerd zijnde, niet verplicht zou worden naar Frederikstad te gaan. Hij werd in eene extraordinaire Verg., tijdens de Gr. Verg., te Rott. den 8en Juni gepromoveerd Schoonhoven. 1775.
1775. Boudewijn van Rees, van Haarlem. Nog in 1770 moest hij wegens uiterlijk voorkomen en gebrekkige spraak zijn vaardigheid in het lezen bewijzen....... Amersfoort... 1776.
„ Abraham van der Meersch, van Dordrecht.................................. Oudewetering. 1776.
1778. Pieter Lorié van Gouda................ Oudewetering. 1779.
„ Jan Konijnenburg, van Leiden........ Hazerswoude. 1780.
1779. Jacobus de Roy, van Rott............. Berkel........ 1780.
1780. Pieter Weiland, geb. te Amst. In de talen onderwezen te Gouda, kwam hij, door gunstige beschikking van de regeering van Schoonhoven, te Leiden in het Staten-Collegie. Daar gaf de oudere Schultens hem reeds te kennen, dat hij met zijne denkbeelden beter bij de Remonstr. dan bij de Staatskerk voegde. En den 4en Mei 1779 gaf hij zelf aan Cur. kennis van de pogingen, door hem aangewend, om ontslagen te worden van het Staten-Collegie te Leiden, in hetwelk hij zes jaren als bursaal gewoond, en dus zijne promotie tot den dienst der publieke kerk eerlang te wachten had. Hij maakte zwarigheid in het onderteekenen der canones van Dordrecht, uit hoofde van de overeenstemming zijner begrippen met de gevoelens der Remonstr., en wenschte zich voor de evangeliebediening bij hen aan te bieden. In eene Verg., op 8 Juni van dat jaar gehouden, werd hij, toen door bemiddeling van den Stadhouder, van het Staten-Collegie ontslagen. Op loffelijke getuigenissen en examen als student aan het Semin. aangenomen............................ Woerden...... 1781.
1780. Cornelius Nozeman, zoon van Cornelius, geb. te Haarlem.................. Moordrecht.... 1782.
„ Jacob Bruin, van Amst. In 1778 werd hij, die onder Wytenbach gestudeerd had, om zijne kennis aangenomen ofschoon

zwak van gezicht en gehoor .... Amersfoort... 1782.

1781. Jan Bessan, van Rott. .... Berkel........ 1783.

1782. Jan van Vollenhoven Jz., van Rott. Om uitstekende bekwaamheid na vier en een half jaar studie gepromoveerd....... Bleiswijk..... 1783.

„ Laurens Maas, van Rott. .... Hazerswoude. 1784.

1783. Cornelis Maas, van Rott. .... Zwammerdam 1785.

„ Jan Bliek Stade, uit Frederikstad...... Woerden..... 1784.

„ Bartholomeus Albertus IJzendoorn, van Utrecht, geb. te Rott. .... Oudewetering. 1784.

„ Frans Lorié, van Gouda broeder van Nicolaas en Pieter — 's Gravenhage. 1785.

„ Cornelius Rogge, van Amst., van Herv. ouders...... — Noordwijk.... 1787.

(Zij werden wegens ziekte van prof. Van der Meersch, en hunne bekende bekwaamheid zonder examen gepromov.)

1784. Pieter van der Breggen Paauw, van Den Briel .... Leiden........ 1786.

„ Jacob du Ferrang, uit Frederikstad, zoon van den schout aldaar. Frederikstad en Amst. hadden zijne studiën gesteund Moordrecht... 1786.

„ Adriaan Pijnaker, van Bleiswijk...... Berkel........ 1786.

1786. Cornelis Willem Westerbaen, van Amst. .... Schoonhoven. 1788.

„ Izaac Hazeveld, zoon van Izaac, geb. te Gorinchem .... Oudewetering. 1787.

„ Martinus Stuart, van Rott. .... Dokkum...... 1787.

„ Johannes Brakel, krankbezoeker te Rott. In 1788 stelde Frets als Cur. voor, dat hij zoude gemachtigd worden, om „Brakel, algemeen als een kundig en braaf man bekend, te emploijeren tot het waarnemen van eenige predikbeurten in onze Broed., waartoe hij zich, uit liefde voor de Soc., had aangeboden;" hetwelk de Verg. met zeer veel genoegen hoorde en toestond. Hij nam verscheidene beurten waar. De Verg. in 1789 deed daarover haar genoegen betuigen en wilde hem bij eene volgende gelegenheid hare erkentenis betoonen. In 1790 werd hem, op punt van beschrijving, voor zijne diensten in de twee laatst verloopen jaren, *f* 150 toegestaan. Op bericht van zijne aanhoudende diensten en bereidwilligheid, werd hem in 1791 weder datzelfde douceur geschonken, en bepaald, dat de Cur. van zijn

dienst in dit jaar weder zou kunnen gebruik maken, en dat voor elke beurt boven reis- en teerkosten aan hem *f* 6 zou worden toogelegd. Hij vervulde vijftien beurten, ontving in 1792 *f* 150, en werd toen bedankt voor zijn diensten, met vergunning om, zoo hij door een of ander pred. daartoe verzocht werd, eene gemeente met eene leerrede te stichten.

1789. Jacob Hazeveld, zoon van Izaac, den Ouden, geb. te Nieuwpoort............. Bleiswijk..... 1790.

1790. Bartholomeus van Ling, van Amersfoort, werd door Cur. in het najaar van 1789 nog onbekwaam geoordeeld ter promotie. — Zij brachten de vraag, of hij prop. zou worden in de Gr. Verg. van 1790, die besloot, dat hij nog een jaar zou studeeren, maar de Cur. der vac. kerk in dat jaar zijn dienst kon gebruiken en zou deswege berichten in eene volgende Verg., om hem dan al of niet voor gepromoveerd te houden. Deze berichtte in een tweede Verg. in 1790 gunstig, en de Verg. besloot, zoo hij een jaar lang blijk gaf van naarstigheid en goede vordering, hem te houden als prop. geworden in deze Verg. In 1791 werd op gunstig bericht aan deze resolutie gevolg gegeven........................ Zevenhoven.. 1791.

„ Pieter Adriaan van Kooten. Uit de Geref. kerk als beroepbaar aangenomen (Zie blz. 174).

1791. Volkert Swart, van Hoorn........... Nieuwkoop... 1793.

„ Joannes Roemer van Amst. zoon van Pieter Roemer, catechiseermeester der Amst. gemeente.......................... Nieuwkoop... 1792.

„ Gerbrand Bruining, geboren te Gorredijk, in Friesland; hij was na zeer bewogen leven (Zie Herinneringen van G. Bruining Dordrecht 1830 en Wapenheraut II, 109–114) præceptor der Lat. School te Harlingen, toen hij in 1790 aan het Semin. kwam, omdat hij zich voor de evangeliebediening wenschte te bekwamen, en zich met de gevoelens der heerschende kerk niet kon vereenigen... Bleiswijk..... 1792.

1792. Johannis Anthonij Gerard Boom, van Tiel.. .... Schoonhoven. 1794.

1792.	Frederik van Teutem, van Rott......	Dokkum......	1794.
1794.	Willem Hendrik van Mazijk, van Nieuwveen............................	Bleiswijk.....	1797.
1796.	Pleun Labberton, van Schoonhoven...	Nieuwkoop...	1797.
1800.	Adriaan van Waasdijk, van Rott.....	Delft..........	1802.
„	Jan Zanting, geboren te Groningen....	Schoonhoven.	1801.
„	Jan Cockuijt Cz., van Zwammerdam...	Nieuwkoop...	1802.
„	Dirk Cockuijt Cz., van Zwammerdam..	Berkel........	1803.
1802.	Nicolaas Swart, van Oostermeer, in Friesland, geb. 3 Maart 1779. Hij had in 1798, toen hij aan het Semin. kwam, reeds twee jaren te Groningen in de medicijnen gestudeerd, en kwam uit de Geref. kerk tot de Broed..........................	Gouda........	1804.
1804.	Joan Jacob van Oorde, van Leiden. .	Hazerswoude.	1805.
1805.	Matthijs van der Rijk, van Rott......	Zevenhuizen..	1806.
„	Gerard Lindenberg, van Rott. Opgevoed in het Diaconie-Wees- en Armenhuis aldaar................................	Zoetermeer...	1809.
1807.	Gerrit Gijsbert van Paddenburg, van Gouda............................	Berkel........	1809.
1809.	Gerard Brandt Maas, van Utrecht, zoon van C. Maas.........................	Zwammerdam	1811.
„	Simon Bonga, van Dokkum...........	Frederikstad..	1811.
„	Frans Lorié, zoon van Pieter.........	Schoonhoven.	1811.
1819.	Abraham des Amorie van der Hoeven, van Rott. Hij had zijne lit. studiën te Leiden volbracht....................	Rotterdam....	1820.
1825.	Dirk van Hinlopen Labberton, zoon van Pleun Labberton..............	Nieuwkoop...	1826.
„	Hendrik Nikolaas van Teutem. Hij had zijne studiën aan de hoogeschool te Utrecht volbracht, en was in 1823 aldaar tot phil. theor. mag. et lit. hum. Dr. gepromoveerd, na openlijke verdediging zijner Diss. „de allegorica apud antiquos fabularum interpretatione". Bij punt van beschrijving werd in 1823 zijne aanneming als prop. bij de Broed. door zijnen vader verzocht, en door de Gr. Verg. op advies eener commissie besloten, „uit hoofde van den nood in de bediening der gemeenten, en de gunstige verwachting, die men van hem vormde, Cur. te machtigen, hem na voldoend examen tot den predikdienst te bevorderen".........	Waddingsveen	1826.
1826.	Hendrik Hussem....................	Dokkum......	1828.

1826. Arnoldus Abraham Stuart, zoon van Martinus .... Haarlem...... 1827.

1830. Pieter van Oorde, van Hazerswoude, hij had te Leiden zijne literarische studiën volbracht als cand...................... Zwammerdam 1830.

„ Joannes Tideman, van Amst.; aldaar had hij aan het Athenæum Ill., zijne Liter. studiën volbracht, toen hij in 1827 (ofschoon niet van Remonstr. ouders geboren) aan het Semin. kwam. Hij was in Jan. 1830 te Leiden tot phil. theor. mag. et lit. hum. Dr. gepromoveerd, na openlijke verdediging zijner Diss. „de Deo Platonis".............................. Rotterdam.... 1830.

1830. Cornelis Otto Gerard de Ridder, van Kuilenburg .... Nieuwkoop. . 1830.

1834. Jacob Brester, van Amst. In 1831 was hij, evenals de volgende, ten strijde voor het vaderland uitgetogen................ 's Gravenhage. 1835.

1835. Willem van Oorde, van Hazerswoude, broeder van Pieter kreeg als vereering, van Cur., den bijbel van Van der Palm.. Boskoop...... 1835.

„ Combertus Willem van der Pot, van Rott. Hij verdedigde onder den hoogl., publice een specimen „de Basilio Magno, oratore sacro"................ .... Haarlem...... 1836.

1837. Jan Jacob van Vollenhoven, van Rott. Hij verdedigde onder den hoogl. publice een specimen „de Cyrilli Catechesibus".. Zwammerdam 1837.

„ Leendert de Jong, van Gouda....... Boskoop...... 1837.

1838. Leendert Johannis van Rhijn, geb. te Leiderdorp. Hij was sedert Mei 1837 prop. bij de Hervormde kerk, en op zijne aanbieding aan de Soc.-Comm., die buiten de Broed., en vooral onder de kandidaten der Ger. kerk, een pred. voor Frederikstad zocht, werd hij in eene gecombineerde Verg. van de Soc.-Comm. en het Collegie van prof. en Cur., den 6en Febr. tot den predikdienst bij de Broed. en bij de gemeente te Frederikstad bevorderd.. Frederikstad.. 1838.

„ Hermanus Heemskerk. Hij werd, kort na zijne bevordering bij de Broed., aan de akademie te Leiden gepromoveerd tot S. S. theol. Dr., na openlijke verdediging zijner Diss. „de notione τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν"............... Haarlem...... 1839.

1840.	Jan Herman de Ridder, van Kuilenburg, broeder van Cornelis Otto Gerard	Boskoop	1841.
1841.	Gerrit Weeraat, van Rott.	Moordrecht	1842.
1843.	Abraham des Amorie van der Hoeven, Jr., geb. te Rott., zoon van Abraham. Hij had in 1842 publice theses onder den hoogleeraar verdedigd, en was in het begin van Juni 1843 te Leiden tot phil. theor. mag. lit. hum. et S. S. theol. Dr. bevorderd, na verdediging zijner Diss. „de Joanne Clerico et Philippo a Limborch". De Broed. stelde hem in staat tot het doen zijner „Academiereis"	Boskoop	1844.
1844.	Jacobus Nicolaas Scheltema, van Amst.	Zwammerdam en Woerden	1845.
„	Gerrit Adriaan Middelberg, van Amst.	Boskoop	1845.
1846.	Jan van Leeuwen, van Rott., geb. te Amst. In 1843 werd te Utrecht zijne Liter. prijsverhandeling „de alcmaeonidarum familia" bekroond	Zegwaart	1847.
„	Martinus Cohen Stuart, van 's Hage	Zevenhuizen	1847.
1851.	Bernardus Gertrudis de Vries v. Heijst, van 's Hage	Boskoop	1851.
„	Michaël Willem Scheltema, van Amst., broeder van Nicolaas	Nieuwkoop	1851.
1852.	Hendrik de Vos, van Rott.	Waddingsveen	1852.
„	Peter August de Génestet, van N. Amstel	Delft	1852.
1853.	Cornelis Petrus Tiele, van Leiden	Moordrecht	1853.
„	Hendrik Lambertus Kruseman, van Amst.	Zevenhuizen	1853.
„	Willem Anne Hattinga Raven, van 's Hage, kwam in 1850 als candidaat in de letteren aan het Semin.	Zevenhuizen	1855.
1856.	Joannes Willem Bok, van Texel, werd te Leiden bevorderd tot Doct. in de godgeleerdheid op een Dissertatie περὶ ἀπολυτρώσεως	Hazerswoude	1857.
„	Hendrik Cornelius Rogge, van Amst., kleinzoon van Cornelius	Moordrecht	1856.
1858.	Hendrik William Quint van der Sloot, van Amst.	Zevenhuizen en Bleiswijk	1858.
1859.	Hendrik Wouter Kalff, van 's Hage.	Boskoop	1859.

1859. Johan Willem Gerbrand van Maanen, van 's Hage. Doctorandus in de theol. .... Moordrecht ... 1861.

„ Hendrik Antonius van Oorde, van Hoorn, zoon van Pieter............... Hazerswoude. 1859.

1861. Willem Frans Karel Hussem, van Dokkum, zoon van Hendrik........... Zevenhuizen.. 1862.

„ Bruno Tideman Joanneszn., van Rott. Doctorandus in de theol........... Hoorn........ 1862.

1863. Cornelis Leonardus de Jong, van Oudewetering, zoon van Leendert.... Nieuwkoop... 1866.

1865. Gerrit van der Pot C.Wzn, van Leiden Waddingsveen 1865.

1870. Willem Johannes Jacobus Fries de Vries, van Amst...................... Hazerswoude. 1870.

1877. Jacob Arie Beijerman, van Utrecht, werd 13 Jan. 1878 Dr. in de godgeleerdheid op eene dissertatie over: „Het verband tusschen de algemeene ontwikkeling en de ontwikkeling van den godsdienst" .... Leiden..... .. 1878.

1881. Pierre Henri Ritter, van 's Hage, werd Dr. in de godgeleerdheid 24 Jan. 1882 met eene dissertatie over: „de Monadenleer van Leibnitz" .... Utrecht....... 1882.

1882. Jan Herman de Ridder Jr. van 's Hage werd 18 Oct. 1882 Dr. in de godgeleerdheid op eene dissertatie: „Bijdrage tot de kennis van het Oudste Christendom. } Zevenhuizen 1883 en Doesburg 1884, waarn. pred.

1884. Johannes Bernardus van Loenen, van Soesterberg. Deed slechts een jaar dienst te Zevenhuizen. Hij overleed te Arnhem 11 Oct. 1901. 20 Maart 1891 had hij het doctoraat in de godgeleerdheid verkregen op eene dissertatie: „Antiochië in de geschiedenis van het Christendom" ..

1885. Herman IJsbrand Groenewegen, van Amst.............................. } Doesburg waarn. pred.. 1886.

1888. August Anton Humme, van Riouw (N. O.-I.) .... Oudewetering. 1889.

1891. Cornelius Didericus Sax, van Utrecht.............................. Boskoop...... 1891.

1892. Pieter Eldering, van Groningen, Doctorandus in de theol...................... Frederikstad.. 1892.

„ Isaac Hooykaas Jr., van Nieuw-Hellevoet, Doctorandus in de theol........... Amersfoort... 1893.

1894. Leonard Nicolaas de Jong, van Utrecht, Doctorandus in de theol........ Boskoop...... 1891.

1899. **Anton Hendrik Haentjens**, van Arnhem, werd Dr. in de godgeleerdheid 6 Juli 1899 op eene dissertatie over: „Simon Episcopius als apologeet van het Remonstrantisme" .... Meppel....... 1899.

„ **Kors Frederik Sparnaay**, van Gouda, Doctorandus in de theol............... Dokkum...... 1899.

1900. **Arie Cornelis de Regt**, van Rott..... Oudewetering. 1900.

„ **Hendricus van Assendelft**, van Rott. Boskoop...... 1901.

1901. **Willem Johan Lente**, van 's Hage, werd Dr. in de godgeleerdheid 23 Sept. 1902 op eene dissertatie over „J. J. Wettstein"... .... Oudewetering. 1902.

„ **Cornelis Eliza Hooykaas**, van Rott. Doctorandus in de theol.............. Boskoop...... 1902.

1902. **Isaac Johan van Harencarspel**, van Tondano (N. O.-I.) ging 1904 over naar de Ned. Herv. kerk....................

1903. **Gerrit Jan Oldeman**, van Schermerhorn.................................. Hoogeveen waarn pred.. 1904.

1904. **Johan Beijerman**, van Leiden, zoon van Jacob Arie.......................... Meppel........ 1904.

„ **Gerrit Jan Heering**, van Passaroean, (N. O.-I.) zoon van P. Heering, Doctorandus in de theol..................... Oudewetering. 1904.

„ **Herman Pieter Schim van der Loeff** G.Lzn. de theol. faculteit te Leiden bekroonde met goud zijne verhandeling over de „Brieven van Ignatius".... Doesburg waarn. pred.. 1904.

„ **Johan Ludwig La Gro**, van Groningen.

„ **Alle Klaver**, van Dokkum............ Hoogeveen waarn. pred.. 1904.

REGISTER.

Het register bevat alleen namen van Rem. gemeenten, van Prof^{n}. en Pred^{n}. en van hen, die met de Rem. Broed. in eenig verband staan.

Tijkmaker (Jerem. v.) blz. 411, 449

AANVULLINGEN en VERBETERINGEN.

Blz. 21 reg 2 v. o. *Poelenbourg*, lees *Poelenburg*.
„ 31 noot, *1819*, lees *1619*.
„ 44 reg. 16 v. o. *er* vervalt.
„ 44 noot, *J. H. Ridder*, lees *J. H. de Ridder*.
„ 47 reg. 14 v. b. *Langerak*, lees *Van Langerak*
„ 50 „ 2 v. b. *H. Groot*, lees *H. de Groot*.
„ 59 „ 5 v. b. *1895*, lees *1855*.
„ 59 „ 1 v. o. voeg in: *overleden 26 Juli 1905 te Arnhem*.
„ 64 „ 2 v. o. *1888*, lees *1788*.
„ 86 „ 14 v. b. *1860*, lees *1869*.
„ 86 „ 15 v. b. *1874*, lees *1875*.
„ 86 „ 17 v. b. voeg in: *overleden 29 Augustus 1905 te Haarlem*.
„ 94 „ 14 en 9 v. o. *Lamberton*, lees *Labberton*.
„ 95 „ 4 v. o. *1834*, lees *1884*.
„ 103 „ 1 v. o. voeg in: *in 1905 vervangen door Ds. H. van Assendelft van Gouda*.
„ 106 „ 11 v. b. *blz. 32—35*, lees *blz. 228—230*.
„ 108 „ 11 v. b. *provincionale*, lees *provinciale*.
„ 109 „ 1 v. b. *termineren*, lees *te termineren*.
„ 109 „ 1 v. b. *Th. van Limborch*, lees *Ph. van Limborch*.
„ 132 „ 16 v. b. voeg in: Theodorus Zonneblom, ber. van Nieuwpoort 1774. Overl. in de bediening dezer gemeente 1778. Als tweede leeraar opgevolgd door:
„ 161 „ 14 v. b. *1871*, lees *1781*.
„ 161 „ 18 v. o. *1818*, lees *22 Dec. 1818*.
„ 175 „ 1 v. b. *Jacobi*, voeg in: (*Nic. Jacobsz Kop of Claes Jacobsz*).
„ 177 „ 19 v. o. *Patmoy*, lees *Pasmoy*.
„ 177 „ 2 v. o. *1723*, lees *1722*.
„ 178 „ 10 v. b. *1766*, lees *1756*.
„ 178 „ 15 v. b. *1667*, lees *1757*.
„ 168. 11 v. b. H. J. van Loenen, lees J. B. van Loenen

Blz. 181 reg. 10 v. b. voeg in: In Mei 1817 werd hij Bibliothecaris der Thysiaansche Bibl. te Leiden en overleed in 1833 (Bibl. Rem. Gesch., blz. 231.)

„ 204 „ 10 v. b. *1893*, lees *1903*.

„ 213 „ 7 v. b. *Statius*, lees *Slatius*.

„ 217 „ 3 v. o. *in 1854*, lees *15 April 1856* (*Zie Maandbl. Ned. Leeuw XVI blz. 111, 112*).

„ 281 „ 10 v. o. *Joannes*, lees *Joanneszn.*

„ 287 „ 11 v. o. *Joh. Lachterop*, lees *Nic. Joh. Lachterop.*

„ 293 „ 1 v. b. *J. Janz. Baks*, lees *D. Janz. Baks.*

„ 302 na reg. 6 voeg in: Gijsbertus Zwartendijk, *ber. van Woerden 1699, overl. 1724.*

„ 305 reg. 11 v. b. *Johannis*, lees *Johanniszn.*

„ 307 „ 1 v. b. *Caesarius Nijpoort*, voeg tusschen beide namen: *en.*

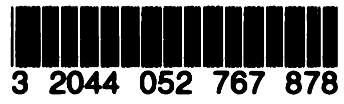
„ 347 „ 10 v. o. *Rijckewaert*, lees *Wittius.*

„ 463 „ 14 v. b. voeg in: werd Dr. in de godgeleerdheid 5 Oct. 1905 op eene dissertatie over „De Oud-Christelijke Ascese".

„ 463 „ 13 v. o. *Gerrit Jan Oldeman*, lees *Gerrit Jan Willem Oldeman.*

3 2044 052 767 878

TYP. M. J. PORTIELJE, AMSTERDAM.